George Dennis

lumea etruscilor

Editura Meridiane

George Dennis

lumea etruscilor

Volumul II

Traducere de
ERSILIA MOROIANU

Prefață de
ION FRUNZETTI

EDITURA MERIDIANE
BUCUREȘTI, 1982

Pe copertă:
Călăreț.
510—500 î.e.n., frescă. Tarquinia,
Mormîntul Baronului

Capitolul XX

GRAVISCAE

Inde Graviscarum fastigia rara videmus
quas premit aestivae saepe
paludis odor.

RUTILIUS[1]

Avînd în vedere că Tarquinia se găsea în apropierea mării și era o cetate comercială, implicit trebuie să fi avut un port. Întrucît numele său, precum și poziția sa exactă nu ni s-au transmis, este sigur că trebuie să fi fost Gravisca, despre care Titus Livius afirmă că este portul Tarquiniei, și aceasta este singura informație care ne-a parvenit. Pentru necesitățile cercetătorului, dorim să transcriem itinerarele care ne-au parvenit, cu distanțele exprimate în mile romane (circa 1600 metri), pe VIA AURELIA:

Itinerarul lui Antoninius

PYRGI	
CASTRO NOVO	VIII
CENTUM CELLIS	V
MARTHA	X
FORUM AURELII	XIIII
COSAM	XXV

Itinerarul maritim al lui Antoninus

PYRGI	
PANAPIONEM	III
CASTRUM NOVUM	VII

[1] De acolo vedem rarele acoperișuri din Gravisca pe care adesea, în timpul verii, le apasă mirosul mlaștinii.

CENTUM CELLIS	V
ALGAS	III
RAPIMIUM	III
GRAVISCAE	VI
MALTANUM	III
QUINTINIAM	III
REGAS	VI
ARNINE FLUVIUM	III
PORTUM HERCULIS	XXV

Tabula Peuntigeriană

PYRGI	
PUNICUM	
CASTRUM NOVUM	IX
CENTUM CELLIS	IV
MINDO FLUVIUM	
GRAVISCAE	
TABELLARIA	V
MARTA	II
FORUM AURELLI	III
ARMENITA FLUVIUM	IV
AD NONAS	III
SUCCOSA	II
COSAM	II

Nota lui Dennis: Unele distanțe indicate de Tabula Peuntigeriană după Centum Cellae nu sînt exacte.

În afară de mențiunea lui Titus Livius, nu avem alte informații referitoare la întemeierea și poziția sa. Practic, nu avem nici o informație pînă în anul 180 î.e.n. (573 al Romei) cînd aflăm că a devenit o colonie romană. Trebuie să ajungem în secolul al V-lea e.n. pentru a afla de la poetul latin Rutilius Namazianus că Gravisca este complet ruinată. Poetul călătorea de la portul din Ostia la Luni și cu siguranță nava a făcut o escală în portul Gravisca, la poalele Tarquiniei. Amintim incidental că Rutilius a întreprins această călătorie pe mare, întrucît șoselele consulare nu mai erau sigure pe atunci, datorită tîlhăriilor și stării lor foarte proaste. În timpul călătoriei,

a deplîns măreția Romei cu un vers demn de Horațiu: „Fecisti patriam diversis gentibus unam"![1]

Dacă Gravisca era deja ruinată în secolul al V-lea, cum am putea să-i reconstituim acum rămășițele? Mulți autori antici și moderni au afirmat că se înălța acolo unde se află acum Porto Clementino, alții cred, în schimb, că se găsea ceva mai la nord, pe malul drept al rîului Marta.

După o atentă verificare a locurilor, m-am convins că cea de a doua ipoteză era mai bună. Doresc totuși să precizez că locurile pe care le-am identificat au întru totul aspectul portului Tarquiniei, dar nu pot să afirm că ele reprezintă antica Gravisca.

Porto Clementino este un mic port la circa patru sau cinci mile de actuala Tarquinie și la șase mile de vechea cetate, un punct vamal, cu puține barăci locuite de lucrătorii din salinele învecinate. Trăiește de pe urma neînsemnatului comerț cu sare pe care o trimite la Roma și a cerealelor pe care le exportă în Franța și în Anglia. Aceasta, în timpul iernii, deoarece îndată ce sosește anotimpul uscat, toată coasta este părăsită din cauza teribilei malarii. Rămîne numai vameșul să păzească piramidele de sare și să-și blesteme, din gheretă, soarta nefericită. În port, există urme de antice construcții, două arce cu boltă și o canalizare din epoca romană, în afară de numeroase fragmente de teracotă, mărturii ale așezărilor locuite în antichitate.

Nu există urme de construcții etrusce și cred că aceasta a fost o stație romană pe Via Aurelia și nu antica Gravisca. Nu cred să fi fost nici măcar stația de la Forum Aurelii, deși o veche inscripție care există la Vamă, afirmă acest lucru.

Mai la sud se întîlnește solitara Torre di Bertaldo, la gurile de vărsare ale rîului Mignone, poate locul în care se găsea antica Rapinium, la jumătatea drumului între Centum Cellae (Civitavecchia) și Gravisca. Astăzi se numește Bagni di Sant'Agostino deoarece aici, conform legendei,

[1] Ai făcut o singură patrie din diferite neamuri.

sfîntul a întîlnit un tînăr ce încerca să mute marea într-o groapă făcută în nisip, fapt ce l-a făcut pe filosof să înţeleagă cît de zadarnice erau elucubraţiile sale privitoare la tainele credinţei.

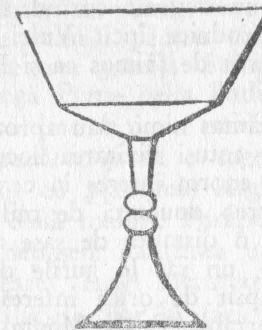
Pentru a ajunge la malul drept al rîului Marta, se parcurge Via Aurelia în direcţia Livorno şi după ceva mai mult de o milă, se traversează rîul. Apoi se continuă drumul de ţară, presărat cu ruine romane, pînă se ajunge la o mică dună, înaltă de vreo cincisprezece metri, de pe cîmpia înconjurătoare. Aici există multe blocuri de tuf şi fragmente de coloane de travertin împrăştiate peste tot şi cred că aici a fost antica Gravisca. Este situată la aproximativ două mile de mare, la două sute de metri de rîul Marta, care pe atunci era navigabil pînă aici. Urmînd drumul de-a lungul rîului, se întîlnesc, după vreo patru sau cinci sute de metri, mari blocuri de piatră ce ies la suprafaţa pămîntului şi care reprezintă bolta unui mare canal colector. Arcul este cu siguranţă etrusc şi este tot atît de impunător ca şi Cloaca Maxima. Are un diametru de vreo patru metri şi cincizeci şi face parte dintr-un dig care merge de-a lungul rîului, situat la o altitudine de şase sau şapte sute de metri deasupra nivelului apei. Continuă o bucată bună în direcţia mării. Construcţia este executată din blocuri fără mortar, tipică pentru sistemul etrusc, iar arcul trebuie să fi fost gura de vărsare a unui canal colector care avea scopul de a menţine uscată porţiunea de teritoriu cuprinsă între dună (unde se înalţă cetăţuia din Gravisca) şi rîu. Se pot recunoaşte şi drumurile care duceau de la sat la dig. Nu mai există pietrele de bazalt, dar traseul mai poate fi recunoscut după pietrele care-i indicau marginile.

Nu există nici o îndoială asupra faptului că acest zid mare a fost un adevărat dig sau chei şi nici nu putea fi un stăvilar împotriva revărsărilor rîului Marta, deoarece construcţia lipseşte pe malul opus.

Ţinînd seama de faptul că navele uşoare de atunci puteau urca rîul pînă la dig, acest loc trebuie să fi fost portul Tarquiniei şi nu are importanţă dacă se numeşte Gravisca sau nu.

Aici, la apus de satul indicat de duna pe care am descris-o, s-au găsit puţine morminte de mică importanţă, fapt care demonstrează două lucruri: că regiunea a fost locuită şi că satul nu putea fi altceva decît un punct comercial unde aveau loc schimburi.

Un soare implacabil arde acum cîmpia mlăştinoasă ce se află de jur împrejur şi n-a mai rămas nimic din pădurile de pini, din viile, din vilele romane amintite de autorii antici. Galbenul uniform al cîmpiei aride este atenuat numai de griul-argintiu al livezilor de măslini, care se văd în depărtare, la poalele Tarquiniei, cea plină de turnuri.

Vas etrusc — Olcion

Capitolul XXI

VULCI

Faima cetății Vulci a început în 1828, cînd plugul unui țăran care-și lucra ogorul, s-a înfipt într-un mormînt etrusc. Săpăturile care au început imediat au devenit curînd febrile și s-au arătat atît de rodnice încît Vulci a devenit în scurt timp tot atît de faimos ca și Herculanum și Pompei.

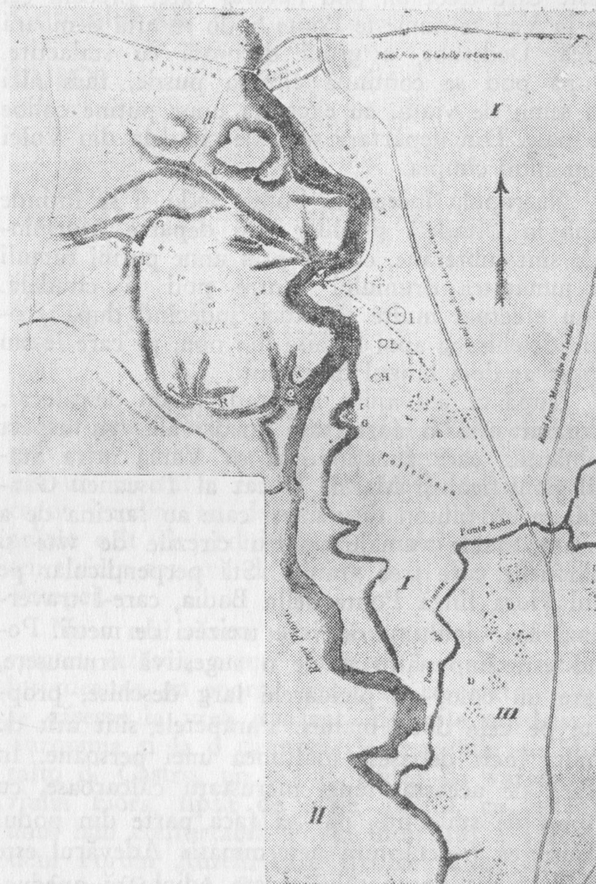
Nu a mai rămas nimic sau aproape nimic din cetatea etruscă, totuși vizitarea locurilor trezește întotdeauna un enorm interes în cercetător. Vulci se găsește la vreo douăzeci de mile nord-est de Tarquinia și la o distanță de șase mile de Montalto di Castro, un sat la gurile de vărsare ale rîului Fiora, lipsit de orice interes, cu excepția unui han confortabil. Poate Montalto a fost anticul Forum Aurelii care trebuie să se fi găsit, conform Tabulei Peuntigeriene, între gurile de vărsare ale rîului Marta și ale rîului Fiora (Armenita fluvium). La vreo trei mile înainte de Montalto se înălța Regas, în localitatea Le Murelle, care a fost numită de către romani Regisvilla și a fost foarte probabil portul cetății Vulci. Aceasta se află în interior și se ajunge acolo pe un drum de țară. Pînă la Ponte della Badia, cu puțin înainte de sosire, nici o casă, nici un sat, numai un imens ogor de grîu. Cîmpia este aridă și malaria cea mai feroce bîntuie cu furie în timpul verii. Pe torentul Timone,

peste care trece un pod natural care, precum cel de la Veii se numește Ponte Sodo se află o moară mică. Dedesubt, o grotă decorată cu stalactite. După pod se continuă cîmpia pustie, fără nici un semn de viață, cu excepția unor puține colibe de paie. Din depărtare se vede citadela din Vulci dominînd cîmpia.

Necropola începe la Ponte Sodo și se întinde pînă la Citadelă și chiar mai departe. Mormintele sînt subterane, cu excepția unor puțini tumuli la jumătatea drumului dintre pod și citadelă. S-au efectuat multe săpături, judecînd după gropile deschise și apoi închise din nou, pe care le-am observat de-a lungul drumului.

După ce am ajuns la citadelă, am descălecat. Aceasta este o fortăreață medievală, cu aspect romantic, care funcționează ca Vamă între Statul Pontifical și Marele Ducat al Toscanei. Găzduiește un pluton de vameși care au sarcina de a încasa taxele vamale pentru cirezile de vite și mărfurile care trec granița. Stă perpendicular pe rîul Fiora lîngă Ponte della Badia, care-l traversează la o înălțime de vreo treizeci de metri. Podul este impunător și de o sugestivă frumusețe, pare un colos cu picioarele larg deschise, proptite pe cele două maluri. Parapetele sînt atît de înalte încît depășesc înălțimea unei persoane. În afară de aceasta, lungi încrustații calcaroase, cu aspect de stalactite, par să facă parte din podul însuși, ca o sculptură neterminată. Adevărul este că deasupra parapetului trecea odinioară apeductul și picurarea conductelor a format, în cursul secolelor, aceste sedimente atît de groase încît ies în afară cam un metru și atîrnă în jos cam vreo cinci metri, dînd impresia unor adevărate stalactite. Aspectul lor și culoarea lor albă ca fildeșul adaugă farmec construcției.

Podul, citadela medievală, turnul roșu-închis care se desprinde de albastrul intens al cerului, marile stînci de tuf roșu din malurile rîului Fiora, rîul care se rostogolește volburos prin strîmta vale

NECROPOLA DIN VULCI

I. Regiunea Ponte Sodo; II. Regiunea Castelluccia di Volci; III. Regiunea Campo Morto; A. Castelluccia; B. Castellina; C. Săpături efectuate de Campanari, Candelor și Fossati; D. Săpături efectuate de Feoli; E. Săpături efectuate de Feoli; E. Săpături efectuate de Principele Canino; F. Căsuțe de la Pian di Maggio; G. La Cucumelletta; H. Tumul mic — La Rotonda; I. La Cucumella; L. Morminte din zidărie; M. Urme ale Apeductului roman; N, O, P, Q, R. Conturul anticei cetăți. Linia punctată de la O la R indică fragmente de ziduri; S. Locul unui antic pod; T. Traseul anticului drum de la Cosa la Tarquinii, flancat de morminte; P. Rămășițele unui paraclis creștin.

constituie elementele unui peisaj dintre cele mai pitorești din întreaga Maremma[1] etruscă.

Cît de vechi este podul? Campanari, primul care a vorbit despre el, îl consideră etrusc, dar Lenoir nu a fost de aceeași părere. Adevărul este că podul aparține unor perioade diferite, partea cea mai veche, foarte erodată de ape, construită din tuf în interior și din „nenfro" în exterior, cu sistemul emplecton, este etruscă. Arcul de travertin și diferitele consolidări executate din „nenfro" sînt de factură romană. În concluzie, podul s-a născut în perioada etruscă și a fost restaurat și consolidat în epoca romană.

Antica Vulci, la vreo milă în aval de pod, pe malul drept al rîului Fiora, ocupă un mic platou înalt, vertical deasupra rîului. Aici se găsea partea cea mai apărată a anticei cetăți, deoarece celelalte flancuri nu erau foarte prăpăstioase. În zonă, există astăzi un lan de grîu. În afară de numeroasele fragmente de teracotă, se observă ruinele unui mic templu roman, din perioada tîrzie, cu interiorul și firidele încă în picioare, cu bucăți de coloane și de statui împrăștiate de jur împrejur. Nu sînt evidente urme etrusce, cu excepția cîtorva blocuri de tuf din zidurile de pe povîrnișurile dinspre sud și apus. Suprafața trebuie să fi fost mică, ca cea de la Roselle sau de la Fiesole, ca un perimetru nu mai mare de două mile, totuși trebuie să fi fost foarte bogată, judecînd după splendoarea inventarelor sale funebre. Cu siguranță că bogăția era datorată unui comerț înfloritor și fertilității ogoarelor. Principele Canino, fiul lui Lucian Buonaparte, crede că Vulci trebuie să fi fost vastă și să se fi întins pe cele două maluri ale rîului Fiora, puse în comunicație prin actualul Ponte della Badia.

Nu-i putem nici contrazice nici confirma ipotezele, deoarece informațiile istorice pe care le posedăm sînt foarte sărace. Nu apare nici o mențiune la marii istorici din antichitate, ca Titus Livius sau Dionysios din Halicarnas; au mențio-

[1] Cîmpie joasă, mlăștinoasă.

nat acest fapt doar cîţiva geografi. Toată istoria sa a fost închisă în mormintele sale. Ba chiar dacă n-ar fi existat mormintele, poate şi numele său ar fi fost uitat cu desăvîrşire. Singura referire istorică pe care o avem este amintirea înfrîngerii pe care locuitorii din Vulci şi din Volsinii au suferit-o în anul 474 de la întemeierea Romei, datorită Consulului roman Titus Coruncanius. Această informaţie a fost dată de Fasti Consulari, care ne-au parvenit fragmentar, şi au fost reconstituiţi în 1546 cu concursul lui Michelangelo, fiind păstraţi în Palazzo dei Conservatori din Capitoliu. Acest document dovedeşte că Vulci era pe atunci o cetate-stat precum Volsini.

Cucerirea cetăţii Vulci de către Roma este dovedită de numeroasele urme de edificii romane de pe teritoriul său, ca băi, terme, statui, inscripţii, monede precum şi de restaurarea lui Ponte della Badia. Descoperirea unor monede din epoca lui Constantin, Valentinianus şi Graţianus, găsite pe teritoriul său, dovedesc că Vulci a supravieţuit cu siguranţă pînă în secolul al IV-lea.

Antica zonă se numeşte acum Pian di Voce şi acest nume trădează în mod limpede derivarea de la Vulci. De la aceasta, ce nu are o poziţie dominantă, nu te poţi bucura de o panoramă frumoasă, totuşi din unele puncte mai înalte ale necropolei sale eşti impresionat de spectacolul uimitor al maremmei, pustii pînă la mare. Citadela, Ponte dell a Badia, solemnitatea locurilor constituie un peisaj grandios şi solitar, învăluit într-o tăcere întreruptă doar de murmurul rîului Fiora, coborînd vijelios prin cheile strîmte.

Pe de o parte, ne reamintim excepţionala bogăţie a mormintelor sale, rafinamentul inventarelor de obiecte funebre, eleganţa căutată a vaselor şi a obiectelor de bronz, iar pe de altă parte observăm pustiirea actuală determinată de demonul malariei care a transformat în deşert teritorii altădată bogate şi populate.

Unii afirmă că Vulci a avut, în afară de actualul pod, încă două poduri peste rîu, dar n-am reuşit să le descopăr urmele. Unii chiar

precizează că un pod trebuie să fi traversat rîul în locul numit Pelago, acolo unde se lărgeşte pentru a forma un fel de lac. Şi aici, cercetările mele au rămas zadarnice. Singurul lucru pe care l-am notat a fost un peisaj dintre cele mai pitoreşti, demn de un bun pictor.

Am spus că săpăturile au început în 1828 şi trebuie să adăugăm că la sfîrşitul aceluiaşi an, Lucian Buonaparte, fratele marelui corsican, a iniţiat o serie de săpături care, în decurs de patru luni, au scos la lumină mai mult de două mii de piese etrusce, extrase de pe o suprafaţă mai mică de un hectar. Toţi antreprenorii care au efectuat săpături au devenit în scurt timp bogaţi şi au umplut muzeele europene cu comorile acestei mine extraordinare. Săpăturile au fost continuate pînă în 1840, anul morţii lui Lucian Buonaparte, Principe di Canino, şi apoi au fost continuate de văduva sa. În fiecare an, sînt scoase la lumină noi capodopere care conferă Principilor mai multă notorietate decît cea primită de Lucian în acel fatidic 18 Brumar cînd fratele său mai mare s-a lansat spre glorie.

Necropola se întinde pe cele două maluri ale rîului Fiora. În porţiunea cuprinsă între citadelă şi Ponte della Badia, pe malul drept, Campanari a început săpăturile în 1828 şi a descoperit cea mai mare parte a vaselor păstrate în prezent la British Museum din Londra şi la Museo Gregoriano din Vatican.

N-a rămas deschis nici un mormînt. În 1830 a fost deschis mormîntul numit al „Soarelui şi al Lunii", care merită o descriere aparte. Este constituit din opt încăperi şi pereţii unora dintre acestea erau împodobiţi cu tavane cu casete, sculptate în relief, imitînd în mod evident un tavan de lemn. În aceleaşi locuri a fost descoperit în 1833 un mormînt pictat foarte interesant, astăzi aproape distrus. Din fericire, au fost făcute desene de pe picturile sale şi sînt păstrate la British Museum.

Cele mai numeroase săpături sînt efectuate în fiecare an pe malul stîng al rîului Fiora. Aici, la circa o milă de citadelă, am întîlnit la lucru o

echipă care depindea de văduva lui Lucian Buonaparte. Principesa, proprietara acestor pămînturi și a multor altora foarte întinse, poate adăuga veniturilor, deloc neînsemnate ale agriculturii, și pe cele mult mai rentabile ale săpăturilor etrusce. Pentru a nu sustrage terenul culturilor agricole, mormintele, după ce au fost golite de obiecte, sînt umplute din nou cu pămînt și astfel nu este pierdut nici un venit. Săpăturile erau efectuate în cursul iernii și erau de-abia la început.

* * *

Echipa nu era scăpată din ochi de un supraveghetor înarmat cu pușcă pentru a insufla spaima în muncitori în cazul în care unul dintre aceștia ar intenționa să sustragă vreun obiect în cursul lucrului. Am sosit în momentul deschiderii unui mormînt. Tavanul acestuia era prăbușit și obiectele trebuiau recuperate din pămîntul care umpluse mormîntul. Aceasta este o operație care, în mod normal, cere multă grijă și atenție, dar această regulă era cu totul ignorată de către lucrători, care după primele obiecte extrase s-au convins că mormîntul nu conține absolut nimic prețios. Întradevăr, mormîntul nu conținea decît teracote simple, unele dintre ele nici măcar smălțuite și mici piese de „bucchero". Surpriza ne-a fost egală cu indignarea atunci cînd am văzut că săpătorii aruncau departe aceste obiecte găsite sau le striveau cu picioarele afirmînd că n-au nici o valoare, dar absolut nici una. În zadar am încercat să-i conving să le păstreze, măcar cîteva, explicîndu-le că chiar dacă nu au valoare comercială, au un aspect plăcut și elegant și că trebuie păstrate ca mărturii de neînlocuit ale unor vremuri pe care aveam datoria să le respectăm și să le cultivăm. Dar șeful era neînduplecat. Pentru el, erau piese care nu valorau nimic, erau „prostii" și mai mult, primise ordinul să distrugă tot ce nu putea avea valoare comercială și deci, nu avea autoritatea să-mi permită să iau cu mine ceva, chiar dacă era convins de absoluta lor lipsă de valoare.

Este într-adevăr regretabil faptul că săpăturile au fost efectuate în acest spirit, fără nici o considerație istorică sau științifică. Numai în puține cazuri, ca de pildă săpăturile efectuate de Cavalerul Campana din Roma, acestea sînt dirijate de zelul și dragostea pentru arheologie. Persoana aleasă de Principesă în funcția de supraveghetor al săpăturilor era „o persoană abjectă de cea mai rea speță", fără cultură și educație, capabil numai să stabilească locurile în care se găseau morminte și să aprecieze valoarea venală a obiectelor găsite.

Am continuat să observăm lucrările și dintr-un mormînt alăturat au fost scoase foarte frumoase vase pictate, împreună cu multe fragmente de vase, care erau depuse cu grijă în coșuri, pentru a fi încredințate unui restaurator angajat de Prințesă. Supraveghetorul mi-a confirmat faptul că mormintele bogate în inventare funebre și cele sărace erau amestecate unele cu celelalte. Chiar și în ceea ce privește epocile și stilurile, mormintele sînt amestecate în același teritoriu, aici ca și în Tarquinia. Unele conțin obiecte care aparțin unor epoci diferite, fapt care ne face să credem că mormintele au fost folosite de proprietari în cursul multor generații.

Cît timp a trăit Lucian Buonaparte, operațiile s-au desfășurat în modul cel mai bun. Obișnuia să asiste personal la săpături și știa să le conducă în mod civilizat și cu respect. Ar fi de dorit ca Guvernul Pontifical să intervină pentru a interzice săpăturile organizate numai în scop lucrativ, cu consecințele barbare ale unui curat vandalism. Această intervenție ar fi profitabilă culturii și civilizației.

* * *

Cercetarea locurilor unde au fost găsite mărturiile arheologice este tot atît de importantă ca și studierea obiectelor înseși păstrate în muzee. Din păcate, în foarte multe cazuri în Italia, locurile sînt descrise numai în Analele Institutelor Arheologice, deoarece după efectuarea săpăturilor și recuperarea obiectelor, locul este abandonat, închis din nou și apoi uitat.

Există o diferenţă esenţială între necropola din Tarquinia şi cea din Vulci. Munţii Montarozzi din Tarquinia, chiar de la depărtare, trădează prezenţa mormintelor prin micile lor dune şi alte particularităţi. Aici terenul este atît de uniform, încît nici un semn nu trădează prezenţa unui mormînt. Acestea sînt în general spaţioase, dreptunghiulare, paturile sînt săpate de-a lungul pereţilor. Trupul era depus îmbrăcat numai cu armura şi cu îmbrăcămintea proprie sau era plasat în sarcofage lucrate cu fineţe şi de o mare frumuseţe. Numărul redus de urne cinerare şi abundenţa oaselor ne fac să credem că înhumarea era mai obişnuită decît incinerarea. Intrările au uşi mai înguste în partea superioară, conform stilului egiptean, şi deşi sînt subterane, au cornişele lucrate artistic, cu ciubucuri mici în formă de vargă, ca la Blera. Se crede că pînă acum au fost deschise mai mult de şase mii de morminte.

LA COCCUMELLA

Acest tumul ciudat, ce se înalţă în mijlocul Maremmei, este vizibil de la distanţă, are un diametru de vreo şaizeci de metri şi înălţimea de aproximativ treizeci, patruzeci de metri. Odinioară, trebuie să fi fost mai înalt, dar a fost ciuntit de cazmalele săpătorilor. Pînă în 1830, a fost înconjurat de un zid circular, din care n-a mai rămas în prezent nici o urmă. A fost deschis de Lucian Buonaparte în 1829 şi era alcătuit din mici celule funerare, imediat reînchise. Poate erau mormintele subalternilor proprietarului. În interior, doi pilaştri, unul conic şi celălalt pătrat, înalţi de aproximativ doisprezece metri, construiţi din blocuri fără mortar, oarecum grosolani şi neregulaţi, care avuseseră aproape sigur rolul de a susţine sfincşi sau alte ornamente plasate pe vîrful tumulului. La baza lor, se deschideau două pasaje înguste care duceau în mici celule din zid. Uşile erau prevăzute cu aşa numitul arc pelasgic, construit cu pietre care se depăşeau unele pe altele şi erau conver-

gente la centru. În celule, au fost găsite plăci de bronz şi de aur, foarte subţiri, avînd forma unor frunze de iederă şi de mirt. Doi sfincşi stăteau de pază la celule. Alte figuri de lei şi de grifoni au fost luate şi aşezate de pază la intrarea palatului din Musignano, locuit de familia Buonaparte. Acest mausoleu, chiar înainte de deschiderea efectuată de Lucian Buonaparte, a fost violat şi parţial prădat. Aspectul general, bolţile arhaice, stilul primitiv al obiectelor găsite ne fac să credem că tumulul este mult mai vechi decît mormintele din necropolă. Se aseamănă mult cu acela al lui Aliatte, regele Lidiei şi tatăl lui Cresus, şi care deşi este de vreo şase sau şapte ori mai mare şi mai înalt, are multe puncte de asemănare cu acesta.

Mult mai la sud de Coccumella, un alt tumul alcătuit din cinci încăperi, numit Cuccumelletta, dar mult mai mic, a fost deschis de Lucian Buonaparte în 1832. Alături, mai există unul cu diametrul de vreo zece metri, asemănător cu Mausoleul din Tarquinia, şi este susţinut de un soclu de travertin. Este numit La Rotonda. Nu mai are în vîrf conul de pămînt şi are împrejur un şanţ, ca tumulul din Blera. S-au găsit aici vase de o rară frumuseţe.

În 1835, Campanari a deschis un alt tumul pe partea dreaptă a rîului. În mijlocul încăperii funebre, culcat pe pardoseală, a fost găsit scheletul unui războinic care purta pe cap un coif, un inel pe deget, precum şi o mare cantitate de arme ruginite la picioarele sale. Un scut mare de bronz, căptuşit cu lemn, mai atîrna pe perete, pe pămînt un elegant vas de bronz şi un tripod, dar nici un vas de teracotă. În celula învecinată, evident mormîntul soţiei sale, au fost găsite diferite bijuterii şi preţioase vase greceşti. Mormintele de războinici nu sînt rare în această necropolă şi se găsesc aici tot felul de arme de oţel, destul de oxidate. De multe ori, coifurile indică lovitura mortală provocată de o lance sau de o spadă şi adesea sînt încinse cu ghirlande de aur, în formă de iederă, de mirt sau de stejar, fin lucrate, pentru a arăta că

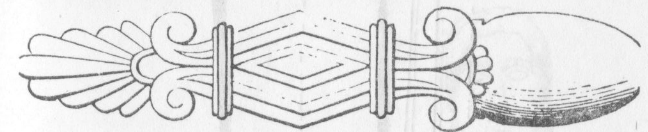
războinicul a căzut luptînd. Aceste coroane puteau simboliza și fericirea supremă a nemuririi dobîndite. Adesea armele, coiful, platoșa, jambierele, inelul sau sigiliul, sau dacă este vorba de o femeie, colanul, cerceii, brățările precum și alte bijuterii erau plasate într-o casetă de piatră, iar cadavrul, depus pe patul funebru sau în sarcofag fără nici o podoabă. Uneori, alături de scheletul războinicului, se găseau oasele calului sau ale cîinelui său, pentru ca sufletul, după reluarea formei și a aspectului omenesc, să poată continua aceeași activitate de odinioară, împreună cu calul credincios și cu cîinele fidel.

Printre mormintele din Vulci a fost descoperit și mormîntul unei fetițe, al cărei schelet era înconjurat de numeroase jucării și mici obiecte de teracotă pictate în mod delicat.

Printre morminte, la intervale ce par regulate, se găsesc mici spații libere, pavate cu bazalt ca drumurile romane și înconjurate cu ziduri. Acestea trebuie să fi fost, foarte probabil, spații destinate incinerării, obicei, care deși nu era foarte răspîndit la etruscii din regiune, era un obicei frecvent la romani și la succesorii lor.

În 1840, a fost descoperit în localitatea Polledrara un mormînt foarte original și interesant, foarte asemănător cu cel numit Regolini-Galassi din Cerveteri. Aici, au fost găsite obiecte egiptene, fapt care confirmă existența certă a schimburilor comerciale și culturale între Egipt și Etruria. Mormîntul, asemănător întru totul cu atîtea altele, avea un vestibul și trei încăperi funebre. Datorită aspectului său egiptean a fost numit „Mormîntul lui Isis" și a fost cu siguranță mormîntul a două doamne de viță nobilă, ale căror portrete s-au găsit chiar în mormînt, iar inventarul lor funerar intact. Totul se păstrează în prezent la British Museum din Londra, cedat acestuia de către fiul lui Lucian Buonaparte. Unele obiecte erau importate direct, altele imitate. Printre obiectele egiptene, existau șase ouă de struț, dintre care unul pictat cu sfincși înaripați, semănători întru totul ca desen și factură cu picturile

din mormîntul Campana din Veii, patru erau ușor incizate cu grifoni, himere și animale sălbatice care se luptau sau devorau prada, iar al șaselea reprezenta un războinic, patru călăreți și două bigi. S-au mai găsit încă cinci mici vase egiptene de teracotă verde, cu părțile laterale turtite ca o ploscă, cu hieroglife în jurul marginilor, trei vase mici de alabastru pentru produse cosmetice, în formă de bust de femeie, cu mîinile îndoite pe piept, de factură etruscă, dar de inspirație egipteană, două vase mici pentru produse cosmetice, în formă de femeie șezîndă, care poate o reprezenta pe zeița Isis, și, în sfîrșit, un vas etrusc, diferit colorat, unic în genul său, avînd fondul gri închis, cu figuri negre, roșii, albastre, galbene și albe. Erau pictate aici bigi, de tip egiptean, și o scenă cu Tezeu în luptă cu Minotaurul, precum și o procesiune de femei. Acest vas, de pură factură etruscă, era foarte bine imitat și putea fi luat de către cineva care nu se pricepe drept un vas egiptean.

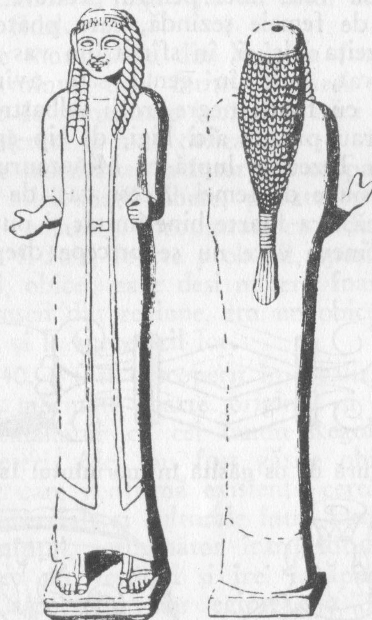

Lingură de os găsită în mormîntul Isidei

Mic vas egiptean **Ou de struț pictat**

Portretele celor două proprietare erau din materiale și de stiluri diferite. Primul era o statuetă de marmoră, înaltă de vreo 85 centimetri; doamna era îmbrăcată cu un peplu lung și cu o manta deschisă în față și ușor cambrată pe talie. Sandale în picioare, nici o bijuterie, părul despărțit în două cozi care cădeau pe piept și o serie de mici cozi înnodate care coborau pe spate, pînă la șolduri. Pieptănătura este atît de modernă încît ar putea fi imitată foarte bine de tinerele din zilele noastre.

Figură feminină din marmoră

La origine, în pupile trebuie să fi fost încrustate două pietre prețioase, din care n-au mai rămas decît cavitățile. Pieptănătura, aspectul general al acestei delicioase statui sînt de pură inspirație egipteană. În schimb, portretul celeilalte doamne, dintr-o placă de bronz, reprezenta o jumătate de bust, cu sînii descoperiți, cu un colan prețios în jurul gîtului, cu părul încrețit cu grijă și o dia-

demă de aur, care a fost găsită alături. O mînă stătea pe piept, iar cealaltă ținea o păsărică aurită. Aspectul general al acestei tinere etrusce nu este foarte atrăgător, totuși trebuie să recunoaștem că a făcut totul ca să pară astfel, cu ajutorul diferitelor acesorii. Piedestalul care susține bustul era bogat decorat cu lei, sfincși și bigi. Această operă de artă este foarte veche și acest lucru este dovedit nu numai de stilul figurii, ci mai ales de tehnica folosită. Bustul nu este turnat, ci lucrat în relief, cu ciocanul, într-o placă de bronz și apoi finisat cu dalta, tehnică folosită de arta etruscă a gravurii în relief din perioada arhaică. În mormînt, au mai fost găsite două care mici de bronz, cu patru roți, care trebuie să fi fost folosite pentru arderea tămîii. Au mai fost găsite tăvi de bronz, tripode și lămpi, o lingură de fildeș, tăvi și farfurii de alabastru și un mare număr de bile dintr-un material verde, de tipul celor folosite de egipteni pentru a confecționa colane și brățări care împodobeau mumiile.

 Portret de femeie din bronz

Nu intenţionăm să ne oprim în mod special pentru a descrie vasele greceşti de la Vulci, ţinînd seama de faptul că în toate muzeele din Europa ele există într-un număr foarte mare, astfel încît numele Vulci este mai popular în prezent decît în antichitate.

La Vulci, nu există acele vase înalte de „bucchero", cu figuri în relief, atît de frecvente la Chiusi precum şi în alte părţi, există în schimb vase pictate din toate perioadele, de orice formă şi desen. Vasele greceşti din Vulci sînt datate începînd cu perioada arhaică pînă în perioada de maximă strălucire a artei greceşti. Vasele arhaice, numite şi de stil doric, nu sînt tot atît de frecvente la Vulci precum vasele attice şi cele cu figuri negre pe fond galben. Vasele arhaice se aseamănă foarte mult cu vasele din Nola sau cu cele greceşti care se găsesc în Sicilia, în orice caz sînt oarecum deosebite. Se găsesc aici şi acele curioase vase cu un

Mic vas de produse cosmetice, cu chipul zeiţei Isis

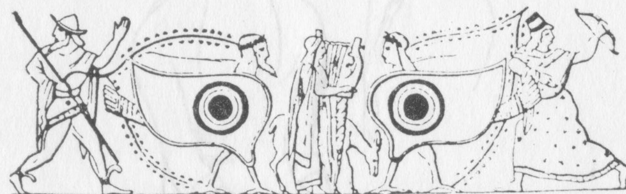
fel de ochi pictaţi, atît de frecvente în Sicilia, a căror semnificaţie nu reuşim să o înţelegem. Vasele greceşti descoperite la Vulci aparţin unei perioade cuprinse între olimpiada a şaptea (484 î.e.n.) şi a douăsprezecea (284 î.e.n.) şi se poate afirma că nouăzeci la sută din vasele greceşti existente în muzee provin din Vulci. Unii s-au gîndit să justifice această abundenţă avansînd ipoteza că Vulci a fost o colonie greacă sau sediul unei şcoli de ceramică greacă, totuşi aceste ipoteze, ce par logice, sînt în opoziţie cu faptul că la Vulci nu s-a găsit nimic grecesc în afară de vasele din morminte. Caracteristic este faptul că vasele găsite aici, cu inscripţii etrusce, sînt extrem de rare. Deşi aici s-au găsit şi mii de vase greceşti, această enormă mină este departe de a fi epuizată. În afară de vase, Vulci este bogată în obiecte de bronz, în special oglinzi gravate, tăvi, tripode, candelabre şi arme. Acel chivot de bronz, de o perfecţiune nemaiatinsă vreodată, pe care este gravată lupta dintre greci şi amazoane şi care este păstrat la Museo Gregoriano, provine din Vulci.

Nici un loc etrusc nu a dat o recoltă mai bogată de bijuterii, obiecte de bronz şi de fildeş ca Vulci şi se poate constata aceasta printr-o vizită la Museo Gregoriano din Vatican.

Capitolul XXII

MUSIGNANO

Este într-adevăr plăcut să petreci trei zile sau patru zile la Vulci pentru a explora terenul și pentru a urmări desfășurarea săpăturilor, cu condiția să te înapoiezi seara la Montalto di Castro, unde te poți bucura, la hanul lui Cesarini, de o masă satisfăcătoare și de un pat bun fără purici, două lucruri esențiale atunci cînd călătorești prin Italia. Nimeni nu se gîndește să înnopteze la Castello della Badia. Samuel Ainsley, tovarășul peregrinărilor mele trecute, a acceptat odată ospitalitatea vameșilor din citadelă, dar la mijlocul nopții a fost nevoit să iasă din casă și să se adăpostească în curte „sub Jove frigido"[1], pentru a

Scenă de pe o amforă din Vulci cu faimoșii „ochi mari"

fugi de înțepăturile neînduplecate ale insectelor care, cu miile, forfoteau în pat.

Bine găzduit la Montalto, înainte de a pleca la Vulci, îi ceream atentei și prevenitoarei mele gaz-

[1] Sub cerul liber.

de să-mi pregătească o gustare. Pot să vă asigur că după o dimineață de mers pe jos „sub albastrul unui cer divin", atunci cînd bate miezul zilei, după ce ai depus creioanele și caietele, este plăcut să te întinzi, proptit în cot, după obiceiul etrusc, la umbra unei plante și să te ospătezi cu ouă tari, pui rece și cotlete, totul stropit cu apă curată din rîul Fiora. Aceasta, ca gust și prospețime, nu cedează în fața vinurilor din Caere și Gravisca, care odinioară înveseleau masa Lucumonului din Vulci.

În timpul șederii mele la Vulci, am avut o vizită neașteptată, cu atît mai mult cu cît eram obișnuiți să schimbăm numai cîteva cuvinte cu vameșii de serviciu și să întîlnim cîteva cirezi de boi negri, caracteristici pentru ținutul Maremma, conduși cu bîta și cu vocea de „văcari" călări pe cai focoși. Ne odihneam în ziua aceea pe iarbă, la umbra făcută de Ponte della Badia, cînd am văzut sosind două tinere doamne, călări, într-o ținută perfectă de amazoană, urmate de un stol de călăreți eleganți, așa cum se pot vedea la Roma, printre care se remarca un prelat înalt, escortat de doi rîndași în livrea. Interesul nostru a devenit și mai mare atunci cînd am aflat că cele două tinere grațioase erau fiicele lui Lucian Buonaparte și am constatat că frumusețea obrazului lor surîzător amintea perfect trăsăturile marelui lor unchi. Grupul venea de la Musignano, reședința lui Lucian, pentru a arăta Monseniorului, prietenul familiei, frumusețile lui Ponte della Badia, pe care tinerele îl numeau în mod confidențial „podul nostru".

După terminarea vizitei, domnișoarele și însoțitorii lor au plecat înapoi, lăsîndu-ne pradă muncii noastre tăcute și singurătății.

(NOTĂ. Lucian Buonaparte și familia sa au locuit din 1814 pînă în 1857 la Musignano, lîngă Canino, într-o mînăstire situată pe o colină care, împreună cu o mare proprietate funciară și cu titlul de Principe de Canino, i-a fost acordată de către

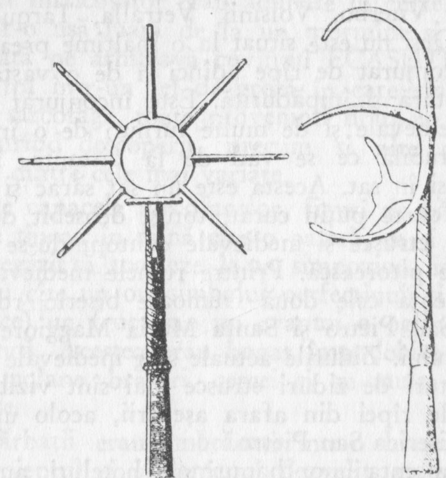
Papa Pius al VII-lea. Dennis a vizitat această reședință puțin după moartea lui Lucian Buonaparte, survenită în 1840, și este interesant să-i amintim vizita, pentru descrierea rarităților etrusce păstrate acolo pe atunci. În 1857, proprietatea a fost vîndută de familia Buonaparte Principilor Torlonia, iar colecția etruscă a fost împrăștiată.

Vila nu avea pretențiile arhitectonice ale unui palat princiar, ba dimpotrivă. La origine, a fost o mînăstire și familia Buonaparte nu a făcut nimic să-i schimbe aspectul inițial și să-i confere aerul unei reședințe princiare. Numai poarta maiestoasă era păzită de doi lei care fuseseră găsiți în mormîntul Coccumella din Vulci. Dennis a fost primit de ginerele principesei, domnul Valentini, și acesta i-a arătat colecția de vase pregătite să fie vîndute prin intermediul diferiților agenți pe care principesa i-a răspîndit prin Europa, precum și o altă cantitate de vase în fragmente care așteptau să fie reconstituite de către un restaurator angajat și care-i executa munca după toate regulile artei și într-un mod perfect.

Printre vasele în curs de restaurare, există o mare pateră cu acei misterioși ochi pictați, a căror semnificație scapă și acum expertului. Mai există o colecție de obiecte din bronz, perfect conservate și poate superioare, în ceea ce privește forma și execuția, tuturor celorlalte găsite în alte necropole. Candelabre, oglinzi, creagre (acele curioase obiecte din bronz numite „graffiacarne" și care sînt în schimb purtătoare de torțe, cu mînere de lemn) ieșeau bine în evidență într-o vitrină mare.

În grădina vilei, erau amplasate multe sarcofage, dintre care unul avea pe capac figura unei femei, dar nu în poziție tolănită, ci întinsă pe spate ca pe lespezile funerare din Evul Mediu. Acest sarcofag, ce se distingea printr-o deosebită frumusețe, avea părțile laterale sculptate cu basoreliefuri. Erau reprezentate aici două genii infernale înaripate, avînd șerpi încolăciți pe brațe, în momentul în care primeau sufletul unei tinere fete pentru a o conduce departe, în timp ce un bărbat matur, poate tatăl său, cu brațele întinse, implora geniile să-o elibereze. Mama tinerei fete, cu un copil în brațe, asistă mută la această scenă, împietrită de durere. La extremitatea basoreliefului, era reprezentat un Charon etrusc, proptit de vîslă, în poziție de repaos, în așteptarea sufletului; pe partea opusă, un alt Charon cu ciocanul ridicat, în clipa aplicării loviturii fatale. Pe laturile scurte ale sarcofagului, doi grifoni, emblemele lui Dionysos, stau să păzească sufletul.

La vreo trei mile de Musignano, este situat Canino, pe o colină izolată, înconjurată de livezi de măslini și de păduri de stejar. Satul, de aspect etrusc, are în apropiere cîteva morminte, dar nu există nici o informație istorică prin care să-i cunoaștem numele etrusc și întîmplările sale.

Misterioasele „Graffiacarne"

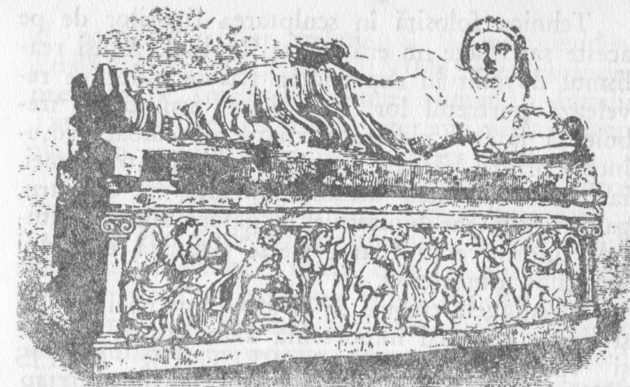
Capitolul XXIII

TOSCANELLA – TUSCANIA

Acest sat etrusc foarte interesant, care a reluat numele antic de Tuscania, se găsește la o distanță de nouă, zece mile de Canino și stă în centrul unei încrucișări de drumuri care din antichitate îl legau de Viterbo, Volsinii, Vetralla, Tarquinia și Vulci. Deși nu este situat la o înălțime prea mare, este înconjurat de rîpe adînci și de o vastă cîmpie solitară și împădurită. Este înconjurat de ziduri medievale și de multe turnuri de o înălțime considerabilă ce se văd de la distanță, înainte de a sosi în sat. Acesta este un sat sărac și cu un aspect foarte puțin curat, totuși deosebit datorită urmelor etrusce și medievale contopindu-se într-o confuzie pitorească. Printre ruinele medievale, ies în evidență cele două frumoase biserici romano-gotice San Pietro și Santa Maria Maggiore, mîndria satului. Zidurile actuale sînt medievale și puține resturi de ziduri etrusce mai sînt vizibile pe marginile rîpei din afara așezării, acolo unde se înalță biserica San Pietro.

În absența unor hanuri sau hoteluri, am avut norocul să fiu găzduit în casa măcelarului din sat, care locuia chiar în apropierea familiei Campanari, al cărei nume este cunoscut în întreaga Europă datorită săpăturilor norocoase și a activului comerț cu obiecte etrusce ce au îmbogățit principalele muzee europene.

Locuința familiei Campanari este mai degrabă un adevărat muzeu etrusc decît o casă. Sculpturi

Sarcofagul cu mitul copiilor Niobei

mai mari decît sarcofagele, lei, sfincși, himere cu aspect înfricoșător erau adunate în curte. De aici, printr-o ușă luată de la un mormînt și care are gravată pe arhitravă cuvîntul ECASUTHINESL, se intră într-un fel de grotă în care sînt aliniate zece sarcofage, toate provenind dintr-un mormînt de curînd descoperit, precum și alte obiecte și piese dintre cele mai variate.

Pe capacele sarcofagelor, figuri de bărbați tolăniți țineau în mînă cîte o pateră, ca și cum s-ar fi pregătit să toasteze la un simpozion, iar femeile țineau cîte un ou (simbolul perfecțiunii și al vieții veșnice), un fruct sau un evantai, o oglindă sau o păsărică. Acestea erau bogat împodobite cu bijuterii, colane, brățări, cercei și cu multe inele pe degete.

Bărbații erau îmbrăcați într-o hlamidă, care lăsa pieptul și abdomenul dezvelit, ca simbol al gloriei și erau împodobiți cu colane sau ghirlande de flori, căzîndu-le pe piept precum și cu multe inele.

Cred că etruscii trebuie să fi avut pentru bijuterii o pasiune aproape orientală, pasiune pe care au transmis-o și romanilor, iar aceștia italienilor, așa cum se poate ușor constata în zilele de sărbătoare la Roma, de-a lungul Corso-ului.

Tehnica folosită în sculptarea figurilor de pe aceste sarcofage nu era foarte îngrijită, totuşi realismul dovedit în exprimarea fizionomiilor ne revelează portretul lor. La origine, sculpturile trebuie să fi fost pictate, carnaţia de culoare roşu-închis pentru bărbaţi, ivoriu deschis pentru femei, iar îmbrăcămintea acestora pictată în albastru, galben, alb, iar bijuteriile în galben-auriu. Natural, culorile erau foarte şterse datorită efectului agenţilor atmosferici.

Sarcofagele trebuie să fi aparţinut unei familii şi figura cea mai importantă avea gravat numele şi vîrsta: VIPINANAS VELTHUR AVILIS LXV, care în latineşte ar fi VIBENNA VOLTUR VOLTURIUS (VETURIUS) VIXIT ANNOS LXV.

O matroană, poate soţia, cu vreo douăzeci de ani mai tînără, sta alături de un fel de dandy, de vreo douăzeci de ani, poate fiul, împodobit cu un colan împletit pe gît, părul legat cu o panglică, înfăţişarea grasă şi fleşcăită a cuiva care a fost foarte indulgent cu o masă bună. Era în tovărăşia unei tinere graţioase, poate de vreo patrusprezece ani şi a alteia mai în vîrstă, cu profil grec.

Pe rafturile ce se găsesc de-a lungul pereţilor, un număr enorm de cupe, de vase de „bucchero", amfore pictate şi vase simple de teracotă de toate felurile şi dimensiunile, candelabre de bronz, strigile, „graffiacarne", stau unele lîngă altele într-o dezordine pitorească. În centrul grotei, un sarcofag fără capac prezenta în relief, pe părţile laterale, un sacrificiu uman, subiect foarte rar în arta etruscă. Într-un colţ, printre fragmente de tot felul, piese desperecheate de armuri de bronz şi chiar mandibula unui cal.

Domnul Campanari mi-a confirmat faptul că cea mai mare parte din sarcofage provenea dintr-un singur mormînt şi că în 1839, a găsit douăzeci şi şapte într-un singur mormînt din locul numit „Il Calcarello". A găsit acolo şi o piatră circulară care avea funcţia de „cippus", cu o inscripţie de-a lungul marginii, care spunea: ECA SVTHI LARTHIAL TAR. . . S SACNIV. Cel de

al patrulea cuvînt trebuie să fi fost, evident, TARCHNAS sau TARQUINIUS, ceea ce indică prezenţa la Toscanella a unei ramuri a familiei Tarquinilor, de asemenea prezentă şi la Caere, aşa cum rezultă dintr-o descoperire recentă.

În colecţia Campanari m-a izbit şi un sarcofag de „nenfro", foarte bine lucrat, care avea pe capac o figură de bărbat tolănită, de vîrstă mijlocie, un adevărat „obesus Etruscus turgidus epilis"[1] în timp ce participa la un banchet, cu trăsături pline de caracter şi personalitate, cu expresia voluntară, cu privirea directă a celui obişnuit să comande, cu nasul mare şi acvilin, cu gura senzuală exprimînd inteligenţa şi forţa de caracter. Din figură, emana o mare demnitate ca cea pe care trebuie să o fi avut „Patres Conscripti"[2] din antica Tuscanie. Pe părţile laterale ale sarcofagului erau gravate, în relief, divinităţi răzbunătoare, în momentul în care slobozeau din arc săgeata fatală, precum şi mitul copiilor Niobei. În centrul acestui grup, un bărbat stătea alături de o femeie în lacrimi, în timp ce-i proteja cu hainele pe fiii săi. Pe latura scurtă, un centaur în luptă cu Lapiţii, iar de cealaltă parte, Achille tîrînd trupul lui Hector în jurul zidurilor Troiei. Am observat că trupul lui Hector este legat de car de gît şi nu de picioare conform descrierii lui Homer. Stilul şi tehnica bine finisate ne fac să-l datăm dintr-o epocă mai tîrzie, poate din trupul Imperiului.

În ceea ce priveşte sarcofagele etrusce, există motive valabile care, datorită observaţiilor mele îndelungate, mă fac să cred că acestea au fost executate în serie, cu sculpturile de pe laturile lungi şi scurte finisate, dar cu figura tolănită de-abia schiţată, pentru a fi gata să reproducă cu adevărat figura defunctului, la momentul oportun. Nu există nici o îndoială asupra faptului că figura tolănită este întotdeauna portretul defunctului.

Sarcofagele de teracotă sînt foarte frecvente în Tuscania şi sînt rezervate în mod special fe-

---
[1] Etrusc obez umflat de ospeţe
[2] Părinţi Senatori.

meilor. Finisarea lor nu este tot atît de îngrijită ca a celor de „nenfro", figurile sînt adesea asimetrice și disproporționate încît frizează caricatura, numai unele sînt de o mare frumusețe ca acela numit Adonis și este la Vatican, în Museo Gregoriano. În morminte alternează, fără vreo regulă aparentă, sarcofage de „nenfro" și de teracotă, poate acestea din urmă erau în unele cazuri folosite mai mult, fiind mai puțin costisitoare. Puține urne cinerare în morminte, fapt care demonstrează că incinerarea trebuie să fi fost mai puțin răspîndită în această zonă.

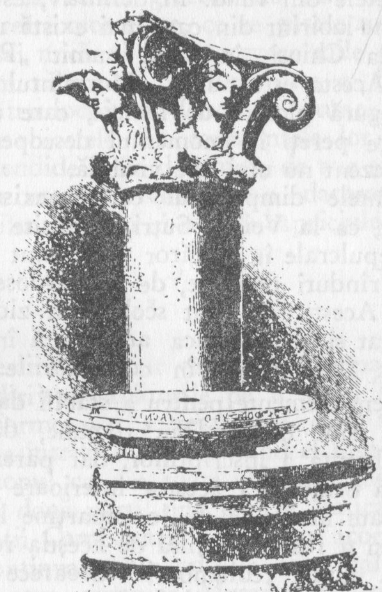
În grădina lui Campanari, m-a frapat un capitel de o factură rară, provenind dintr-un mormînt din Vulci. Este din rocă vulcanică (peperino), are două capete de femei care alternează cu două capete de bărbați, separate fiecare de volute de tip ionic. Capitelul, care trebuie să fi aparținut artei tîrzii, este numit Paris și Elena, din cauza bonetelor frigiene pe care le poartă figurile de bărbați. Campanari mai are un fragment de la baza unui tumul, care ne dă o idee precisă despre desenul cornișelor.

Nu avem informații sigure despre originea Tuscaniei. Plinius o consideră o colonie etruscă din interior. Tabula Peuntigeriană o plasează pe Via Clodia, între Blera și Saturnia. Din păcate, ca pentru cea mai mare parte din cetățile etrusce, istoria Tuscanei este în întregime concentrată în mormintele sale. Cu siguranță că nu a fost importantă și a făcut parte din teritoriul cetății Tarquinii.

Totuși un amănunt este foarte important. Ea a fost numită Tuscania de către latini și Tuscana, de către etrusci, și a avut privilegiul de a da numele său regiunii moderne a Toscanei, în amintirea eternă a etruscilor.

Urmele cetăților etrusce sînt într-adevăr neînsemnate. Puține resturi de fundații și de canalizări săpate în coastele colinei unde se înalță biserica San Pietro, ba chiar acest punct, cel mai înalt al zonei urbane, a fost poate citadela vechii cetăți. Pe tot terenul satului sînt frecvente res-

turile de „opus reticulatum", ce denotă colonizarea romană. În evul mediu, a fost înconjurat de ziduri puternice, pe care din loc în loc erau turnuri înalte și rezistente, din care au mai rămas opt, foarte ruinate.

Capitel, cippus și cornișe etrusce

Necropola este situată pe laturile pintenului de tuf, pe care se înalță Tuscania, precum și pe povîrnișurile văilor din față. Mormintele au intrări simple, fără uși prevăzute cu cornișe ca la Norchia și la Castel d'Asso, încăperile funebre sînt fără podoabe, paturile simple, săpate de-a lungul pereților.

Mormîntul cel mai important se găsește în locul numit „Madonna dell'olivo", la mai puțin de o milă de sat. Se ajunge acolo printr-un tunel îngust, plin de pămînt, în care trebuie să te tîrăști pe burtă. După un parcurs sinuos, de-a lungul căruia se deschid pe ambele laturi nișe și mici încăperi funebre, în prezent pline cu pă-

mînt, se ajunge la mormîntul propriu-zis. Pe peretele din fund, tunelul continuă mai departe și iese în partea opusă a colinei. Încăperea funebră este mai spațioasă, bolta este susținută de două coloane masive și de un pilastru care consolidează peretele din fund. În definitiv, este un fel de mormînt-labirint din care mai există un singur exemplu la Chiusi, în locul numit „Poggio di Caiella". Acesta este numit „Mormîntul reginei", după o figură pictată de femeie, care exista pe unul dintre pereți în momentul descoperirii, dar care în prezent nu mai este vizibilă.

Pe pantele dimprejurul cetății există multe columbarii, ca la Veii și Sutri, alcătuite din mari încăperi sepulcrale în ai căror pereți sînt orînduite nișele, în rînduri regulate, de la pardoseală pînă la tavan. Aceste nișe sînt scobite în zid, fundul lor este plat și nu au mica adîncitură în care se așază urna funerară, ca în columbariile romane.

Nu avem elemente pentru a stabili dacă aceste columbarii sînt etrusce sau romane, dată fiind absoluta absență a inscripțiilor, dar părerea noastră este că orînduirea acestor interioare pentru a conține toate urnele la un loc aparține la origine etruscilor și a fost transmisă de aceștia romanilor, care le-au numit „columbarii" deoarece seamănă cu o colivie pentru porumbei.

Domnul Campanari a descoperit recent pe o proprietate a marchizului Persiani, puțin înfundată în pămînt, un fel de casetă de piatră, mare cît o cușcă de cîine, avînd forma unei case sau a unui templu etrusc. Ușa, cu ușorii sculptați, era desenată pe latura scurtă, iar acoperișul care ieșea în afară arăta grinzile de sub streșini. Nu este rar să se găsească urne de acest fel în această zonă, totuși ceea ce surprinde la acest obiect este faptul că era gol, iar cenușa defunctului era depusă afară, într-un vas acoperit cu o ceașcă.

După ce am asistat la distrugerile vandalice de la Vulci a tuturor obiectelor care nu aveau o valoare comercială, era o plăcere să observi cît de diferit era spiritul în care erau conduse săpăturile aici în Tuscania. Orice mic fragment era

prezentat domnului Carlo Campanari care asista personal la săpături, era cercetat și depozitat cu grijă.

Teracotele din Tuscania au o importanță secundară și este foarte ciudat, aproape inexplicabil, faptul că vasele grecești nu sînt deloc prezente în aceste morminte, ce se găsesc totuși la o distanță mai mică de douăsprezece mile de Vulci. Nu credem că prețul acestor vase a fost prohibitiv pentru locuitorii Tuscaniei, atunci cînd observăm că obiectele din mormintele lor sînt bogate în splendide piese de bronz, de aur și în bijuterii. Poate această excludere s-a datorat modei, prejudecăților sau pur și simplu capriciului.

*

* *

Este interesant de știut că frații Campanari, doritori să dirijeze săpăturile pe o scară largă, au decis să formeze o societate pe care Guvernul Pontifical a interzis-o, intervenind el însuși ca asociat, cu scopul ca din toate obiectele găsite să se alcătuiască două părți, una pentru Vatican și alta pentru frații Campanari. Prin acest acord, lucrurile au continuat în condițiile cele mai bune și Papa a putut organiza Museo Gregoriano. Cu partea lor, frații Campanari au alimentat în decursul anilor achizițiile Guvernelor Prusiei, Bavariei și al Angliei, totuși cu deosebirea că guvernele germane au mizat în mod înțelept pe calitate și nu pe cantitate, iar Guvernul englez, din păcate, dimpotrivă, limitînd și mai mult achizițiile doar la obiecte provenind de la Vulci și Tarquinia. Rezultatul este că muzeele germane au posibilitatea să ofere cercetătorilor o gamă de obiecte care cuprind toate sau aproape toate aspectele civilizației etrusce, în timp ce englezii au la British Museum un număr foarte mare de obiecte, chiar foarte prețioase, dar le lipsesc aproape cu totul vasele de „bucchero", amforele de la Chiusi și Sarteano, cippurile, urnele funerare de la Chiusi și amforele arhaice de la Caere și Veii, teracotele

de la Arezzo, piesele de alabastru de la Volterra. Muzeul este sărac și în obiecte de bronz.

Cercetătorul în arheologie sau în artă poate să petreacă cu ușurință două săptămîni plăcute la Toscanella, în timpul sezonului de săpături, pentru a le urmări progresele. Se poate plimba să exploreze necropola, să viziteze frumoasele biserici San Pietro și Santa Maria Maggiore, să se bucure de pitorescul peisaj dimprejurul satului. De asenea, poate să viziteze Montefiascone, Bolsena, Viterbo, Vetralla, Castel d'Asso, Norchia, Blera, Vulci și Tarquinia. Dacă este pasionat de vînătoare, poate să meargă la vînătoarea de mistreți cu colecționarii de antichități din sat și se poate bucura de uimitoarea regiune etruscă Maremma, plină de farmec și de frumuseți sugestive.

Capitolul XXIV

STATONIA

Urbes constituit aetas, hora dissolvit.

SENECA[1]

Această cetate, pe care Plinius o situează nu departe de mare, iar Varro în „De Re Rustica" o descrie ca pe o imensă rezervație de iepuri, cerbi, capre sălbatice, ar trebui să fie căutată în vastul grup de sate la nord de Tuscania, ca Arlena, Tessennano, Cellere, Farnese, Ischia di Castro. Aceste sate, care prin poziția lor denotă o origine etruscă, se găsesc între Tuscania și lacul Bolsena.

Mai întîi, am vizitat Ischia di Castro, situată pe o mică înălțime, între două rîpe, cu certitudine de origine etruscă. Din timpurile cele mai îndepărtate, mormintele care o înconjoară au devenit grajduri. Numele său etrusc a fost dat uitării, fiind limpede faptul că numele Castrum este de origine romană din perioada cînd a fost instituită ca fort. Trebuie să fi fost supusă Tarquiniei sau cetății Vulci. Se ajunge aici pe un drum ce străbate fundul unei văgăuni și care la un anumit punct trece peste o înălțime formată din blocuri mari de lavă. Satul este înconjurat de un peisaj dintre cele mai sălbatice și așezarea are un aspect de completă părăsire. Ajunși pe marginea văgăunii, am continuat printr-o pădure deasă înconjurată de rîpe adînci, dar în loc de a merge pe un strat de frunze, așa cum ne așteptam, ne potic-

[1] Vremea durează orașele, un singur ceas le distruge.

neam din loc în loc de fragmente de coloane, capiteluri, cornișe, amestecate cu materiale de construcție din edificii dărîmate. Totul era ascuns de o vegetație deasă.

Mi s-a explicat că aceste ruine datau din 1647, atunci cînd episcopul care își avea aici reședința (întrucît era un oraș înfloritor și capitală de Ducat) a fost asasinat (se spune că la instigațiile Ducelui Farnese) și Papa Inocențiu al X-lea a dat ordin ca Ischia di Castro să fie rasă de pe fața pămîntului și Episcopatul să se transfere la Acquapendente.

Rîpele din jurul satului sînt mai pitorești decît își poate imagina cineva. Desișul des care le acoperă constituie o adevărată umbrelă pentru cărările ce trec pe fundul văii, astfel încît albastrul cerului se vede din cînd în cînd. Valea este plină de morminte săpate în stîncă, unele cu mai multe încăperi și uneori nișele sînt săpate în pereți, pe mai multe rînduri, ca la Falerii. Există și columbarii asemănătoare întru totul cu cele văzute la Toscanella. Mai sînt vizibile urmele a două poduri și vestigiile unui drum antic.

În partea de sus a colinei, în apropiere de una din extremitățile satului, la vreo treizeci de metri deasupra nivelului pîrîului ce curge pe fundul văii, există un fel de puț circular, care are întru totul aspectul intrării unui mormînt. Columbariile se găsesc în general chiar pe pantele de sub zidurile cetății. Nu am putut să găsesc urme de ziduri etrusce, ci numai de ziduri medievale, alcătuite din blocuri mari de tuf galben, îmbinate cu puțin mortar. Sub ziduri se observă, ici și colo, guri de canalizare, fapt ce revelează antichitatea satului.

Am părăsit Ischia cu un sentiment de deziluzie. Nu din cauză că vizita mea ar fi fost inutilă, ci pentru că mă așteptam la mai mult decît am văzut. Descrierea pe care au făcut-o locuitorii satelor învecinate, precum și vechile cronici ale lui Leandro Alberti din 1551, amintite de Cluver în secolul al XVIII-lea, m-au făcut să cred că locul este mai interesant. Alberti afirmă

că Ischia di Castro era înconjurată de morminte rupestre și de grote care par un oraș. Adevărul este că numărul mormintelor este mult inferior celor din Norchia, Blera, Tuscana, Pitigliano și Sovana, precum și din multe alte necropole, în plus, sînt foarte simple și nefinisate.

Ceea ce pot să spun este că Ischia di Castro este satul cel mai mizer din întreaga Tuscia, nu din cauză că este nelocuit ca Norchia, Capena, Ferento, ci datorită aspectului său general. Este înconjurat de desișuri atît de dese și de încurcate, încît puținele case din sat par prizoniere în mijlocul văgăunelor rîpelor și al văilor sale sălbatice.

FARNESE

La două, trei mile de Ischia se găsește Farnese, care deși nu este situată pe o poziție dominantă ca Ischia di Castro, are caracteristicile unui sat etrusc. Și aici, din timpurile cele mai îndepărtate, mormintele răspîndite de-a lungul pantelor au fost declasate în grajduri de ignoranța locuitorilor.

În amîndouă aceste sate, frații Campanari din Tuscania au efectuat săpături, dar fără mult succes. Antichitatea satului Farnese este indiscutabilă și este admisă din vremurile cele mai îndepărtate. Unii au crezut că este antica Maternum, alții, antica Sidernum, iar unii au crezut că este antica Statonia, localitatea de pe Via Clodia, dintre Tuscana și Saturnia, amintite de Tabula Peuntigeriană.

FORUM CLODI

BLERA	XVI
TUSCANA	VIIII
MATERNUM	XII
SATURNIA	XVIII
SUCCOSA	VIII

Cluver crede că Farnese este antica Sudertum, un sat amintit uneori de scriitorii antici, fără des-

crierea poziţiei sale exacte. Aceasta rămîne de domeniul unei simple ipoteze, fără posibilitatea vreunei documentări.

VALENTANO

La patru sau cinci mile la apus de Ischia di Castro, se găseşte Valentano, construit pe o colină de cenuşă neagră, pe marginea craterului care a format lacul Bolsena. Este un sat mai mare decît Ischia di Castro şi Farnese şi de aici te bucuri de panorama măreaţă a lacului şi a celor două insule ale sale; atunci cînd negura acoperă ca o pătură întinderea apelor, insulele par să fie trei, deoarece din ceaţă apare promontoriul Capodimonte. Nu se cunoaşte numele antic al locului, Cluver crede însă că este anticul Verentum.

În orice caz, această ipoteză este contrazisă de faptul că în sat şi în împrejurimi nu există urme etrusce sau romane. Satul este în mod hotărît medieval şi nu are nicăieri morminte săpate, lucru care ar fi fost de altminteri imposibil, datorită naturii însăşi a zgurei vulcanice pe care a fost întemeiată aşezarea şi care nu ar fi permis săpăturile.

De la Valentano, pe un drum de ţară, se ajunge după vreo opt mile la Pitigliano. La jumătatea drumului se află lacul Mazzano, înconjurat de păduri dese şi despre care mulţi au crezut, pe nedrept, că este lacul Statonia.

Vas etrusc — Rhyton

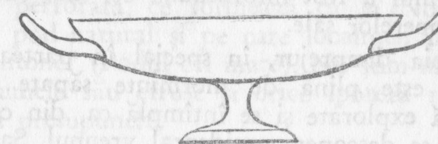
Capitolul XXV

PITIGLIANO ŞI SORANO

Nihil privatim, nihil publice stabile est:
Tam hominum, quam urbium, fata volvuntur.

SENECA[1]

Pitigliano se află în Toscana, la vreo cinci mile de hotarul Laţiului şi la graniţa marii cîmpii etrusce, dominată de uriaşa masă a muntelui Amiata, de colinele care înconjoară lacul Bolsena, de masele gri ale munţilor Cimini, de colinele Canino şi este închisă la orizont de azurul mării Tireniene.

Vas etrusc — Kylix

Privit de departe, Pitigliano pare să se înalţe puţin deasupra cîmpiei pe un pinten de tuf, dar pe măsură ce te apropii, descoperi că văgăunile dimprejur sînt adevărate rîpe şi că trebuie mai întîi să cobori, apoi să urci pentru a ajunge în sat. Acesta este înconjurat de fortificaţii medievale, ca la Nepi, şi are vreo trei mii de locuitori, dintre care o zecime este alcătuită din evrei, refugiaţi de periodicele persecuţii ale Bisericii din Roma. Cu toate că aceştia au adus, prin comerţul lor, o

[1] Nimic nu este stabil, nici din cele particulare, nici din cele obşteşti: şi oamenii şi oraşele sînt supuse destinului.

anumită bunăstare, orașul are aspect sărac și dezordonat.

Nu-i cunoaștem numele etrusc și nici pe cel roman. Primele informații istorice datează din secolul al XI-lea cînd a fost amintit într-o bulă papală sub numele de PITILIANUM. Este suficientă o privire pentru a-i constata originea etruscă. Atît la nord cît și la sud există numeroase urme de ziduri etrusce construite în „emplecton", ca cele de la Sutri, Nepi, Falerii, Blera. Pantele văgăunilor sînt punctate de morminte și columbarii, tot astfel în partea de jos, de-a lungul pîrîului, precum și pe pantele văgăunilor din față. Mai sînt încă evidente urmele unui drum săpat adînc în tuf, prevăzut pe margini cu mici canale și cu columbarii pe pereți. Mormintele nu mai au nimic de oferit după vreo două mii de ani de profanări care le-au schimbat cu totul destinația și aspectul. Numai în necropolele cetăților nepopulate din timpuri imemoriale, ca Norchia și Castel d'Asso, este încă posibil să găsești morminte cu aspectul originar. Omul a fost întotdeauna cel mai rău dușman al operelor sale.

Cîmpia dimprejur, în special în partea occidentală, este plină de morminte săpate adînc, niciodată explorate și se întîmplă ca, din cînd în cînd, să se descopere accidental vreunul. Satul nu oferă multe lucruri cercetătorului, totuși oferă foarte multe pictorului peisagist care înaintează pe cîmpie, coboară în văile sale împădurite pînă la o mică și pitorească cascadă formată de pîrîul ce curge pe fundul văii.

Pe vîrful colinei, în locul numit Poggio Strozzoni, există ruinele palatului Conților Orsini, cei care au fost seniorii feudali ai orașului timp de mai bine de trei sute de ani. Castelul este acum complet distrus, dar au mai rămas două figuri tolănite, sculptate în stîncă, pe care oamenii de rînd le numesc Orlando și soția lui și care, la drept vorbind, reprezintă două figuri alegorice, dintre care una ține în mînă cornul abundenței și nu o spadă, așa cum se crede.

Pitigliano, ca și Tuscania, se găsește în centrul unei încrucișări de drumuri care și acum îl unesc cu Saturnia, Sovana, Sorano și are în plus un han bun, condus de Giuseppe Bertocci, numit „copilul" și de către frumoasa, vesela și atenta sa soție Lisa.

SORANO

Sorano se află la vreo patru mile de Pitigliano și este situat pe un mic promontoriu, avînd în față o frumoasă priveliște a cîmpiei etrusce. Altitudinea sa îl face imun la malarie, satul este sărac, mic și nu prea curat, are străzi înguste, în pantă și întortocheate. În centru, domină marele castel al Orsinilor, deasupra caselor și a rîpelor care-l înconjoară.

Nu oferă nimic sau aproape nimic arheologului. Originea sa este cu siguranță etruscă, revelată de prezența mormintelor și a columbariilor. În partea occidentală a satului, există un colț de stîncă perforată, ce formează ca la Norchia un fel de pod natural și pe care localnicii îl numesc „il Pontone" (Podul cel mare). Nu știm nimic despre numele său etrusc și orice ipoteză rămîne o simplă presupunere.

*
* *

Doresc să amintesc un fel de aventură ce mi s-a întîmplat. Avînd în vedere că în sat nu există nici hotel, nici han, am fost îndrumat la doamna Farfanti, originară din Livorno și care conduce o ospătărie. O bucătărie mare servește și ca sufragerie, iar la primul etaj, o cameră foarte mare, plină ochi de paturi, servește drept locuință călătorilor și proprietarilor. Văzînd situația, am căutat cu disperare o locuință în altă parte, dar în zadar. Avînd în vedere că ploua cu găleata și era prea tîrziu să mă înapoiez la Pitigliano, a trebuit să fac haz de necaz și să accept ospitalitatea în acele condiții imposibile, împreună cu

glumele țăranilor, spre nedumerirea mea manifestă. Am petrecut astfel noaptea în tovărășia a opt cavaleri ai „cazmalei și ai hîrlețului“ și a două femei, care toți împreună au format imediat un cor foarte bun. Trebuie totuși să recunosc că bucătăria doamnei Farfanti este excelentă.

Independent de aceasta, trebuie să recunosc că sătucul este încîntător datorită poziției sale și coloritului naturii care-l înconjoară. Fără îndoială, este unul dintre locurile cele mai pitorești din întreaga Etrurie.

Capitolul XXVI

SOVANA – SUANA

Sîntem obișnuiți să considerăm Italia drept o țară atît de frecventată de turiști și de cercetătorii de istorie și arheologie încît ne-am format părerea eronată că au mai rămas foarte puține lucruri de descoperit și de cunoscut. Adevărul este că multe locuri din peninsulă, în special din Toscana, în Lațiu și în Italia meridională au rămas timp foarte îndelungat o „terra incognita“[1] pentru cercetători. Toți cunosc monumentele ce stau de-a lungul marilor căi de comunicație, dar este suficient ca aceste descoperiri să se găsească puțin mai spre interiorul regiunii pentru a rămîne uitate și pentru mult timp abandonate.

Chiusi este vizitată cu intermitențe; puțini sînt aceia care pătrund pînă la Corneto-Tarquinia pentru a vizita mormintele, foarte puțini aceia care-și amintesc că mai există Tuscania, Vulci, Cosa. Veii poate să reprezinte, cel mult, o jumătate de excursie, de picnic, ținînd seama de vecinătatea sa de Roma. Apoi acea fîșie a Tusciei situată între Lațiu și Toscana este atît de rar vizitată, încît nu este de mirare că din cînd în cînd se descoperă vestigii de o mare importanță, care timp de secole și secole au stat sub ochii mirați și neștiutori ai păstorilor ce duceau turmele la păscut.

Așa s-a întîmplat cu Paestum care timp de cel puțin douăzeci și trei de secole a fost dat uitării,

[1] Pămînt necunoscut.

deşi era foarte vizibil fie de la colinele care-l înconjurau, fie dinspre mare. Ba chiar credem că timp îndelungat templele trebuie să fi fost folosite ca puncte de reper pentru navigatorii din apropierea coastei. Paestum a fost practic redescoperit în 1740 de către Antonini, care a publicat o descriere amănunţită. Astfel, necropolele de la Norchia şi de la Castel d'Asso au fost descoperite şi ilustrate numai în 1808, prin grija unor arheologi diletanţi din Viterbo.

Mormintele din Sovana au fost descoperite în primăvara anului 1843 de Ainsley care mă însoţise în cursul recunoaşterilor mele din anii precedenţi, efectuate în locuri etrusce. Hoinărind prin Tuscia în căutarea antichităţilor, Ainsley a hotărît într-o zi să se ducă de la Pitigliano, unde locuia, la Suana pe care o cunoştea drept cetate romană, fără să-şi fi imaginat ce-l aştepta acolo.

La Sovana, a avut bănuiala că se găseşte într-un sat de origine etruscă, dar atunci cînd a întrebat unde sînt antichităţile din ţinut i se răspundea: „Dar despre ce lucruri este vorba?" Nimeni, de la preot la ţărani, n-a auzit vorbindu-se despre aşa ceva. Curiozitatea sa a devenit şi mai mare atunci cînd a descoperit în împrejurimi cîteva morminte săpate în stîncă şi columbarii. Îşi continuă cercetările de-a lungul pantelor abrupte ale rîpelor împădurite ce înconjurau satul şi curiozitatea sa a fost răsplătită.

În primul rînd, a descoperit multe morminte asemănătoare celor de la Norchia şi de la Castel d'Asso, pînă cînd într-o zi s-a pomenit în faţa unui mormînt sculptat în formă de templu, un adevărat mausoleu, unic şi magnific. El a încercat să le comunice ţăranilor care l-au condus în acele locuri sălbatice toată bucuria şi emoţia pentru marea sa descoperire, dar aceştia, la rîndul lor, s-au minunat foarte mult de interesul său pentru lucruri „lipsite de importanţă şi semnificaţie, adevărate glume ale naturii, ori într-adevăr, spuneau ei, era ceva făcut de către oameni, dar totuşi ceva capricios, care nu avea nici un sens, adevărate glume făcute de străbunii lor, cu atîta timp în

urmă. Nu sînt altceva decît glume, spuneau ei, şi dumneavoastră mergeţi să căutaţi astfel de glume? „Dar pretutindeni sînt astfel de glume" spuneau aproape strigînd şi l-au condus de la un mausoleu la altul, repetînd că sînt „glume", în timp ce el era emoţionat şi exaltat de ceea ce vedea, de numărul extraordinar, de originalitatea, de stilul deosebit al acestor morminte şi de certitudinea matematică de a fi descoperit o cetate şi o necropolă etruscă. A continuat să revină în acele locuri, timp de nenumărate zile, în pofida unei canicule teribile, pentru a desena, măsura, cataloga şi a face schiţe în vederea unei descrieri exacte. Atunci cînd a sfîrşit această muncă extenuantă, a trimis totul la Institutul englez de Arheologie din Roma, care i-a publicat lucrarea în anul 1843.

Această descoperire, de o enormă importanţă pentru studiul etruscologiei, a avut o largă rezonanţă în domeniul cultural. În relatarea sa, Ainsley observă pe drept cuvînt că „după ce a vizitat, dacă se poate spune astfel, toate locurile etrusce existente în Tuscia, poate să afirme cu toată sinceritatea că nu a mai văzut nici un loc care să cuprindă un număr mai mare de morminte sculptate ca la Sovana".

* * *

Sovana se află foarte aproape de Pitigliano, în linie dreaptă nu sînt mai mult de două mile, care devin aproape trei parcurgînd drumul ce coboară şi urcă pe rîpele care-o înconjoară. Este situată pe un mic contrafort, nu mai lung de opt sute de metri, are la intrare un castel medieval aparţinînd familiei Aldobrandeschi, iar la capătul satului, o biserică romanică cu o clopotniţă pătrată. Judecînd după fortificaţiile ce au mai rămas, sîntem autorizaţi să credem că Sovana trebuie să fi avut o anumită importanţă în Evul Mediu. Repetti aminteşte faptul că oraşul era guvernat de propriile sale legi, chiar după invazia longobarzilor,

 că a fost timp îndelungat reşedinţă episcopală

precum și a puternicei familii Aldobrandini. În 1240, a rezistat în fața lui Frederic al II-lea care a asediat-o.

În prezent, este redusă la un mănunchi de case. În 1833 avea numai șaizeci și patru de locuitori, datorită malariei care bîntuia satul în fiecare an. Un mare număr de case au fost abandonate și pînă în prezent sînt nelocuite. Am avut ocazia să vizitez Sovana într-o perioadă în care malaria bîntuia mai puțin, într-o zi de sărbătoare și am observat că drumurile erau pustii ca și cum populația nu ar fi avut forța să meargă la plimbare. Prezența unui străin constituie întotdeauna un eveniment memorabil pentru un astfel de sat și parohul Don Francesco Bulgherini mi-a confirmat faptul că eram primul vizitator de cînd prietenul meu Ainsley a descoperit necropola, în 1843, adică cu un an și jumătate mai înainte.

* * *

Nu există nici o informație despre Suana din perioada etruscă. Plinius și Ptolemeu o numesc Suana și o consideră colonie romană. A fost numită ori SUANA ori SOVANA. A fost patria lui Hildebrand, numit chiar de la Sovana și care s-a urcat pe tronul papal sub numele de Grigore al VII-lea. Acesta a fost marele reformator al Bisericii din secolul al XI-lea și primul care a afirmat supremația papei asupra autorității civile.

În piața satului, există trei „cippi" romani de mică importanță. Sub Dom, în partea satului dinspre poarta occidentală, există urme de ziduri etrusce construite în „emplecton", ca la Sutri și la Falerii. Cetatea etruscă trebuie să fi fost de dimensiuni reduse și desigur nu depășea un perimetru de două mii de metri. Totuși, judecînd după originalitatea și execuția îngrijită a ornamentelor din mormintele sale, sîntem îndemnați să credem că a fost bogată și ilustră, dar poate a avut numai o viață prosperă și puțin noroc politic. Trebuie să fi făcut parte din teritoriul cetății Volsinii.

Pentru a ajunge la necropolă, trebuie să ieși din sat prin poarta de vest, să cobori în vale și să urci pe pantele din față, numite „Poggio Prisca". Se va vedea un șir lung de morminte cu fațada sculptată, dintre care se evidențiază mormîntul Fontana datorită dimensiunilor sale mari și arcului monumental ce stă deasupra.

MORMÎNTUL FONTANA

Este numit astfel deoarece într-un anumit sens seamănă cu acel tip de fîntîni atît de obișnuite pe șoselele consulare din Lațiu și din Toscana alcătuite dintr-un perete înalt, împodobit cu cornișe și steme și dintr-un bazin dreptunghiular, alimentat printr-un tub mic cu apă curgătoare pentru a satisface setea călătorului și a animalului său de călărie.

Acest mormînt este săpat în tuf și într-un anumit sens seamănă cu mormintele din Norchia și Castel d'Asso, numai că, în loc de cornișe de tip etrusc, are o friză orizontală, înaltă de vreo douăzeci de centimetri, împărțită în metope ce au la centru un motiv în formă de cerc. Deasupra, timpanul este înalt de vreo doi metri și are pe fațadă cîteva figuri sculptate în relief. În timp ce friza de sub timpan este, se poate spune, în stil doric, figurile de pe timpan, din păcate foarte degradate, sînt sută la sută etrusce. În centru, este reprezentată o divinitate marină, un fel de sirenă cu două cozi în formă de pește, deasupra capului căreia flutură tunica umflată de vînt pe care încearcă să o rețină cu brațele și să o înfășoare în jurul pieptului gol. Cozile mari de pește, pornind din trup în volute mari, ocupă aproape tot timpanul. Pe părțile laterale, două genii înaripate, cu aripile întinse, cel din stînga cu un scut pe braț și poate un coif pe cap.

Sculpturile sînt foarte degradate de agenții atmosferici. Mai mult, un paltin crescut deasupra peretelui a distrus aproape capul sirenei și a crăpat fațada în două, aproape pînă la bază.

Sub friză şi în centrul peretelui, există un arc care a dat mormîntului aspectul unei fîntîni. Pe laturile arcului, există două suporturi care poate au susţinut doi lei sau alte figuri decorative. În interior, există o inscripţie etruscă pe două rînduri, literele avînd înălţimea de circa douăzeci şi cinci de centimetri. Tradusă în litere latine spune: NULI... IA. VELU VELUS.

Încăperea funebră, accesibilă printr-un pasaj deschis într-o latură, este spaţioasă, goală şi nu are nimic deosebit de semnalat.

Mormîntul datează cu siguranţă dintr-o perioadă tîrzie a artei etrusce. La figuri se observă o anumită libertate a desenului, mai multă cursivitate în descrierea particularităţilor personajelor, execuţia modelajului este viguroasă, diferită, din punctul de vedere al conţinutului, de perioada arhaică etruscă. În ceea ce priveşte compoziţia, aceasta poate fi comparată cu urnele funerare de la Volterra, Chiusi şi Perugia.

Divinităţile reprezentate în diferitele morminte sînt de sex masculin sau feminin, au adesea aripi întinse sau mici aripi la tîmple, iar părul este frecvent serpentiform. În mîini agită tridente, ancore, vîsle, spade sau şerpi precum Furiile. Prin analogie cu mitologia greacă sînt numite Glauco, dacă sînt de sex masculin, şi Scilla, dacă sînt de sex feminin, deşi cred că nu au absolut nici o legătură cu simbolismul religios grec. Cu siguranţa, justa lor interpretare va da bătaie de cap multor cercetători.

Lîngă Mormîntul Fontana, există un şir lung de morminte asemănătoare ca formă, dimensiuni şi stil cu cele de la Norchia şi Castel d'Asso, deosebite doar prin unele detalii. Uşile de intrare sînt prevăzute cu cornişe mai înguste în partea de sus, conform stilului egiptean, totuşi cornişele, în loc să fie sculptate în perete, ies în afară, în relief, conform preceptelor arhitecturii egiptene. Aceste intrări se deosebesc de cele din alte necropole prin decoraţiile dantelate ale frizelor, de pură origine greacă sau romană.

Aceste morminte nu au acele mici anticamere atît de obişnuite la Norchia şi la Castel d'Asso, ci sînt înlocuite de micul spaţiu izolat, amplasat în faţă, care are în general un fel de bancă sprijinită de perete, folosită poate ca suport pentru un sarcofag, sau un „cippus" sau pur şi simplu era o laviţă destinată rudelor defunctului.

Ca la Norchia, rîndurile de morminte sînt despărţite prin scăriţe ce urcă pînă la vîrful colinei. Mormîntul propriu-zis se găseşte cu mulţi metri mai jos şi se ajunge la el pe un „dromos" săpat direct în stîncă şi care formează un fel de galerie subterană. Uşa are uşorii de piatră finisaţi ca şi în celelalte necropole. Încăperile sînt în general spaţioase, paturile săpate de-a lungul pereţilor: lipsesc cu totul picturile şi decoraţiile. Mergînd de-a lungul colinei spre nord, se întîlnesc morminte asemănătoare celorlalte, cu deosebirea că aproape toate au inscripţii. Locul se numeşte „Sopraripa". Aceste morminte se găsesc în mijlocul unei păduri dese, ascunse de spini şi de muri care le îngreunează foarte mult descoperirea şi cercetarea. Trebuie să te serveşti de o secure pentru a învinge asperităţile vegetaţiei de sub copaci sau să angajezi, aşa cum a făcut Ainsley, o echipă de pădurari care deschid drumul prin lovituri de cosor.

De la această colină numită Sopraripa, se vedea colina din faţă presărată cu morminte şi atunci, după ce am traversat pîrîul peste un pod antic, am sosit la

MORMÎNTUL POLA

Acesta este unul dintre cele mai originale din necropolă, acela care se aseamănă cel mai mult cu mormintele în formă de templu de la Norchia. Să recurgem la descrierea făcută de Ainsley:

„Reproduce, săpat în tuf, porticul unui templu, din care rămîne o singură coloană, în colţul timpanului. În spatele acestei coloane, rezemat de

perete, se află un pilastru. Atît coloana cît şi pi-

lastrul sînt împodobiți cu caneluri și susțin un capitel foarte asemănător celuia conservat la Tuscania de către Campanari. Este format din frunze care, plecînd de la bază, se întind în volute mari spre cele patru colțuri, luînd un aspect ce amintește ordinul corintic. Printre volute, un cap sculptat în ronde-bosse foarte degradat de acțiunea agenților atmosferici. Coloana, pilastrul și peretele interior trebuie să fi fost acoperiți de stuc colorat, așa cum arată puținele urme rămase, de culoare roșu-închis, în soclul pilastrului.

Porticul era format din două coloane unite, deplasate spre exterior astfel încît să lase în centru un spațiu larg pentru a forma adevărata intrare în templu sau în mormînt. Timpanul este foarte degradat și nu se poate aprecia dacă a avut sculpturi, așa cum este probabil. Rămîn medalioane în relief. Monumentul stă pe un soclu înalt și trebuie să fi fost de o frumusețe impunătoare, atunci cînd era întreg. Deși murii și plantele sălbatice i-au tăinuit prezența timp atît de îndelungat și i-au provocat ruina, acest mausoleu care se ascunde în desișul verde al vegetației de sub arbori, constituie totuși un colț foarte pitoresc al peisajului".

El aparține cu certitudine artei tîrzii, poate datează din epoca romană, poate făcea parte dintr-un complex funerar mai mare, așa cum ne fac să credem părțile din stîncă sculptată ce se găsesc pe părțile laterale ale porticului, dar chiar prin sine însuși este un exemplu desăvîrșit de arhitectură etruscă ce se poate vedea arareori în alte părți ale Tusciei, în afară de Norchia. Nu pare să aibă dedesubt un adevărat mormînt, dar poate „dromos-ul" său a rămas îngropat și niciodată explorat.

Colina pe care se află acest mormînt se numește „Poggio Stanziale" și are multe morminte interesante și de aspect variat. Unele sînt de arhitectură egipteană, cu intrările prevăzute cu cornișe și mai înguste în partea de sus, altele au pe deasupra blocuri de tuf, ca soclu pentru un „cippus" sau o statuie. Unele fațade au două sau trei nișe,

una deasupra celeilalte, săpate în epoci succesive, poate în epoca creștină.

Și apoi, ca și la Blera, avem exemple de morminte săpate într-un bloc de tuf în formă de casă, cu deosebirea că la Blera încăperea funerară era chiar în interiorul casei, pe cînd aici la Sovana, mormîntul se află dedesubt. În orice caz, reproduc cu exactitate acoperișul cu jgheaburile streșinii și grinzile de lemn sau acoperișul unei colibe acoperite cu piei ținute fix de pari de lemn încrucișați la vîrf, asemănătoare astfel urnelor funerare găsite la Albano.

Un mormînt are pe timpanul fațadei un cap mare sculptat în altorelief, de un deosebit efect arhitectonic și care reprezintă Typhonul etrusc (principiul distrugerii) reprodus cu clasicele plete serpentiforme. Tavanul porticului imită o piatră sculptată în relief cu un vîrf de diamant.

Aceste morminte sînt foarte interesante pentru că reproduc locuința etruscă și oferă un bun material de studiu.

Pe colina din fața mormîntului Fontana există un mormînt foarte original în formă de cruce de Malta, care are un fel de absidă și de jur împrejur mici încăperi funerare asemănătoare capelelor din biserici. Mormintele decorate și cu sculpturi pe frize erau poate rezervate cetățenilor mai bogați sau personalităților de seamă, iar cele obișnuite, care totuși erau numeroase la Sovana, trebuie să fi fost destinate cetățenilor mai puțin înstăriți.

Am spus că această necropolă datează probabil din aceeași perioadă ca cele din Norchia și de la Castel d'Asso și trebuie să subliniem faptul că aici lipsesc cu desăvîrșire mormintele în formă de tumul. Sînt frecvente columbariile.

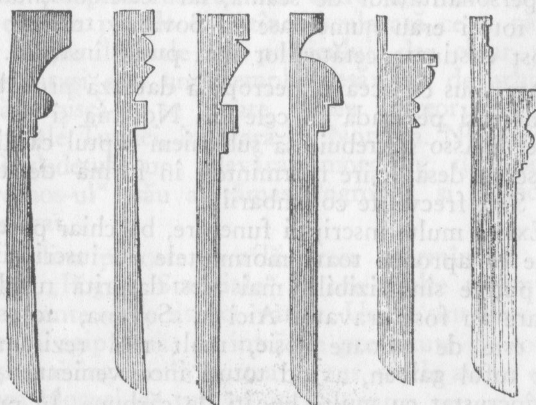
Există multe inscripții funerare, ba chiar putem spune că aproape toate mormintele au inscripțiile lor, puține sînt lizibile, mai ales datorită tufului în care au fost gravate. Aici la Sovana, această rocă este de culoare roșie, mult mai rezistentă decît tuful galben, avînd totuși inconvenientul că este încrustat cu multe bucăți de cărbune. În prezent, datorită intemperiilor, cărbunele este primul

care se fărîmițează și dispare din locul în care se găsea, ceea ce are ca rezultat faptul că masa tufului care rămîne este mai ușor degradată de timp și de ploi.

Inscripții etrusce

Spre folosul cititorului, reproducem cîteva inscripții transcrise cu litere latine:

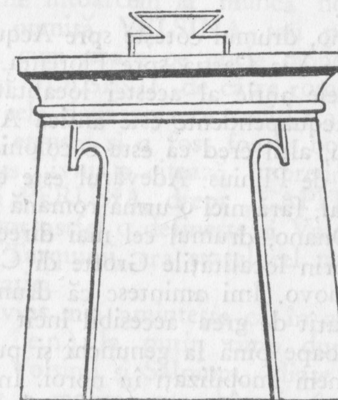
Într-un mormînt: THESTIA VELTHURNA... NECNA și în mormîntul vecin: THPNSEHVRINE. Într-un alt mormînt: ECASUTHILATHI ALCILNIA, care s-ar putea împărți după cum urmează: ECA SUTHI LATHIAL (LARTHIAL) CILNIA. Cilnia este numele unei „ginte" etrusce, celebrată în analele din Arezzo, din care făcea parte și Mecena. Într-un mormînt din Sopraripa, se poate citi: SA RANTHA și este poate un fragment. RANTHA sau RAMTHA este un nume etrusc de femeie. Într-un alt mormînt se mai putea citi THRA și într-altul LARTHA, singurele cuvinte lizibile. La Poggio Stanziale, lîngă mormîntul-casă se poate citi: TRIAS P. . . și într-un mormînt vecin, CAL, singura inscripție. Într-un mormînt de pe aceeași colină, un fragment dintr-un epigraf: CETC EVEL. NES.

Cornișe de morminte

În împrejurimile satului există multe drumuri săpate în tuf, flancate de morminte cu certitudine etrusce. Sînt „Le Cave di San Sebastiano", obiectul unei înfricoșătoare superstiții a țăranilor, deoarece sînt adînci și ascunse din cauza copacilor de lumina soarelui. Sovana este încă un pămînt virgin pentru cei care efectuează săpături. Mormintele observate au fost prădate din timpurile cele mai îndepărtate, dar mai rămîne un mare număr în cîmpie care ar da roade bogate.

Cercetătorul în etruscologie nu poate să omită o vizită la această necropolă, egală în importanță cu cele de la Blera, Norchia, Castel d'Asso, Falerii și Tuscia.

Fațada unui mormînt

Capitolul XXVII

BOLSENA –VOLSINII

Positis nemorosa inter juga Volsiniis

IUVENAL[1]

De la Pitigliano și interesantele sale teritorii care-l înconjoară se continuă spre Bolsena, intrînd din nou în Lațiu la Onano, post de frontieră. Pot să depun mărturie că vameșii Statului Pontifical nu sînt nici rigizi, nici ostili, dimpotrivă i-am găsit (afară de Civitavecchia) întotdeauna amabili și curtenitori, niciodată venali, așa cum sînt acuzați de alții.

La Onano, drumul cotește spre Acquapendente, ce se află pe Via Cassia spre Florența. Nu se cunoaște numele antic al acestei localități. Unii au crezut că Acquapendente este antica Acula, citată de Ptolemeu, alții cred că este o colonie a Aquensilor, citată de Plinius. Adevărul este că acest sat este medieval, fără nici o urmă romană sau etruscă.

De la Onano, drumul cel mai direct spre Bolsena trece prin localitățile Grotte di Castro și San Lorenzo Nuovo. Îmi amintesc că drumul pînă la Grotte era atît de greu accesibil încît caii se înfundau aproape pînă la genunchi și puțin a lipsit să nu rămînem imobilizați în noroi. În sfîrșit, am ajuns la Grotte di Castro care prezintă toate caracteristicile unui sat etrusc. În împrejurimi, de-a lungul pantelor, prezența mormintelor îi confirmă originea. Continuînd drumul după vreo două mile pe Via Cassia, se ajunge la San Lorenzo Nuovo, situat pe buza craterului de unde te bucuri de o

[1] Volsinii așezată între defilee împădurite.

priveliște admirabilă a lacului Bolsena. La ceva mai mult de o milă după San Lorenzo Nuovo, există un sat abandonat, San Lorenzo Vecchio, cu suprafața nu mai mare decît cea a unei citadele, și are întru totul aspectul unei localități etrusce și probabil este un antic „castrum", instalat ca pază a șoselei Cassia, pe teritoriul cetății Volsinii.

Cînd am ajuns în fața lacului Bolsena, era o minunată zi însorită. Cerul era fără nici un nor, apele limpezi ca cristalul, cele două insule și toate amănuntele de pe maluri, totul era învăluit în splendoarea unui aer cald și transparent. Livezile de măslini erau populate de țărani ocupați cu recoltarea măslinilor, mii și mii de animale acvatice mișunau în ape. Ochii rătăceau în uimitorul amfiteatru al anticului crater și din toate părțile pădurile, încă îmbrăcate în culorile toamnei, coborau spre a-și amesteca nuanțele calde și vii cu albastrul lacului. În fața unei naturi atît de luxuriante și a unei clime atît de dulci, cu greu puteai crede că te găsești în plină iarnă.

Dar să ne întoarcem la munca noastră. Bolsena a fost numită VELSINA sau poate VELSUNA (așa cum apare pe unele monede) de către etrusci și VOLSINII, de către romani. A fost una dintre cele douăsprezece cetăți-stat ale marii confederații etrusce și a fost foarte bogată și puternică. Titus Livius o citează împreună cu ARRETIUM și PERUSIA, drept „CAPITA ETRURIAE"[1] și tot astfel o definește și Valerius Maximus. După Tarquinii, era statul cel mai puternic al Confederației.

Titus Livius mai amintește că în anul 362 al Romei (391 î.e.n.) la puțin timp după căderea cetății Veii, Volsinii și Salpium, aliate împreună, profitînd de o molimă care bîntuia în Lațiu, au atacat teritoriile romane, dar au fost curînd înfrînte, cu pierderi mari. Mai mult de opt mii de persoane au fost ucise și aliații etrusci au trebuit să accepte o pace de douăzeci de ani, în condiții umilitoare.

[1] Capitale ale Etruriei

În anul 443 al Romei (310 î.e.n.), Volsinii a mai luat parte la marea răscoală etruscă care a început cu asediul cetății Sutri, aliata Romei, și a sfîrșit cu înfrîngerea de la lacul Vadimonius. Cu ocazia aceea, consulul Publius Decius Mure a ocupat multe puncte fortificate pe teritoriul său, printre care Caprium.

Din nou în război cu Roma în anul 460 (293 î.e.n.), a fost încă odată înfrîntă de Consulul Lucius Postumius Megellus, chiar sub zidurile sale, cu o pierdere de două mii opt sute de morți. Ca o consecință a înfrîngerii, a obținut împreună cu aliații de la Arezzo și Perugia un armistițiu de patruzeci de ani, contra plății unei mari despăgubiri.

Pentru ultima dată, a luat armele împotriva Romei, puțin timp după războiul cu Pirrus, dar împreună cu aliații săi din Vulci a fost definitiv înfrîntă. Era anul 474 al Romei (279 î.e.n.).

Valerius Maximus precum și alți istorici povestesc fapte curioase ce s-au petrecut la Volsinii, după înfrîngerea finală. Ei afirmă că locuitorii din Volsinii, ca o consecință a înfrîngerii lor, au căzut într-o stare de totală decădere a moravurilor și de molesire. Considerînd că este prea obositor să guvernezi, au încredințat treburile publice sclavilor și aceștia au impus foarte curînd vechilor lor stăpîni un regim foarte dur. Pe unii, i-au trimis în exil, iar pe alții, i-au făcut sclavi, le-au interzis dreptul de a se întruni, chiar și cu ocazia banchetelor, le-au impus să contracteze căsătorii mixte, precum și multe alte samavolnicii, pînă cînd romanii solicitați de ei au trimis o armată pentru a restabili ordinea și pentru a reorganiza un nou guvern.

Tacit relatează că a fost patria lui Seianus, favoritul lui Tiberius și acestea sînt, mai mult sau mai puțin, ultimele informații oficiale pe care le avem despre Volsinii. Tacit ne mai confirmă că cetatea mai exista în perioada imperială.

Este suficientă doar o privire pentru a te convinge că actualul oraș Bolsena nu poate fi antica Volsinii. Citadela actuală se înalță pe o stîncă în-

gustă, astfel încît ar fi putut fi fortăreața, dar nu cetatea, datorită dimensiunilor sale foarte limitate.

Autorii antici sînt cu toții de acord afirmînd că Volsinii era situată într-un loc aspru și fortificat natural, ceea ce cu siguranță nu este cazul actualei Bolsena. Totuși, autorii adaugă că atunci cînd a fost cucerită, romanii au ras-o de pe suprafața pămîntului și i-au obligat pe locuitori să-și construiască o nouă cetate într-un loc care poate fi apărat mai greu, așa cum i-au impus cetății Falerii. Asupra acestui amănunt insistă în Analele sale în special Ioannes Zonaras, un istoric bizantin din secolul al XII-lea. Noua cetate Volsinii este, foarte probabil, actuala Bolsena, situată practic pe malurile lacului și nu ocupă nici o înălțime.

Problema referitoare la căutarea anticei Volsinii a fost studiată de mulți autori, din toate timpurile. Unii au crezut că antica Volsinii este actualul Montefiascone, iar alții, că este actualul Orvieto. Nu putem să fim de acord cu aceste afirmații. În ceea ce privește Montefiascone, știm că acest mic orășel este medieval, cu puține resturi romane, astfel încît sîntem autorizați să credem că cel mult a fost întemeiat în perioada romană ca un „oppidum" sau ca un „castrum", instalat ca pază pe șoseaua consulară Cassia. În ceea ce privește Orvieto, distanța considerabilă de actuala Bolsena, precum și multe alte considerente, de care vom ține seama atunci cînd vom vorbi despre acest oraș, ne fac să respingem aceste afirmații.

După atente și minuțioase cercetări ale locurilor m-au convins că antica VOLSINII trebuie să fi ocupat zona ce se găsește la nord de actuala Bolsena, pe buza craterului, pe o înălțime care trebuia și putea să cuprindă o cetate de amploarea și importanța cetății Volsinii. Acest loc este numit „Il Piazzano" și deși nu posedă urme de fundații și de ziduri care să iasă la suprafața pămîntului, peste tot sînt împrăștiate fragmente de teracotă, de marmoră și de alte materiale prețioase, care în mod incontestabil revelează prezența, în trecut, a unui centru locuit. Povîrnișul dinspre lac este
 foarte abrupt, aproape vertical pe terenul ce se gă-

sește dedesubt și este chiar locul ideal pentru o cetate fortificată natural.

Trebuie să spunem că la Piazzano urmele cetății etrusce sînt într-adevăr minime, totuși nu putem să nu recunoaștem că dacă aceasta a fost suprafața vechii Volsinii, distrugerea sa de către romani a fost cu adevărat completă. În afară de fragmentele despre care am vorbit, nu există nici urme de ziduri, nici de temple, nici de edificii impunătoare, care trebuie totuși să fi fost foarte numeroase în marea cetate etruscă. Este adevărat că pe pante există cîteva grote, dar sînt atît de ruinate încît nu putem afirma cu onestitate că acestea au fost la origine niște morminte.

În schimb, în actuala Bolsena nu lipsesc vestigiile romane care dovedesc cu certitudine dominația romană a cetății. Lîngă poarta Fiorentina, există ruinele unui templu, numit în mod obișnuit Templul Zeiței Nortia, zeița norocului în mitologia etruscă. Resturile templului sînt cu siguranță romane, datorită prezenței numeroșilor „opus incertum" care alternează cu straturi de cărămizi. Sînt de asemenea romane lespezile funerare, precum și „cippi"înzidiți în fațada porții, chiar dacă aici se pot citi cîteva inscripții etrusce precum CAECINA și VIBENNA. Există și un basorelief reprezentînd un sacrificiu și care ar putea fi etrusc.

Este interesant de menționat faptul că de la templul zeiței Nortia urcă un drum roman, din care se mai văd părți din bazalt, spre buza craterului, acolo unde credem că s-a aflat antica Volsinii. Apoi continuăm spre Orvieto, după ce ajunge la o modestă construcție, cu siguranță de origine romană (poate o stație de poștă) în localitatea numită „Piazza del Mercatello". Această localitate se găsește la vreo doi kilometri de Bolsena și este înconjurată de vii și de păduri de castani. Există și un drum roman care duce de la Bolsena în direcția actualei Bagnorea (Bagnoregio), antica Balneum Regis, drum ale cărui resturi pot fi găsite pe colina pe care se află mînăstirea călugărilor Capucini, lîngă drumul modern spre Orvieto.

La Bolsena au fost descoperite și băi romane din epoca lui Nero, așa cum atestă cîteva conducte de plumb pe care este gravat: „Neronis Caesaris Aug".

Să amintim aici, în treacăt, că acesta a fost orașul unde a avut loc faimosul miracol de la Bolsena, în capela bisericii Santa Cristina, ceea ce l-a determinat pe Pontiful de la Roma să se instituie sărbătoarea Corpus Domini și să construiască celebrul Dom din Orvieto.

* * *

Trebuie să încheiem spunînd că actuala Bolsena, moștenitoarea anticei măreții a cetății Volsinii, este un tîrg cu aspect foarte sărac, avînd circa o mie șapte sute de suflete. Este situat pe Via Cassia, între Roma și Siena, are un hotel, Aquilla d'Oro (Vulturul de aur) și funcționează și ca stație de poștă.

Am fost îndemnați să facem un popas după ce am citit afișele puse la vedere și pe care doresc să le transcriu: „Nobilii călători care trec cu diligența sau cu trăsura proprie vor găsi în acest hotel camere foarte bune, grajduri pentru odihna cailor și șoproane pentru trăsuri. Chiar și cai auxiliari pentru munte. În sfîrșit, vor fi satisfăcuți după dorințele lor".

(NOTĂ. Firește, muntele citat este faimosul „Passo di Radicofani", pe drumul spre Siena, care a fost bucuria și chinul atîtor călători pînă acum cîțiva ani).

Turistul care nimerește prin părțile acestea să nu se încreadă în calitățile trîmbițate de Bonifacio, proprietarul acestui hotel. Vulturul de aur este un han mai mult decît modest care-i amintește proverbul: „Cuvintele sînt feminine, faptele sînt bărbătești", în sensul că nu sînt suficiente cuvintele frumoase pentru a face fapte mari.

Capitolul XXVIII

MONTEFIASCONE – FANUM VOLTUMNAE (?)

Montefiascone se găsește pe Via Cassia, la sud de Bolsena, de care-l desparte o distanță de aproximativ nouă mile. Se găsește pe vîrful craterului care a format lacul Bolsena și beneficiază de superba panoramă a lacului însuși, precum și de cea a cîmpiei etrusce.

Marile cariere de bazalt care se văd de la drum, între Bolsena și Montefiascone, sînt, cu multă probabilitate, acele „Cave Anitiane" pe care Vitruvius le situează în apropierea lacului Volsinii.

Referitor la acest lac, trebuie să precizăm că cetățile de pe malurile occidentale aparțineau teritoriului Tarquiniei, astfel încît Plinius amintește că o vreme lacul s-a numit „Lacus Tarquiniensis".

Soarta a făcut ca acest lac să fie martorul miracolelor din toate timpurile. Plinius afirmă că cele două insule erau plutitoare și nu își schimbau numai poziția, după vînt, dar din circulare deveneau triunghiulare, și niciodată pătrate. În legătură cu aceasta trebuie să spunem cu toată sinceritatea că sîntem dispuși să dăm crezare acestor istorii numai dacă sînt povestite de o persoană care în prealabil a adus sacrificii vinurilor foarte bune din regiune.

Într-o epocă mai recentă, s-au întîmplat două fapte miraculoase prin împrejurimile lacului și anume chiar la Bolsena: Faimosul miracol al ostiei sfințite din care a țîșnit sînge și amprenta piciorului Sfintei Cristina.

Cele două insule sînt La Martana, pe care se pare că există chiar antichități și Bizantina sau Bisentina. Foarte probabil numele Bisentino derivă din numele acelui sat Vesentum sau Vesentium, pe care Vitruvius îl situează pe malurile occidentale ale lacului, între Marta și Valentano. Titus Livius mai amintește că pe vremea celui de al doilea război punic, apele lacului s-au colorat în roșu, dar nu explică dacă acest fapt s-a datorat miracolului sau epidemiei care bîntuia regiunea în acea perioadă. Malaria mai revine în cursul verii în unele sate de-a lungul malurilor sale.

* * *

Montefiascone ocupă creasta craterului în direcția spre Roma și este un orășel de o anumită importanță, cu o frumoasă catedrală, și este faimos pentru buna calitate a vinurilor sale Est Est Est, care-și trag originea din legenda parohului Johann Fugger. Acesta, plecat din Germania natală, s-a lăsat precedat de un servitor care avea sarcina de a însemna cu „Est" locurile în care a găsit vin bun. Ajuns la Montefiascone, a văzut că servitorul a premiat cu trei „Est" calitatea excelentă a vinului din partea locului și bunul preot a fost atît de convins de întemeiatele motive ale servitorului său încît muri curînd, după un chef grozav.

* * *

Montefiascone nu are multe lucruri interesante. Zidurile și fortificațiile sînt medievale, totuși numărul mare de inscripții latine pe care le posedă dovedesc existența sa în timpul romanilor. În împrejurimile localității, există numeroase grote, care la origine trebuie să fi fost morminte, dar care în prezent sînt folosite de populație în scopurile cele mai diferite. În orice caz, datorită acestor utilizări abuzive, nu se mai poate stabili destinația lor originară.

Deşi mulţi autori afirmă că Montefiascone trebuie să fi fost o cetate antică şi că poziţia sa naturală (care o situa într-un punct de control între nord şi sud) nu putea fi trecută nebăgată în seamă de către etrusci, nu ştim totuşi nimic sigur despre numele său etrusc (dacă a avut vreunul) nici despre istoria sa. Numele care i s-au atribuit au fost MONS PHISCON (Annio da Viterbo), MONS FALCONIS şi chiar a fost considerat drept antica Falerii. Derivarea literală l-ar face să provină de la damigeana necesară vinurilor sale bune, dar şi această terminologie este o simplă presupunere, nedovedită de nici un document. Unii au crezut că a fost vechea Volsinii, alţii, TROSSULUM, amintit de Plinius, care ar putea justifica localitatea „Vado di Trosso" sau „Vado Trossano", amintită de Mariani.

Deşi nu există documente precise referitoare la aceasta, părerea mea este că Montefiascone este locul sacru FANUM VOLTUMNAE, unde Lucumonii etrusci se întruneau periodic pentru a discuta despre treburile generale ale Confederaţiei şi a alege pe Pontifex Maximus. Titus Livius ne relatează că Fanum Voltumnae se găsea în Etruria la nord de munţii Cimini şi faptul să se vorbeşte încă despre acest loc, după ce romanii au pus stăpînire pe întreaga Tuscie meridională, ne face să credem pe drept cuvînt că acest loc de întrunire trebuie să fi fost situat la nord de teritoriile cetăţilor Veii, Caere şi Falerii.

Ne convinge şi faptul că toate locurile sacre ale etruscilor, sau aproape toate, erau situate pe vîrful înălţimilor. Templul lui Jupiter Latinul se găsea pe vîrful muntelui Albano, templul lui Apollo Sorano, pe vîrful muntelui Soratte. Desigur, această convingere nu formează o dovadă, totuşi este foarte probabil că datorită poziţiei sale nu putea să fie un loc neglijat de etrusci, atît de vigilenţi şi prompţi în alegerea corespunzătoare a locurilor potrivit diferitelor necesităţi.

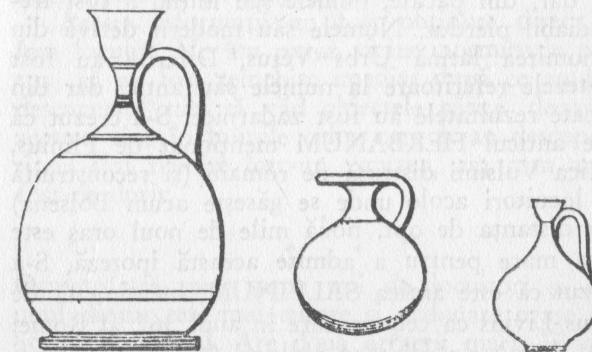
Dacă Montefiascone a fost Fanum Voltumnae, sîntem nevoiţi să credem că întocmai ca Lucus Feroniae, trebuie să fi avut o populaţie stabilă ce

trebuie să fi locuit în case şi un templu în care să se desfăşoare reuniunile, dar descoperirea acestora rămîne în seama arheologilor. Cu siguranţă, nici un loc nu a putut oferi o poziţie mai interesantă.

* * *

De la înălţimea localităţii Montefiascone, o priveliste incomparabilă i se oferă vizitatorului. Munţii Cimini, marea cîmpie etruscă pînă la mare, munţii Tolfa şi Allumiere, Colinele Canino, muntele Argentario, uimitoarea masă a muntelui Amiata, muntele Cetona, piscul Radicofani, muntele Fiora şi colinele dinspre Siena formează marea coroană ce înconjoară Montefiascone. Pare chiar centrul geografic al Etruriei.

Poate aici, într-o zi îndepărtată, venea războinicul să implore protecţia Zeiţei pentru apărarea patriei, a casei, a copiilor precum şi a mormintelor strămoşilor săi. Astfel, augurul din îndepărtata Tarquinie sau de la Cosa venea aici pentru a implora Zeiţa şi a-i invoca protecţia pentru propria lui muncă, poate chiar navigatorul etrusc venea aici să ceară protecţie şi curaj pentru expediţiile sale dincolo de mare.

 Vase etrusce — Ariballe

Capitolul XXIX

ORVIETO

Orvieto se găsește la o distanță de aproximativ optsprezece mile de Montefiascone. La trei mile înainte de sosire ai o priveliște minunată a orașului, cu frumoasele sale turnuri, biserici, cu splendida sa catedrală care îl domină. Este situat pe un pinten de tuf roșu, cu pereții verticali peste văile adînci care-l înconjoară din toate părțile. Pe cîmpia înconjurătoare, vechile mînăstiri cu clopotnițe rotunde răsar din verdele pădurilor și din vegetația fertilă. Pe fundul văii, rîul Paglia, peste care trec poduri vechi, șerpuiește peste verdele cîmpiei.

Orașul, care trăiește izolat ca și Roselle Saturnia și Cosa, este cu siguranță de origine etruscă, dar, din păcate, numele său inițial a fost iremediabil pierdut. Numele său modern derivă din denumirea latină Urbs Vetus. Diferite au fost ipotezele referitoare la numele său antic, dar din păcate rezultatele au fost zadarnice. S-a crezut că este anticul HERBANUM menționat de Plinius, antica Volsinii distrusă de romani (și reconstruită de locuitori acolo unde se găsește acum Bolsena) dar distanța de opt, nouă mile de noul oraș este prea mare pentru a admite această ipoteză. S-a crezut că este antica SALPINUM, menționată de Titus Livius ca cetatea care în anul 362 al Romei (391 î.e.n.) s-a aliat cu Volsinii împotriva Romei și într-adevăr există doi factori pozitivi pentru

a confirma această ipoteză. Primul constă în faptul că la început romanii au distrus cetatea Volsinii și apoi au învins Salpinum, ceea ce ne face să credem că această cetate se găsea dincolo de Volsinii, în cursul marșului lor. Cel de al doilea constă în convingerea că dacă Salpinum a intrat în război ca aliată a cetății Volsinii, trebuie să fi fost o cetate puternică și populată.

Orvieto nu posedă urme de ziduri etrusce, dar acest amănunt este mai mult decît justificabil dată fiind poziția sa naturală, atît de bine apărată din toate părțile de pereții pintenului de tuf pe care a fost construită. Numai în evul mediu a fost apărată de ziduri puternice și de o fortăreață.

Certitudinea că Orvieto este de origine etruscă este confirmată de descoperirea recentă a numeroase morminte pe pantele din jurul orașului, multe din ele cu inscripții, toate cu bogate inventare funerare alcătuite din vase grecești, „buccheri", urne cinerare, statuete de teracotă și de bronz, sarcofage cu basoreliefuri pictate, cippi conici sau rotunzi cu inscripții, monede, scarabei și un număr mare de cele mai diferite obiecte ce se găsesc în mod normal în mormintele etrusce. A fost găsită și o pateră, reparată înainte de a fi pusă în mormînt, ale cărei fragmente au fost reunite cu ajutorul unor sîrme metalice trecute prin găuri mici făcute de un burghiu primitiv.

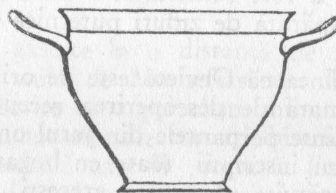
Aceste informații au fost obținute direct, la fața locului. Nu am putut vizita mormintele pentru că au fost reînchise imediat după ce au fost descoperite, nici să văd obiectele găsite, deoarece acestea sînt în mîinile celor care le-au descoperit și nu sînt reunite într-un muzeu, așa cum ar fi fost de dorit.

* * *

Orvieto are șase, șapte mii de locuitori și este unul dintre cele mai curate și ordonate orașe din Statul Pontifical. Are două atracții mari. Fîntîna San Patrizio, care coboară la o adîncime mai

mare de șaizeci de metri pe două scări în spirală

care nu se intersectează niciodată, şi faimoasa catedrală căreia îi putem atesta măreaţa frumuseţe şi fantastica impresie pe care o produce vizitatorului care o vede pentru prima dată. Nu este sarcina noastră de a ilustra frumuseţile şi valoarea acestei capodopere italiene, sarcină care ar depăşi scopurile noastre, putem numai să recomandăm celui ce-şi propune să viziteze locurile cuprinse între Roma şi Florenţa să includă în itinerarul său şi Orvieto, fiind sigur că va avea o mare plăcere şi o imensă satisfacţie.

Vas etrusc — Schifos

Capitolul XXX

CIVITAVECCHIA – CENTUM CELLAE

Călătorul care se apropie de Civitavecchia dinspre mare va mai vedea încă digurile, insula artificială cu cele două turnuri de strajă, dana, cele două diguri înaintînd în mare, apărate de marele dig de piatră ce lasă două treceri înguste, cheiul în formă de amfiteatru şi, în partea de sus, casele care formează de jur împrejur un semicerc, va vedea toate amănuntele portului tocmai aşa cum l-a construit împăratul Traian în anul 106 e.n.

Plinius care l-a vizitat pe vremea sa l-a găsit „Locus periucundus"[1] şi este sigur că acest port trebuie să fi fost pe atunci în plină ascensiune economică, aducînd populaţiei sale o neîndoielnică bogăţie. Ştim cu certitudine că cetatea a prosperat în cursul întregii perioade a Imperiului, deoarece portul său a rămas deplin eficient spre deosebire de portul lui Claudius, de la gurile de vărsare a Tibrului, care treptat s-a împotmolit cu nisip.

Nu se află nici o urmă etruscă în actualul oraş şi nu există nici un dubiu asupra faptului că întemeierea cetăţii a fost contemporană cu înfiinţarea portului. În palatul Primăriei există o mică colecţie de obiecte etrusce, dar acestea, ca şi cele păstrate în casa domnului Guglielmi, un bogat

[1] Loc foarte plăcut.

proprietar din Montalto di Castro, provin din Tarquinia.

La vreo trei mile de Civitavecchia, pe drumul spre Tarquinia, în localitatea numită Cava della Scaglia sau Torre Nuova, au fost găsite cîteva morminte etrusce care poate făceau parte din antica ALGAS, o stație pe Via Aurelia, citată de itinerarul maritim al lui Antoninus, pe care-l prezentăm mai jos:

CENTUM CELLAE		
ALGAS	(mile)	III
RAPINIUM		III
GRAVISCAE		VI
MALTANUM		III
QUINTIANUM		III
REGAS		VI
ARNINE FLUVIUM		III
PORTUM HERCULIS		XXV

Să amintim că mila romană, egală cu o mie de de pași, echivalează cu 1.480 metri. Trebuie să menționăm faptul că împăratul a prevăzut cetatea Civitavecchia cu un apeduct precum și cu băi termale, din care mai rămîn resturi impunătoare, pe drumul care duce la Tolfa și Allumiere.

Cîmpia dintre Civitavecchia și Tarquinia este pustie, devastată, insalubră și pe care se văd din loc în loc numai cîțiva stejari de plută și este plină de un mărăciniș bogat care constituie lăcașul natural al mistrețului și al căpriorului.

Alabastron

Capitolul XXXI

SANTA MARINELLA – PUNICUM

Nici o șosea consulară din Italia nu este atît de frecventată ca Via Aurelia între Civitavecchia și Roma și nici una, trebuie să o spunem, nu este atît de puțin interesantă. Nu există nimic sau aproape nimic de văzut în afară de cîteva ruine de poduri romane și cîteva resturi de turnuri, de-a lungul șoselei. Totuși melancolica sa singurătate este poate binefăcătoare, deoarece permite călătorului să recapituleze istoria și să meargă cu gîndul la faimoasele monumente care-l așteaptă la Roma împăraților și a Papilor. Fantomele îmbrăcate cu togă din vremurile trecute, Coriolan, Scipio, Cicero, Horațiu îl însoțesc în cursul monotonului său drum, marile turnuri răspîndite la intervale regulate de-a lungul plajei îl ajută să calculeze distanța ce-l desparte de țintă și-l distrage de la priveliștea unui peisaj care este unul dintre cele mai puțin interesante din toată Italia. La drept vorbind, nu din cauză că pe șosea ar lipsi vestigiile antice, ci pentru că acestea își pierd orice interes în comparație cu grandioasele monumente pe care cercetătorul le vede deja în închipuire în timp ce parcurge șoseaua.

La vreo două mile și jumătate de Civitavecchia, alături de un turn antic numit „Prima Torre“ (Primul turn), acum cîțiva ani au fost săpați de-a lungul șoselei, doi tumuli, numai cu scopul de a recupera obiecte de valoare, dar rezultatul a fost mult sub așteptări. La vreo patru mile,

turnul singuratic „Chiaruccia" indică locul unde s-a găsit CASTRUM NOVUM, o stație romană pe Via Aurelia, foarte discutată de autorii antici și pe care Rutilius, în cursul faimoasei sale călătorii pe mare de la gurile de vărsare ale Tibrului la Luni, a descris-o „absumptum fluctuque et tempore", ruinată de timp și de valuri.

După vreo două mile și jumătate se ajunge la Santa Marinella, un pitoresc sat de pescari, situat pe locul pe care cîndva trebuie să se fi găsit anticul PUNICUM, stație de pe Via Aurelia. Această stație este menționată numai de Tabula Peuntigeriană, care o include în următoarea ordine: ALSIUM, PYRGOS, PUNICUM, CASTRUM NOVUM, CENTUM CELLIS. Într-un itinerar maritim antic, Punicum poate fi identificat cu PANAPIONEM, potrivit enumerării: PYRGOS, PANAPIONEM, CASTRUM NOVUM, CENTUM CELLAE.

La cîteva sute de metri mai departe, cîteva ruine romane indică locul unei vile romane, în apropiere de pitoreștile ruine a două poduri romane care treceau peste antica Via Aurelia. Aici, Ducesa Sermoneta a dispus să se efectueze în 1837 săpături norocoase, care au scos la lumină resturile unor terme romane, edificii cu pardoseli de mozaic, o frumoasă coloană și o statuie a lui Meleagru, care în prezent se găsește în Muzeul din Berlin.

La vreo milă înainte de Santa Marinella, în locul numit „Puntone del Castrato"[1] sau „Sito della Guardiola"[2], la marginea unui șir de coline ce se înalță paralel cu coasta, sînt vizibile cîteva resturi interesante care te fac să te gîndești la o așezare etruscă. Cu ocazia săpăturilor din 1840, Ducesa Sermoneta a găsit cîteva morminte placate în interior cu acele pietre care abundă pe ogoarele de la fața locului, acoperite cu una sau două lespezi de piatră, îmbinate în mod grosolan. Aceste morminte sînt foarte asemănătoare, după cîte am înțeles, cu acelea de la Saturnia. Deasupra pietrei sau a pietrelor care le acoperă, se îngră-

[1] Fortul castratului
[2] Locul gheretei sentinelei,

mădea pămînt în formă de tumul, din care totuși nu a mai rămas nici o urmă. S-a mai găsit un „alabastron", gravat cu hieroglife egiptene. Nu a mai rămas nimic la fața locului, trebuie să dăm crezare descrierii făcută de Institutul German din Roma în anii 1840—1841.

Am putut să cercetez cu cea mai mare atenție întreaga zonă și, în pofida tuturor, am descoperit că ceea ce Institutul German afirma că este un mormînt înconjurat de un zid cu patru laturi, putea fi foarte bine fortăreața unei cetăți etrusce, iar ceea ce fusese descris ca împrejmuire exterioară a mormîntului, zidurile sale. Acest sat etrusc trebuie să se fi extins foarte mult în hinterland și vestigiile sale s-au învălmășit și s-au pierdut în mijlocul ogoarelor pline de pietre care-l înconjoară. Am putut să localizez porțile care mai au încă elemente poligonale ce ies la suprafața pămîntului.

Această așezare etruscă trebuie să se fi găsit chiar în zona în care ducesa Sermoneta a găsit mormintele, dar nu-i cunoaștem nici numele nici dimensiunile exacte. Totuși, faptul că se găsea aproape de romanul CASTRUM NOVUM ne face să credem că trebuie să fi existat un Castrum Vetus și cine știe dacă acesta nu este anticul loc care distrus fiind de cucerirea romană a dat ocazie întemeierii unui nou Castru, care tocmai din această cauză a fost numit NOVUM.

Capitolul XXXII

SANTA SEVERA – PYRGI

Pyrgi veteres.

VERGILIUS[1]

La aproximativ patru mile de Santa Marinella, se înalță Castello di Santa Severa, scăldat în apele mării Tireniene și la o distanță de numai cîteva sute de metri de Via Aurelia. Este o construcție pătrată, cu contraforturi puternice în colțuri și cu un turn rotund, crenelat, ce se înalță lateral. La prima vedere, pare o fortăreață medievală oarecare, dar dacă se examinează mai de aproape, se va vedea că zidul dinspre Civitavecchia este sprijinit pe fundații foarte vechi, formate din blocuri mari de piatră, neregulate, de formă poligonală, îmbinate cu multă grijă, dar fără mortar. Pe scurt, a fost construit ca acele ziduri așa-numite pelasgice, care există la Cori, Segni, Palestrina, Alatri și în multe alte sate din Lațiu și din Sabina. Acest zid antic care pleacă de la plajă, după ce a susținut actualul castel, continuă o bună bucată de drum spre Via Aurelia, apoi, ieșind mereu la suprafața pămîntului, cotește în unghi drept, trece paralel cu marea, pe urmă se întoarce spre mare, închizînd astfel o suprafață pătrată mult mai întinsă decît planul castelului și destul de mare pentru a cuprinde o mică cetate.

Acest loc este antica Pyrgi. Este important de notat că în Tuscia meridională, doar aici la „Puntone del Castrato" există exemple de ziduri poligo-

[1] Vechiul Pyrgi

nale și alte trei exemple în Tuscia septentrională. Asemănarea acestor ziduri cu cele din satele pe care le-am amintit mai sus și poziția însăși a orășelului ne fac să credem că originea cetății Pyrgi nu este etruscă. Poziția sa, atît de îndepărtată de regulile etrusce, și calitatea pietrei folosite, atît de diferită de tuful utilizat la majoritatea construcțiilor sale, ne îndreptățesc să afirmăm în mod rațional că această cetate a fost întemeiată de o rasă diferită, într-o epocă ce nu aparține civilizației etrusce.

Așadar, întrucît nu am găsit la autorii antici nici o afirmație precisă că Pyrgi ar fi de origine pelasgică, știm totuși că templul său, sanctuar dedicat zeiței Lucina, a fost construit de pelasgi și că Pyrgi a fost portul cetății Caere, așa cum afirmă Strabon, cu toate că considerabila distanță dintre cetatea Pyrgi și această cetate nu ar trebui să confirme această afirmație. În orice caz, părerea comună a istoricilor antici și moderni este că Pyrgi și templele sale au o origine foarte veche și că portul, foarte probabil, era anterior războiului troian.

Pyrgi avea un perimetru ceva mai mare de opt sute de metri, așa cum se poate calcula după fundațiile zidurilor sale care și acum ies la suprafața pămîntului și aria sa limitată confirmă părerea că practic trebuie să fi fost un port comercial în care mărfurile soseau și plecau spre țările consumatoare, un fel de port liber, faimos și prin faptul că a fost cartierul general al acelor hoarde de pirați care sub numele de tirrenieni au răspîndit groaza prin mările din Italia și Grecia.

Pyrgi a crescut în importanță după construirea templului-sanctuar dedicat Lucinei, zeița care proteja nașterile. Sanctuarul era atît de bogat în aur și argint datorită ofrandelor primite încît a ațîțat poftele piraterești ale lui Dionysios din Siracuza care l-a prădat în anul 370 al Romei (383 î.e.n.) sub pretextul declarat de a combate pirateria tirrenienilor, dar la drept vorbind, pentru a lua în stăpînire enormele bogății pe care le poseda. Dionysios a luat cu asalt Pyrgi, slab apărată, a je-

fuit templul de toate bogățiile sale, calculate pe atunci la mai mult de o mie cinci sute de talanți de aur, a pus pe fugă pe bărbații din Caere care au alergat să apere locurile sacre și după ce a distrus teritoriile, a fugit cu flota sa de șaizeci de trireme.

Aceasta este tot ceea ce știm despre Pyrgi din cursul perioadei etrusce. Destinul său a fost cu certitudine împletit cu acela al cetății Caere, de care era strîns legată. Titus Livius ne informează că era o colonie romană și că împreună cu coloniile romane Fregene, Castrum Novum a fost obligată în anul 363 al Romei să-și pună flota la dispoziție, în războiul împotriva lui Antiohus, regele Siriei.

Este evident că odată devenită colonie romană, trebuie să-și fi pierdut mult din importanță și influență. Despre ea avem informații sporadice pînă în secolul al V-lea din era noastră, cînd a fost descrisă ca reședință a unor tîrguri mari, după ce a fost o fortăreață. Rutilius, în cursul călătoriei sale, de mai multe ori amintită, o descrie astfel: NUNC VILLAE GRANDES, OPPIDA PARVA PRIUS"[1]. Nu mai avem informații despre ea pînă în anul 1068, cînd o regăsim cu numele de Castello di Santa Severa.

Nu mai există nici o urmă a templelor care cu siguranță au existat și care trebuie să fi fost grandioase, impunătoare și construite în primitivul stil doric. Dacă erau astfel, trebuie să se fi asemănat cu marile temple din Paestum care de asemenea se înălțau lîngă mare și care îndeplineau deopotrivă funcția de far pentru navigatori și de sanctuar pentru credincioși. Mai mult, aceste temple trebuie să fi constituit un fundal sugestiv splendid cu turnurile înalte și cu zidurile crenelate ale anticei Pyrgi.

Fundațiile încă existente ale zidurilor cetății Pyrgi atestă faptul că acestea trebuie să fi fost odinioară foarte late și înalte, așa cum erau ne-

[1] Acum clădiri mari, înainte mici așezări.

cesare pentru o cetate a cărei siguranță depindea de rezistența zidurilor sale.

Portul trebuie să fi fost în întregime artificial, așa cum îl caracterizează autorii antici. Nu avem elemente precise pentru a-i stabili forma și dimensiunile, dar Canina crede că trebuie să fi avut două diguri curbe ce înaintau în mare, fiecare terminat cu un turn pătrat și cu un dig de piatră pentru protecția împotriva valurilor paralel cu coasta, care lăsa două intrări înguste în dană, mai mult sau mai puțin ca portul Centum Cellae.

În împrejurimile actualului Castello di Santa Severa nu există nici morminte, nici tumuli, acestea se găsesc mult spre interior, pe înălțimile ce se găsesc imediat în spate, dincolo de Via Aurelia, în locul numit „Piano del Sultano" (Cîmpia sultanului). Recent, au fost săpate din ordinul ducesei Sermoneta și au apărut foarte simple, asemănătoare acelora de la Palo și de la Selva la Rocca.

Capitolul XXXIII

CERVETERI – AGILLA ȘI CAERE

... Saxo fundata vetusto
Urbis Agillinae sedes, ubi Lydia quondam
Gens, bello praeclara, iugis insedit Etruscis.

VERGILIUS[1]

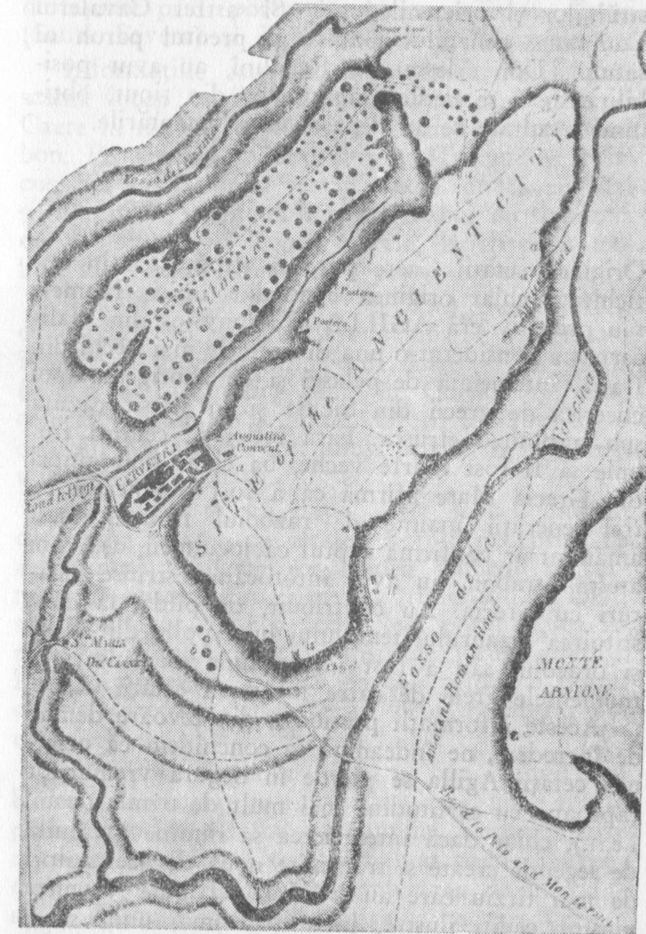
Imediat după Santa Severa, în drumul său spre Cetatea Eternă, călătorul va vedea un mic sătuc dominat de un castel strălucind în soare, la poalele unei coroane de coline împădurite, care-i constituie fundalul. După vreo șase mile, se va ajunge la o răspîntie. La dreapta Torre Flavia (Turnul Flavia) singuratic pe plajă, la stînga, pîrîul Vaccina (numit în prezent Fosso della Mola). Pare un mic torent neînsemnat, cu toate acestea este acel „CAERITIS AMNIS[2]" al lui Vergilius, pe ale cărui maluri Tarchun și trupa sa etruscă și-au instalat tabăra, este și locul în care Enea a primit de la Zeița mamă armura făurită de Vulcan, completată de faimosul scut pe care erau gravate viitoarele glorii ale Romei.

Ochiul urcă de-a lungul împăduritelor maluri ale pîrîului pînă la colinele de sus, acoperite de livezi de măslini și de păduri de stejari. Odinioară aici se înălța bogata Agilla, devenită apoi Caere a etruscilor. Este reprezentată în prezent de Cerveteri, un sat mizer de cel mult două sute de locuitori. Satul este înconjurat de fortificații din secolul al XIV-lea și al XV-lea și se învecinează cu o parte din zidurile exterioare ale anticei cetăți etrusce.

---

[1] Întemeiată pe stînca veche așezarea orașului Agilla, unde cîndva neamul din Lydia, foarte strălucit în războaie, s-a stabilit în cheile etrusce.

[2] Rîul de la Caere.

PLANUL CETĂII CAERE ȘI A NECROPOLEI SALE

a a = Locul anticelor porți
b = Mormîntul Regolini-Galassi
c = Mormîntul Campana
d d = Fundațiile unor morminte în formă de piramidă
e = Săpături recente
f f = Fragmente din anticele ziduri

Principele Ruspoli, proprietarul satului și al teritoriului înconjurător, locuiește într-un palat mare ce se vede de departe. Nu efectuează săpături decît rareori, dar acordă bucuros permisiunea străinilor și prietenilor săi. Și astfel Cavalerul Campana, generalul Galassi și preotul paroh al satului, Don Alessandro Regolini, au avut posibilitatea să se dedice săpăturilor din ținut, obținînd rezultate ce au depășit toate așteptările.

* * *

Originea cetății Caere pare să depășească în antichitate chiar originea etruscilor înșiși. Numele său primitiv era AGILLA și Dionysios din Halicarnas a considerat-o una dintre cele mai vechi din Italia, întemeiată de pelasgi și de aborigeni, apoi cucerită de grecii din Sicilia și în sfîrșit căzută sub stăpînirea etruscă. Fără îndoială, cetatea trebuie să fi fost foarte veche, ba chiar unii autori din Grecia Mare afirmă că a fost întemeiată cu trei generații înainte de războiul troian. Acest amănunt ar confirma faptul că locuitorii, așa cum atestă Strabon, au avut întotdeauna strînse legături cu Grecia. Au contribuit, de pildă, la constituirea tezaurului templului lui Apollo din Delfi și oracolul său a fost întotdeauna consultat în momentele grele de către locuitorii cetății Caere.

Aceste informații prețioase, din izvoare demne de încredere, ne îndeamnă să conchidem că originea cetății Agilla se pierde în negura vremurilor (aproape cu certitudine mai mult de o mie de ani î.e.n.), chiar dacă întemeierea sa rămîne învăluită de legende create și transmise nouă de acei autori de mai tîrziu care au voit să atribuie originea multor cetăți ilustre, inclusiv Roma, unor surse mai mult mitologice decît istorice. În concluzie, Agilla exista deja înainte de a se fi afirmat în Italia maxima putere etruscă.

Cînd a căzut apoi sub influența și stăpînirea etruscă, a făcut parte, cu noul nume de Caere, din marea Confederație ca cetate-stat. A fost una dintre cetățile cele mai populate ale Confederației etrusce, un centru de cultură rafinată. Foarte activele sale schimburi comerciale cu punctele mai importante din bazinul mării Mediterane s-au desfășurat prin porturile Alsium (Palo), Pyrgi (Santa Severa) și Punicum (Santa Marinella).

Informațiile istorice mai demne de luat în seamă încep cu Tarquinius Priscus care a văzut Caere în război cu Roma, așa cum relatează Strabon. Pe vremea succesorului lui Tarquinius Priscus, Servius Tullius, vedem Caere, aliată cu Veii și Tarquinia, angajată într-un război de douăzeci de ani împotriva Romei, căreia, la sfîrșit a trebuit să-i cedeze armele și o parte din teritoriu.

În anul 220 al Romei (533 î.e.n.), caeriții, aliați cu cartaginezii, au purtat o campanie victorioasă împotriva grecilor din Focea, care de la Alaia (Aleria a romanilor) pînă în Corsica tulburau comerțul celor două aliate. Grecii au fost izgoniți din Alaia și au fost aduși prizonieri la Caere, unde au fost lapidați.

Se povestește că după acest măcel inuman consecința a fost că cetatea a fost pedepsită de zei printr-o epidemie ce ucidea oamenii și turmele. Locuitorii din Caere au trimis soli la Delfi să consulte oracolul și acesta le-a poruncit, ca ispășire a răului comis, să instituie jocuri atletice, întreceri sportive și curse de cai, pentru a potoli sufletele grecilor uciși. Aceste jocuri au fost repetate periodic pînă în vremea lui Herodot.

Tarquinius Superbus, cînd a fost izgonit din Roma, s-a refugiat cu fiii săi la Caere, unde foarte probabil locuia o ramură a familiei Tarquinia, dar nu pare ca cetatea Caere să fi luat parte la expediția lui Porsenna pentru restaurarea domniei familiei Tarquinilor. Acest amănunt ne pare important pentru că indică o cotitură în politica, să zicem externă, a caeriților față de puterea Romei, care se afirma tot mai mult în Italia Centrală.

În anul 370 al Romei (383 î.e.n.), caeriții au suferit jefuirea portului Pyrgi și a sanctuarelor sale de către tiranul Dionysios din Siracuza.

Cînd în anul 365 al Romei, cinci ani după jefuirea portului Pyrgi, Roma a fost atacată de gali, Caere, aşa cum povesteşte Titus Livius, şi-a deschis porţile pentru „Flamen Quirinalis"[1] şi pentru Fecioarele Vestale, mai mult caeriţii i-au atacat pe galii care se retrăgeau, şi i-au învins, recuperînd prada furată.

Aceasta a fost acţiunea decisivă care a pus cetatea Caere sub protecţia Romei. Într-adevăr, Senatul, ca recompensă, a acordat caeriţilor toate privilegiile cetăţenilor romani, mai puţin dreptul de vot. Se pare că cuvîntul latin „caerimonia"[2] a fost creat atunci în amintirea acestui eveniment fericit.

De atunci, Caere a fost considerată de romani o aliată, dar în anul 401 (352 î.e.n.) nu s-a putut sustrage de la a da ajutor locuitorilor din Tarquinia împotriva Romei, poate chiar provocată de către romani, care le-au prădat teritoriile de la gurile de vărsare ale Tibrului. Oricum, după un război pe care nu-l dorea, conştientă că nu avea nici un avantaj de a fi duşmana Romei, a trimis soli la Senatul Roman şi reamintind favorurile date şi primite în cursul războiului cu galii, a obţinut o pace de o sută de ani.

Foarte probabil, cu această ocazie Caere şi-a pierdut propria independenţă şi a devenit o adevărată colonie romană. Ea a dispărut din istorie pînă la reapariţia ei în anul 549 al Romei, cînd a furnizat grîu flotei lui Scipio, aşa cum aminteşte Titus Livius, în timpul celui de al doilea război punic.

Importanţa cetăţii Caere, de atunci sub influenţa directă a Romei, a decăzut încetul cu încetul şi Strabon aminteşte că la începutul Imperiului, cetatea, din „ilustră şi splendidă", a decăzut pînă la a deveni un neînsemnat sat, inferior ca populaţie chiar şi „Termelor Caeretane" din împrejurimile sale, frecventate de romani. Vom spune, în treacăt, că resturile acestor terme mai sînt vizibile

[1] Preotul Zeului Quirinus
[2] Ceremonie

la vreo patru mile de Cerveteri şi se numesc acum „Bagni del Sasso"[1].

Prin săpăturile efectuate în 1840 în perimetrul vechii cetăţi Caere, au fost scoase la lumină lespezi care au confirmat faptul că a fost ridicată la rangul de municipiu roman. Cu această ocazie, au fost găsite frumoase statui ale lui Tiberius, Drusus, Germanicus şi Agrippina, împreună cu un interesant basorelief, cu numele şi cu emblema celor trei cetăţi etrusce Tarquinii, Vetulonia şi Vulci.

După prăbuşirea imperiului roman, Caere a continuat să existe, de bine de rău, păstrîndu-şi numele său antic. În secolul al XIII-lea, o parte din locuitorii săi au decis să plece să locuiască într-o nouă localitate, la vreo cinci kilometri de vechiul oraş. Noul sat s-a numit CERI, iar vechea cetate a adăugat numelui său originar adjectivul VETUS, devenind astfel CERVETERI, adică CAERE VETERE.

O bulă papală din 1236 deosebea cele două localităţi formate după cum urmează: „Plebs et ecclesia in CAERE NOVA et etiam in CERE VETERE et finibus eius".[2]

De la etrusca cetate Caere au rămas foarte puţine urme. Se poate încă urmări traseul zidurilor ale căror puţine blocuri de tuf rămase se dovedesc egale cu acelea ale zidurilor de la Veii şi Tarquinia, se pot localiza cu greutate cele opt porţi ale cetăţii şi se pot descoperi gurile de canalizare pe pantele colinei.

Caere era o cetate întinsă, cu un perimetru de aproape opt kilometri şi ocupa o înălţime înconjurată de rîpe adînci, afară de nord, unde o limbă de pămînt o lega de cîmpia înconjurătoare. În interiorul vechiului perimetru nu a mai rămas aproape nimic din casele, templele şi teatrele care cu siguranţă o înfrumuseţau odinioară. Totul a dispărut ca pulberea înghiţită de pămînt. În pre-

[1] Băile stîncii
[2] Adunarea poporului la noua aşezare Caere şi încă în vechiul Caere şi hotarele sale.

zent, este o cîmpie oarecare în care ţăranul neştiutor sapă cu hîrleţul, fără să bănuiască ceva despre antica ei glorie.

* *
*

Cercetătorul care se duce la Cerveteri pentru a-i vedea mormintele să nu uite aria vechii cetăţi. În zonă, va găsi foarte puţine lucruri etrusce, totuşi priveliştea maremmei etrusce de care se bucură de pe această înălţime este una dintre acelea care cu greu se pot uita. Ceea ce impresionează cel mai mult sînt culorile atît de bine asortate de natură, verdele întunecat al stejarilor îmbinîndu-se cu galbenul şi roşul tufului antic, galbenul, violetul şi roşul florilor de cîmp contopindu-se cu azurul cerului şi al mării formează o cornişă incomparabilă pentru acest spectacol.

*
* *

Fireşte, pentru cercetător, mormintele sînt întotdeauna centrul de atracţie. Acestea se găsesc împrejurul vechii arii, dar sînt deosebit de numeroase pe o mică colină plată de la nord-vest, numită „La Banditaccia". Cititorul să nu se înspăimînte, deoarece locul nu era bîntuit, aşa cum ar sugera cuvîntul, de bandiţi sau de răufăcători; acest nume derivă din faptul că această bucată de pămînt, atunci cînd era proprietate comunală, era un loc rezervat"[1] adică nu făcea parte din disponibilităţile patrimoniale ale obştei. În prezent este proprietatea prinţului Ruspoli.

*
* *

„La Banditaccia" este un loc sălbatic, sălaş ideal pentru iepuri şi cîrtiţe, totuşi a fost organizat de etrusci cu multă ordine ca o adevărată cetate a morţilor, asemănătoare cu necropola de la Blera.

[1] Joc de cuvinte între „bandit" (răufăcător) şi „bandito" (exilat, înlăturat, pus deoparte). N. tr.

Mormintele au un singur nivel, deoarece terenul este un şes şi nu ar fi permis, ca la Blera, săparea mormintelor pe mai multe nivele. Întreaga „La Banditaccia" este pur şi simplu un sat al morţilor, cu morminte în loc de case, aliniate de-a lungul străzilor, cu răscruci, cu răspîntii de patru sau de trei străzi, cu pieţe şi piaţete, curţi şi fundături, întocmai ca într-un sat.

Uşile nu au cornişe arhitectonice ca la Blera sau Norchia, dar m-am convins că aceasta se datora calităţii tufului care nu se preta la o operaţie atît de delicată. Este într-adevăr foarte friabil. Nu lipsesc exemple de uşi prevăzute cu cornişe, dar acestea sînt complet degradate sub acţiunea agenţilor atmosferici.

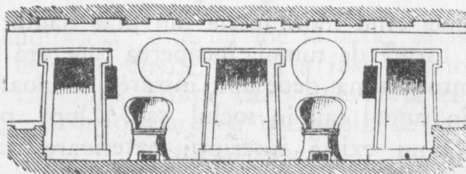
În schimb, există numeroase morminte care reproduc interiorul unei case etrusce. Încăperea centrală mai mare decît celelalte îndeplineşte funcţia ori reprezintă salonul sau odaia de toate zilele a familiei, încăperile laterale mai mici, dormitoarele apartamentului. Adesea, dispunerea lor este atît de bine orînduită încît imitarea unei case locuite este surprinzătoare. Nu lipsesc uşile prevăzute cu cornişe, ferestrele, micile nişe ca dulapuri în perete, chiar şi mobilele sînt reproduse fidel, fotoliile cu spetează înaltă şi cu suportul pentru picioare în faţă, taburetul lîngă pat, paturile sînt asemănătoare celor adevărate, cu picioare bine finisate, cu saltele şi perne. Tavanele au grinda centrală care suportă versantele acoperişului, în unele cazuri tavanele au casete, conform modei de atunci, cu uşorii uşilor în formă de stîlpi prevăzuţi cu caneluri, cu soclurile şi cu capitelurile bine finisate, aşa cum se cuvine unei case elegante şi de bun gust.

Atunci cînd mormintele din „La Banditaccia" sînt în formă de tumul, încăperea funerară se găseşte întotdeauna dedesubt, intrarea se poate găsi chiar în tumul sau în soclul său. După părerea noastră, nu există inscripţii exterioare datorită friabilităţii tufului. Am văzut numai una, dar nu mai era lizibilă.

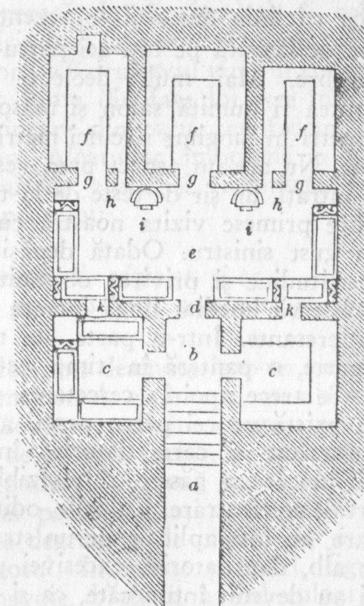
În iarna dintre anii 1845 și 1846 au fost deschise cîteva morminte de mare interes. Primul este încăpător, cu doi pilaștri centrali și un șir de firide în perete. Are în partea de jos un pat lung, singurul, foarte lat pe care puteau sta cadavrele cu capul spre perete și cu picioarele spre centru. Fiecare spațiu era despărțit de o mică ridicătură. Într-un colț al acestui mormînt se mai poate citi un fragment de inscripție: CVETHN.

MORMÎNTUL CU SCAUN

Se aseamănă cu mormintele din Blera datorită celor două mici încăperi separate printr-un perete cu ferestre, prevăzute cu cornișe. Totuși minunea acestui mormînt rămîne un fotoliu cu brațe, sculptat în rocă și plasat lîngă pat, ca fotoliul medicului care-și vizitează bolnavul. Este firesc că prezența acestui fotoliu trebuie atribuită dorinței de a reproduce pentru defunct ambianța vie și reală a casei în care a trăit toată viața, dar nu au lipsit cei care au voit să dea prezenței acestui fotoliu o semnificație mai mult sau mai puțin tainică. Unii au crezut că trebuie să fi servit rudelor pentru a ședea în timpul vizitei făcute defunctului, alții au crezut că trebuie să fi fost suportul unei urne cinerare (pentru că efectiv în cîteva cazuri un fotoliu sculptat a fost folosit în acest scop). Nouă ni se pare că prezența unui obiect din casă într-un mormînt este justificată de dorința etruscilor de a crea ambianța obișnuită, care să poată aminti defunctului viața sa pămînteană.

Mormîntul cu scaune și scuturi

Planul unui mormînt din Cerveteri în formă de casă etruscă

MORMÎNTUL CU SCAUNE ȘI SCUTURI

Este un mormînt deschis în 1834 și numit astfel datorită faptului că are în peretele care separă cele două încăperi două fotolii sculptate și două scuturi în relief, ca și cum ar fi fost atîrnate. Acest perete are trei uși și cele două fotolii flancau ușa centrală, iar cele două scuturi erau sculptate în relief chiar desupra celor două fotolii.

Trebuie să precizăm că obiceiul de a reprezenta scuturi atîrnate pe pereți era foarte răspîndit la greci și la etrusci și este un semn sigur că mormîntul aparținea unui războinic.

MORMÎNTUL CU TRICLINIU

În 1846, Cavalerul Campana a descoperit patru morminte, pe care în prezent le ține încuiate cu cheia. Unul dintre acestea este pictat și este numit

mormîntul cu tricliniu datorită reprezentării unui banchet ce se desfășoară pe toți cei patru pereți ai încăperii funebre. Mai mult decît o încăpere, aceasta ar putea fi numită salon și măsoară într-adevăr opt metri în lungime și cinci metri și cincizeci în lățime. Nu are un aspect prea vesel, deoarece de-abia intrați, un șir de țeste de la tăblia paturilor funebre primesc vizita noastră cu un larg surîs, de un gust sinistru. Odată depășită prima clipă de incertitudine și privirea obișnuită cu penumbra, se observă imediat lîngă intrare două basoreliefuri interesante. Într-o parte, un mistreț și în cealaltă parte, o panteră în timp ce-și devorează prada. Se trece apoi la cercetarea picturilor care știm că există pe cei patru pereți ai salonului-sufragerie etrusc și care, datorită îngrozitoarelor condiții în care se găsesc, sînt vizibile numai după un efort de concentrare. Culorile, odinioară vii și strălucitoare, au fost aplicate pe un strat preparat din stuc alb, dar datorită excesivei umidități, aceste culori au devenit întunecate, ca și tuful rocii ce se găsește dedesubt. Numai în unele zone mici, salvate în mod miraculos de stricăciunile provocate de umiditate, culorile au rămas intacte și foarte grăitoare. Încăperea trebuie să fi fost odinioară un lucru minunat.

Pe cei patru pereți erau reprezentate opt perechi care participau la banchet, cîte două perechi pe fiecare perete. Perechile sînt culcate pe un singur pat, sub o cuvertură cu dungi albe și roșii și au în față o masă cu trei picioare în formă de copite de cerb. În spatele fiecărei figuri de bărbat este suspendat un scut.

M-am oprit să cercetez o tînără pereche de pe peretele din stînga. Bărbatul, cu aspect tineresc și frumos, are o barbă mică și o ghirlandă în jurul tîmplelor; este reprezentat în momentul în care oferă o cupă de vin tovarășei sale. Gestul este grațios și aș spune prevenitor și distinsa doamnă acceptă aplecînd cu grație capul spre el. Fața și expresia femeii sînt cu adevărat încîntătoare. Are pe cap o pălărie drăguță, cu o calotă mică vărgată și

 o coadă groasă de păr împletit îi coboară pe o parte, mărindu-i farmecul. Un splendid colan de aur îi înconjoară frumosul gît și îi coboară pe pieptul robust. Masa din fața lor este încărcată cu feluri de mîncare din carne, cu fructe, ouă și cupe pentru vin. Alcătuiesc împreună o pereche perfectă, plină de grație și frumusețe. Ne amintim versurile poetului:

El, uimitor de viguros, și ea,
cît se poate spune, grațioasă și frumoasă.

Capetele lor sînt desenate într-un perfect stil grec, realizate magistral, ca în nici un alt mormînt din Etruria. Conform stilului etrusc, coloritul bărbatului este de un roșu închis, iar al femeii, de nuanța stucului fondului. Această scenă este repetată pe ceilalți trei pereți, totuși culorile și compoziția sînt foarte degradate de umiditate, care a distrus aproape totul. În aceste panouri, figurile se recunosc anevoie, bărbații avînd culoarea roșu închis au suferit mai puțin decît femeile, a căror culoare albă s-a întunecat ca tuful pereților.

Cu multă bunăvoință, pe peretele din față se zărește o pereche de sclavi așteptînd lîngă o masă de serviciu pentru cupe și amfore de vin. Pe o amforă, este scris cu litere latine cuvîntul IUNION, care evident trebuie să se refere la zeița Junona, invocată ca geniu protector al vreunui personaj feminin de la banchet. Pe aceeași masă mai există un candelabru.

Chiar și fondul pereților pe care sînt plasate paturile funebre este pictat și reprezintă marea. În partea de sus sînt valurile, în partea de jos, peștii care o populează. Printre aceștia, se observă doi căluți de mare înaripați și un dragon cu aripi verzi.

Culorile sînt în tempera și nu în frescă. Desenul este suplu și delicat, aparține deja perioadei care a depășit rigiditățile arhaice. Mormîntul este poate contemporan cu perioada dominației romane și această convingere a noastră poate fi confirmată

într-un anumit sens de inscripția în litere latine pe care am observat-o pe amforă.

Acest mormînt pictat, care amintește atît de mult de cel numit „Querciola" din Tarquinia, este prin sine însuși un fapt extraordinar într-o ne-sarcofage, lucru foarte rar la Caere. Sînt din La drept vorbind, Plinius face o afirmație contrară, ba chiar a precizat că mormintele pictate din Caere trebuie să dateze dintr-o perioadă anterioară întemeierii Romei. Credem că aceste morminte au rămas încă să fie descoperite.

În legătură cu aceasta, mi s-a relatat că în jurul anului 1825 a fost descoperit un mormînt cu picturi arhaice, foarte asemănătoare acelora din mormîntul Campana de la Veii, dar nu am putut să-l descopăr.

MORMÎNTUL CU SARCOFAGE

Acest mormînt se află alături de cel cu tricliniu și a fost numit de mine astfel deoarece conține trei sarcofage, lucru foarte rar la Caere. Sînt din alabastru, dar nu de tipul care provine de la Volterra, ci de altul care provine din Monte Circeo. Două au pe capac o figură de bărbat culcată, dar nu sprijinită pe cot, ca de obicei, deși este alungită pe partea stîngă. Sculptura este de un stil foarte arhaic. Părul unuia dintre aceștia doi este pieptănat cu multe bucle rigide, ca la statuile arhaice de bronz etrusce sau la cele asiriene de la Ninive. Are o ghirlandă în jurul tîmplelor și ține în mînă o pateră. La picioare, doi lei mici în stil arhaic. Pupilele sînt negre și buzele roșii, restul nu este pictat. Cealaltă figură frapează prin trăsăturile fine și delicate, care nu sînt comune tipului mediteranean. Are mustăți, un colan la gît și pare mai mult un gal decît un etrusc. Patru lei mici stau la colțurile capacului.

Cel de al treilea sarcofag este în formă de templu, ca cel de la Bomarzo, trimis la British Museum din Londra. O inscripție etruscă gravată de-a lungul unei laturi, tradusă în litere latine

spune: V. APUCUS, iar pe un „cippus" alăturat se citește: LARTHI APUCUIA. Evident, numele familiei este APUCUS, care în latină este APICIUS.

Partea anterioară a paturilor care se găsesc în încăperea funerară este pictată. Pe un fond preparat din stuc sînt reprezentați monștri marini, delfini, lei și alte animale, valuri marine.

MORMÎNTUL CU ALCOV

Acest interesant mormînt a fost descoperit de curînd și a fost numit de mine „cu alcov", deoarece într-o mică încăpere funebră, avînd tocmai dimensiunile unui alcov, există un mare pat nupțial, cu picioarele bine finisate, cu pernele respective și cu un taburet la picioare.

Mormîntul este interesant nu atît datorită eleganței deosebite a alcovului, cît din cauza motivelor arhitectonice bine finisate ale pilaștrilor, ale capitelurilor și ale soclurilor sale, care oferă un material foarte util pentru studiul arhitecturii etrusce.

Este alcătuit dintr-o încăpere centrală, a cărei parte din fund este ocupată de un alcov, și de două încăperi cu laturile lungi și înguste. Încăperea centrală este scundă și înconjurată de jur împrejur de trei gradene. Ușile care duc spre diversele încăperi au ușorii împodobiți cu caneluri, corecte ca proporții, completate cu socluri și capiteluri foarte bine sculptate. Tavanul are o grindă mare pe lungime și grinzi laterale formînd panta acoperișului.

Pe dușumea sînt împrăștiate amfore pentru vin, de dimensiuni mari, care te fac să gîndești că proprietarul a fost foarte înclinat spre lungi libații.

Așa cum am mai spus, acest mormînt are o importanță capitală pentru studierea ordinelor arhitectonice etrusce și la Caere, din fericire, există numeroase morminte care prezintă exemple bune de coloane, pilaștri, capiteluri, oferind un bun material pentru studiu. Din păcate, multe din

aceste morminte care ar fi trebuit mai bine să fi fost păstrate deschise, au fost din nou umplute cu pămînt. Printre acestea, unul deosebit de bogat în ornamente, numit tocmai din această cauză „Palatul", şi vizitat de mine cu ocazia unei călătorii precedente, a fost din nefericire închis din nou şi nu am mai putut să-l redescopăr.

MORMÎNTUL TARQUINILOR

Este singurul mormînt al acestei familii care se cunoaşte. Nu ştim dacă a fost chiar al marilor Tarquini, dar sîntem siguri că a aparţinut unei familii foarte numeroase, cu acest nume.

Numele etrusce TARCHNAS, TARCNAL, TARCHI, TARCHIS, TARCHU, care corespund numelui latin TARQUINIUS, se repetă adesea în inscripţiile funebre etrusce, numai că acesta din Caere este singurul mormînt exclusiv al Tarquinilor. Înseşi dimensiunile sale ne fac să credem că o ramură importantă a acestei familii a trăit şi a prosperat aici, timp de multe generaţii.

Este foarte probabil să fie chiar familia care a dat Romei doi regi, dacă ne referim la izvoarele istorice pe care le posedăm. Ştim de la diferiţi autori că Tarquinius, numit Superbus, gonit de la Roma, s-a refugiat la Caere împreună cu cei doi fii Titus şi Aruns. Celălalt fiu Sextus, cel care a violat-o pe Lucreţia, soţia lui Collatinus, s-a retras la Gabii, dar a fost ucis curînd după aceea. Mai ştim că Aruns a căzut în bătălia decisivă de la Arsia, ucis de Iunius Brutus în persoană. Totuşi, au supravieţuit măcelului familiei fiul Titus şi tatăl însuşi, care, stabilindu-se foarte probabil pentru totdeauna la Caere, au devenit străbunii unei noi familii a Tarquinilor, proprietara acestui mormînt.

Desigur, această ipoteză a noastră nu este susţinută de dovezi absolute, totuşi stăruie în noi impresia că oasele şi ţestele care se mai găsesc încă în acest mormînt aparţin acelei faimoase familii care prin orgoliul său, precum şi prin dorinţa

neînfrîntă de putere au pierdut ceea ce va deveni într-o zi coroana imperiului lumii.

Prima încăpere funebră nu este foarte interesantă. Are de jur împrejur un lung şir de paturi goale şi fără podoabe. În podea, se deschide o scară lungă care coboară dedesubt şi, după ce face un unghi drept, duce în încăperea de jos, mult mai vastă şi mai spaţioasă ca cea de sus. Acesta este numit de obicei „Mormîntul cu inscripţii", deoarece numele Tarquinilor este repetat pe fiecare perete, pe fiecare firidă, pe fiecare pat funebru. Această încăpere este uşor rectangulară, are la centru doi pilaştri masivi, un lung şir de firide săpate în pereţi şi de jur împrejur două gradene mari. Pereţii înconjurători şi cei doi pilaştri sînt acoperiţi cu o tencuială groasă, bine finisată, pe care au fost pictate inscripţiile, în roşu şi negru. În unele cazuri, acestea au fost imprimate cu degetul în stucul moale şi acesta s-a întărit pe margini dînd impresia că aceste inscripţii au fost făcute acum şi nu acum două mii şi mai bine de ani.

Lista completă a inscripţiilor a fost publicată în Buletinul Englez de Arheologie din Roma în 1847 şi precizăm că numele TARCHNAS este repetat nu mai puţin de treizeci şi cinci de ori.

Inscripţii etrusce

Pentru a satisface curiozitatea cititorului, transcriem una dintre ele în litere latine: AVLE TARCHNAS LARTHAL CLAN. Unele inscripţii nu mai sînt lizibile, deoarece culoarea a dispărut, dar printr-un calcul apropiat de realitate se poate afirma că inscripţiile nu puteau fi mai puţine de cincizeci. Menţionăm că numele de familie este prezent întotdeauna, fapt care denotă că Tarquinii au menţinut mereu descendenţii uniţi. Acest amănunt confirmă ipoteza descendenţei ilustre, dacă nu cu adevărat regale a familiei. În inscripţii, numai de unsprezece ori apare lîngă numele Tar-

quinilor numele unei alte familii, care trebuie să se fi referit la numele de familie al femeilor intrate în familie prin căsătorie.

Acest mormînt nu are numai inscripţii. Are şi diferite obiecte pictate alături de firidele din pereţi. Adesea, pe o parte este pictată o ghirlandă de flori, iar pe cealaltă parte, două castaniete sau o ghirlandă şi un „alabastron" pentru parfum. Firidele, care uneori pot conţine chiar două cadavre, sînt separate unele de celelalte prin mici pilaştri eleganţi şi au pictate pe laturi, picioarele frumos finisate ale unui pat, un taburet cu picioarele în formă de labe de leu, iar pe un pilastru care susţine tavanul este pictat un scut mare rotund.

În centrul tavanului, se deschide un pasaj pătrat ce comunică cu încăperea superioară. Ca majoritatea mormintelor din „La Banditaccia", şi acest mormînt era plin cu apă şi a fost vizitat cu greutate şi cu picioarele ude. Vizitarea multor morminte din Caere este adesea anevoioasă din cauza acestui inconvenient. Adesea, ploaia antrenează în morminte şi pămînt iar odată, pentru a-l putea vizita, a trebuit să săpăm din nou un mormînt care s-a umplut de pămînt după perioada ploioasă.

MORMÎNTUL REGOLINI GALASSI

Este mormîntul cu cel mai mare răsunet şi care a trezit cel mai mare interes al cercetătorilor prin construcţia sa originală şi prin enorma bogăţie a inventarelor funebre scoase la lumină. A luat numele descoperitorilor săi, preotul paroh al satului, Don Alessandro Regolini, şi al generalului Galassi. Este unul dintre foarte puţinele morminte neviolate. A fost deschis în aprilie 1836. Se găseşte la o distanţă de şase sute de metri de sat, la sud-vest de aria cetăţii etrusce. Odinioară a fost poate ascuns de un tumul, dispărut de multă vreme datorită săpăturilor la voia întîmplării şi a lucrărilor agricole efectuate la suprafaţă.

Se deschide în mijlocul unui ogor. Intrarea este formată de o pseudo-boltă ogivală construită cu rînduri de blocuri care se depăşesc unele pe altele în afară, astfel încît să realizeze principiul arcului. De altfel, acesta nu este închis în partea de sus, rîndurile lasă un spaţiu acoperit de un strat de lespezi de „nenfro". Această intrare duce într-un coridor lung de vreo douăzeci de metri şi acesta este construit, ca şi intrarea, cu rînduri de pietre care ies în afară, acoperite cu plăci de „peperino". Acest „dromos" este întrerupt de două mici celule laterale, cu tavanul în formă de cupolă, săpate ulterior.

Trebuie să facem cîteva observaţii referitoare la acest tip de construcţii. Construcţia cu pietre care ies în afară aplică principiul boltei, dar nu este un arc propriu-zis. A fost foarte mult folosit în epocile arhaice, ca la galeria ciclopică din Tirint, la aşa-numitul tezaur din Micene, la mormîntul lui Agamemnon din Grecia, la construcţiile conice arhaice din Sardinia. Cu alte cuvinte, acest tip de boltă precede arcul adevărat, al cărui exemplu cel mai îndepărtat pe care-l cunoaştem în Italia este Cloaca Maxima, construită de Tarquinius Priscus cam în anul 580 î.e.n.

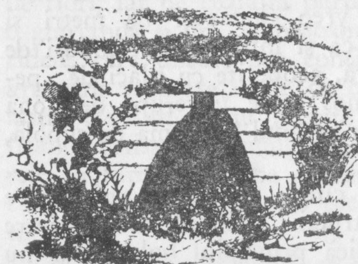
Confruntînd această dată cu mormîntul Regolini Galassi, putem afirma cu certitudine că acesta a fost construit înainte de anul 580 î.e.n. şi poate chiar mai înainte de data tradiţională a întemeierii Romei.

Pentru a aprecia antichitatea unei construcţii, trebuie să ne referim întotdeauna, aşa cum afirmă pe bună dreptate Canina, la Cloaca Maxima, cea mai veche construcţie cu arc întreg şi căreia îi cunoaştem data precisă a construirii. Cînd ne găsim în faţa unui arc impropriu, numit şi arc pelasgic, putem afirma cu certitudine că a fost construit înainte de secolul al VI-lea î.e.n.

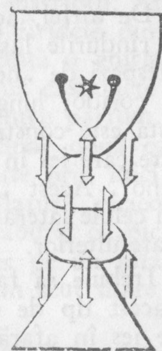
Obiectele funebre găsite în acest mormînt nu fac decît să confirme afirmaţia noastră referitoare

la marea vechime a acestui mormînt. Obiectele de

ceramică sînt puţine şi fără figuri. În schimb, există numeroase obiecte de bronz, de argint, de aur, de gust şi de stil incontestabil egiptean.

Mormîntul Regolini Galassi, intrarea

Presupusa casoletă de ars mirodenii

Voi încerca să fac o descriere sumară a acestor inventare, trimiţînd cercetătorul la Museo Gregoriano de la Vatican pentru studierea directă a obiectelor găsite.

În prima încăpere funebră (aproximativ unsprezece metri pe opt) de-a lungul peretelui din fund, un pat funebru de bronz format de o împletitură deasă de bare de bronz, cu respectivul suport înălţat pentru cap. Alături, un mic căruţ de bronz cu patru roţi, cu o cavitate la centru, a cărui destinaţie este incertă, poate un cărucior pentru transportarea mîncărurilor sau vas pentru ars mirodenii. Tot alături de pat, treizeci sau patruzeci de statuete de teracotă, zeii Lari ai defunctului, cu aspect foarte primitiv. Pe părţile scurte ale patului, două mici pirostrii susţinute de un tripod, pentru ofrandele destinate Larilor. La picioarele patului, o cantitate de săgeţi scurte şi un scut. Alte scuturi erau rezemate de peretele din faţă, toate de bronz, rotunde ca „aspis"-ul grec, bogat lucrate în relief. Probabil erau numai scuturi ornamentale, ţinînd seama de faptul că placa de metal este prea subţire pentru apărare.

Alături de uşă, un cărucior cu patru roţi care a servit poate la transportarea patului de bronz, apoi un tripod de fier, două recipiente de bronz, cu mînere curioase în formă de cap de grifon, un alt recipient de bronz, foarte ciudat, format dintr-un soi de clopote, două la număr, faţă în faţă, unite prin două sfere.

Poate erau toate vase pentru ars mirodenii, de forme variate, cu scopul de a împrăştia emanaţiile din mormînt. În afară de aceste obiecte, o serie întreagă de căni, de „oinochoe" de bronz, atîrnate pe pereţi în cuie de bronz. Totul ne face să credem că această primă încăpere funebră a fost mormîntul unui războinic.

Pasajul care ducea în cea de a doua încăpere mai mică a fost zidit pînă la jumătatea înălţimii. Conţinea două vase de bronz şi două vase de argint atîrnate de părţile laterale ale uşii şi nici un vas de teracotă. La peretele din fund, pe pămîntul gol sau pe o lespede formată din „dale îmbibinate cu mortar", aşa cum o descrie Canina, a fost depus cadavrul unei doamne etrusce din care n-au mai rămas decît fabuloasele bijuterii.

Bogăţia, abundenţa, perfecţiunea acestor bijuterii depăşeşte orice descriere. Vom încerca totuşi să facem o enumerare sumară, lăsînd pe seama imaginaţiei cititorului descrierea incomparabilei lor frumuseţi.

O ghirlandă de aur, o placă mare de aur lucrată cu fineţe în relief cu ciocanul, folosită ca pectoral, un lanţ de aur împletit, un colan cu încuietori lungi, cercei lungi lucraţi cu fineţe, două brăţări masive admirabil lucrate în filigran, şi nu mai puţin de optsprezece ace de aur. O cataramă mare de aur lucrată admirabil. Multe inele şi o cantitate de plăcuţe şi fragmente de aur (cu care s-a umplut un coş) care au fost cu siguranţă folosite pentru confecţionarea rochiei doamnei, brodată cu aur.

Doamna îngropată aici trebuie să fi fost cu siguranţă de viţă nobilă. Cerceii, de factură rafinat feminină, prezenţa pe vasele de argint a cuvîntului LARTHIA sau MI LARTHIA, care

este un nume feminin (practic este femininul lui LARS, LAR, LARTH) exclude ipoteza formulată de unii autori că ar fi vorba de mormîntul unui preot.

Pe scurt, acesta este mormîntul Regolini Galassi. Trebuie să adăugăm, ca o datorie a cronicarului, că în cele două mici celule de la jumătatea „dromos"-ului despre care am vorbit mai înainte, au fost găsite obiecte de teracotă, o urnă cinerară cu oase arse, idoli mici şi cîteva vase de bronz.

Canina crede că mormîntul propriu-zis este cel ocupat de doamnă şi că prima încăpere a fost numai anticamera sa, folosită apoi ulterior ca mormînt. Micile celule de-a lungul „dromos"-ului, adaugă Canina, au fost săpate într-o perioadă următoare.

Tot acest inventar foarte preţios este din fericire păstrat, după cum am menţionat, în Museo Gregoriano din Vatican şi constituie chiar centrul său de atracţie. Mormîntul acum este gol şi pustiit, în el domnesc numai noroiul, limacşii vîscoşi şi şerpii, adevărate genii infernale ale locului. Golit de tezaurul său, este în prezent abandonat soartei sale triste, ţăranului care dacă vrea, poate să-i desprindă pietrele pentru construirea unui adăpost, a unui zid pentru via sa.

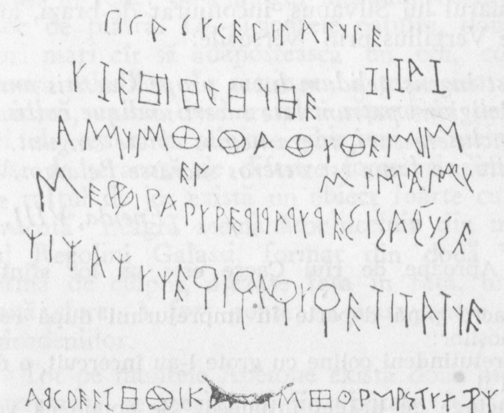
Din mormîntul pe lîngă care a trecut poate Enea nu va mai rămîne atunci piatră peste piatră. La drept vorbind, ruina a început deja, deoarece multe pietre din încăperea interioară au fost îndepărtate şi bolta ameninţă să se prăbuşească. Este regretabil că această construcţie foarte originală nu este protejată de către autorităţi, aşa cum ar merita. Ar fi suficientă o uşă încuiată pentru a-l salva de la o ruină sigură.

În 1836 a fost descoperit lîngă mormîntul numit Regolini Galassi, un altul prădat din vremuri imemorabile. În acelaşi an a fost descris în Buletinul Institutului Englez din Roma şi cititorul era informat şi despre o lungă inscripţie pe care din păcate descoperitorul nu a transcris-o. Ar fi fost foarte util să poată fi citită dar n-am putut redescoperi mormîntul despre care este vorba.

Într-un mormînt deschis în aceeaşi perioadă, a fost găsit un soi de fiolă de teracotă. În jurul pîntecului fiolei, o serie de consoane unite cu vocale, ca într-un abecedar. Transcriem inscripţiile cu litere latine: Bi, BA, BU, BE, GI, GA, GU, GE, ZI, ZA, ZU, ZE, HI, HA, HU, HE, THI, THA, THU, THE, MI, MA, MU, ME, NI, NU, NA, NE, PI, PA, PU, PE, KI, KA, KU, KE, SI, SA, SU, SE, CHI, CHA, CHE, CHU, PHI, PHA, PHU, PHE, TI, TA, TU, TE.

Este interesant de observat că inscripţia este cu caractere greceşti arhaice şi nu cu caractere etrusce, că alfabetul are douăzeci şi cinci de litere, în timp ce alfabetul etrusc (pe care l-am găsit la Bomarzo) are numai douăzeci, în sfîrşit, este scris de la stînga la dreapta potrivit obiceiului grec, în timp ce etruscii scriau în general de la dreapta la stînga.

Caius Iulius Solinus, istoricul din secolul al III-lea al erei noastre ne relatează că alfabetul a fost introdus în Laţiu de către pelasgi şi poate aceasta este originea acestui alfabet. Ar putea data din perioada pre-etruscă, atunci cînd Caere se afla sub dominaţia pelasgilor, despre care legenda spune că ar proveni din Tessalia. Această descoperire a fost pe larg ilustrată de Prof. Lepsius în Analele Institutului Englez de Arheologie

Alfabet şi „abecedar" arhaic

din anul 1836 (pag. 186—203), pentru cine vrea să aprofundeze subiectul. Obiectul găsit a fost cedat de proprietar, generalul Galassi, Muzeului Gregoriano, care-l păstrează cu multă grijă. Nu există nici o îndoială că acesta este cel mai vechi alfabet cunoscut.

În același timp cu această fiolă, generalul Galassi a descoperit, cu ocazia acelorași săpături, o altă mică fiolă, cu o inscripție gravată colorată în roșu, pe care Prof. Lepsius o consideră scrisă în limba pelasgică. Cuvintele sînt despărțite și vin unele după altele într-o succesiune continuă: Au fost despărțite astfel:

MI NI KETHU MA MATHU MARAM LISIAI THIPURENAI
ETHE ERA SIE EPANA MINETHU NASTAV HELEPHU

Lepsius afirmă chiar că aceste cuvinte formează două versuri în hexametru, conform formulei dedicatorii a poeziei grecești arhaice. Deși recunoaște că limba folosită este cea pelasgică, nu precizează epoca, deoarece afirmă că pelasgii au locuit la Caere timp îndelungat.

Mica înălțime la răsărit de Caere, dincolo de torentul Vaccina (în prezent Fosso della Mola) se numește Monte Abetone. Canina afirmă că este sanctuarul lui Silvanus, înconjurat de brazi, amintit de Vergilius prin versurile:

Est ingens gelidum lucus prope Caeritis amnem
Religione patrum late sacer: undique colles
Inclusere cavi, nigra nemus abiete cingunt.
Silvano fama est veteros sacrasse Pelasgos.[1]

Eneida, VIII, 507

---

[1] Aproape de rîul Caere este un loc sfînt răcoros
Sacru pînă departe în împrejurimi după religia strămoșilor:
pretutindeni coline cu grote l-au încercuit, o dumbravă îl
încinge cu brădet întunecat. Se spune că vechii pelasgi l-au consacrat lui Silvanus.

Firește, acest munte nu mai are brazi și nici locuri sacre pentru Silvanus sau Pan, ca în vremurile antice, totuși locul este încă faimos datorită cîtorva morminte deosebit de interesante. În luna mai 1845, Cavalerul Campana a deschis pe vîrful colinei un mormînt încă intact, în prezent ținut sub cheie, care păstrează numele de:

MORMÎNTUL CAMPANA

Este foarte asemănător cu mormîntul omonim descoperit de același Campana la Veii, mai ales prin conținutul său. Se găsește sub un tumul cu baza foarte ruinată. Printr-un coridor, se ajunge la o unică încăpere împărțită în trei sectoare de pilaștri în stil doric. În primul sector se observă un tavan arhaic cu motive ornamentale asemănătoare acelora dintr-un alt mormînt din La Banditaccia și din Vulci. Lîngă ușă, un chiup mare așezat pe un piedestal de tuf, împodobit cu stele și cu dungi (ca drapelul american). În fața, pe un bloc pătrat de piatră, fasonat ca o mobilă, stau cîteva vase de „bucchero". În secțiunea a doua, se observă două paturi săpate în tuf și cîteva piese de teracotă împrăștiate. Între cele două paturi, un vas pentru jăratic sau pentru ars mirodenii, cu figuri în relief de-a lungul marginii, așezat pe un bloc de piatră. La picioarele patului, două chiupuri mari cît să adăpostească un om, conțineau cenușa sclavilor. În secțiunea a treia, cea mai interioară, există două rafturi săpate în perete, pe cel de sus sînt aliniate chiupuri ca celelalte și vase de teracotă de diferite forme și dimensiuni. Pe raftul de jos există un obiect foarte curios, de teracotă neagră asemănător aceluia din mormîntul Regolini Galassi, format din două vase în formă de clopot, așezate fața în fața, unit prin două sfere. A fost poate un vas pentru arderea mirodeniilor.

Tot pe muntele Abetone există două morminte interesante ce merită să fie vizitate. Nu sînt încuiate, totuși este greu să le descoperi fără aju-

torul unui ghid. Locul este numit „Monte d'oro" (Muntele de aur), în amintirea unei comori găsite aici. Se ajunge acolo pe urmele unui drum funerar, flancat de tumuli, unii avînd chiar fundații și cornișe. Sînt pe jumătate ascunși într-o pădure deasă, nu foarte potrivită pentru doamne. Este nevoie de mult spirit sportiv pentru a le vizita, pentru că de cele mai multe ori sînt pline de apă. Primul se numește „MORMÎNTUL CU SCAUN", iar cel de al doilea, „MORMÎNTUL TORLONIA" după numele proprietarului locului.

MORMÎNTUL CU SCAUN

Se găsește sub un tumul care, contrar regulei, este dreptunghiular (douăzeci de metri pe optsprezece), acum aproape dispărut. Trebuie să fi avut forma unei piramide. Intrarea se găsește la bază și duce într-un coridor lung format din pietre care ies în afară, ca la mormîntul Regolini Galassi. Interiorul are două încăperi funebre separate de un perete pe care este sculptat un fotoliu, prevăzut cu respectivul suport pentru picioare.

Mormîntul a fost prădat într-o epocă îndepărtată, dar nu cu multă atenție, deoarece cu ocazia deschiderii sale în vremurile mai recente, au fost găsite frunze și fibule (agrafe) de aur, fragmente de flori smălțuite, de factură egipteană, o piesă de ceramică albastră egipteană, cu inscripții în hieroglife, vase de „alabastru" egiptene, în formă de statuete de femei și în sfîrșit scheletul unui cal, sacrificat poate în cursul funeraliilor.

MORMÎNTUL TORLONIA

Este un tumul cu diametrul de aproximativ douăzeci și cinci de metri. Intrarea se deschide în mod obișnuit în afara tumulului pe pantele colinei și duce într-un lung „dromos", care, cu două pante în scară, duce la o anticameră. Aceasta este înconjurată de o bancă îngustă pentru a pune pe ea

cadavre sau sarcofage, astfel încît se poate crede că constituia într-adevăr o laviță pentru rudele defunctului. Ușa are o cornișă ca la Castel d'Asso, există aici pilaștri și capiteluri care amintesc stilul toscan.

În pardoseală, se deschide o scară ce duce la adevărata încăpere funebră. Se pare că odinioară această intrare a fost ascunsă pentru a îndepărta eventualii profanatori. La picioarele scării, un mic vestibul care duce în încăperea mare, împărțită în trei părți, întocmai ca și Mormîntul cu Alcov. Și aici se găsește în fund o încăpere mică, la care se ajunge pe cîteva trepte. Cele trei încăperi conțineau în total cincizeci și patru de paturi funebre și se povestește că în momentul deschiderii, trupurile, ca în mormîntul războinicului din Tarquinia, descoperit de Carlo Avvolta, s-au transformat în praf la primul contact cu aerul. Măreția mormîntului a dat naștere la multe speranțe, din păcate a fost violat într-o epocă îndepărtată și nu a mai rămas nimic aici. Cel ce vrea să aprofundeze acest subiect se poate adresa lucrării referitoare la acesta, scrisă de Pietro Ercole Visconti (1802—1880) intitulată „Monumente funerare antice din Caere".

Alte morminte asemănătoare ca aspect cu acela numit Regolini Galassi, prevăzute cu un dromos cu boltă pelasgică, au fost găsite în 1842 în localitatea Zambra, la vest de Caere.

Teracotele de la Caere sînt originale, seamănă celor de la Veii și sînt de inspirație egipteană. Sînt faimoase cele două chiupuri de teracotă neagră și roșie, cu flancurile împodobite cu caneluri și marginile cu reliefuri reprezentînd sfincși, lei, etc. Nu sînt rare vasele grecești, dorice, corintice și attice, toate de o incomparabilă frumusețe.

Pentru a încheia, vom spune că pe teritoriul cuprins între Caere și Veii există o cetate etruscă numită ARTENA, distrusă de romani. Titus Livius spune că făcea parte din teritoriul cetății Caere. Locul său precis nu mai poate fi stabilit și poate ARTENA va rămîne în istorie un nume căruia nu-i mai răspunde nimeni.

Capitolul XXXIV

PALO – ALSIUM

Palo se găsește la jumătatea drumului dintre Roma și Civitavecchia, dar puțini sînt cei ce știu că stația de poștă, Castelul în ruină și puținele colibe de pescari de pe plajă ocupă poziția anticului ALSIUM, unul din locurile cele mai străvechi din Italia, care a fost întemeiat și apoi locuit de pelasgi, cu multe generații înainte de sosirea etruscilor pe aceste țărmuri.

Dionysios din Halicarnas și Silius Italicus afirmă că a fost întemeiat de Halesus, fiul lui Agamemnon, de la care și-a primit numele, iar alții susțin că numele său derivă din cuvîntul pelasgic ALS, care înseamnă mare. Dionysios ne mai relatează că a fost apoi locuit de către etrusci și acest fapt este confirmat de recentele descoperiri.

Oricum, este ciudat că nu se vorbește despre acest port în cursul perioadei etrusce și noi credem că aceasta se datorează faptului că ALSIUM, strîns legat de cetatea Caere, a urmat fără surle și tobe soarta acesteia, de la opulență, la subjugare și decadență.

Devenită colonie romană în anul 507 al Romei (246 î.e.n.), importanța cetății Alsium ca port s-a micșorat, dar a devenit un loc elegant de vilegiatură și pe teritoriul ei s-au înălțat multe vile romane, printre care una a lui Pompei și alta a împăratului Antoninus care a locuit-o. La

începutul secolului al V-lea î.e.n., nu era nici măcar port, ci doar o zonă rezidențială a romanilor, așa cum relatează Rutilius, în cursul călătoriei sale pe mare, amintită de mai multe ori, de la Tibru la Luni. De atunci încetează orice informație despre ea, a fost poate distrusă înainte de anul o mie de către mauri care bîntuiau pe țărmurile mării Tireniene.

În prezent nu mai păstrează nici o urmă, nici pelasgică și nici etruscă, doar numeroase ruine de construcții romane. Chiar și castelul construit aici în secolul al XV-lea are în zidurile sale mult material de origine romană, reutilizat.

Antica cetate Alsium, uitată timp de atîtea secole, a revenit pe scena istoriei în 1838, datorită săpăturilor norocoase efectuate din ordinul ducesei Sermoneta, proprietara terenurilor înconjurătoare.

La aproximativ o milă și jumătate spre interior, lîngă Stația de Poștă părăsită, cu numele de Monteroni, există patru sau cinci tumuli izolați în mijlocul cîmpiei. Din depărtare, par mici coline naturale, astfel încît locul mai este numit „Colli Tufarini" (Colinele de tuf), de aceea, pe drept cuvînt, au sugerat ducesei ideea că sînt tumuli și că ascund morminte.

Săpăturile au fost începute la tumulul cel mare de formă regulată, înalt de vreo cincisprezece metri și s-a văzut că acesta este înconjurat cu un soclu de zidărie, avînd perimetrul de aproximativ două sute cincizeci de metri. În partea nordică era întărit cu două ziduri de susținere, spre sud, mici canale erau destinate drenării sale și spre vest, într-un fel de groapă s-a descoperit un „cippus" cilindric nu prea mare. Deși era limpede că piatra indica intrarea în mormînt, totuși s-a săpat zadarnic și timp îndelungat înainte de a se găsi adevăratul pasaj, care s-a întîmplat să fie chiar sub locul indicat. Este un tunel subteran foarte lung, construit din pietre care ies în afară, exact ca la „dromos"-ul de la mormîntul Regolini Galassi din Caere, și vechimea mormîntului a fost confirmată și de obiectele găsite. Teracotele

erau simple, nepictate, cu figuri gravate, cîteva vase mici emailate cu flori de lotus, cu certitudine egiptene, ouă de struţ pictate, granule de chihlimbar şi de pastă de sticlă pentru colane şi plăci subţiri de aur, lucrate în relief (cu ciocanul) cu figuri arhaice.

Acest mormînt pare să fi fost un adevărat labirint ce comunica prin puţuri verticale cu o serie de încăperi funebre, distribuite pe trei nivele.

Din păcate, aceasta este ceea ce ni s-a povestit, întrucît mormintele după ce au fost golite de inventarele funebre, au fost din nou umplute cu pămînt. Alături de tumul s-a descoperit şi un mormînt cu certitudine de origine etruscă, cu o dublă încăpere funebră. Statuetele de teracotă găsite aici îşi mai trădau influenţa egipteană, dar influenţa era deja prelucrată şi trecută prin prisma gîndirii artiştilor etrusci. Din păcate, puţine şi contradictorii sînt informaţiile pe care le avem despre aceste relicve, dat fiind că nu au fost catalogate, nici descrise de persoane competente şi au fost împrăştiate, fără posibilitatea de a le regăsi.

Aceste morminte trebuie să fi aparţinut cu siguranţă necropolei din Alsium şi deşi Dionysios din Halicarnas afirmă că Alsium a fost o cetate etruscă, caracterul arhaic al mormintelor sale confirmă ipoteza că acest port a fost întemeiat într-o perioadă mai îndepărtată.

* * *

În afară de marele interes istoric al cetăţii Alsium, locul este melancolic şi de-abia demn de un scurt popas, cel mult o oră, atît cît este necesar pentru a arunca o privire asupra locurilor, tumulilor şi a-ţi aminti că odinioară a fost un port plin de mişcare şi de schimburi comerciale, că a fost populat de vile grandioase, un loc de desfătare pentru romanii îmbogăţiţi. Apoi, dacă cercetătorul în căutare de singurătate, de plaje pustii şi

de soare cald, sau care vrea să facă din Palo punctul de plecare pentru vizitarea cetăţii Caere şi a localităţilor învecinate, atunci poate să se încreadă în localul staţiei de poştă care garantează o şedere destul de confortabilă şi de ospitalieră.

* * *

Cîteva ruine din localitatea numită „Statua", la cinci kilometri de Palo spre Pyrgi, indică locul unde s-a aflat cîndva AD TURRES, o staţie pe Via Aurelia, amintită în diferitele itinerare maritime şi terestre pe care le reproducem mai jos.

Nu departe de Palidoro, în locul numit „Selva La Rocca", ducesa Sermoneta a dispus cercetarea unor tumuli şi a găsit cîteva vase greceşti foarte frumoase, împreună cu teracote arhaice, obiecte de bronz, de aur, de ambră, smălţuite, de sticlă, de alabastru.

La aproximativ zece kilometri de Palo, spre Roma, se găsea „Bebbiana", o altă staţie pe Via Aurelia, amintită în Tabula Peuntigeriană şi mai departe, lîngă Castel di Guido se găseşte „Lorium", care a fost prima staţie pe Via Aurelia.

Itinerar Maritim		*Tabula Peuntigeriană*	
ROMA		ROMA	
IN PORTUM	XVIIII	LORIUM	XII
FREGENAS	VIIII	BEBIANA	
ALSIUM	VIIII	ALSIUM	VI
AD TURRES	IIII	PYRGOS	X
PYRGOS	XII		

Cam la jumătatea drumului între Palo şi Tibru, la gurile de vărsare ale rîului Arrone unde se găseşte acum Torre di Maccarese, se înălţa antica „FREGENAE", pe care itinerarul maritim al lui Antoninus (reprodus mai sus) o situează la o distanţă egală cu două mile între portul lui August şi Asium. Locul mlăştinos şi insalubru de astăzi corespunde cuvintelor lui Silius Italicus care-l de-

finește „OBSESSAE CAMPO SQUALENTE FREGELLAE"[1]. Referitor la aceasta, vom spune că locul a fost numit de autorii antici „Fregenae" sau „Fregellae", fapt care te face să te gîndești nu la locuri diferite, ci la epoci deosebite în care diferitele nume au fost folosite. Poate Fregene a fost numele etrusc, iar Fregelle numele latin.

Știm că Fregene a fost o localitate renumită pentru confecționarea obiectelor de teracotă și știm de asemenea că Tarquinius Priscus, cînd a fost vorba de a face statuia de lut ars a lui Zeus pentru a o plasa în templul pe care-l construise pe Capitoliu, a dispus să fie chemat Turanius, un artist faimos care lucra acolo. Nu mai știm nimic despre Fregene pînă în 509 (244 î.e.n.) cînd a devenit colonie romană și pînă în 563 (190 î.e.n.) cînd locuitorii săi au fost înrolați pentru a echipa flota împotriva lui Antioh cel Mare. Exista încă de la începutul Imperiului sub numele de „Fregenia", așa cum ne confirmă Plinius și Stabon, dar nu mai avem alte informații în secolele următoare. După cîte știm, nu există urme care să-i poată dovedi originea etruscă.

[1] Cetatea Fregellae înconjurată de o cîmpie neîngrijită

Capitolul XXXV

LUNI – LUNA

Luni a fost cetatea cea mai nordică a etruscilor, la hotarele Liguriei. Așezarea se află pe malul stîng al rîului Magra iar portul, pe țărmurile mării Tireniene. Chiar dacă ligurii au ocupat odinioară regiunea pînă la Pisa, totuși originile sale au fost etrusce și a fost considerată etruscă pînă în vremea Imperiului. Desigur, nu a fost puternică nici din punct de vedere politic și nici militar, totuși a fost important portul său care domina golful La Spezia spre care convergeau traficul și bogatele produse ale hinterlandului. A fost proslăvită de antici pentru măreția zidurilor sale, pentru frumusețea edificiilor sale și deoarece era considerată perla porturilor etrusce.

ANNE METALLIFERAE REPETIT IAM MOENIA LUNAE TYRRHENASQUE DOMOS?[1]

cînta Statius. A fost faimoasă și datorită poziției sale încîntătoare care adăuga măreția largului mării frumuseții apelor sale liniștite precum cele ale unui lac. A fost numită LUNI de către etrusci și LUNA sau PORTUS LUNI de către latini.

Prima mărturie literară este datorată poetului Ennius care în anul 539 (214 î.e.n.) a luat parte la expediția împotriva Sardiniei sub comanda consulului Manlius Torquatus. Poetul, impresionat de

[1] Sau oare se îndreaptă spre zidurile cetății Luna bogată în metale și către așezările Tireniene?

frumusețea golfului, a exclamat: „LUNAI PORTUM EST OPERA COGNOSCERE, CIVES!"[1], iar Silius Italicus a definit-o: OPPIDUM PORTU NOBILE"[2].

Era înconjurată de o cîmpie fertilă, generoasă, la adăpost de vînturi, darnică în vinuri și în ulei de măsline, împresurată de sanctuare ascunse în păduri de brazi, apărată de fortărețe situate pe înălțimi și avea în fața sa mici insule încîntătoare. Munții roșietici ai Liguriei și albii Alpi Apuani constituiau fundalul.

La aproximativ cinci kilometri de Sarzana, pe șoseaua principală care duce spre Lucca și Pisa, cu puțin înainte de Carrara se desfășoară spre dreapta o cîmpie verde ce ajunge pînă la mare. Aici se înălța LUNI. Părăsind șoseaua principală, după mai puțin de doi kilometri se ajunge la locul exact. Au rămas puține urme. Exceptînd puține morminte în ruină și rămășițele unor edificii romane, nu mai rămîne nimic din Luni. Scena descrisă de Rutilius la sosirea sa la Luni, după lunga sa călătorie, nu mai are nici o legătură cu realitatea actuală. Rutilius scria:

ADVEHIMUR CELERI CADENTIA MOENIA LAPSU
NOMINIS EST AUCTOR SOLE CORUSCA SOROR.
INDIGENIS SUPERAT RIDENTIA LILIA SAXIS
ET LAEVI RADIAT PICTA NITORE SILEX.
DIVES MARMORIBUS TELLUS,
QUAE LUCE COLORIS
PROVOCAT INTACTAS LUXURIOSA NIVES.[3]

[1] Cetățeni, merită osteneala să cunoașteți portul cetății Luna

[2] O cetate cunoscută prin portul ei.

[3] Sîntem purtați printr-o repede alunecare la zidurile care cad. Autorul numelui este sora luminată de soare. (Luna).

Întrece crinii care rîd pe stîncile de aici.

Și cremenea prin strălucire le face să radieze ca pictate.

Pămîntul bogat în marmoră, care prin strălucirea culorii revărsate

Se ia la întrecere cu zăpezile neatinse.

Într-adevăr, frumusețea acestei priveliști, descrisă atît de bine, acest loc considerat „fecioara regină a cerului" cu ziduri albe, mai albe decît zăpada imaculată, aceste stînci în culori împestrițate cu nuanțe pastel, dacă nu au fost o pură invenție poetică, nu mai există deloc.

Tot ceea ce Luni ne poate prezenta acum sînt puținele ruine ale unui amfiteatru roman, fragmente de coloane, piedestale de statui, bucăți de marmoră din pardoseli și cîteva inscripții și nimic altceva.

Zidurile, conform descrierii lui Rutilius, erau de marmoră și s-au menținut astfel poate pînă în 1442 cînd istoricul Ciriaco Pizzicolli (1391—1452), numit Ciriaco din Ancona, le-a văzut. Ne-a relatat chiar și dimensiunile blocurilor: opt palme pe patru palme. Rutilius și Ciriaco sînt ultimii martori ai cetății Luni.

În prezent, nu se mai poate regăsi nici un singur bloc care să ne amintească de zidurile sale. Ținînd seama de faptul că puținul ce a rămas este roman, cum putem spera să descoperim etrusca Luni? Niciodată nu s-a descoperit ceva etrusc în zonă, cu excepția unei pietre cu inscripție etruscă descoperită la Val di Vara, la multe mile depărtare de Luni, pe partea opusă a golfului La Spezia.

Nu a mai rămas nimic din necropola sa, nici pe cîmpie și nici pe colinele care o înconjoară. Originea sa etruscă se sprijină în întregime pe afirmațiile concordante ale autorilor antici.

Care sînt informațiile istorice despre Luni? Prima informație datează din anul 559 al Romei (194 î.e.n.) cînd consulul Cato, după ce și-a reunit forțele la Luni, a ridicat ancora îndreptîndu-se spre Spania. Luni mai este amintită în 568 (185 î.e.n.) și în 577 (176 î.e.n.) în timpul războiului împotriva ligurilor, cînd a adăpostit o colonie de două mii de romani.

Se pare că în timpul războiului civil dintre Cezar și Pompei, Luni era în totală decadență, locuită numai de un prezicător, așa cum relatează poetul Lucanus, prietenul lui Nero, și care a trăit

numai douăzeci şi şase de ani, mort în anul 65 e.n. ARRUNS INCOLUIT DESERTAE MOENIA LUNAE[1]. Această afirmaţie ne lasă nedumeriţi şi sceptici, astfel încît trebuie să o atribuim mai degrabă erorii unui copist de manuscrise decît poetului şi aceasta pentru trei motive principale. Primul constă în faptul că în unele ediţii se vorbeşte despre LUCAE şi nu LUNAE. Cel de al doilea este că Dante citează în Infern pe acest prezicător, şi spune că el locuia în munţi, iar aceştia se află foarte departe de etrusca Luni.

Che nei monti di Luni, dove ronca
Lo Carrarese che di sotto alberga
Ebbe tra i bianchi marmi la spelonca
per sua dimora, etc.[2]

Cel de al treilea motiv decurge din faptul că perioada citată de Lucanus coincide cu descoperirea şi exploatarea carierelor de marmoră de la Carrara, ceea ce a adus pentru o perioadă îndelungată o mare prosperitate portului maritim Luni, singurul loc lîngă mare de unde marmora era expediată în cele mai îndepărtate centre ale Imperiului.

A devenit definitiv colonie romană pe vremea lui August şi lespezile găsite la faţa locului dovedesc că a rămas ca atare pînă în secolul al IV-lea al erei noastre.

După căderea Imperiului roman, Luni a fost prădată de longobarzi, de sarazini şi de normanzi, dar mai mult decît invaziile barbarilor, duşmanul invizibil care era malaria a depopulat treptat cetatea care a fost definitiv părăsită în secolul al XV-lea.

Plinius aminteşte că pe cînd era colonie romană, Luni împreună cu teritoriul său (actuala

[1] Arruns a locuit între zidurile părăsitei cetăţi Luna.
[2] În munţii de la Luni, unde sforăie
Carrarezul care sălăşluieşte dedesubt
Şi-a avut grota drept locuinţă
Printre albele marmore.

Lunigiana) era vestită pentru vinurile sale, considerate drept cele mai bune din Etruria, pentru brînzeturile sale ale căror forme, purtînd sigiliul lunii sau al zeiţei etrusce Diana, erau atît de mari încît cîntăreau cam vreo trei sute de kilograme. Marţial a fost acela care ne-a relatat amănuntul cu sigiliul şi în legătură cu aceasta trebuie să observăm că probabil numele LUNI (tradus de romani prin cuvîntul LUNA) a fost răspunzător pentru acest echivoc. LUNI însemna în limba etruscă pur şi simplu port, iar cetatea LUNI era portul etrusc prin excelenţă. Ca dovadă, observăm că porturile etrusce PUPLUNA (Populonia), VETLUNA (Vetulonia) au în mod evident sufixul LUNA ca PORT.

Dar ceea ce trebuie să fi dat mai cu seamă cetăţii LUNI o certă bogăţie a fost descoperirea carierelor de marmoră care, necunoscute de etrusci, au intrat în plină activitate odată cu începutul Imperiului. Acest soi de goană după marmoră a constituit chiar norocul ei. Marmora extrasă din munţii Apuani era expediată de la LUNI la Roma precum şi în provinciile imperiului pentru grandioasele construcţii programate de către Cezari.

Ştim că Mamurra, desfrînatul prieten al lui Iulius Cezar şi „Praefectus fabrum"[1] al armatelor sale din Galia, a fost primul care a avut propria casă acoperită cu marmoră de pe Caelium. De atunci marmora a devenit pentru romani o adevărată frenezie. La Roma totul era construit şi acoperit cu acest material, de la Pantheon la Porticul Octaviei, de la Forum la Piramida lui Caius Cestius. Şi a fost adevărată fraza lui August care a afirmat că a găsit o cetate de cărămizi şi a lăsat una de marmură.

Începînd cu epoca lui August, orice monument din Roma sau din Imperiu a fost construit din marmora din munţii Apuani şi, să nu uităm acest amănunt, toată această marmoră a trecut prin portul LUNI.

[1] Prefectul meşterilor.

Capitolul XXXVI

PISA – PISAE

Cînd te apropii de Livorno dinspre mare îţi trece prin minte gîndul că acest oraş este antica TRITURRITA (numită şi VILLA TRITURRITA), anticul port al Pisei, chiar şi datorită faptului că partea veche a portului Livorno care înaintează în mare ca o peninsulă artificală prezintă ciudata coincidenţă de a avea trei turnuri.

Totuşi această identificare este dezminţită de unele fapte dintre care primul este distanţa stabilită de documentele geografice. Tabula Peuntigeriană o numeşte TURRITA iar Itinerarul maritim al lui Antoninus, PORTUS PISANUS, şi ambele documente o situează la nouă mile de oraşul Pisa. Distanţa actuală dintre Livorno şi Pisa este de peste douăzeci de kilometri şi acesta este motivul decisiv care ne împiedică să considerăm actualul Livorno drept antica TRITURRITA.

Cicero a numit portul Pisa, Labro (*NOTĂ. pe care cercetările arheologice mai recente l-au identificat cu Castiglioncello*) şi această afirmaţie a lui Cicero ne face să credem că TRITURRITA, anticul port Pisa, era deja împotmolită în nisip datorită înaintării litoralului. Într-adevăr, nu uităm că Pisa se găsea la o distanţă de douăzeci de stadii (aproximativ 3.600 metri) de mare, chiar pe vremea lui Strabon, iar actualmente la douăsprezece mii. Din aceste considerente trebuie să credem, în mod logic, că TRITURRITA a fost odinioară portul Pisa şi apoi Triturritei, devenită Villa Triturrita, i-a urmat un nou port care s-a numit LIVURNUM, aşa cum atestă Zosima, un istoric bizantin din a doua jumătate a secolului al V-lea din era noastră. Liburnum a devenit în evul mediu Ligurnum şi Livorno în zilele noastre.

După o veche legendă, Pisa a fost întemeiată de pelasgi încă înainte de războiul troian, dar aceasta nu este singura legendă referitoare la întemeierea Pisei. Dar să procedăm în ordine. Dionysios din Halicarnas o consideră ca una dintre cele mai străvechi cetăţi din Italia, colonie a siculilor sau întemeiată puţin mai tîrziu de pelasgi şi de aborigeni. O altă legendă o consideră drept colonie a grecilor din Arcadia care au vrut să dea acestei colonii a lor numele de Pisa, după o cetate din regiunea lor. Vergilius aminteşte în Eneida că Pisa a trimis ajutoare lui Enea împotriva lui Turnus şi această afirmaţie, dacă nu altceva, ne confirmă marea vechime a acestei cetăţi.

Este sigur faptul că odinioară era situată pe un soi de limbă de pămînt cuprinsă între locul de vărsare a fluviului Arno şi a rîului Serchino. Dacă este adevărat că a fost întemeiată în jurul anului 1000 î.e.n., credem că pe atunci trebuie să se fi aflat pe ţărmul mării. Distanţa faţă de mare a crescut odată cu împotmolirea litoralului datorită celor două ape curgătoare şi am mai spus că pe vremea lui Strabon (primul secol al Imperiului) distanţa era de circa 3.600 metri.

Un amănunt fericit pentru Pisa este faptul că nu şi-a pierdut niciodată importanţa. A supravieţuit căderii Imperiului etrusc şi prăbuşirii Imperiului roman. După trecerea celor cinci secole de invazii ale barbarilor, după anul o mie şi-a redobîndit strălucirea antică pînă la a deveni o putere maritimă, un centru artistic şi cultural de cel mai înalt ordin.

Nu avem informaţii istorice despre Pisa din perioada etruscă. Primele datează din anul 529 (224 î.e.n.) cînd o oaste romană provenind din Sardinia a debarcat la Pisa, aşa cum ne informează Polibius. Acelaşi ne dă şi informaţia că

Scipio, în cursul celui de al doilea război punic, a folosit acest port. Titus Livius afirmă că Pisa a avut un rol important în timpul războaielor împotriva ligurilor și adaugă că a devenit colonie romană la cererea cetățenilor săi. Aceasta s-a întîmplat în anul 574 al Romei (179 î.e.n.).

Sub guvernarea Romei, Pisa a devenit importantă datorită portului său, produselor furnizate de cîmpiile sale fertile, marmorei, precum și lemnului din pădurile sale, bun pentru construcția navelor.

Ce rămîne din Pisa pelasgică, etruscă și romană? Din primele două perioade nimic și iar nimic. Din perioada romană rămîn fragmente de statui, cîteva sarcofage, numeroase pietre funerare, dar nimic din edificiile publice, în special din băile care trebuie să o fi împodobit. Numai două coloane grandioase provin tocmai din băile romane și sînt în prezent înzidite în zidurile bisericii San Felice. Au capiteluri în stil compozit și datează din epoca Antoninilor.

Este inutil să căutăm urme de ziduri, necropole din perioadele care au precedat-o pe cea romană. În cîmpia înconjurătoare nici un mormînt, nici un tumul. Totul pare dispărut pentru totdeauna.

În muzeul Cimitirului din Pisa există, la drept vorbind, sarcofage și urne cinerare etrusce, dar aceste vestigii provin din zona Volterra și au fost dăruite de acest oraș în anul 1808. Oricum, nu prezintă un interes deosebit.

În general, urnele sînt pătrate, cu figuri reprezentînd un cap și o parte din bust pe capac. Una din aceste figuri ține în mînă un soi de papirus întins pe care este o inscripție cu caractere etrusce roșii. Basoreliefurile urnelor și ale sarcofagelor reprezintă un banchet, un sacrificiu, o scenă cu o femeie moartă iar în jurul ei rudele înlăcrimate, un suflet pe o cvadrigă condusă de un Charon etrusc, înarmat cu ciocanul său, un grifon luptînd cu trei războinici, o amazoană înarmată cu spadă și cu scut, în timp ce apără o altă amazoană căzută în luptă cu un tigru ce iese dintr-un puț. Oreste urmărit de Furii. Politus, cu un ge-

nunchi pe un altar, se apără împotriva lui Pirus, înarmat cu o spadă. Două figuri infernale, înarmate una cu o torță și cealaltă cu o spadă, stau la marginile scenei.

Un sarcofag mare are pe capac două figuri culcate și scena vînării mistrețului din Calydon pe una din laturi. Piesa cea mai interesantă poate este o urnă pe al cărui capac este reprezentată o figură feminină în momentul în care face o libație cu un „rhyton" în formă de cap de cal. Pe laturi, este reprezentată o Furie înaripată, așezată, încălțată cu coturni, cu o spadă în mînă în timp ce stătea de pază la porțile infernului. Atitudinea acestei Furii este foarte asemănătoare cu cea a figurilor pictate din mormîntul numit al „Cardinalului" din Tarquinia.

La Pisa, aceasta este tot. Am adăugat descrierea vestigiilor etrusce găsite din pură datorie de cronicar, menționînd cititorului că acestea sînt puse deoparte într-un colț al Cimitirului și rareori sînt observate de vizitatorul distrat, care este cu totul atras de frumusețea frescelor din cimitirul însuși, sau de minunățiile pe care le-a văzut în Piața Miracolelor, Biserica, Baptisteriul și foarte celebrul turn înclinat.

Față de aceste faimoase monumente, acestea nu sînt decît singurele, neelegantele amintiri ale anticilor locuitori.

Capitolul XXXVII

FLORENȚA – FLORENTIA

Tu, in regio trono alteramente assisa
L'imperiosos ciglio volgi all'Etruria!

FILICAIA[1]

Florența, această Atenă a Italiei, nu exista încă pe atunci cînd civilizația etruscă făcea primii pași și nici chiar în perioada sa cea mai strălucită. A apărut în ultimii ani ai Republicii romane, întemeiată probabil de locuitorii din Fiesole cea etruscă, care au vrut să coboare la șes de pe colinele pe care locuiau. Motivul apariției sale atît de tîrzii poate să fie atribuit, aproape în mod sigur, faptului că valea joasă a fluviului Arno, de la poalele colinelor, se transforma periodic într-o adevărată mlaștină, datorită frecventelor și devastatoarelor revărsări ale fluviului.

Într-adevăr, Titus Livius vorbește despre o cetate AHARNA sau ADHARNAHA ce ar putea fi ușor înțeles AD ARNA, adică cetatea de pe acest fluviu, dar existența cetății ADARNA n-a fost dovedită niciodată.

Că Florența a fost întemeiată de locuitorii cetății FAESULAE este o tradiție care, deși antică, nu a fost niciodată dovedită de fapte certe. În definitiv, Dante a fost singurul care a susținut aceasta și toți istoricii care au urmat au crezut-o cu bună credință:

Acel ingrat popor răutăcios
care a coborît de la Fiesole în vremuri de demult
și care ține încă de munte și de stîncă.

[1] Tu, așezată trufaș pe tronul regesc
Arunci o privire poruncitoare asupra Etruriei!

Neputînd adăuga nimic în favoarea sau împotriva acestei chestiuni, acceptăm cu umilință informațiile și trecem le descrierea secției etrusce de la Galleria degli Uffizi care colecționează vestigiile provenite toate din antica Tuscia. La capătul lungii Galerii, spre apus, este situată sala

URNELOR

Cea mai mare parte dintre acestea provin de la Volterra, ca rod al unor norocoase săpături, efectuate în 1770. Au fost apreciate atunci drept cele mai frumoase vestigii etrusce din cîte există. Alte urne au fost adăugate în perioadele următoare, provenind tot de la Volterra și de la Chiusi. Toate sînt din travertin, din alabastru sau dintr-o piatră galbenă asemănătoare tufului. Din cele aproximativ cincizeci de urne care alcătuiesc colecția, numai foarte puține sînt de o frumusețe și un interes deosebit, în special pentru cel ce a vizitat în prealabil Chiusi și Volterra.

Figurile reprezentate pe capace sînt lipsite de proporții, scurtate în mod ireal, cu siguranță nu cu atitudinea cuiva care participă la un banchet, figurile masculine au aproape întotdeauna o cupă în mînă, iar cele feminine, o rodie. O figură feminină, ca simbol deosebit de depravare, are în mînă un RHYTON în formă de cap de cal.

În legătură cu această formă deosebită de cupă, trebuie să amintim că RHYTON-ul, de origine orientală și destinat cultului religios, avea la origine forma unui corn de bou. A căpătat ulterior, cînd a fost importat în occident, la partea terminală, forma unui cap de cîine, vulpe, taur, cerb, oaie, vultur, cocoș sau de grifon.

Deși folosit la banchete, era considerat de austerii romani republicani drept simbol de desfrîu și orgie, poate datorită faptului că putea fi pus pe masă numai dacă era gol. Cu alte cuvinte, invita la o continuă și grăbită libație. În Grecia an-

tică, folosirea rhytonului era permisă numai eroilor şi găsindu-l reprezentat în mîinile femeilor etrusce, aceasta i-a făcut pe severii romani să creadă că era îngăduit bărbaţilor, dar strict interzis femeilor lor. Ştim cu certitudine că femeii romane îi era permisă consumarea vinului amestecat cu apă şi numai în timpul mesei. Ştim de la Polibius şi Plinius că o femeie dedată vinului putea fi pedepsită chiar cu moartea şi soţul şi rudele aveau dreptul să o sărute pe buze atunci cînd aveau bănuiala că a băut.

Dar să ne întoarcem la subiectele noastre preferate. Basoreliefurile de pe urne sînt în general puţin finisate şi arhaice, dar interesante din punctul de vedere al studierii şi determinării evoluţiei artistice etrusce.

Subiectele sînt în general scene de despărţire. Sufletul defunctului este salutat de către rude, în timp ce slujitorul Morţii, cu ciocanul în mînă, se interpune cu brutalitate în mijlocul grupului şi arată spre poarta infernului. Un Geniu care soseşte alergînd alege la întîmplare un suflet, în timp ce tovarăşul său stinge torţa lovind-o de pămînt. Soţul îşi ia ultimul rămas bun de la soţie, înainte de a încăleca pe calul ce-l va purta în timpul ultimei sale călătorii. Soţia îmbrăţişează cu disperare o coloană pe care se găseşte un con de pin, ca simbol emoţionant al văduviei survenite. Un mesager înaripat agită deasupra muribundului torţa morţii, pentru a-l anunţa că a sosit ultima oră. Doi fii foarte tineri care îşi asistă tatăl deabia decedat, unul care-i închide ochii cu jale, iar celălalt este compătimit de un spirit bun. Un Geniu al Morţii, cu sabia scoasă din teacă, pare să se bucure de victimă.

Uneori subiectele sînt numai mitologice şi simbolice. Căluţi-de-mare înaripaţi, monştri marini, Scilla cu coadă dublă de peşte, veselii delfini, Castor şi Pollux culcaţi pe scuturi, grifoni, himere, Genii înaripate puse să păzească cenuşa din urne.

Ciclul homeric este reprezentat pe larg. Paris care se ascunde în spatele unui altar pentru a

scăpa de mînia fraţilor săi vitregi înfrînţi în întrecerile proclamate de bătrînul Priam. Polites în momentul în care este ucis lîngă altarul zeiţei Fortuna. Mistreţul din Calydon căzînd sub securea etruscă cu două tăişuri. Ulysse, în momentul în care se dezleagă de catargul navei sale, după ce a depăşit stînca sirenelor, reprezentate ca tinere fete cîntînd la flaut şi la liră. Agamemnon în momentul în care o sacrifică pe fiica sa Ifigenia, Oreste şi Pilade care, legaţi, asistă la sacrificiu în timp ce preoteasa Dianei ridică ameninţător sabia.

Acestea sînt subiectele principale tratate pe urnele cu un nivel artistic mai ridicat. Pe urnele obişnuite, sînt repetate simbolurile mitologiei funebre etrusce pe care le cunoaştem deja. De menţionat o urnă în formă de templu cu arhitrava şi ţiglele reproduse într-o manieră foarte realistă.

VASELE

Sînt păstrate toate într-o sală mică. Constituie o colecţie limitată ca număr, dar foarte bine aleasă, fapt justificat de insuficienţa fondurilor puse la dispoziţie şi care nu au permis, decît foarte arareori, achiziţionarea unor piese mai importante. Oricum, colecţia este interesantă şi variată şi credem că piesele cele mai bune provin din colecţia Medici.

VASUL FRANÇOIS

Este gloria acestui muzeu şi poate fi considerat drept „Regele vaselor etrusce". A fost descoperit la Chiusi în 1845 de Alexandre François şi a fost achiziţionat de muzeu pentru enorma sumă de o mie de scuzi.

Este o amforă mare cu gîtul foarte larg, poate cea mai mare amforă etruscă descoperită pînă în prezent, încă şi acum fără rivală prin varietatea şi interesul pe care-l prezintă subiectele pictate, prin abundenţa inscripţiilor. Este înaltă de şaizeci

de centimetri şi are un perimetru de un metru şi optzeci de centimetri. Are cinci benzi pictate, din care una o numim manieristă, reprezentînd animale sălbatice în luptă, iar celelalte cinci ilustrează episoade din ciclul homeric. Figurile sînt negre (cu cîteva amănunte în roşu şi alb) pe fondul galben natural al amforei. Stilul aparţine perioadei a doua sau arhaice.

Prezintă unsprezece subiecte, dintre care opt, din ciclul eroic, unele fiind tratate în chip anecdotic. Există nu mai puţin de o sută cincisprezece inscripţii care indică numele personajelor sau explică pe scurt subiectul episodului. Amfora poartă semnătura olarului (ERGOTIMOS) şi a artistului (CLITIAS).

Desenul, ca pe toate vasele de acelaşi stil, este în mod plăcut arhaic, figurile sînt pline de energie şi expresie, tuşeul artistului este plin de delicateţe şi de o extremă precizie, ca la un miniaturist.

Amfora este spartă în multe bucăţi şi a fost restaurată destul de bine, totuşi mai lipsesc cîteva fragmente. Chiar şi în starea actuală este o piesă superbă şi unică.

Poate fi considerată şi o Achilliadă în ceramică, deoarece cea mai mare parte a subiectelor se referă la acest erou. Episoadele încep cu istoria tatălui său Peleu şi continuă pînă la moartea lui Achille, întrerupte de mici fapte mitologice puse aici de fantezia artistului.

Această piesă minunată merită o descriere detailată.

Pe gîtul vasului se află două benzi reprezentînd figuri, cea superioară prezintă vînătoarea mistreţului din Calydon şi toţi participanţii, inclusiv cîinii, au propriul lor nume scris. Principalele personaje sînt: Peleus, Meleagru, Atalanta, Acastus fiul lui Pelias, Asmetos, Simone şi gemenii Castor şi Pollux. La capătul scenei, un sfinx. După vînătoare, urmează scena întoarcerii lui Theseu după uciderea Minotaurului şi festivităţile în cinstea sa. O navă încărcată cu pasageri pregătiţi să debarce. Faidimos sare pe ţărm, urmat de un alt personaj

care alunecă în apă, în timp ce pe plajă, treisprezece tineri şi tinere îşi încrucişează dansurile în onoarea lui Theseu. Eroul cîntă la liră, cu Ariadna lîngă el.

Cea de a două bandă reprezintă bătălia Centaurilor cu Lapiţii şi aici Theseu face parte dintre protagonişti. Urmează funeraliile lui Patrocle şi jocurile în cinstea sa. Sînt reprezentate cinci cvadrigi în întrecere, conduse de Oluteus, Automedon, Diomede, Damasipus şi Hipo.. on. Achille stă la punctul de sosire, cu un tripod destinat învingătorului. Printre cvadrigi sînt pictate tripode şi vase.

Banda a treia, cea principală, reprezintă nunta lui Peleus cu Thetis. Zeiţa este aşezată într-un templu doric. În faţă, lîngă un altar, de care este proptit un „cantaros"[1], stă soţul Peleus condus de centaurul Chiron şi urmat de Iris purtînd caduceul. Cortegiul este format din nimfele Estia şi Cariclo, Dionysos cu o amforă pe spate şi de Horae. Mai urmează o lungă procesiune de divinităţi pe cvadrige, Marte şi Venera, Mercur şi mama sa Maia, Oceanus şi altele în grup. Urmează Muzele şi Hephaistos călare pe un asin care închide cortegiul.

Pe banda a patra Achille, cel iute de picior, îl surprinde pe Troilus ieşit să adape doi cai şi-l urmăreşte pînă sub zidurile Troiei. Fiul lui Peleus este protejat de mama sa Thetis, de Minerva, de Mercur şi Rodia, toţi prezenţi lîngă o fîntînă. O tînără fată care scotea apă din fîntînă fuge terorizată de această scenă şi aruncă amfora la picioarele lui Achille. În afara zidurilor Troiei, pictate în culoare albă conform tradiţiei homerice, Hector şi Polites înarmaţi, aleargă în ajutorul fratelui lor. Puţin mai departe, Priam pe tron în timp ce stă de vorbă cu fiul său Antenor. Lîngă fîntînă, doi războinici troieni umplu două amfore. Din una se revarsă apa. Urmează scena intrării lui Aegisthus în Cîmpiile Elisee. Jupiter şi Junona stau pe tron, înconjuraţi de Minerva,

[1] Vas sau cupă cu toartă.

Marte şi Diana. Apoi Dionysos şi Venera în timp ce-l imploră pe Jupiter pentru fiul ei. Scena este încheiată de un asin încălecat, de Sileni şi de Nimfe.

Banda a şasea ocupă piciorul amforei şi reprezintă pigmei încălecînd capre, în timp ce-i atacă pe duşmani. Benzile cinci şi şase nu au inscripţii. Numele olarului şi al artistului se găsesc pe banda principală. Curios este faptul că toate inscripţiile sînt în limba greacă, dar numele lui CLITIAS este scris de la dreapta spre stînga (ca în scrisul etrusc), iar numele ERGOTIMOS, de la stînga la dreapta.

ИƎƧΦΑΊΛƎΜƧΑΙΤΙΛ>

ΕΡΛΟΤΙΜΟƧΜΕΠΟΙΕƧΕΝ

Semnăturile autorilor vasului François

Pe o toartă se află o Diană înaripată în timp ce apucă două pantere de gît, iar pe cealaltă, Diana pune o panteră moartă pe un cerb. În mijloc, Ajax susţine cadavrul lui Ahile. În interiorul fiecărei toarte fuge o Furie, cu aripile deschise şi scrîşnind din dinţi.

*
* *

Despre celelalte vase ale colecţiei voi spune pe scurt că temele principale tratate de decoratori se referă la ciclul homeric, concilii de divinităţi, luptele Zeilor împotriva giganţilor, Mercur şi Minerva lîngă o bigă. Vom face o menţiune specială referitoare la două vase mici, foarte graţioase, pe primul fiind reprezentat Apollo înaripat cîntînd la liră, iar pe cel de al doilea, o nimfă.

Pe o „hidrie"[1], este reprezentat Mercur urmărind-o pe nimfa Erse, în timp ce surorile ei aleargă să-l informeze pe tată. Pe o amforă de tipul „calpis", se vede Triptolemus pe carul său tras de cai înaripaţi. Pe unele amfore destinate amestecării vinului de tipul craterilor, kelebilor, stamnilor, se văd scene frumoase de lupte dintre Centauri şi Lapiţi, scene bahice, o procesiune şi preotese care fac libaţii lîngă un altar. Pe elegantele „oinochoe" care se disting prin faptul că au o singură toartă şi un cioc, sînt frecvente scenele bahice sau Hercule toastînd împreună cu soţia sa Hebe, sau scene nupţiale.

Sînt numeroase vasele cu cioc, cele mai frumoase provenind de la Vulci. Îmi amintesc şi două mari amfore de la Basilicata care contrastau prin decoraţia lor vioaie cu arta etruscă mai clasică şi mai potolită. Mai există aici un exemplar, un elegant vas din Arezzo, din argilă roşie, cu mici capete şi fructe în relief.

Vasele de la Volterra se deosebesc de altele fiind mult mai simple, arhaice, primitive ca de-

[1] Vas funerar

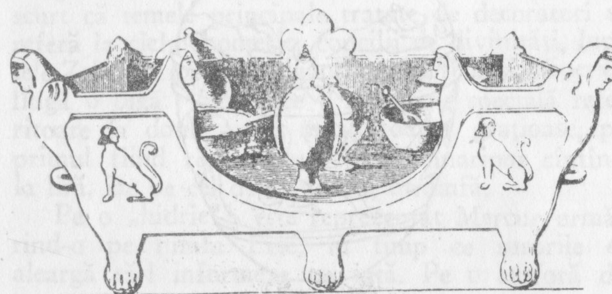
Canopos, urnă funerară provenind de la Chiusi

sen și pastă, nu prea îngrijit colorate și defectuoase ca formă. Mai există aici un vas de la Volterra, în formă de rață, cu cap de femeie, pictată pe fiecare aripă.

Există excelente exemplare de vase negre, smălțuite sau din „bucchero", provenind de la Chiusi, Sarteano, Chianciano sau din alte locuri etrusce. Ca număr și frumusețe, întrec Museo Gregoriano, British Museum din Londra sau oricare altă colecție din Europa. Unele vase din bucchero au pe capac un cocoșel, figurile sînt în relief, cu diferite subiecte: sufletele defuncților, genii infernale, bestii feroce, himere și alte figuri ciudate.

Acele curioasei urne funerare numite „canopus" a căror parte superioară reprezintă portretul defunctului ca semibust, sînt prezente în colecție cu exemplare bune. Printre acestea, cea prezentată mai sus are pe flancuri figuri în relief și un capac în formă de pălărie, pe care stă o păsărică.

Obiecte ciudate sînt așa-numitele „focare", din care există aici unul rotund și altul pătrat. Inventarul lor compus din farfurii, farfurioare, strecurători, cești și tăvi (obiecte pe care unii au vrut să le numească „farfurii pentru sparanghel" sau „chivoturi mistice") pare lipsit de sens atît în ceea ce privește modul utilizării cît și destinația lor și lăsăm ca imaginația cititorului să găsească motivul prezenței lor în inventarele funebre din Tuscia.

„Focar" de bucchero de la Chiusi

Foarte interesantă este o urnă funerară provenind de la Chiusi, purtînd o inscripție care în literele noastre s-ar citi: MI TESAN KEIA TARCHU MENAIA. Nu pot să trec cu vederea două tăblițe dreptunghiulare de teracotă neagră cu inscripții, pe care directorul Muzeului le numește în glumă „tăblițe de școală" sau „cărți de vizită". În această parte a muzeului există o oarecare dezordine, deoarece printre vestigiile etrusce există și obiecte romane și grecești. Printre acestea, se distinge o amforă romană cu o figură feminină pictată, în stil pompeian.

Printre obiectele de mai mică importanță, numeroase sînt exemplarele de „ex-voto" din teracotă, capete mici, portrete, piese anatomice, mici Lari, măști, ouă intacte și în special vreau să amintesc un mic grup de fildeș, provenind de la Chiusi, compus din doi copii dormind în clipa în care sînt atacați de o lupoaică și de puii săi, precum și două cupe mici din sticlă variat colorată.

OBIECTE DE BRONZ

Acestea sînt reunite într-o singură sală, amestecate împreună, etrusce, grecești, și romane. Firește, cele mai importante sînt cele etrusce provenind din diferite părți ale Tusciei. În centrul sălii sînt plasate piesele cele mai faimoase. Himera, numită de la Arezzo găsită în acel oraș în 1534. Reprezintă o fiară cu trupul și capul de leu, avînd în plus un cap de capră ce iese din spatele său și o coadă de șarpe, aceasta ultima fiind de curînd restaurată. Sculptura este foarte expresivă. Fiara este muribundă din cauza rănilor făcute de Bellerophon. Ca factură, este foarte asemănătoare cu lupoaica de pe Capitoliu, ca epocă însă este mai puțin arhaică. Pe o labă anterioară se citește cuvîntul etrusc TINSCVIL.

Oratorul este o statuie de mărime naturală, găsită în apropiere de lacul Trasimeno în 1573, reprezintă un Senator sau un Lucumon, îmbrăcat

cu o tunică şi cu un „pallium"[1], purtînd încălţăminte înaltă legată cu şiret, cu braţul ridicat în timp ce ţinea un discurs. De-a lungul „pallium"-ului se citeşte: AULESI METELIS VE. VESIAL PHALERES TECE SANSL TENINE TUTHINES CHISVLICS ceea ce înseamnează: AULUS METELLUS fiul lui VELIUS şi al unei femei din familia VESIUS. Deşi inscripţia este etruscă, statuia nu este foarte veche, datează probabil din primii ani ai dominaţiei romane, cînd limba etruscă era încă folosită. Lanzi crede că este o statuie votivă.

Statuia Minervei, descoperită la Arezzo în acelaşi timp cu Himera, are un aspect foarte arhaic, şi ea, de asemenea, pare să ţină un discurs. Deşi mulţi cred că este grecească, are multe caracteristici tipice artei etrusce. Tînărul gol care este poate Mercur, descoperit la Pesaro, este datorat poate artei romane, ca şi frumosul tors găsit în apă la Livorno precum şi capul de cal, care, orice s-ar zice, este de o mare frumuseţe şi expresie.

În vitrinele dimprejurul sălii, amestecate cu cele mai diferite obiecte din diverse epoci şi provenienţe, există tripode, candelabre, căni mari, vîrfuri de lance, spade, lămpi, oglinzi şlefuite şi gravate, patere cu toarte elegante, un flacon de argint, o răzătoare, aşa-numitele „graffiacarne"[2], capace de osii de roţi, în formă de cap de cîine, plăsele de bronz, doniţe, dintre care una de argint, alta gravată cu figuri arhaice.

Zurgălăii (sistrele) expuşi sînt probabil de origine romană, ca şi numeroasele statuete de Lari. Totuşi unele statuete sînt tipic etrusce şi se deosebesc de altele prin aspectul lor arhaic şi grotesc, ca şi la statuetele arhaice din Sardinia. Unele sînt extraordinar de alungite, altele au rigiditatea proprie influenţei egiptene. Unele statuete feminine graţioase au fusta ţinută în afară cu vîrful degetelor, ca şi cum fetiţele s-ar fi oprit într-un moment de dans. Alte piese de bronz reprezintă genii cu o pateră în mînă şi cu o ghirlandă pe cap, unul dintre aceştia are în braţe un copil, doi „Lasa"[1] înaripaţi transportă un războinic, apoi numeroşi sfincşi, himere, centauri şi alţi monştri fantastici. Printre aceştia, un taur cu cap de om care, judecînd după braţele ce-i înconjoară gîtul, ar trebui să reprezinte lupta lui Hercule cu Zeul-rîu Acheolus, sub înfăţişare de taur.

Doi mici războinici, cel mare nu mai înalt de treizeci de centrimetri, este foarte asemănător cu frumosul Marte care provine de la Monte Falterona, în prezent la British Museum din Londra şi cu figura pictată în mormîntul numit al Maimuţei de la Chiusi. Coiful are un soi de moţ ce se înalţă deasupra capului ca două urechi de măgar. Platoşa este în formă de solzi, coapsele sînt goale, pulpele protejate de jambiere, are pe braţ un scut lat de tipul celor din Argolida, dar spada pe care ar trebui să o ţină cu mîna dreaptă este dispărută.

Multă vîlvă a făcut un obiect, păstrat aici, care la început a fost confundat cu o lampă cu ulei cu opt ciocuri care are gravat în centru un cap de gorgonă. Profesorul Migliarini, directorul Muzeului etrusc, consideră că este o busolă „feniciană-etruscă" folosită de etrusci pentru navigaţia în marea liberă pînă în Irlanda, despre care afirmă că a fost colonia lor. Ca dovadă a afirmaţiei sale, profesorul Migliarini arată inscripţia ce înconjoară obiectul şi care, după părerea lui, este în limba etruscă sau poate în limba irlandeză. Inscripţia spune: MI. SUTHIL. VELTHURI. THURCE. AU. VELTHURI PHINISUAL. Profesorul afirmă că atunci cînd se va putea descifra această inscripţie va fi dezvăluit secretul obiectului.

În sala bijuteriilor, există puţine dar alese bijuterii etrusce printre care ies în relief cele provenind de la Volterra.

[1] Manta scurtă scumpă.
[2] Obiecte misterioase cărora arheologii nu le-au putut stabili funcţia iniţială.

[1] Spirit al pămîntului, al adîncurilor.

* * *

În curtea palatului Buonarroti din Florența există o piatră cu un războinic etrusc în relief. Este aproape gol, o vestă scurtă îi înfășoară șoldurile, pletele lungi îi coboară de-a lungul spatelui. Este înarmat cu o lance și ține în mînă o floare de lotus pe a cărui tulpină stă o păsărică. Aparține unei arte străvechi, iar figura este de inspirație egipteană. Se află în posesia familiei Buonarroti de mai multe generații și a fost găsită la Fiesole. Măsoară 270 centimetri pe 90 cm lățime. Împrejur, are o inscripție care spune: LARTHI ASSES sau ANISES. Micali crede că floarea de lotus și păsărica sînt simboluri ale reînvierii sufletului.

MUNTELE FALTERONA

Nu întotdeauna obiectele etrusce sînt găsite în morminte, așa cum dovedește faimoasa lampă din Cortona și numeroșii scarabei de la Chiuși. Cea mai numeroasă serie de bronzuri etrusce ce nu au fost descoperite în morminte a fost găsită în 1839, destul de straniu, pe vîrful Muntelui Falterona, la aproximativ treizeci de mile de Florența. Este muntele din care izvorăște fluviul Arno și de pe vîrful căruia Ariosto spune că a văzut cele două mări, cea Tireniană și Adriatica.

Mai mult sau mai puțin la același nivel cu izvorul fluviului, pe malurile unui mic lac numit „Ciliegeto" (Livada de cireși), o păstoriță, chiar în anul 1838, a descoperit ceva care apărea la suprafața pămîntului. Era o statuetă de bronz. Convinsă că era figura unui sfînt, a adus-o acasă și a expus-o într-un colț, din devoțiune. Parohul satului (Stia del Casentino), în cursul vizitei pastorale, a văzut-o și a întrebat ce este și de unde provine. „Este un sfînt" îl asigură fetița, dar preotul neîncrezător, a dus vestea în sat. În scurt timp, s-au format echipe pentru a efectua cercetări la fața locului. A fost suficientă o singură zi pentru a aduna frumusețea a trei sute treizeci și

cinci de piese, toate găsite împrejurul malurilor sau sub nivelul apei. Bunii săteni au decis atunci să sece micul lac și au descoperit că pe fundul lui se găseau numeroase trunchiuri de brazi și de fagi, îngrămădite unele peste altele cu rădăcinile în aer, ca și cum ar fi fost dezrădăcinați de vreun cataclism. Printre trunchiuri, au ieșit la iveală numeroase alte piese etrusce, în așa măsură încît s-a ajuns la un total de vreo șase sau șapte sute. Cele mai multe erau figuri masculine și feminine, unele erau mici idoli, Lari și înălțimea statuilor varia cam între opt centimetri și patruzeci.

S-a încercat să se explice prezența acestor obiecte în acel lac. S-a crezut că au fost aruncate în lac pentru a le ascunde de evenimentele războinice și apoi uitate.

Multe din aceste statuete aveau brațele întinse cu gestul de a oferi un dar, altele erau clare reprezentări de trupuri bolnave și diforme, exista un număr mare de mici capete, părți anatomice ca brațe, picioare, mîini. Existau apoi figuri de animale domestice. Totul te făcea să te gîndești la Ex-voto. De aici, s-a dedus că în împrejurimi a existat un sanctuar, ca la Feronia, ca pe muntele Soratte sau pe muntele Abetone la Caere. S-a crezut că sanctuarul a stat pe locul micului lac și că a fost scufundat, formînd o cavitate care apoi s-a umplut cu apă. În aceste ipoteze există o oarecare verosimilitate deoarece, tocmai datorită naturii muntelui, alcătuit din straturi de argilă și din numeroase straturi de stîncă, în alte vremuri s-au înregistrat îngrozitoare alunecări de teren care au acoperit păduri întregi. Oricum, în împrejurimi nu s-a găsit nici o urmă de sanctuare.

Un amănunt curios a constat în faptul că printre ex-voto și statuete au fost găsite și nu mai puțin de două mii de fragmente de fier, foarte oxidate, de cuțite, spade, săgeți, în afară de lanțuri, fibule, sau piese informe de bronz care aveau greutatea cuprinsă între două uncii și două livre. Aceste ultime piese au fost recunoscute de către experți ca exemplare de „aes rude" sau de „aes signatum", unități de monedă care constituiau uni-

tatea de schimb, înainte de baterea monedei. Au fost găsite și monede și o mare cantitate de ceramică arhaică, răspîndite pe fundul lacului și împrejurul malurilor.

Prezența armelor a fost interpretată ca rezultat al străvechilor bătălii purtate în împrejurimi (nu trebuie să uităm că aceste locuri erau hotare de regiuni care se războiau adesea între ele), sau ca ofrande ale unei legiuni după întoarcerea din război sau ca un loc consacrat lui Marte.

O curioasă explicație a celor de mai sus a fost dată de Dr. Emil Braun, cultivatul secretar al Institutului Arheologic German din Roma, și a fost publicată în 1842. Raționamentul său s-a dovedit atît de clar și de ingenios, încît merită să fie relatat.

În primul rînd, a observat că trunchiurile rășinoase ale copacilor își pierduseră toate proprietățile vitale, astfel încît acest lucru te face să crezi că se găseau pe fundul laculuiu din timpuri străvechi, adică cu mult înaintea aruncării obiectelor ex-voto în apele lacului. Faptul că obiectele de bronz se găseau deasupra stratului format de depozitul de lemn demonstra îndeajuns că lacul preexista obiectelor aruncate în el.

Acest amănunt a sugerat ideea că atunci cînd a survenit cataclismul, apele lacului au absorbit din plantele scufundate aici creozotul conținut de rășinile copacilor, dobîndind astfel virtuți medicinale, descoperite curînd de locuitorii locului. Atunci cînd aceștia se îmbolnăveau, în special de boli de plămîni, sau erau chinuiți de răni necicatrizate, se îmbăiau sau beau apele lacului obținînd, datorită efectelor cicatrizante ale creozotului, ameliorarea sau chiar vindecarea suferințelor lor. Creozotul este un element curativ al multor maladii ale sexului frumos și prezența multor obiecte ex-voto reprezentînd părți anatomice feminine ne face să credem că aceste ape au „restabilit“ cîteva doamne etrusce. Dr. Braun, pentru a-și confirma ipoteza, citează un caz similar survenit în China unde apele unui lac, impregnate de substanțe medicamentoase provenite din copaci scu-

fundați aici, aveau calități curative. Firește, întreaga teorie a Dr-ului Braun, dacă dorim să o numim astfel, va trebui să fie dovedită de știința medicală tradițională sau chiar homeopatică, oricum putem afirma, conchizînd cu proverbul italian care spune: „Se non è vera, è ben trovata“[1].

Trebuie să adaug cîteva cuvinte despre aceste obiecte de bronz. Unele sînt de o factură foarte grosolană, pe scurt lucrări țărănești, totuși cîteva piese sînt bine făcute și în cel mai bun stil etrusc. Unii experți le atribuie diferitelor perioade ale artei etrusce, de la cea mai arhaică pînă la perioada influenței romane și grecești. Un fapt este sigur. Multe sînt perfecte exemple de artă etruscă. Mă refer, de pildă, la statueta unui războinic cu coif, platoșă și scut, numit în mod obișnuit Marte și care poate să rivalizeze cu Hercule din Muzeul din Florența (acela care are pe spate pielea de leu), sau la o statuetă care o prezintă pe Diana și pare să fie copia unei statui de marmoră în stil arhaic găsită la Pompei. Mă refer de asemenea la un picior, la un braț de femeie, de mare frumusețe. Aceste obiecte se pot vedea în prezent, împreună cu multe altele, la British Museum din Londra, în Sala Bronzurilor, constituind principala sa atracție.

O descoperire și mai recentă a fost făcută în Appenini, între Falterona și Romagna. Au fost descoperite multe monede, în special „ași“ (monede romane), printre care foarte rarul „quincussis“[2], asemănător aceluia din colecția Bacci din Arezzo, care este singurul exemplar.

La optsprezece mile de Florența pe drumul spre Arezzo, lîngă satul Figline (în prezent numit Figline Valdarno), a fost descoperit în 1843 un mormînt etrusc. Bolta era prăbușită dar este clar că mormîntul a fost construit din zidărie și apoi acoperit cu pămînt, deoarece colina era atît de friabilă încît nu ar fi permis săpăturile. Pardoseala era în „opus incertum“, un tip de zidărie

[1] Chiar dacă nu e adevărat, e bine ticluit.
[2] Fracțiune a unui „as“, cu greutate de cinci uncii

care nu s-a mai văzut vreodată într-un mormînt etrusc. Totuşi, faptul ciudat a fost că în jurul sarcofagului ce avea o figură feminină culcată pe capac, a fost găsită o mare cantitate de fragmente şi de plăci foarte subţiri de aur, ca şi cum ar fi făcut parte dintr-un văl sau dintr-o ţesătură brodată cu care a fost acoperit sarcofagul şi care s-a distrus odată cu prăbuşirea bolţii. Fragmentele erau din aur foarte pur şi plăcile subţiri adunate au cîntărit vreo două sute cincizeci de grame.

În împrejurimile Florenţei au fost găsite, în mod salutar, mai multe vestigii etrusce. Buonarroti, nepotul marelui Michelangelo, ne-a relatat într-o scriere a sa din 1689 că la Sant'Andrea la Morgiano, aproape de Bagno a Ripoli, pe colinele Antella, la sud-est de Florenţa, s-a găsit la un capăt al proprietăţii familiei Capponi o piatră mare care măsura aproximativ 4,50 m pe 1,80 m, cu o inscripţie în litere etrusce, înalte fiecare de vreo 22 cm, care spune: TULAR. MP. A. VIS. AU. CURČLI.

Pe aceleaşi coline Antella a fost găsită o „stelă" cu basoreliefuri împărţite în două benzi, una cu două figuri culcate la un banchet şi un sclav care le servea, cealaltă cu două figuri şezînd pe scaun, în faţa unei mese. Sculptura era foarte arhaică şi figurile rigide, de inspiraţie egipteană, iar gravura foarte marcată. Această stelă se află acum în posesia Domnului Peruzzi din Florenţa.

La San Martino alla Palma, la vreo cinci sau şase mile de Florenţa, puţin mai spre stînga de drumul spre Livorno a fost descoperită o statuie din marmoră reprezentînd o femeie fără cap, cu o turturică în mînă şi cu o inscripţie de-a lungul tunicii. A fost găsit şi un „cippus" înalt cam de 1,20 m, cu reliefuri pe părţile laterale: un războinic precedat de doi lictori şi urmat de doi orăşeni, unul în momentul în care-l îmbrăţişa. Acest „cippus" are şi o inscripţie etruscă. Odinioară au aparţinut familiei Della Stufa, dar în prezent li s-au pierdut urmele.

Acum mulţi ani, pe o colină la vreo două mile de Tavernelle, s-au găsit la San Casciano, la opt-zece mile pe drumul spre Siena, obiecte de bronz şi inscripţii etrusce. În locul numit „Castro Pogna" şi unde exista o cetăţuie care a fost apoi distrusă în 1185, au fost descoperite multe urne sau sarcofage etrusce, acum trei sau patru sute de ani. Se spune că au fost de marmoră (poate de alabastru) şi foarte elegante, originale ca formă şi stil. Locul era probabil etrusc.

Capitolul XXXVIII

FIESOLE – FAESULAE

Chi Fiesol edificò conobbe el loco
come gia per li cieli ben composto

FACCIO DEGLI UBERTI[1]

Pentru turistul care vizitează Florenţa se poate întîmpla ca Fiesole să reprezinte prima întîlnire cu antichităţile etrusce şi poate chiar cu cuvintele „etrusc" şi „civilizaţie etruscă". Apropierea de Fiesole uşurează vizitarea acelor puţine resturi existente şi vizita este utilă pentru că acestea, deşi puţin numeroase, conving imediat pe vizitator de faptul că etruscii nu erau un popor barbar, aşa cum ar fi putut crede. Oricum, nu vizita la Fiesole va instrui pe turistul neştiutor asupra civilizaţiei etrusce şi a tuturor problemelor referitoare la aceasta.

Dar să trecem la etrusca Fiesole. De-abia se pleacă de la Florenţa spre Fiesole că se întîlnesc, cu puţin mai înainte de orăşel, pe dreapta, urmele vechilor ziduri etrusce. Nu sînt foarte importante, totuşi dacă se traversează piaţa şi se merge pe cărarea din spatele Bisericii, se ajunge în curînd la limita nordică a Fiesolei, unde sînt încă vizibile impunătoarele ruine ale anticelor ziduri ce se întind pe o lungime considerabilă şi cu o înălţime de şase pînă la nouă metri. Construcţia acestor ziduri este foarte diferită de cea pe care o cunoaştem. Aici, zidurile sînt din piatră foarte dură, foarte diferită de tuful vulcanic folosit în Tuscia meridională. Blocurile au fost folosite, mai

[1] Cine a întemeiat Fiesole a cunoscut locul bine alcătuit de natura divină.

mult sau mai puţin, aşa cum ieşeau din cariere sau de-abia cioplite pentru a le da o formă pătrată sau dreptunghiulară foarte neregulată şi pentru a le aşeza în rînduri orizontale. Fireşte, rîndurile nu sînt de aceeaşi înălţime, variază potrivit pietrelor folosite, de la 30 cm la 90 cm, cu o medie aproximativă de 60 cm. Nici lungimea blocurilor nu este egală, variază de la 2,10 m pînă la 3,75 m şi adesea mai sînt vizibile loviturile de daltă. Natural, ţinînd seama de neregularitatea blocurilor şi de lipsa mortarului, acestea se îmbinau cu greutate; totuşi, printre blocuri au fost inserate pietre cu rolul de icuri. Această lucrare a fost executată cu atîta măiestrie încît zidul se prezintă şi acum atît de compact încît pare să fie făcut de curînd. În blocuri există, ici şi colo, găuri care în primul moment par să fie făcute pentru scoabe de metal, ca la Colisseu, dar în urma unei cercetări mai atente, se constată că sînt urmele unor stricăciuni provocate de războaie, în vremuri trecute. Desigur, acestea nu au aspectul masiv al zidurilor de la Volterra, Roselle, Cortona, dar mai sînt interesante prin înălţimea şi starea lor de conservare. Mai mult, au dobîndit un aspect sugestiv şi pitoresc datorită iederei bogate ce le acoperă şi a impunătorilor stejari ce le umbresc.

Drumul care coboară de la Biserică duce la o poartă antică. În porţiunea de dincolo de poartă se mai vede încă vechiul fundament, parţial restaurat, care totuşi nu este alcătuit din blocuri poligonale ca la drumurile romane, ci din lespezi dreptunghiulare marcate de linii oblice adînci pentru a evita alunecarea. Acest tip de fundament a fost folosit pe scară largă şi de greci şi avem cîteva exemple la Pozzuoli, Siracuza şi chiar pe drumul care urcă pe Acropole la Atena. Prezenţa acestui fundament special în împrejurimile unei porţi etrusce ne-ar putea îndemna să credem că aceasta a fost tehnica constant folosită de etrusci, dar trebuie să mărturisesc că acesta este singurul exemplu pe care-l cunosc.

În această parte a zidurilor, un soi de pasaje, două la număr, ale căror dimensiuni mici dove-

desc limpede că este vorba de două guri de canalizare, prima la o înălțime de aproximativ 1,20 m de la suprafața pămîntului și cealaltă, la 2,40 m. Primul canal are înălțimea de circa 50 cm și lărgimea de 35 cm, iar cel de al doilea este înalt de 1,20—1,50 m. și lat numai de 30 cm.

În cetățile etrusce întemeiate pe teren vulcanic, rețeaua de canalizare era săpată direct în tuful colinei avînd evacuarea sub ziduri. Aici, în schimb, (ca la toate cetățile etrusce din Nord și ca la cetățile cu ziduri pelasgice ca Norba, Segni, Alatri) se evacuau printr-o deschidere în ziduri și erau construite din zidărie. Firește, canalele săpate în tuf sînt, chiar și pentru comoditatea săpăturilor, atît de mari încît permit trecerea unui om, acestea în schimb sînt foarte mici, de-abia suficiente pentru scurgerea apei de ploaie și pentru a menține uscat terenul cetății. În general, se întind în linie dreaptă, dar datorită dimensiunilor lor limitate nu au fost nicidată inspectate. Odată, s-a permis intrarea unui băiețel care, tîrîndu-se, a parcurs o bună bucată, dar învins de frică a venit înapoi.

În canalul inspectat de băiețel există un „phallus“ gravat pe perete și, ținînd seama de faptul că acest simbol apare foarte des în antichitate, ar putea data din perioada etruscă. În antichitate, aproape pretutindeni era un simbol împotriva „deochiului“. Aceste semne, repetate de trei ori, erau gravate, zgîriate sau chiar sculptate în zidurile cetăților sau în alte locuri în care „deochiul“ trebuia ținut departe. În Italia, le-am văzut la Alatri, Todi Palazzolo, la Castel d'Asso. În Grecia, în mod special în zidurile cetății Oea, în insula Thera.

Urmînd zidurile cîteva sute de metri spre est, se ajunge la un arc care depășește rîndul zidurilor cu trei sau patru metri. Indică locul unde romanii au construit, probabil, un turn foarte puternic pentru apărarea cetății, cu două arce la bază, unul spre exterior, altul spre interior.

Se pot localiza și alte urme de ziduri, forte bine restaurate, urmînd o linie dreaptă care pleacă de la

acest punct pînă la așa-numitul „Borgo Unto“, o suburbie la partea de răsărit a orașului. Zidurile cotesc apoi în unghi drept spre sud. Parcurgînd drumul ce duce de la Borgo Unto la S. Polinari, se întîlnesc alte porțiuni de fundații. Se ajunge la o poartă care se deschidea în ziduri, așa după cum se poate aprecia după porțiunea de fundament a drumului care intra pe aici. Apoi, zidurile continuă mai neregulate și mai puțin masive, se îndreaptă spre apus și se termină în cîteva cariere de piatră. După această porțiune descoperită, mai continuă de-a lungul pantei pînă ajunge la punctul de plecare.

Firește, a urma anticele ziduri ale cetății înseamnă adesea a traversa vii și livezi de măslini, dar în cele din urmă oboseala este răsplătită, deoarece cu puțină răbdare zidurile cetății Faesulae pot să fie identificate pe întreg perimetrul lor.

Cetatea trebuie să fi fost destul de puțin întinsă, perimetrul său nedepășind două mile. Deci, Faesulae era o cetate mică, mai mică decît Veii, Volterra, Agylla, Tarquinia. În punctul cel mai înalt al vechii cetăți, acolo unde se află Mînăstirea călugărilor Capucini, trebuie să se fi înălțat citadela și am observat că aceasta a fost apărată de o triplă centură de ziduri. Cîteva coloane de marmoră de Carrara, ce se găsesc în prezent în Biserica Sant'Alessandro, trebuie să fi făcut parte dintr-un templu roman care cu siguranță se înălța pe aceste locuri.

Deși pe vîrful acestor coline au rămas puține antichități, totuși superba panoramă a cetății și a cîmpiei de care te bucuri din acest punct (atît de proslăvită de vizitatorii din toată lumea), răsplătește oboseala ascensiunii.

Principalele vestigii arheologice de la Fiesole sînt constituite de teatrul care, dezgropat în urma inițiativei baronului prusac Schellersheim în 1809, este în prezent aproape cu totul îngropat de o vie la răsărit de Catedrală. Cînd a fost scos la lumină, avea șase intrări în perimetrul său exterior, douăzeci de rînduri de locuri, împărțite în cinci sectoare de tot atîtea scări care urcau de la

fosă pînă la partea de sus. Din păcate, în prezent au rămas foarte puţine lucruri de văzut, deoarece preoţii canonici ai catedralei, de dragul strugurilor, anghinarelor şi a fasolei, l-au acoperit din nou cu pămînt. Tot ceea ce se poate vedea este o bucată din zidul exterior, construită din mici pietre dăltuite, puţine scaune de piatră şi un şir de pietre ce coboară într-un soi de galerie subterană formată din cinci bolţi construite în „opus incertum", care trebuie să fi alcătuit probabil vestiarele teatrului. Fiesolanii le numesc „ascunzătorile zînelor", lucru de altminteri normal în Italia unde există un mare număr de peşteri întunecoase şi umede, tocmai potrivite pentru fantome.

Deşi acest teatru a fost atribuit de unii cercetători etruscilor, este cu certitudine de construcţie romană.

În apropiere există un arc pe jumătate îngropat în pămînt, asemănător aceluia din afara zidurilor, dar mai îngust. Mai există aici şi blocuri de piatră care ies la suprafaţa pămîntului şi amintesc de fundaţii, desigur nu de un „palat etrusc", aşa cum afirmă ghizii locali. Alte urme sînt amestecate pe terenul cuprins între vechile ziduri şi teatru. Printre acestea, mai există o boltă acoperită de pietre pătrate orizontale.

În Borgo Unto există un puţ curios, numit „izvorul de sub pămînt", la care se ajunge printr-o lungă galerie ce coboară pînă ajunge la un soi de cisternă subterană, de formă pătrată, cu latura de aproximativ cinci metri şi cu adîncimea de vreo 1,60 m alimentată de un izvor. Inghirami afirmă că este o lucrare etruscă, dar nu am putut observa nimic, chiar nimic etrusc în construcţia sa.

Chiar lîngă acest izvor, la nu mai mult de zece, doisprezece paşi, există o altă cisternă la care se ajunge parcurgînd o galerie ce coboară, construită din pietre ieşite în afară ca la mormîntul Regolini Galassi de la Caere şi aceasta poate fi considerată o lucrare etruscă. Această părere este confirmată de faptul că pe fundul ei au fost găsite amfore etrusce şi fragmentele lor. Această cisternă a fost dezgropată în 1832 şi apoi reînchisă. După examinarea celor două construcţii, pare evident că a doua cisternă, aproape cu certitudine etruscă, reînchisă din motive ce nu se cunosc, a secat. S-a săpat atunci puţul din apropiere, alimentat de un izvor încă în stare să alimenteze cu apă pe locuitorii satului.

Nu există morminte vizibile în zona oraşului Fiesole, deşi cîteva au fost descoperite recent de Alexandre François. Cred că acestea, ţinînd seama de natura terenului, nu puteau fi decît construite din zidărie, apoi acoperite cu pămînt, ca mormintele lui Pitagora de la Cortona şi al lui Sergardi de la Camucia, din apropiere. La Fiesole şi în împrejurimi nu există nici un tumul.

Din cînd în cînd se găsesc vestigii, importante sau obişnuite. Am vorbit despre basorelieful cu războinicul aflat în posesia familiei Buonarroti din Florenţa şi trebuie să adăugăm că în 1829 au fost găsite la Fiesole mai mult de o mie de monede romane de argint, cu o greutate totală de treizeci de kilograme, toate emise înainte de anul 63 î.e.n.

Fiesole a fost amintită numai în treacăt de către istoricii latini şi acest fapt ne face să credem că nu a avut un rol important în luptele dintre Etruria şi Roma. Foarte probabil, Faesulae a fost absorbită de romani fără lupte, atunci cînd teritoriul din care făcea parte a căzut sub controlul Romei.

Lucius Anneus Florus, istoricul latin care a trăit între primul şi cel de al doilea secol, a amintit-o în Epitomele sale, dar nu ştim dacă în mod corect sau greşit, întrucît Faesulae este citată ca o cetate latină ce a luptat împotriva Romei. Informaţia ni se pare atît de puţin probabilă încît ne gîndim la eroarea unui copist de manuscrise. Poate Florus a vrut să vorbească despre Fidenae şi nu despre Faesulae.

Fiesole a fost citată de Polibius atunci cînd a amintit că romanii au fost învinşi de gali lîngă Fiesole, în cursul tentativei lor de a opri marşul acestora spre Roma. Polibius mai aminteşte că

Hannibal, după victoria de lîngă rîul Trebbia, s-a retras în Etruria, în direcția cetății Fiesole.

Plinius citează Faesulae ca pe una dintre coloniile interne ale Etruriei care a păstrat dreptul de cetățenie romană sub imperiul lui August. Știm în sfîrșit că a fost asediată și cucerită de Belisarie în anul 539 e.n.

Nu știm cu precizie cînd s-au mutat locuitorii săi în vale întemeind Florența, unii cred că acest lucru s-a întîmplat pe vremea lui Sylla, dar pînă acum a rămas o chestiune discutabilă.

Fapt cert este că Florența, puțin după întemeierea sa, a devenit colonie romană. Cea mai masivă imigrare a fiesolanilor la Florența pare că a avut loc în Evul Mediu.

* * *

Nu pot să închei acest capitol fără a aduce un omagiu memoriei lui Francesco Inghirami, născut la Volterra în 1772 și decedat la Florența în 1846, pe care l-am cunoscut personal și care a fost emeritul comentator al atîtor antichități etrusce, precum și amator de etruscologie și de istorie toscană. A fost nu numai autorul atîtor lucrări utile cercetătorului, dar și comentatorul și editorul lor. A lăsat o apreciată monografie a Muzeului Etrusc de la Chiusi precum și o istorie a Toscanei, în șaisprezece volume.

Oinocoe de bucchero — Vas de vin

Capitolul XXXIX

SIENA – SENA

Acest frumos oraş toscan nu este de origine e-truscă şi acest fapt este dovedit de lipsa absolută a unor vestigii etrusce, precum şi de afirmaţiile concordate ale istoricilor. S-a născut ca o colonie militară romană pe vremea lui Iulius Cesar sau a celui de al doilea triumvirat. Tabula Teodosiană o numeşte SENA JULIA.

Deşi Siena nu este etruscă, totuşi poziţia sa dominantă, uşor de apărat, are toate caracteristicile naturale ale unei cetăţi etrusce. În pofida originii sale nu prea vechi, Siena este situată în centrul unei regiuni foarte bogate în antichităţi, în inima Toscanei şi chiar pe şoseaua principală dintre Florenţa şi Roma.

*
* *

Are două hoteluri bune, Armele Angliei şi Vulturul Negru. Calitatea hotelurilor, proverbiala amabilitate a locuitorilor, frumuseţile artistice ale oraşului şi, vrem să adăugăm, masa bună, îndeamnă adesea pe călător să-şi prelungească şederea.

*
* *

Antichităţile etrusce sînt foarte răspîndite prin regiune şi acele grote din pantele dimprejurul oraşului, care au fost luate drept morminte, nu sînt

deloc morminte. Mormintele etrusce se află în afara zonei urbane a Sienei, dincolo de Poggibonsi (Podium Bonzi din Evul Mediu), spre Castellina. Sînt răspîndite ici şi colo pe cîmpie şi aparţin unor perioade diferite. La Salingolpe, în apropierea unui sat distrus în 1507, a fost descoperit unul care, conform descrierilor martorilor oculari, trebuie să fi fost arhaic ca mormîntul Regolini Galassi din Caere. Ei spuneau că avea bolta formată din pietre ieşite în afară, două încăperi, una la dreapta şi alta la stînga „dromos"-ului. Prima era un fel de depozit de urne cinerare şi de vase, cealaltă conţinea un bogat inventar funebru al unei doamne etrusce, a „unei regine", cum spuneau ei. Au fost găsite aici o oglindă, un ac pentru păr, brăţări de argint bogat lucrate, o urnă cinerară încrustată cu pietre preţioase, cu cinci greieri de aur pe capac, unul în centru şi cîte unul în fiecare unghi, o casetă de bijuterii plină cu cutiuţe cu inele, un bust de femeie sculptat în alabastru, cu o panglică de aur care-i încingea sînii şi multe alte urne cinerare obişnuite sau cu borduri ornamentale. După părerea lui Gori, care l-a descris, aparţinea familiei MEMNA, în latină MEMINIAN.

Alfabet arhaic din mormîntul Abbadia de la Isola

În locul numit „Ferma Lilliano", la jumătatea drumului dintre Poggibonsi şi Castellina, au fost descoperite în 1723 cîteva sarcofage cu lucrătură simplă şi obişnuită. În 1698, în apropiere de Abbadia de la Isola, în comuna Monteriggioni, a fost deschis un mormînt rămas faimos datorită inscripţiilor sale. Acestea erau pictate pe şapte benzi verticale, de la tavan la pardoseală şi fapt încă mai ciudat, erau alfabete şi silabe formate dintr-o consoană urmată de o vocală, ca la vasul de la Caere. În plus, alfabetul era pelasgic sau grec antic, dar umiditatea peretelui a distrus partea de jos. În

afară de dificultăţile citirii lui mai rămîne caracterul inexplicabil al motivelor care l-au îndemnat pe artist să reproducă un alfabet şi un soi de abecedar şi soluţia acestei probleme trebuie lăsată în întregime pe seama imaginaţiei cititorului.

La cinci mile de Siena, lîngă ruinele castelului de la Montaperti, faimos datorită crudei bătălii din 1260 (amintiţi-vă versurile lui Dante):

Lo strazio e il grande scempio
che fece l'Arbia colorata in rosso[1]

a fost descoperit în 1728, pe o mică colină, mormîntul CILNII-lor, importantă familie etruscă a marelui Mecena. Au fost găsite aici cincisprezece urne pătrate de travertin şi şaptesprezece de teracotă, aproape toate cu inscripţii. Erau simple, fără figuri pe capac sau reliefuri pe părţile laterale, nimic fastuos cum ar fi meritat marea familie căreia îi aparţineau. Numele era scris cîteodată CVENLE, altă dată CVENLES sau CVELNE şi se pare că transpoziţia celor două litere nu este deloc întîmplătoare ci datorată tocmai unui mod diferit de a scrie numele. Pe arhitrava uşii, ca la mormîntul Volumnilor de lîngă Perugia, se află un soi de epitaf, unde numele familiei este repetat de mai multe ori.

Mormîntul familiei Cilinii (Cvanles)

La Montalcino, între Siena şi San Quirico d'Orcia au fost descoperite, în trecut, cîteva morminte cu sarcofage care au fost apoi cedate Muzeului din Leyda din Olanda. Erau din travertin şi aparţineau familiilor APUNI (APONIUS), TITE sau

[1] Masacrul şi marele măcel care Arbia au colorat-o în roşu.

TETI (TITUS) CAE (CAIUS), ANCARNI (ANCHARIUS), LAUCANI (LUCANUS) şi altele ale căror nume erau ilizibile. Montalcino îşi datorează, acum, faima mai mult vinului tămîios „moscatello" proslăvit de Redi, decît antichităţilor sale pe care nu le mai posedă.

Tot pe teritoriul Sienei, la Castelnuovo dell' Abate, au fost găsite cîteva morminte, dintre care unul al familiei ARNTLE (ARRUNTIUS?) Lîngă Pienza, un mormînt al familiei CAES (CAIUS)) şi în alt loc, un mormînt al familiei LECNE (LICINIUS) şi un altul al familiei VETI (VETTIUS).

Capitolul XL

VOLTERRA – VOLATERRAE (CETATEA)

... tornemo a Vulterra
Sopra un monte che forte e antica
Qaunto en Toscana niuna altra terra.[1]

FACCIO DEGLI UBERTI

Din oricare parte vei privi Volterra, o vei vedea înălțîndu-se semeață pe un pinten înalt, izolată de colinele care o înconjoară, într-o poziție dominantă și solitară. Pentru călătorul care înfruntă nesfîrșita pantă abruptă care urcă de jos din cîmpie, oboseala este excesivă și mai lungă decît își închipuie.

Strabon a descris-o perfect cu următoarele cuvinte: „Volterra ocupă o mare colină care se

Ziduri etrusce aproape de Santa Chiara

---

[1] ... ne-am întors spre Vulterra
Situată pe un munte, puternică și veche
Cum în Toscana nu mai este alta.

HARTA VOLTERREI ANTICE ȘI MODERNE

1. Poarta Arcului
2. Poarta Dianei
3, 3, 3. Locul anticelor porți
4. Intrare
5, 5. Fragmente de zidărie antică, în afara cetății
6, 6. Fragmente dintr-un zid antic, în interiorul cetății
7, 7,7. Fragmente foarte mici din anticele ziduri
8. Băi romane
9. Grotta de'Marmi
10. Vila unde se găsește cheia
11, 11, 11. Locul săpăturilor
12. Vila Inghirami
13. Gropile Sarazinilor
14. Vestigiile unui antic apeduct
15. La Toricella
16. La Badia
17. Le Balze
18. Biserica San Giusto
19. Suburbia San Giusto
20. I Menseri
21. Mănăstirea Santa Chiara
22. Suburbia San Stefano
23. Le Conce
24. Valle Buona și locul Amfiteatrului
25. Cimitirul
26. Seminarul
27. Poarta Selci
28. Poarta Docciola
29. Poarta Florentină
30. Poarta San Francesco
31. Poarta San Felice
32. Fortăreața
33. Piscina, numită Il Castello
34. Vestigiile unor edificii antice
35. Piața Mare
36. Palatul Comunal, care adăpostește Muzeul
37. Catedrala
38. Biserica San Giovanni
39. „ San Filippo
40. „ San Francesco
41. „ San Michele
42. „ San Agostino
43. „ San Pietro
44. Hanul Callai

înaltă din valea adîncă, este înconjurată de pereți abrupți și are pe creastă fortificații. Din fundul văii pînă în vîrf distanța este de cincisprezece stadii (*egală cu două mii șapte sute de metri*), și drumul este un urcuș pe întreaga sa lungime".

Satul are și acum un aspect impunător, dar trebuie să fi fost și mai impunător pe vremea etruscilor, cu turnurile, templele și marile edificii care cu siguranță nu au lipsit dintr-o cetate atît de mare și de ilustră. Cu cele patru sau cinci mile ale circumferinței sale, era una dintre cetățile cele mai întinse din Etruria și, mai mult, era fortificată cu un sistem de ziduri solide ca nici o altă cetate.

Întinderea și poziția sa apărată în mod natural a făcut din aceasta o cetate de primă importanță și chiar de la început, o cetate-stat a marii Confederații Etrusce.

Dionysios din Halicarnas amintește că împreună cu cetățiile CLUSIUM, ARRETIUM, RUSELLAE și VETULONIA, printr-o acțiune independentă de a celorlalte cetăți etrusce, a dat ajutor latinilor în războiul purtat împotriva lui Tarquinius Priscus. Titus Livius ne informează că în anul 456 al Romei (297 î.e.n.) s-a desfășurat în împrejurimile sale bătălia care l-a văzut victorios pe Lucius Cornelius Scipio asupra forțelor etrusce.

Teritoriul său a fost foarte întins, poate cel mai întins din întreaga Confederație. A ajuns, în unele perioade, pînă la Pisa. Cu siguranță, cuprindea valea fluviului Arno, teritoriul orașului Lucca și ajungea pînă sub zidurile orașului Arezzo, ce se află la o distanță de mai bine de cincizeci de mile de Volterra. Cuprinde la apus Marea Tireniană de la Pisa la Populonia și foarte probabil poseda și insula Elba. Prin controlul porturilor de la Luni pînă la Populonia domina practic tot litoralul cuprins între golful La Spezia pînă la cîmpia joasă, mlăștinoasă, maremma etruscă de la Vulci și Tarquinia.

ꟻEᒧAΘIK

Inscripție etruscă

A fost numită VELATHRI de către etrusci și VOLATERRAE de către latini. Nu știm cu certitudine cînd a început să fie independentă și cînd a căzut sub dominația Romei. Știm numai că în timpul celui de al doilea război punic trebuie să fi fost aliata Romei deoarece a intervenit, cu o cotă, la aprovizionarea flotei lui Scipio, prin livrarea de funii, de obiecte marinărești și de grîu.

În războiul civil a fost de partea lui Marius. Sylla, după un asediu de doi ani, a constrîns-o să se predea. În pofida faptului că a fost cucerită cu armele, a putut să evite soarta cetății Fiesole precum și a altora ce au fost private de dreptul de cetățenie. Totuși, bunurile cetățenilor săi au fost confiscate și împărțite trupelor învingătorului. Pentru curajul său a fost foarte lăudată de Cicero, care pe atunci era Consul la Roma. A devenit colonie militară romană în timpul primului triumvirat (Cesar, Pompei și Crassus).

După căderea Imperiului Roman a suferit trista soartă a altor cetăți din Etruria, a căzut sub stăpînirea vandalilor și a hunilor, dar a devenit din nou importantă pe timpul regilor longobarzi, care pentru o anumită perioadă și-au fixat aici reședința, dealtminteri justficată prin poziția inexpugnabilă a cetății. Se poate adăuga că în Evul mediu, Volterra, deși decăzută, nu a fost niciodată abandonată ca multe alte cetăți etrusce, dar a continuat să existe și să-și păstreze aproape intact numele etrusc.

Actuala Volterra este un oraș liniștit, provincial, cu poate mai puțin de patru mii de locuitori și nu ocupă întregul teritoriu originar al anticei cetăți etrusce. Fortificațiile crenelate și donjonul de pe înălțime îi dau aspectul unei cetăți fortificate, puțin lugubre, dar între ziduri este ceva mai mare decît un sat, melancolic și mai ales puțin cu-

rat, fără frumuseţi arhitectonice deosebite. Singurele atracţii sînt Palatul Municipal (Primăria) în stil medieval, cu nenumărate steme fixate pe pereţi, Muzeul etrusc, o catedrală mică, dar graţioasă şi faimoasele fabrici de alabastru care merită osteneala să fie vizitate. Marile vestigii etrusce sînt constituite de ziduri şi de Muzeul Civic. Să începem cu zidurile şi cu porţile lor.

POARTA ARCULUI

Este practic o poartă dublă, adîncă de aproximativ 9,5 m încastrată în mod solid în zidurile cetăţii. Este mai lată de patru metri şi înaltă, la începutul arcului, de circa 4,50 m, iar la centru de vreo şapte metri. Arcul din partea internă este puţin mai scund. În ansamblu, are un aspect solemn datorită proporţiilor şi robusteţei sale. Zidul este format din blocuri foarte mari, mult mai mari decît cele folosite pentru zidurile medievale. Cele trei capete de „peperino“ (rocă vulcanică) ieşite în afară din arcul exterior, adaugă ceva misterios măreţiei construcţiei.

Din pragul său, priveliştea văii adînci, a rîului, a cîmpiei, a munţilor, a mării şi a insulelor arhipelagului constituie un spectacol excepţional şi de neuitat.

Poarta este cu certitudine etruscă, chiar dacă unii au considerat arcul ca aparţinînd unei epoci ulterioare. S-a spus că cornişele sînt mai mult greceşti decît etrusce şi că arcul este fără îndoială roman. O examinare scrupuloasă şi obiectivă a construcţiei ne arată că partea de jos este cu certitudine etruscă şi că cornişele considerate greceşti aparţin unei perioade etrusce care a suferit influenţa artei greceşti. Arcul interior diferă puţin de cel exterior prin materialele folosite şi prin profilul diferit al unghiurilor pilaştrilor care susţin arcul. Acesta are un caracter mai evident roman.

Cele trei capete care împodobesc arcul exterior sînt fără îndoială etrusce şi au făcut întodeauna

parte din poartă. Canina este atît de convins de antichitatea acestei porţi încît o consideră drept unul dintre cele mai străvechi monumente etrusce. Dovada autenticităţii sale este dată de o urnă cinerară păstrată în Muzeu şi care provine din necropolă. Este reprezentată aici moartea lui Capaneus lovit de fulger în timp ce urca spre poarta Thebei. Ei bine, artistul, neavînd altceva la dispoziţie, a copiat cu exactitate această poartă cu cele trei capete în poziţia actuală.

Semnificaţia acestor capete nu este uşor de interpretat. Orioli afirmă (dar această ipoteză mi se pare foarte slabă) că acestea reprezintă capetele duşmanilor învinşi. Gherard crede că sînt capetele celor trei misterioşi Cabiri sau capetele a trei divinităţi protectoare. Poate sînt numai ornamentale.

Zidul porţii dintre cele două arcuri este masiv şi bine conservat. Este format din opt rînduri de blocuri bine şlefuite cu înălţimea de circa 60 cm şi cu lungimea de doi pînă la trei metri. Sînt dintr-o piatră calcaroasă locală, gălbuie numită „panchina“. Din aceeaşi piatră sînt făcute şi cornişele. Marginile superioare, bolta şi colţurile sînt din travertin, în timp ce cele trei capete sînt din „peperino“de culoare gri închis. Deosebirile dintre materialele folosite au susţinut ipoteza (dealtminteri probabilă) a construirii arcului într-o epocă ulterioară. Se crede că în perioada arhaică, atunci cînd arcul semicircular nu era încă folosit în mod obişnuit de către etrusci, porţile erau formate de doi stîlpi masivi de piatră sau de marmoră pe care erau aşezate două arhitrave de lemn. Acestea erau spijinite direct pe stîlpi şi aveau pe laturi două găuri astfel încît să se poată introduce doi pivoţi potriviţi pentru rotirea porţii, care la rîndul său se sprijinea pe alţi doi pivoţi înfipţi în prag. Acest sistem este prezent şi la mormîntul de pe colina Casuccini de la Chiusi, unde poarta de travertin cu două canaturi, construită pe baza acestui principiu, funcţionează încă perfect. Este posibil ca la origine aceste porţi să fi fost construite pe baza acestui sistem şi ca ulterior, atunci

cînd arcul etrusc semicircular a început să fie folosit în mod curent, porţile să fi fost modificate şi arhitrava înlocuită printr-un arc.

În uşorii externi sînt săpate două mici canale în care alunecau un soi de zăbrele rezistente de fier, numite „saracinesca", un fel de poartă mobilă verticală, care, în mod normal, fiind fixată sus cu ajutorul unor lanţuri, era lăsată să cadă dintr-o dată în spatele inamicilor care încercau să forţeze poarta interioară. Acest soi de capcană era folosit nu numai în Evul Mediu, ci şi de către etrusci, aşa cum dovedesc porţile de la Pompei şi de la Cosa, care au aceeaşi poartă mobilă verticală ca Volterra. Era numită de Titus Livius „cataracta".

De la Poarta Arcului, continuînd de-a lungul zidurilor spre răsărit şi urmînd marginea colinei, se ajunge la biserica Santa Chiara. Din acest loc se pot vedea în partea de jos resturile foarte bine conservate ale anticelor ziduri etrusce. Acestea nu sînt izolate ci amestecate printre zidurile medievale. În prima porţiune zidurile nu sînt foarte masive, dar devin masive mai încolo, pe o lungime de patruzeci, cincizeci de metri şi pe o mare înălţime. În această parte a zidurilor ies două guri de evacuare a sistemului de canalizare, sau poate numai a şanţurilor de scurgere a apelor de ploaie şi au micul canal ieşit în afară, ca la Fiesole. Se înalţă deasupra nivelului terenului la vreo trei sau patru metri. Urmează apoi o porţiune de zid foarte bine conservată, apoi încă una de-a dreptul grandioasă cu o lungime de peste patruzeci de metri şi cu o înălţime de doisprezece metri. Şi în această parte se deschid două guri de canalizare. Blocurile de piatră din această parte sînt de diferite mărimi, cele mai lungi sînt de 2,40 m cu o înălţime de 1 m. Rîndurile sînt orizontale, dar foarte neregulate, potrivit formei blocurilor. Acestea nu se îmbină întotdeauna şi spaţiul intermediar este umplut cu pietre mai mici, cuneiforme, avînd rolul unor pene.

Într-un anumit sens aceste ziduri s-ar putea numi ciclopice, sînt asemănătoare celor de la Fie-

sole, numai fasonarea lor este mai rudimentară şi mai puţin finisată datorită, credem, pietrei foarte friabile şi mai puţin compacte. Sînt mai degradate, poate datorită faptului că aceste ziduri, construite într-un loc atît de înalt, au fost mai expuse furiei intemperiilor. Blocurile, în pofida intemperiilor şi a lipsei mortarului, au rezistat oricum douăzeci şi cinci, treizeci de secole şi promit să mai reziste încă timp de multe secole. Trebuie să menţionăm că adesea aceste lucruri nu sînt numai ziduri de apărare, ci chiar şi de susţinere a cetăţii, atunci cînd este situată la un nivel mai înalt. Din acest motiv, în decursul vremurilor au fost supuse unor restaurări.

După ce treci de biserica Santa Chiara, zidurile se observă din loc în loc, de-abia ies la suprafaţa pămîntului şi cotesc apoi spre partea de nord a cetăţii, înaintînd mereu pe marginea rîpelor. Într-un loc numit „I Menseri" sînt foarte groase. În împrejurimile sătucului San Giusto se observă urmele unui drum ce urcă din vale pînă la o antică poartă, care nu mai există acum decît prin puţine resturi.

În acea parte a cetăţii numită „Le Balze", zidul coboară vertiginos într-o adevărată prăpastie cu o adîncime ameţitoare şi mai înspăimîntătoare din cauza întunericului în care este învăluit fundul ei. Reprezintă săritura ideală pentru îndrăgostiţii decepţionaţi şi într-adevăr, cu puţine zile înainte de sosirea mea, un ţăran nefericit i-a pus la încercare eficacitatea.

Mergînd mai departe, zidurile pot fi mai mult sau mai puţin recunoscute pînă la locul care se află în faţa mănăstirii La Badia. Aici sînt groase de aproximativ doi metri şi mai înalte de patru metri, mai mult bastioane decît ziduri. În altă parte acestea sînt formate de un zid de pietre dreptunghiulare, mai degrabă mici, fără mortar, cu aspect roman. Continuînd de-a lungul marginii pe un traseu şerpuitor, zidurile depăşesc locul împădurit numit Toricella şi urcă din nou pe colină pînă la punctul numit „Conce", unde se înalţă

masive ruine pitorești acoperite de iederă. Pe urmă continuă de-a lungul rîpelor colinei pînă la „Poarta cea mare" numită și

POARTA DIANEI

Aceasta este o a doua poartă asemănătoare cu aceea a Arcului, cu o intrare dublă, foarte ruinată. Zidul este la fel de masiv ca și zidurile în care se încastrează și este cu certitudine etrusc, în afară de suprastructura din epoca medievală. Dimensiunile sînt foarte apropiate celor ale Porții Arcului. Arcele nu mai există, cel exterior pentru că este prăbușit, iar cel interior, poate că nu a fost niciodată construit deasupra arhitravei etrusce. Partea exterioară mai prezintă urmele arcului; într-adevăr, în vîrful unui pilastru au mai rămas cîteva blocuri cuneiforme care-i trădează prezența. Este foarte probabil ca construcția porții să fie contemporană cu cea a zidurilor și ca ambele intrări să fi avut la origine numai arhitrava de lemn. Arcul a fost adăugat numai la partea exterioară, în timp ce intrarea dinlăuntru a rămas ca la origine, cu arhitrava de lemn.

Aceste porți duble sînt obișnuite în multe cetăți antice, atît în Grecia cît și în Italia. La Cosa, de pildă, există mai multe.

Este important de menționat că atît Poarta Arcului cît și cea a Dianei au intrările oblice în raport cu zidul, cu scopul de a putea lovi partea dreaptă a atacatorilor, neapărată de scuturi. Acest precept a fost apoi reluat de Vitruvius.

De la această poartă, numită și „Poarta cea mare", anticele ziduri continuă spre sud și apoi, pe neașteptate, traversează prăpastia cu un zid de aproximativ zece metri. Structura acestui zid este diferită de cea a adevăratelor ziduri, blocurile sînt mai mici, rîndurile orizontale sînt înalte de mai puțin de 30 cm. Cu toate acestea, lucrarea este cu certitudine etruscă.

În partea de sus a cetății, spre răsărit, zidurile sînt bine conservate, au adîncimea de 1,80 m,

și se ridică la patru metri deasupra nivelului drumului, sînt bine finisate atît la interior cît și la exterior. Mai încolo, zidurile au fost întărite dinspre interior cu un soi de bastioane, cu contrafortul spre case. La răsărit, la extremitatea cetății, zidurile se înalță pînă la zece metri. Un amănunt curios constă în faptul că în această parte blocurile de jos sînt mici și neregulate, iar cele de sus sînt mari și mai regulate. Poate blocurile mai mari au fost amplasate în partea de sus deoarece prin greutatea lor puteau rezista mai bine la izbiturile mașinilor de război.

Imediat după aceasta se găsesc urmele unei porți, în locul unde zidurile, urmînd marginea prăpastiei, ajung la extremitatea cetății și cotesc apoi brusc spre sud.

Cărarea care duce la seminar se termină la ziduri, care în acel loc au o grosime variind de la patru la cinci metri. Sînt construite în tehnica emplectonului (acel sistem pe care Vitruvius îl consideră roman dar care a fost folosit și de greci și de etrusci), ce constă în două rînduri exterioare de pietre fasonate și umplute în interior cu pietre brute.

Sub seminar există urmele unei alte porți. De aici se poate recunoaște partea etruscă a zidurilor urmînd traseul celor medievale, care mai păstrează încă în structura lor multe elemente antice. Continuă de aici pînă la Fortăreață, pentru a ajunge apoi la Poarta Arcului.

Perimetrul zidurilor antice este de aproximativ patru mile, adică vreo șase mii cinci sute de metri. Acesta este calculat fără cotituri, altminteri circumferința ar putea ajunge ușor la șapte mii două sute de metri măsurați de Micali și la cele cinci mile calculate de Gori.

Descrierea prezentată pînă acum corespunde porțiunilor de ziduri ușor accesibile, dar dacă cineva dorește să facă întreg ocolul trebuie să străbată ogoarele arate, să urce și să coboare, să treacă prin desișuri compacte, pline de muri, să depășească zonele mlăștinoase din fundul văii, iar

în timpul iernii să urmeze cursul torentelor și să se tîrască pe marginea prăpăstiilor.

Cine nu dorește să înfrunte aceste eforturi și să aibă totuși o idee suficient de limpede cu privire la grosimea și măreția zidurilor de la Volterra poate să viziteze rămășițele bine conservate de sub biserica Santa Chiara, cele de la rîpele de la San Giusto și cele de sub seminar. Chiar și așa-numita „Poarta cea Mare" (Poarta Dianei) este ușor accesibilă dacă se merge pe drumul ce duce la Mormîntul Marminilor.

Necropola din Volterra, ca toate celelalte din Tuscia, înconjură satul, potrivit naturii terenului. În locul numit „Campo Nero" (Cîmpul negru), pe pantele colinei, sub zidurile dinspre partea nordică, au fost descoperite, în vremuri de demult, multe morminte care au îmbogățit cu vestigiile lor Muzeul Civic din Volterra precum și multe colecții publice și particulare din Italia și din afară. Deși mormintele deschise au fost cu sutele și poate cu miile, numai un singur mormînt a fost lăsat deschis. Toate celelalte, de-abia golite, au fost din nou umplute cu pămînt „pentru a nu dăuna moșiei". Pînă și mormîntul familiei CAECINAE, o familie etruscă atît de vestită, a fost umplut cu pămînt după ce a fost deschis, pentru a nu lăsa nefolosiți cîțiva metri pătrați de teren cultivabil. Astăzi acest mormînt nu mai poate fi descoperit și poziția sa exactă este absolut necunoscută.

„Oh optimi cives Volaterrani"[1], mai sînteți oare încă demni de laudele pe care Cicero le-a rezervat străbunilor voștri, cînd aveți atît de puțină grijă de monumentele anticei voastre ginte, deși Fortuna le-a încredințat mîinilor voastre? Vreți oare să semănați cu acel cetățean din Siracusa care, neștiind unde a fost îngropat Arhimede, a întrebat un străin?

Numai un mormînt a fost lăsat la Volterra la dispoziția vizitatorului, acela al familiei Marmini, dar ar trebui să se numească Mormîntul Cinci, după numele celui care l-a descoperit și l-a oferit cu atîta inteligență spre studiu arheologului.

[1] O, prea buni cetățeni din Volterra.

MORMÎNTUL FAMILIEI MARMINI

Acest mormînt, care pare să prezinte tipul mijlociu al mormintelor din această necropolă, este situat pe povîrnișul colinei, puțin mai jos de poarta Dianei, într-un loc marcat de un grup de chiparoși. Cheia se poate obține de la o cocioabă de lîngă Poartă. Este un hipogeu la care se ajunge pe cîteva trepte. Intrarea are pe deasupra o structură de zidărie rustică. Are o formă circulară cu un diametru de aproximativ 5,5 m și înălțimea de mai puțin de 1,80 m. Bolta este susținută de un pilastru și are o deschidere la mijloc. Trei rînduri de bănci înconjură de jur împrejur pereții, fiind săpate în roca locală de calcar, conchiliferă, pe care țăranii o numesc „panchina". Pe bănci sînt dispuse în rînduri urnele cinerare, lungi de 60 pînă la 90 cm, reproducînd un sarcofag în miniatură. Au pe capac figuri tolănite, unele sînt lungite pe spate, altele se sprijină pe cot, în poziția obișnuită a meseanului. Urnele sînt din „panchina", travertin sau din alabastru, păcat însă că fumul torțelor le-a întunecat mult frumusețea. Pe cele două laturi ale ușii sînt plasate două mari conuri de pin, emblemă funerară obișnuită la multe morminte etrusce.

În mormintele de la Volterra, în loc de șase sau opt sarcofage au fost reunite într-o singură încăpere patruzeci sau cincizeci de urne care au păstrat cenușa membrilor familiei, timp de mai multe generații.

După spusele norocoșilor care au avut posibilitatea să asiste la săpături, acestea ar fi fost pătrate, uneori rotunde, rareori triunghiulare. Toate sînt subterane, adesea închise în partea de sus cu o piatră funerară mare și susținute de un pilastru plasat în centrul încăperii funebre. Adesea, sub

încăperea principală, se deschide o a doua încă-

pere, uneori avînd la mijloc un soi de groapă pentru a menține pardoseala uscată. Vasele făcînd parte din inventarul funerar erau plasate printre urne, bijuteriile și coloanele în fața lor. Dacă cadavrul era înhumat era depus pe roca goală, arareori în sarcofag.

Nu există la Volterra morminte pictate. Inghirami amintește că în 1738 a fost deschis un mormînt care, în afară de urne, conținea o serie completă de oale și tigăi, unele avînd în interior resturi mărunte de oase de păsări. Respingînd ipoteza că ar fi fost o bucătărie, s-a convins că ustensilele culinare nu erau altceva decît resturile ospățului funebru, lăsate ca amintire lîngă cadavru. Prezența urnelor și găsirea într-una din acestea a unei perechi de cercei a exclus oricare altă ipoteză referitoare la destinația locului respectiv.

MORMÎNTUL FAMILIEI CAECINA

A fost descoperit în 1739 ca aparținînd familiei Caecina, ilustră în analele romane. Potrivit descrierii făcute de Gori, care a avut șansa să-l vadă deschis, trebuie să fi semănat cu mormîntul familiei Marmini, dar mult mai mare. La adîncimea de aproximativ doi metri cincizeci, un arc din zidărie, bine finisat, duce la un „dromos" acoperit ce ajunge la mormîntul circular săpat în rocă și închis cu o piatră mare. Măsura aproximativ doisprezece metri ca diametru, bolta era susținută de o coloană de proporții mari, iar încăperea era înconjurată de trei rînduri de bănci. Au fost găsite aici patruzeci de urne de alabastru cu reliefuri pictate, totuși nu erau plasate pe bănci, ci în mare dezordine pe pardoseală ca și cum ar fi fost îngrămădite de profanatori grăbiți sau „răsturnate de vreun cutremur", așa cum sugerează Gori. Credem că prima ipoteză este cea adevărată. Chiar lîngă ușă, un frumos cippus roman purta gravat numele proprietarului A. CAECINA (care ar putea fi acel Aulus Caecina apărat de Cicero în anul 69 î.e.n.). Cea mai mare parte din inscripțiile de

pe urne erau în limba etruscă, puține în latină, totuși toate priveau aceeași familie. Cippusul și urnele au fost transportate la Muzeul Civic, pe atunci la începuturile sale; din păcate, mormîntul a fost reînchis și nu i se mai poate da de urmă.

Un al doilea mormînt al familiei Caecina a fost descoperit în 1785 de Dr. Pagnini și a fost descris de Inghirami. Intrarea se găsea la aproximativ șapte metri sub nivelul terenului. Avea șase încăperi dintre care prima era susținută de o coloană plasată la centru, cu baza și cu capitelul în stil toscan, și două rînduri de bănci împrejurul pereților. Conținea patruzeci de urne cinerare, dintre care numai zece în stare bună, în mare dezordine, toate cu inscripții etrusce, nici una cu inscripții latine. Celelalte cinci încăperi erau mai mici. Inghirami crede că au fost răvășite de zelul primilor creștini.

Un al treilea mormînt al aceleiași familii a fost descoperit în 1810, în afara Porții Dianei, compus din șase încăperi și conținea multe urne cu inscripții etrusce. După numărul mormintelor descoperite se deduce că familia CAECINA era numeroasă și puternică. Familia a supraviețuit pînă în secolul al XIX-lea și s-a stins de curînd, așa cum am mai spus.

* * *

În 1813, domnul Giusto Cinci, căruia îi datorăm descoperirea și îngrijirea mormîntului familiei Marmini, a regăsit resturile a două morminte alăturate, acoperit fiecare de un tumul din zidărie în formă de cupolă. Deși resturile erau foarte degradate, se poate vedea că cupola a fost alcătuită din mici blocuri rectangulare de tuf, nu perfect fasonate, asamblate fără mortar. Celălalt tumul avea o bază rectangulară de travertin, iar cupola era formată din lespezi rectangulare poligonale din aceeași piatră. Aceste morminte atît de originale sînt poate unicele din întreaga Etrurie.

Temeliile se sprijineau pe o structură mai rustică ce cobora pînă la intrarea formată de doi stîlpi de piatră susținuți de o arhitravă. Deși tipul acestor morminte este cu certitudine străvechi, urnele de alabastru pe care le conțineau nu erau atît de vechi, datau poate de la sfîrșitul Republicii sau chiar din primul secol al Imperiului. Poate această taină ar putea fi explicată amintindu-ne de faptul că într-o epocă îndepărtată mormintele au fost curățate și folosite din nou în perioade mai recente.

Nu există nici o îndoială că aceste morminte cu tumuli sînt contemporane cu mormintele din Micene, cu Nuraghi din Sardinia și cu Talayotsi, acele curioase monumente megalitice din insulele Baleare.

În primăvara anului 1844 am avut ocazia să văd la Volterra obiecte de bronz etrusce, ce se găseau în posesia domnului Agostino Pilastri, foarte originale și interesante și care nu proveneau dintr-un mormînt, ci au fost găsite îngropate în pămînt, la o mică adîncime, ca și cum ar fi fost ascunse în grabă cu ocazia vreunei calamități. Constau din șase șerpi cu creastă, toți reprezentînd partea ornamentală a vreunui alt obiect (scut sau coif), statueta unui Geniu încununat cu lauri și cu o pateră în mînă, înaltă de circa 45 cm, două statuete reprezentînd femei, foarte alungite, fiecare ținînd în mînă o pateră, statuia unui bărbat îmbrăcat în togă, înaltă de vreo 30 cm, foarte bine executată. Un cal în galop și o turturea de bronz, în mărime naturală, cu o inscripție etruscă pe o aripă.

Înăuntrul zidurilor există resturile unui amfiteatru și ale unei piscine. Amfiteatrul se află în locul numit „Valea Bună", sub zidurile medievale. Nu se poate vedea nimic în afară de un semicerc de gradene, poate săpate în colină și acum acoperite de iarbă. Nu prezintă chiar nimic antic și pare săpat pentru spectatorii jocului cu „mingea". Există chiar și posibilitatea să fi fost un amfiteatru, deoarece nu există nici un perete exterior de zi-

dărie. Gori crede că este etrusc, dar poate să fie roman.

Așa-numita „Piscina" este un rezervor subteran de apă dulce, înăuntrul perimetrului zidurilor, exemplu de mai multe ori repetat de romani ca cisternă. Este formată din trei bolți paralele, înalte de aproximativ zece metri, susținute de șase pilaștri. Construcția este mai lungă de douăzeci de metri și lată de cincisprezece. Este numită „Castelul" sau „Cisterna". Arcele sînt semicirculare și pilaștrii sînt legați între ei cu arhitrave orizontale de piatră. A fost considerată etruscă, dar examinarea structurilor denotă că este romană. Gori a fost primul care a coborît în piscină în anul 1739, sfidînd numeroasele reptile care sălășluiau aici și a declarat că era o operă etruscă.

Pentru a vizita această cisternă trebuie să ceri episcopului cheile, să-ți procuri o scară din frînghii, să plătești ghidul și pe servitorul episcopului. Dacă apoi se calculează timpul pierdut și riscul prezentat de șerpi, se constată că „nu face daraua cît ocaua".

Cel de al treilea vestigiu (și acesta a fost considerat din eroare drept o construcție etruscă) este constituit de Termele și de Băile care se găsesc imediat în afara Porții San Felice, la sudul cetății. Planul, construcția, resturile de marmoră și mozaicurile care mai există sînt atît de romane încît nici nu se poate imagina că ar fi etrusce.

Vila Inghirami și „Gropile Sarazinilor" din vale, în partea răsăriteană a orașului, reprezintă ultimele atracții din Volterra. Deși nu sînt multe lucruri de văzut, totuși plimbarea este minunată, în special dacă ea coincide cu o splendidă dimineață de primăvară, așa cum s-a nimerit pentru noi.

*
* *

Soarele de-abia se arătase deasupra piscurilor munților și în văzduh nu se afla nici măcar un nor care să-i întunece splendoarea. Jos se vedea adînca vale a rîului Cecina, goală și pustie, pierzîndu-se

în umbra munţilor purpurii. Două linii lungi de aburi albi părînd nori uşori se înălţau din coşurile salinelor din fundul văii. Dincolo de masa Muntelui Catino, spre apus, strălucea azurul intens al Mării Tireniene, insula stîncoasă a Gorgonei, iar la orizont spre dreapta, piscurile înzăpezite ale Corsicii, care păreau nori albi. Spre stînga, vîrfurile albăstrui ale Elbei începeau să fie colorate în roz datorită efectului soarelui matinal. Atmosfera era atît de transparentă încît se puteau distinge clar pînzele albe ale bărcilor navigînd în largul mării. O navă cu aburi înainta de-a lungul coastei şi lăsa în urma ei un siaj intens ce se desprindea de culoarea transparentă a mării.

De-abia coborîţi de-a lungul colinei pe care se găseşte Mănăstirea San Girolamo, a apărut în spatele nostru Volterra, aşezată pe stînca abruptă, cu bisericile, mînăstirile sale, cu turnurile care dominau fortăreaţa, cu zidurile antice acoperite din loc în loc de iederă. La picioarele mele, pustia şi ondulata vale a rîului, era, străbătută de rîpe şi presărată cu sate. În fund se vede cîmpia Pisei şi munţii întunecaţi din cauza cărora pisanii nu pot vedea Lucca".

* *
*

Villa Inghirami este situată, la poalele colinei şi această familie, de generaţii, este celebră în arte, în arme, în arheologie. Cel mai cunoscut reprezentant al său a fost Francesco Inghirami, născut în 1772 şi decedat la Florenţa în 1846.

Interesul arheologic se limitează la aşa-numitele „Gropi ale Sarazinilor". Pentru a le vizita trebuie să te adresezi grădinarului vilei, care va furniza torţele şi va face pe ghidul. Se intră într-o mică grotă în colină şi se continuă printr-un tunel săpat în stîncă, atît de scund încît trebuie să înaintezi de-a-buşilea. Din loc în loc drumul se lărgeşte în mici încăperi, cu tavanul atît de scund încît nu se poate sta în picioare. Tunelul se încrucişează cu alte pasaje, pe scurt este un adevărat labirint în care fără ghid te poţi pierde foarte uşor.

De cine a fost săpată şi cu ce scop nu este uşor de spus. Nu există nici morminte, nici catacombe sau ceva asemănător. Nu putea fi un pasaj care să unească două construcţii îndepărtate deoarece este prea scund, nu este etrusc, totuşi are ceva ce seamănă cu pasajele de la Poggio Gaiella de la Chiusi şi cu tunelurile de la Mormîntul Reginei din Tuscania.

O credinţă populară o atribuie sarazinilor, consideraţi de atîta vreme pe drept sau pe nedrept flagelul coastelor italiene, ce le foloseau ca refugii pentru a ascunde prada sau prizonierii.

Capitolul XLI

VOLTERA – VOLATERRAE (MUZEUL)

Faptul dureros că mormintele din Volterra nu mai pot fi vizitate (deoarece au fost deschise și apoi reînchise) este compensat de prezența Muzeului care a reunit cu sîrguință toate vestigiile mai importante, în special urnele cinerare.

Muzeul a luat ființă mai ales din inițiativa unui prelat din Volterra, Monseniorul Guarnacci, care a oferit primăriei bogata sa colecție. De atunci a fost mereu îmbogățit și astăzi poate să fie considerat drept cea mai bogată colecție de urne din lume.

Divinitate marină etruscă

Săpăturile arheologice au început în 1728, în special datorită interesului suscitat de lucrarea „De Etruria Regali", scrisă în 1620 de Dempster (1579—1625) și publicată în 1723 și de scrierile lui

Buonarroti, nepotul marelui Michelangelo. Au continuat timp de peste treizeci de ani și la sfîrșit numărul de urne a fost atît de mare încît acestea, sparte în bucăți, au fost folosite și ca materiale de construcție.

Vederea acestui material arheologic care, din păcate, ieșea în afară din atîtea case din Volterra, a îndemnat un prelat din Florența, Gori (1691—1751), să studieze antichitățile etrusce și să încurajeze noi săpături. În 1743, Gori informa că urnele adunate în Muzeul din Volterra în cursul ultimilor ani erau atît de numeroase încît Muzeul însuși a devenit primul din Italia datorită numărului de obiecte etrusce. În 1761, Monseniorul Guarnacci a donat Primăriei aleasa sa colecție. De atunci nu au mai avut loc săpături pînă în 1830 cînd au înflorit din nou, în special datorită unui locuitor din Volterra, Giusto Cinci.

* * *

Dacă dorim să evaluăm acest muzeu din punct de vedere comercial, trebuie să recunoaștem că ar putea fi cumpărat cu o duzină de vase de la Vulci sau de patere păstrate la Museo Gregoriano și că obiectele etrusce de la Muzeul din München sau de la British Museum din Londra ar obține mai mulți dolari decît tot Muzeul din Volterra împreună cu Palatul Primăriei.

Totuși, în ceea ce privește studiul obiceiurilor, al moravurilor, al religiei, al tradițiilor etrusce, urnele din Muzeul din Volterra sînt ca valoare infinit superioare vaselor mai rare ieșite din mîna lui Euchiros și decorate de penelul lui Eugrammos. Invariabil, aceste vase reprezintă scene din ciclul mitologic grec și aproape niciodată nu ilustrează obiceiurile etrusce.

Urnele din Volterra, Chiusi, Perugia sînt mai originale, mai spontane, mai „naive" dacă vreți, mai puțin prețioase, vorbind din punct de vedere artistic, decît vasele grecești, dar pentru noi reprezintă o adevărată arhivă în care sînt adunate

fapte, obiceiuri, credințe, mai mult decît oricare monument. Nu lipsesc din reliefurile urnelor subiectele grecești (din ciclul homeric sau mitologic), dar aceste subiecte au fost reelaborate conform gustului local și tradițiilor religioase tipic etrusce.

Muzeul din Volterra, mai mult decît oricare altul, pune bazele unui dialog viu cu etruscii, dialog care bineînțeles trebuie să fie integrat cu cunoașterea aspectelor civilizației lor. De aceea nu sînt de acord cu Maffei (Raffaele Maffei, istoric din Volterra 1455—1522) care spusese că vizita la Volterra era suficientă pentru cunoașterea tuturor aspectelor civilizației etrusce. Dacă vrem să facem o sinteză a conceptelor expuse mai sus, putem afirma cu onestitate că acest Muzeu este instructiv la cel mai înalt nivel pentru cercetător, mai mult decît oricare altă colecție din Italia sau din afară.

* * *

Intenția mea nu este aceea de a conduce cititorul prin cele nouă sau zece săli ale Muzeului și de a descrie una cîte una cele patru sute de urne. M-am gîndit să împart subiectele conform problemelor, atrăgînd atenția cititorului, atunci cînd este necesar asupra vreunui amănunt interesant. Materialul este imens și două sau trei vizite nu sînt suficiente pentru un studiu complet și ordonat al subiectelor tratate. Pentru cine are această intenție este necesară o vizită îndelungată și atentă a sălilor muzeului. Fără îndoială, rezultatele vor fi superioare așteptărilor, deoarece cercetătorul va descoperi noi dimensiuni ale aspectelor cunoscute și noi surse de interes în domeniul cercetării.

Urnele sînt făcute dintr-o piatră numită „panchina", din alabastru sau travertin, materiale care provin toate din carierele din împrejurimi. „Panchina" este o piatră de gresie de origine aluvionară, cochiliferă, de culoare galben cald, bătînd în roșu.

Inghirami afirmă că urnele au fost sculptate de artiști greci imigrați în Italia după cucerirea romană, dar această afirmație ni se pare nu numai gratuită, nefiind confirmată de fapte, ci și inutilă, deoarece știm că mitologia greacă era bine cunoscută de către etrusci. Fără să mai spunem că stilul și tehnica folosite nu au nimic din stilul grec. Arta acestor urne este tipic etruscă, de inspirație locală.

Urnele din Volterra sînt sarcofage în miniatură, cu totul asemănătoare celor din Tarquinia sau Tuscia, exceptînd proporțiile și materialul folosit. Localnicii le numesc „urne mici" și cu greu depășesc lungimea de șaizeci de centimetri.

Aproape întotdeauna figura defunctului este culcată pe capac și este foarte utilă pentru studiul fizionomiei locuitorilor și a modului lor de a se îmbrăca. Adesea numai capul este proporționat, în schimb corpul este mai scurt decît normal, de parcă ar fi contras.

Egalitatea dintre bărbat și femeie este aici bine pusă în evidență. Ornamentațiile funebre sînt aceleași, ba chiar se poate afirma că urnele pentru femei sînt mai împodobite și mai bogate. În afară de aceasta, doamnele etrusce țineau să-și arate cultura și educația, de aceea le plăcea să fie prezentate ținînd în mînă tăblița și stilul de scris pentru a arăta că și ele, poate chiar mai mult decît bărbații, cultivau literele și artele. Ba chiar dacă ar trebui să le judecăm după acest amănunt, ar trebui să afirmăm că erau mult avantajate față de soți. Într-adevăr, aceștia erau reprezentați de cele mai multe ori pe capacul urnelor într-o atitudine abandonată, de o indolență lascivă, împodobiți cu ghirlande pentru ospăț, cu un frumos colan în jurul gîtului, ținînd în mînă o cupă, uneori un rhyton, simbolul desfrîului. Femeile se distingeau printr-o expresie mai atentă, mai serioasă, sînt întotdeauna îmbrăcate cu modestie, țin în mînă fie tăblițele sau stilul de scris, fie un evantai, o oglindă, un ou (simbol al renașterii), o rodie (simbol al fecundității).

Este bine de reținut că nu toate doamnele etrusce erau niște Tanaquille (adîncite în artele divinatorii), erau femei normale care iubeau învățătura și adesea participau la înalta cultură. De aceea, nu trebuie să le suspectăm de o fire tristă și de tendințe anti-masculine. Într-adevăr, observați acele doamne care țin în mîna dreaptă o tăbliță. Țin totuși în mînă o rodie pentru a aminti că în timpul vieții cultivau artele, dar nu se eschivau în fața principalei lor îndatoriri de mamă.

La origine, basoreliefurile erau colorate sau aurite, dar puține mai păstrează urmele culorilor originale. Se pot împărți în două categorii: cele cu un subiect pur etrusc și cele cu subiect mitologic grec. Uneori distincția dintre cele două categorii nu era clară.

Vom vorbi la început despre urnele cu subiecte mitologice din ciclul grec, care pleacă de la origini pînă la episoadele din ciclul troian. Spunem incidental că din acest punct de vedere, Muzeul din Volterra este foarte util și adesea contribuie la reconstituirea multor inele (în studiul mitologiei clasice) ale unui lanț care în unele locuri s-a întrerupt. Dar să procedăm în ordine:

RĂPIREA PROSERPINEI. Este un motiv repetat de mai multe ori în reliefurile urnelor, în special pentru a comemora moartea prematură a unor tinere femei. Simbolizează coborîrea sufletului în Infern. Întunecatul rege al Hadesului transportă soția rebelă pe o cvadrigă mînată în galop de o furie înaripată. Trăsura calcă un triton, a cărui coadă cu spirale largi ocupă aproape întreaga scenă. Într-un alt basorelief cu același subiect, în locul tritonului este un șarpe.

AURORA. Zeița care „iluminează pe muritori și pe nemuritori" este reprezentată în momentul în care apare, în biga sa, din undele mării, în timp ce delfinii saltă veseli printre valuri.

CUPIDON ȘI PSYCHE. Este o scenă de pe un basorelief care reprezintă pe zeul dragostei îmbrățișîndu-și soția.

ACTEON SFÎȘIAT DE CÎINI. O Furie înaripată observă cu atenție scena ținînd o torță răs-

turnată. Pe o altă urnă, Diana înarmată asistă la scenă împreună cu un bătrîn.

CENTAURII ȘI LAPIȚII. Este un subiect repetat de mai multe ori conform versiunii lui Ovidiu. Unii centauri încearcă să fugă cu fetele răpite, în timp ce alții aruncă pietre împotriva lui Tezeu și a tovarășilor săi. Acest subiect este adesea repetat și chiar în mod identic, astfel încît ne face să credem că a fost copiat după vreun original foarte cunoscut.

PERSEUS ȘI ANDROMEDA. Tînăra fată este înlănțuită într-o peșteră, un monstru oribil. cu fălcile deschise, este pe cale să o devoreze, dar Perseus reușește să o elibereze. Contrar tradiției, Andromeda este îmbrăcată. Tatăl Cepheus este alături, terorizat de scena fatală. Un geniu înaripat, poate Junona, protectoarea tinerei fete, asistă la scenă, amănunt adăugat de artistul etrusc. Într-un alt basorelief asemănător lipsește Junona, dar cîțiva palmieri ce se văd în fund arată că scena se petrece în Etiopia, regatul regelui Cepheus.

Mitica istorie a Thebei se repetă adesea, poate ca un exemplu de justiție.

CADMUS. Este reprezentat în momentul în care luptă cu balaurul lui Marte, care l-a încolăcit pe unul dintre tovarășii săi cu inelele sale înfricoșătoare, sau cu oamenii înarmați răsăriți din dinții balaurului, el însuși fiind înarmat numai cu o cazma. Scena este repetată și pentru Iason. Passeri și Winckelmann l-au interpretat ca fiind misteriosul țăran Ecletlus care în timpul bătăliei de la Marathon a ucis cu cazmaua sa o mulțime de persani.

OEDIP și SFINXUL. Fiul lui Laios este prezentat în momentul în care rezolvă fatala întrebare pusă de sfinx, care aici ține între labe un craniu mare. O Furie ținînd o torță asistă la scenă. Subiectul este repetat pe alte urne fără amănuntul craniului.

OEDIP UCIGÎNDU-L PE LAIOS. Oedip l-a tras jos din bigă pe tatăl său, l-a aruncat la pămînt și este gata să-i înfigă spada în trup, nepă-

sîndu-i de Junona care-i atinge umărul pentru a-i înfrîna furia. Un Charon etrusc, înaripat şi cu urechi monstruoase, asistă la scenă stînd lîngă cai.

AMPHIARAUS ŞI ERIPHYLE. Este o scenă repetată de multe ori. O femeie culcată pe un pat, despre care se crede că este Eriphyle, soţia lui Amphiaraus, care, după ce a primit colanul dăruit de Polynices, îi dezvăluie acestuia ascunzătoarea soţului său. Într-o parte asistă un bărbat cu o glugă pe cap, gata de călătorie şi se crede că este Amphiaraus.

CEI ŞAPTE ÎMPOTRIVA TEBEI. Sînt trei urne care tratează acest subiect. Cea care prezintă asaltul lui Capaneus asupra porţii Thebei este deosebit de interesantă, deoarece arată o fidelă reproducere a Porţii Arcului din Volterra, cu cele trei capete ale arcului, într-o poziţie identică cu cea actuală. Eroul care a îndrăznit să sfideze puterea lui Jupiter este pe punctul să escaladeze zidurile sacre, dar este lovit de fulger şi cade pe spate la pămînt. Şi scara este sfărîmată, iar surprinderea şi spaima tovarăşilor săi este bine exprimată. Pe celelalte urne nu este reprezentat Capaneus, dar subiectul este evident. Şi aici cele trei capete de pe Poarta Arcului, numai că acestea sînt plasate pe creneluri, deasupra arcului. Într-una din aceste scene, o tînără fată, poate Antigona, este arătată în momentul în care urmăreşte cu atenţie scena de la o fereastră alături de poartă. Se vede şi un atacator aruncînd un cap tăiat spre interiorul zidurilor.

POLYNICE ŞI ETEOCLE. Lupta celor doi fraţi tebani este un subiect care apare adesea. Fraţii sînt reprezentaţi în general în momentul în care se ucid reciproc. De obicei sînt prezenţi o Furie şi Charon.

RĂPIREA ELENEI. Episoadele ciclului homeric sînt frcvente, dar nu în aceeaşi măsură ca pe vase şi pe sarcofage. Răpirea Elenei este o scenă descrisă de mai multe ori. Frumoasa Elena este împinsă pe nava cu prova strălucitoare. Servitorii încarcă bagajele şi vasele în mare grabă şi dezordine. Paris, cu boneta frigiană pe cap stă pe

plajă contemplînd-o pe Elena, ce se află deja pe navă. Pe unele urne perechea este reprezentată într-o cvadrigă.

MOARTEA LUI POLITES. Este reprodusă pe o urnă, în versiunea lui Vergilius. Tînărul s-a refugiat la picioarele altarului Penaţilor, lîngă care stau bătrînii părinţi, în timp ce Pyrrhus dă năvală pentru a-l ucide. Priam imploră iertare pentru fiul său, dar un geniu zboară deasupra scenei şi arată spre roata ineluctabilă a destinului.

TINEREŢEA LUI PARIS. Scena îl arată pe Paris tinerel, în hainele unui păstor care încearcă să se apere de fraţi, care, furioşi că un străin a cîştigat întrecerile, încearcă să-l ucidă. Paris ţine în mînă ramura de palmier a victoriei şi se refugiază la picioarele altarului Zeiţei protectoare. Bătrînul Priam recunoaşte în Paris pe fiul său şi Junona care-l protejează se interpune între el şi, fraţii duşmani.

ULYSSE ŞI SIRENELE. Este un subiect foarte îndrăgit de artiştii etrusci. Eroul este legat de catargul navei şi încearcă să se dezlege de frînghiile care-l împiedică să asculte dulcile cîntece ale sirenelor încîntătoare. Uneori, eroul este reprezentat în societatea lui Circe şi înconjurat de tovarăşii săi care, căzuţi victime ale vrăjitoarei, au fost transformaţi în porci.

MOARTEA CLYTEMNESTREI. Şi acesta este un subiect tratat de mai multe ori, poate ca pildă pentru o pedeapsă meritată. Oreste şi Pylade năvălesc cu săbiile scoase în camera Clytemnestrei. Unul stă deasupra ei, celălalt deasupra amantului Egist, în timp ce Destinul înaripat asistă la scenă pentru a-i indica sfîrşitul. Pe o altă urnă Clytemnestra zace fără viaţă pe pat şi cei doi răzbunători fug de la locul masacrului.

Pe o urnă spartă Oreste (Urste) este reprezentat în timp ce o ucide pe mama sa (Clutmsta), iar Pylade (Puluctre), pe amantul său Egist. Într-o altă scenă, Oreste (Urste) şi Pylade (Puluctre) sînt îngenunchiaţi lîngă altar, cu spadele îndreptate spre propriul lor piept, încercînd să se omoare în prezenţa unui Charon ameninţător, cu urechi

monstruoase şi cu ciocanul ridicat, a unei Furii cu fatala torţă aprinsă şi a şerpilor care apar şuierînd din adîncuri. Pe un alt fragment din aceeaşi urnă, un războinic este îngenunchiat lîngă altar şi două personaje, Acns şi Priumnes, cad ucişi la picioarele sale.

ORESTE URMĂRIT DE FURII. Acestea sînt cinci, în loc de tradiţionalele trei, înarmate cu torţe şi ciocane, în timp ce-l atacau pe fiul lui Agamemnon, care încearcă să se apere cu sabia scoasă.

SIMBOLISMUL RELIGIOS

Multe urne reprezintă divinităţi locale, tipic etrusce, făcînd parte din simbolismul religios al etruscilor. Seria cea mai numeroasă este constituită de divinităţile marine, reprezentate printr-o figură faminină, jumătate femeie, jumătate peşte. Altele au un tors de bărbat, cu un colan mare în jurul gîtului, cu aripi mari, asemănătoare ca aspect şi gravură cu cea prezentată la începutul capitolului. Să încercăm acum să interpretăm simbolismul lor: Aripile sînt simbolul superiorităţii divinităţii asupra naturii umane. Adesea, aceste divinităţi au la tîmple nişte aripi mici pentru a indica rapiditatea intuiţiei lor, superioară celei umane. Nu au niciodată plete serpentiforme, totuşi, din frunte iese o pereche de şerpi, cu crestele ridicate, întocmai ca şerpii care disting divinităţile egiptene şi pe faraoni. Adesea, agită în mînă un trident, o ancoră, o vîslă pentru a indica dominaţia lor asupra mării, cîteodată o spadă, un trunchi de copac sau o stîncă pentru a arăta forţa lor de distrugere terestră.

În general, aceste embleme sînt reprezentate sus, deasupra capului defunctului. Vom spune incidental că etruscii, terorizaţi de forţele brute ale mării, încercau în orice chip să cîştige bunăvoinţa divinităţilor marine, pe care le reprezentau întotdeauna ca monştri puternici şi răzbunători. În continuare vom spune ca o paranteză că marinarul italian modern acţionează tocmai invers decît marinarul etrusc, deoarece în clipa pericolului invocă pe Sfînta Fecioară pentru a obţine protecţia ei: (Pe marea înfuriată, în vijelia neaşteptată, Te invoc pe Tine, binevoitoarea noastră stea). Dar să ne întoarcem la munca noastră.

Este foarte probabil ca divinităţile marine reprezentate pe aceste urne să fie de origine exclusiv etruscă. Totuşi, avînd în vedere că nu ni s-au transmis numele lor etrusce, cercetătorii le-au dat denumiri luate din mitologia clasică cu care simbolismul etrusc se aseamănă într-un anumit mod. Astfel, divinităţile marine feminine erau numite SCILLA, iar cele masculine, GLAUCO. Scilla, pentru etrusci ca şi pentru greci, simbolizează pericolele mării. Glauco, de o natură mai benignă, simbolizează ajutorul dat pescarilor şi naufragiaţilor.

Este interesant de notat faptul că pe o urnă Glauco este reprezentat ca un războinic cu două cozi de peşte încolăcite în largi spirale, iar pe alta, în momentul în care salvează doi naufragiaţi, un bărbat şi o femeie, apucîndu-i de păr. Pentru a conchide, vom spune că aceste divinităţi au un ochi pe fiecare aripă, pentru a arăta că puterea lor vede totul, în orice moment.

Mai există o reprezentare diferită pe care trebuie să o menţionăm. Cînd trupul divinităţii feminine se termină cu şerpi (şi nu cu o coadă de peşte), atunci aceasta este numită ECHIDNA, sora Meduzei şi a Gorgonelor, adică mama lui Cerber, a Hidrei, a Himerei, a Sfinxului şi a atîtor altor monştri mitologici minori. Să amintim că Echidna a fost amanta lui Typhon, împreună cu care a dat viaţă monştrilor pe care i-am amintit.

În simbolismul religios etrusc peştele este simbolul mării, iar şarpele, cel al pămîntului. Poate nu este greşit să considerăm Echidna cea cu coadă de şarpe drept personificarea forţelor endogene terestre, în special în ceea ce priveşte fenomenele vulcanice. În credinţa populară, aceste forţe divine locuiau în grote. Cultul forţelor subterane este dealtminteri mai justificat în Italia unde cutremurele au produs cîteodată catastrofe teribile.

Unele urne reprezintă numai capul acestor monştri, astfel încît iau aspectul unor măşti. Într-un caz, un cap înconjurat de şerpi aminteşte faimoasa Meduză a lui Leonardo din Galeria Uffizi.

Subiecte foarte frecvente sînt delfinii care saltă pe valuri, căluţii de mare şi hipocampii, simboluri ale sufletului care înfruntă viaţa veşnică. Au adesea drept fundal o figură acoperită cu văluri, sufletul defunctului.

Simbolismul terestru şi ultraterestru se exprimă tot prin intermediul Centaurilor, nu ca luptători împotriva duşmanilor Lapiţi, ci ca personaje izolate, cîteodată înaripaţi, adesea înfăşuraţi în piei de leu sau agitînd un buzdugan în mînă. Să se reţină că Centaurii, atît în arta etruscă cît şi în arta greacă primitivă, erau reprezentaţi cu labele din faţă de formă umană. Ca şi peştii, Centaurul simbolizează trecerea sufletului pe celălalt tărîm.

Grifonii reprezintă adesea un motiv obişnuit. Simbolizează forţele răului şi ale distrugerii, de aceea au aspectul leului, al acvilei, al fiarelor care sfîşie prada, adesea sînt în luptă cu poporul legendar al arimaspilor, care au încercat să fure aurul lăsat lor în păstrare.

Chiar şi păsările, prezentate în timp ce ciugulesc sub un pat de ospăţ, au fost interpretate ca păsări divinatoare. Poate să fie chiar aşa, totuşi în cazul menţionat de mine cred că păsările au fost plasate acolo pentru a umple un spaţiu decorativ gol.

OBICEIURI ŞI MORAVURI

Fireşte, reprezentările care ilustrează viaţa etruscă constituie pentru cercetător materia cea mai interesantă şi uneori preţioasă. Ne-am gîndit să împărţim aceste scene în două categorii. Scene funebre şi scenele din viaţa etruscă. Menţionăm că uneori cele două semnificaţii se împletesc şi aceeaşi scenă poate să fie simpla reprezentare a unui aspect real, după cum poate să întrunească o

semnificaţie simbolică. În orice caz rămîne înaltul interes istoric.

VÎNĂTOAREA DE MISTREŢI. Multe sînt reprezentările vînătorii de mistreţi, sport pe care etruscii îl iubeau la nebunie, nu mai puţin decît descendenţii lor italieni. Mistreţul din ţinutul Maremma, „tuscus aper"[1] al latinilor, nu era atît de răspîndit ca în prezent, ţinînd seama de faptul că pe acele vremuri aproape toată cîmpia etruscă era cultivată, iar spaţiul la dispoziţia mistreţilor era mai limitat. Oricum ar fi, ştim cu certitudine că era vînătoarea lor preferată.

Fireşte, cînd se doreşte a se da scenei o interpretare mitologică, se afirmă că este vorba de Meleagru şi de mistreţul din Calydon, sau de lupta lui Hercule cu fiara de pe muntele Erymanthus. Oricum ar fi, vînătoarea de mistreţi, mereu prezentă în decoraţiile mormintelor, ale vaselor, ale urnelor, ne arată cît de mult îndrăgeau etruscii acest sport. Într-una din aceste scene, mistreţul este atacat de doi tineri înaripaţi, care pot fi luaţi drept Cupidon şi Adonis.

JOCURILE DE CIRC. Multe sînt basoreliefurile de pe urne care ilustrează aceste jocuri. Circul, reprezentat pe acestea, este luat din construcţiile romane, cu o coloană la centru şi două obeliscuri la extremităţi. Se observă o luptă cu tauri, curse de cai şi lupte de gladiatori. Amintim că jocurile de gladiatori şi cursele de cai au fost aduse la Roma de către etrusci.

Desigur, urnele din Volterra nu pot constitui o dovadă că jocurile de circ au fost importate la Roma din Etruria, deoarece ştim că aceste urne datează dintr-o perioadă tîrzie, atunci cînd jocurile de circ erau de secole îndrăgite la Roma; cu toate acestea să nu uităm că Titus Livius a atestat originea lor etruscă. Totuşi, dovada cea mai sigură că aceste jocuri erau foarte agreate în Etruria este dată de mormintele pictate, unde aceste jocuri sînt tratate pe o scară largă. Ba chiar este probabil ca Tarquinius Priscus să fi construit Circus Maximus,

[1] Mistreţul etrusc.

asemănător unui circ deja existent în Tarquinia dar care nu a fost încă localizat, dat fiind că tribunele erau cu siguranță din lemn (acest lucru apare clar în picturile din Mormîntul Bigilor din Tarquinia), așa cum știm că tot de lemn au fost tribunele din Circus Maximus.

CEREMONIILE FUNEBRE. Procesiunile funebre, triumfale și cele ale magistraților constituie adesea subiectul basoreliefurilor de pe urnele din Volterra. Într-una, patru magistrați îmbrăcați în togă, sînt pe punctul să înceapă o judecată. Drumul este deschis de doi lictori cu fascii. Un sclav poartă „sella curulis"[1], iar alții, „scrinium"-ul, o cutie cilindrică pentru documente și tăblițele de ceară, pentru a scrie actele procesului. Pe o altă urnă, magistrații de-abia au terminat judecata și coboară de pe estradă. Sînt precedați de lictori purtînd bastoane bifurcate. Spre cortegiu se îndreaptă o femeie acoperită cu văluri, însoțită de două fetițe și de doi băieți de vîrstă fragedă, o familie care s-a dus să implore iertare pentru soț.

Mai vedem o procesiune triumfală, ceremonie obișnuită la etrusci și la romani. Nu știm dacă obiceiul triumfului a luat naștere în Etruria și a fost apoi importat la Roma, știm totuși că învingătorul putea fi celebrat în picioare sau călare. Sărbătoritul era precedat de către „cornicines", adică de trompetiști, urmați de cîntăreți la flaute și lire, precum și de un lictor. Caracterul simbolic al scenei este sugerat de prezența unui geniu înaripat care, cu o torță în mînă, călărește pe unul din cai. Evident, această scenă triumfală este un fel de apoteoză a sufletului ce se îndreaptă spre viața veșnică.

Aceste scene triumfale au o strînsă analogie cu cortegiul ilustrat în Mormîntul lui Typhon din Tarquinia, și aici sufletele sînt asistate de genii bune și de demoni ținînd în mînă torțe sau verigi, precedați de „trompetiști", pentru a reprezenta triumfala intrare a sufletului în viața veșnică.

[1] Scaunul magistratului.

Scenele nupțiale lipsesc cu totul de pe urnele din Volterra, ele apar în perspectivă numai în cîteva scene din ciclul mitologic sau homeric. La drept vorbind, autorii de demult ca Passeri, Micali, Lanzi, Buonarroti s-au gîndit să interpreteze ca nupțiale acele scene de rămas bun cînd două personaje de sex diferit își dau mîna. Credem că această atitudine este mai mult funebră decît nupțială dacă este descrisă pe o urnă funerară.

SCENE DE SACRIFICIU. Acestea sînt numeroase și unele greu de interpretat, după cum vom vedea. Se vede, de pildă un sacerdot care varsă o libație pe capul unui taur pregătit pentru sacrificiu, într-un caz victima este un măgăruș și acest amănunt este obscur. Într-o altă scenă de sacrificiu, un lup este ținut cu lanțuri de doi bărbați. Este gata să iasă dintr-un puț, sacerdotul varsă libația în timp ce a patra persoană îl doboară cu toporul. Toate personajele din această scenă sînt reprezentate ca războinici. Pe o altă urnă, păstrată la Perugia, scena se repetă, totuși în aceasta lupul are figură omenească și capul de lup sau de cîine.

Așa cum am mai spus, interpretarea este de multe ori dificilă. Aceasta este și mai dificilă acolo unde sînt scenele halucinante de sacrificii umane, care trebuie să fi fost obișnuite la etrusci, romani și greci. În lipsa izvoarelor istorice precise, trebuie să acceptăm prezentarea așa cum ne apare aceasta. Cei ce trebuie sacrificați stau cu mîinile legate la spate și sacerdotul varsă pe capul lor libația rituală. Să se observe altarul acestei scene halucinante. În mod straniu, este identic cu un altar catolic, există deasupra pînă și o cruce (care face parte din decorația panourilor din fundal). Cine erau acești sacrifați? Sînt poate sclavi oferiți unei divinități al cărui nume nu-l cunoaștem sau poate zeilor Mani? Sînt oare troienii sacrificați de Ahile în memoria lui Patrocles, sau Oreste și Pylade lîngă altarul Dianei?

Într-o altă scenă, victima zace la picioarele altarului în timp ce un geniu înaripat așteaptă lîngă

 un copac din apropiere. Micali crede că reprezintă

oracolul Faunului, iar Inghirami, acela al lui Tiresias.

Din fericire, nu toate scenele de sacrificiu au acest caracter feroce. În multe dintre ele sînt oferite daruri diferite, într-un caz o amforă mare.

Aşa cum am mai spus, obiceiul sacrificiilor umane nu este confirmat de izvoare istorice sigure. Maffei respinge această acuzaţie deoarece, spune el, „nu putem atribui strămoşilor noştri un obicei atît de barbar fără dovezi precise". În această privinţă sîntem de acord cu Maffei. Unicul episod de masacru este acela al prizonierilor romani ucişi în Forul din Tarquinia, amintit de Titus Livius.

Deşi constituia un episod cu caracter barbar, făcea parte din politica de război din acele timpuri. Muller afirmă că romanii au preluat acest ritual îngrozitor de la etrusci, Inghirami admite că acesta datează din epoci îndepărtate, cu certitudine cu mult anterioare urnelor de la Volterra.

Din unele izvoare ştim totuşi că acest obicei a continuat la Roma şi în Grecia pînă în epoca imperială.

SCENE DIFERITE. Pe capacul unei urne o tînără fată doarme somnul de veci şi pe panoul care stă dedesubt se vede o scenă alcătuită din o jumătate de duzină de tinere care stau împreună, pe băncile unei şcoli, cu foile de papirus deschise. Scena este elocventă prin sine însăşi şi arată trista poveste a unei tinere secerată de moarte la începutul vieţii, înainte de a-şi fi terminat studiile.

Menţionăm că relaţia directă care există între figura de pe capac şi scenele reproduse pe pereţii urnei, spre deosebire de aceasta, adesea nu există. Am văzut, de pildă, o figură de tînără pe capac, în timp ce epitaful de dedesubt vorbea despre o femeie care a decedat la vîrsta de şaptezeci de ani. Trebuie să credem că în aceste cazuri au vrut să idealizeze figura decedatei, făcînd-o să întinerească sau, în mod hotărît, capacul acelei urne nu aparţinea părţii inferioare, ipoteză mai mult decît probabilă.

Scenele de ospeţe sînt numeroase şi au evidentă asemănare cu picturile din Tarquinia şi din Chiusi. În general, sînt alcătuite din mai multe paturi ocupate, fiecare de cîte o pereche, la acelaşi nivel şi acest fapt confirmă încă o dată egalitatea dintre cele două sexe. Împrejurul ospăţului se joacă copii de vîrste diferite, unii se îmbrăţişează şi alcătuiesc scene de fericire domestică, rar văzute în reprezentările etrusce. Sînt întotdeauna prezenţi muzicieni cu flautul dublu, cu lire şi cu naiurile zeului Pan, cu toţii, comeseni şi cîntăreţi, încoronaţi cu ghirlande de trandafiri. Mese pline cu răcoritoare stau alături sau în faţa paturilor, în timp ce servitorii se duc şi vin să umple cupele. Fireşte, unii autori interpretează aceste scene făcînd referinţe mitologice greceşti sau homerice ceea ce nu împiedică să fie reprezentările celei mai pure originalităţi etrusce.

Scenele cele mai emoţionante şi patetice sînt cele reprezentînd momentul despărţirii supreme. O femeie zace culcată pe patul său de moarte şi tatăl, soţul, surorile şi fiicele plîng în jurul ei. Cele mai mici stau alături de marginea patului, ignorînd inocente faptul că după cîteva clipe vor fi lipsite de afecţiunea mamei lor. Că în această scenă este momentul suprem este dovedit de prezenţa unui geniu înaripat purtînd o torţă. Uneori, femeia care moare pare să-şi încredinţeze tăbliţele deschise, ca şi cum şi-ar fi scris pe ele ultimele gînduri. Aceste scene de moarte sînt foarte frecvente şi emoţionante. Uneori, patul are forma unui alcov sau are deasupra un baldachin sau alături o coloană pe care stă un con de pin, pentru a simboliza moartea. În mod excepţional, scenele sînt în mod voit metaforice, pentru a evita crudul realism al realităţii. În aceste cazuri, sufletul este călare, gata pentru ultima călătorie. Pe o urnă este reprezentat un tînăr înainte de a începe „călătoria fără întoarcere", în timp ce sora sa fuge şi luptă să împiedice calul să plece, dar în mod inutil, deoarece Mesagerul Morţii, fără milă, a pus stăpînire pe hăţuri şi-l trage după el. Scena este simplă, umană şi emoţionantă.

Multe sînt scenele de despărțire. Cea mai frecventă este reprezentarea soțului și a soției îmbrățișîndu-se pentru ultima oară. Calul fatal este gata, un Geniu (sau Charon cu aspect sinistru) ține hățurile, un sclav cu un sac mare pe spate îl va însoți, în timp ce părinții, rudele și fiii se strîng împrejur deplîngînd cruda soartă.

Pe o urnă bărbatul este deja călare, condus de Charon ținînd ciocanul, iar un Geniu feminin îmbrățișează cu duioșie pe văduva neconsolată. Pe o altă urnă, bărbatul este călare și un grup de femei fug disperate să-l oprească. Coloana ca simbol al vieții întrerupte este adesea prezentă, alte ori cei doi iubiți stau pe malurile opuse ale unui rîu învolburat, de netrecut, și se salută. Adesea, ultimul rămas bun se ia lîngă o poartă gata să se închidă pentru totdeauna.

După cum se vede, există multe versiuni referitoare la scenele de despărțire și în pofida diversității reprezentărilor, subiectul este întotdeauna ușor de înțeles. Uneori, este sufletul care călătorește singur spre veșnicie, fără rămas bun și în aceste scene este întotdeauna prezent bătrînul Charon, oribil și sălbatec, cu ciocanul sau cu o sabie ridicată, gata să lovească. Adesea el este cel care conduce calul cu ajutorul hățurilor și al glasului, în timp ce un spirit bun, cu torța răsturnată, precede marșul inexorabil. Sufletul ce călătorește singur este îmbrăcat cu o togă simplă, ale cărei poale îi acoperă capul. Totuși, adesea este îmbrăcat ca un războinic, înarmat cu scutul și cu lancea, cu două ordonanțe și cu doi sclavi care-l urmează. Sclavul purtînd un sac, o cană sau alte obiecte este adesea prezent în aceste scene.

Uneori, calul calcă în picioare un vas, o bonetă frigiană, un șarpe pentru a arăta că bucuriile și interesele de pe lumea aceasta s-au sfîrșit pentru totdeauna. Deoarece spiritele bune și cele rele reprezentate aici nu pot fi recunoscute după culoare, ca în picturile funerare, trebuie să ne referim la atributele lor, la aspectul sau la funcțiile pe care tocmai le îndeplinesc. Cele bune sînt frumoase și au un aspect plăcut, cele rele sînt urîte

și amenințătoare. Charon are întotdeauna aspect de satir, urechi monstruoase și, într-un caz, un corn în frunte. Ciocanul sau spada sînt atributele sale, însoțitorii săi poartă torțe. Aceasta este comună atît geniilor bune cît și celor rele, astfel încît poate fi considerată ca simbol al morții.

Flacăra este simbolul vieții și geniul care stă lîngă cel viu are torța aprinsă, iar cel de lîngă defunct ține torța răsturnată. Spiritul care conduce calul călărind are deci întotdeauna torța stinsă. Două genii, unul cu torța ridicată și celălalt cu torța răsturnată arată că sufletul a ajuns în clipa supremă. Geniile bune sînt aproape întotdeauna feminine (sau sînt personificate de Junona, omagiu adus Zeiței preferate de etrusci), iar acoliții lui Charon sînt de cele mai multe ori bărbați.

Procesiunile funebre sînt prezentate în mod diferit, un car acoperit, tras de doi cai sau de doi catîri, mînat de persoane care merg pe jos, sau de un călăreț, precedat de o literă din care apare o figură feminină, un car pe care călătorește mama copilului sau o pereche de bătrîni, ori dublura reprezentate pe capac.

S-a crezut că aceste scene descriu pur și simplu transportarea urnei sau a sarcofagului la mormînt, așa cum părea să indice aspectul obosit și capetele plecate în jos ale cailor, precum și prezența muzicienilor și a unui bărbat înarmat care urmează cortegiul. Scenele cu carul sînt tipice la Volterra, totuși, cred, carul nu este un car funebru chiar și pentru faptul că, după părerea lui Suetoniu, rudele obișnuiau să urmeze înmormîntarea în care. Într-un caz, defunctul este transportat pe umeri într-un sicriu descoperit.

În Muzeu există numai două sarcofage care provin din mormîntul familiei Flavian, descoperit în 1760 și care merită o mențiune specială. Pe părțile laterale ale sarcofagului, bărbatul (este vorba de două sarcofage cu figuri culcate, una a bărbatului, cealaltă a unei femei) este prezentată o procesiune cu numeroase personaje, care țin în mîini obișnuitele legături de vergi, dintre care nu-

mai una este mai scurtă și mai groasă și poate fi vorba de fasciile unui lictor. Urmează defunctul îmbrăcat în togă. Procesiunea nu este condusă de Charon, care în schimb este prezent în partea opusă a sarcofagului cu toate atributele sale înfiorătoare.

Basoreliefurile de pe celălalt sarcofag sînt de o incomparabilă frumusețe, într-un stil care nu este arhaic și la care se resimte influența greacă. Pe panoul frontal, o mamă, împreună cu copilașii săi își îmbrățișează soțul în clipa supremului rămas bun. Pe panoul posterior tînăra văduvă șade îndurerată pe un taburet și își leagănă copilul. Ambele scene sînt pline de umanitate, atît în scena despărțirii cît și în aceea care o reprezintă pe mama rămasă singură cu copilul său.

* * *

Este ușor de afirmat că toate aceste scene, atît de emoționante și de umane, au un farmec deosebit și conferă un interes inegalabil Muzeului din Volterra. Aceste scene ne arată că etruscii erau un popor foarte emotiv, profund religios și care credea în autenticele expresii ale sentințelor umane. Cîtă deosebire față de recile hieroglife de pe sarcofagele egiptene, inteligibile numai pentru inițiați! Vă amintiți cîtă lipsă de expresie se constată în mausoleele grecilor și ale romanilor? Și epitafurile lor, cu repetarea constantă a acelorași cuvinte convenționale, nu creează, oare, impresia de nesinceritate? Tușa naturală a acestor urne etrusce, atît de simplă, dar exprimată într-un mod atît de elocvent, atrage simpatia, face să vibreze corzile durerii, comună tuturor. Este greu de străbătut muzeul fără a încerca clipe de emoție, fără a simți o lacrimă care, din cînd în cînd, apare la gene.

* * *

Sînt păstrate în muzeu și urnele familiei Caecina (despre care nu știm dacă a dat sau a primit numele său de la rîul ce curge în vale). Doi membri ai familiei au fost prieteni foarte buni cu Cicero, care vorbea astfel cu un prieten despre această familie: „Cum Aulo Caecina tanta mihi familiaritas consuetudoque semper fuit, ut nulla major esse possit“[1]. Acesta a fost acel Aulus Caecina care a scris un pamflet împotriva lui Iulius Cezar și a fost iertat de acesta; în calitatea sa de patrician etrusc, cultiva știința profeției. Numele Caecina este repetat de mai multe ori în limba latină și etruscă. Pe o urnă este scris cu caractere etrusce: AV. CEICNA SELCIA. Pe un frumos cippus este scris cu caractere latine: A. CAECINA SELCIA ANNOS XII.

Există la Volterra o poartă modernă numită „Porta a selci“[2] și cine știe dacă numele său nu derivă de la acela al familiei, mai degrabă decît de la calitatea pietrelor.

După cîte mi s-a spus, familia s-a stins de curînd. Ultimul a fost un episcop decedat în 1765. Epitaful din Catedrală îl amintește astfel: PHIL. NIC. COECINA PATRIC. VOLAT. ZENOPOLIT EPISCUPUS. Pe vremea lui Dempster (aproximativ 1620) familia mai exista, iar unul din membrii săi se numea Lorenzo Aulo Cecina.

Inscripție etruscă

Inscripție etruscă)

[1] Am fost întotdeauna cu Aulus Caecina în relații atît de familiare și de intime, cum nu se poate să fie mai mari.

[2] Poarta de cremene.

O altă familie din Volterra de la care rămîn multe urne este familia CRACNA, o ramură a căreia a dat naştere la Roma familiei GRACCHI sau GRACCANUS. De asemenea se repetă numele familiei FLAVIAN, în etruscă VLAVE, al familiei URINATI deja observat la Castel d'Asso, Chiusi şi Perugia. Am mai observat numele SETRES, TLAPUNI (în latină TLABONI) CNEUNAE, LAUCINA, SAUCNI, PHELMUIA, RANAZUIA. Inscripţiile sînt umplute cu negru şi roşu şi culoarea s-a păstrat cu o uimitoare prospeţime.

Trebuie să spunem că toate urnele aparţin perioadei tîrzii, deja în plină dominaţie romană. Stilul lor sobru şi oarecum primitiv datează din perioada tîrzie şi nu arhaică. Alte piese numeroase sînt „stelele" cu inscripţii şi cippi de forme diferite, unii în formă de falus.

Figurile bine cunoscute ale unei perechi de bătrîni, pline de expresie, sînt din teracotă şi făceau parte dintr-un capac a cărui urnă s-a pierdut. Urnele de teracotă sînt rare şi figurile reprezentate pe acestea sînt puţine şi aproape toate repetate. Subiectele variază de la fraţii Tebani pînă la Jason şi Cadmus.

Foarte interesantă este o piatră funerară prezentînd figura unui războinic şi împrejur inscripţii. Este înarmat cu lancea şi cu spadă. Aspectul este foarte arhaic, inspiraţia este egipteană sau chiar asiro-babiloniană, execuţia însă este în mod hotărît etruscă. Este foarte asemănător războinicului din Fiesole, care în prezent se găseşte în palatul Buonarroti din Florenţa. Există chiar un capitel cu volute şi cu capete, ca acelea descrise la capitolul referitor la Tuscania. De menţionat şi statuia fără cap a unei femei care ţine în poală un copil, înfăşat în acel fel curios încă la modă în unele regiuni din Italia. Are o inscripţie pe mîneca dreaptă; a fost găsită în zona amfiteatrului şi este de marmoră gri provenind din regiunea numită Maremma toscană. Poate era statuia unei divinităţi.

Ceramica este mai degrabă puţin numeroasă, obişnuită şi nu prea interesantă. Există puţine vase pictate şi nu prea deosebite. Picturile se limitează la profiluri de capate sau la puţine figuri desenate în mod grosolan. Nu există exemplare de vase greceşti sau de inspiraţie egipteană, cu figuri negre pe fond galben natural. Unele vase cu figuri galbene pe fond negru trădează perioada tîrzie. Replicele existente par replicele de duzină ale vaselor greceşti şi etrusce dintr-o perioadă mai bună. Ceramicele sînt dintr-o perioadă decadentă. Micali afirmă că pe vremuri au fost găsite vase greceşti. În orice caz, există un vas de argilă neagră (bucchero), cu figuri în relief, foarte frumos. Forma este simplă şi elegantă, culoarea strălucitoare şi este piesa cea mai bună a Muzeului în materie de ceramică.

Mai există o frumoasă colecţie de oglinzi, unele foarte artistice. Subiectul cel mai obişnuit este Lasa[1] înaripat. Celelalte piese de bronz nu sînt numeroase şi nici importante, sînt candelabre, răzătoare, statuete de Lari şi de alte divinităţi, piese exvoto, şi alte diferite obiecte. Numeroase sînt monedele de aramă, toate topite şi nu bătute, unele cu valoarea nominală de doi aşi, cu diametrul de aproximativ opt centimetri. Au pe faţă capul lui Ianus fără barbă, iar pe revers un delfin cu cuvîntul VELATHRI de jur împrejur. Monedele mai mici sînt de la un as pînă la o uncie şi au un buzdugan în locul capului lui Ianus şi o lună în locul delfinului. Este bine să menţionăm că pe stema civică a Volterrei încă mai figurează capul lui Ianus. Delfinii semnifică puterea maritimă a cetăţii.

Printre curiozităţile muzeului există linguri, ace, zaruri, arşice de os, distracţii cunoscute de etrusci ca şi de greci şi de romani. Mai există şi diferite obiecte de sticlă diferit colorată.

Nu lipsesc nici bijuteriile, lanţurile, fibulele, inelele, cerceii. Desigur, aici bijuteriile nu sînt atît de numeroase şi importante ca cele din muzeul din Florenţa.

[1] Spirit al pămîntului, al adîncurilor.

ADAOS LA CAPITOLUL XLI

CHARON AL ETRUSCILOR

Figura lui Charon cu atributele sale, aşa cum îl cunoaştem prin intermediul reprezentărilor etrusce, a apărut pentru prima dată în Grecia în jurul anilor 660—620 î.e.n., ca derivaţie probabilă dintr-o mască de teatru. Mai mult sau mai puţin cu aceleaşi forme şi funcţii a trecut apoi în iconografia etruscă.

Charon al etruscilor este reprezentat ca un bătrîn posomorît, înfiorător, cu ochi scăpărători, cu înfăţişare sălbatică. Are dinţii canini ieşiţi în afară, urechile mari şi ascuţite, adesea trăsăturile somatice negroide şi aripi. Pe scurt, se apropie foarte mult de figura diavolului din iconografia creştină, cu excepţia picioarelor care la Charon etrusc nu au forma copitelor de capră. Este înarmat cu un ciocan sau cu o spadă, fie cu amîndouă armele, fie cu un baston lung în formă de furcă.

Funcţiile infernale ale lui Charon etrusc se rezumă la conducerea sufletelor în umbrele de pe tărîmul celălalt, la distrugerea vieţii, la chinuirea sufletelor celor vinovaţi. Este prin excelenţă Mesagerul Morţii, în special a celor violente, este conducătorul calului fatal care duce sufletul în Infern, dirijează procesiunea defunctului şi a însoţitorilor săi (aşa cum se vede în pictura din Mormîntul numit al lui Typhon din Tarquinia).

Adesea, Charon este urmat de acoliţii săi, demonii inferiori cu aceleaşi atribute ca ciocanul, spada sau ramura bifurcată, dar nu ştim dacă aceste personaje au avut în nomenclatura simbolismului etrusc un nume sau nume particulare, deoarece nu sînt niciodată numiţi în reprezentările de pe vase sau din picturile funerare.

Capitolul XLII

REGIUNEA MAREMMA

Guarda, mi disse, al mare. E vidi piana
Cogli altri colli la maremma tutta
Dilettevole molto e poco sana.[1]

FACCIO DEGLI UBERTI

Călătorul obişnuit crede în general că Maremma toscană poate fi definită prin două cuvinte: peisaj şi malarie. Primul cuvînt îl atrage, cel de al doilea îl respinge.

Maremma este o imensă rezervaţie naturală, unde de secole mistreţul, căpriorul şi atîtea alte animale sălbatice au găsit ambianţa unei vieţi perfecte. În plus, are darul rar al unei frumuseţi pitoreşti care poate oferi cel mai bun material pic-

Cantaros cu o furie şi cu doi fauni

torului peisagist sau imaginaţiei unui poet. Maremma are acel farmec particular, misterios şi sălbatic care aminteşte frumuseţea naturală, spontană, nestudiată a tinerelor fete indiene.

[1] Priveşte la mare, îmi spuse. Am văzut-o întinsă
Cu celelalte coline, maremma toată
Foarte plăcută şi puţin sănătoasă.

Călătorul știe că este insalubră în timpul verii, dar că din octombrie pînă în mai poate fi vizitată și explorată în deplină siguranță. Știe vag că posedă locuri de interes clasic, dar știe cu certitudine că drumuri bune îl conduc la Livorno, la Siena, la Florența și că cel puțin în timpul iernii hotelurile sînt bine aprovizionate.

Întrucît scopul nostru este acela de a ilustra locurile și monumentele etrusce, renunțăm să descriem acea porțiune de coastă cuprinsă între Livorno și Populonia, ce se întinde pe o distanță de aproximativ optzeci de kilometri și prezintă un limitat interes arheologic.

Anticul port Vada Volterrana, de lîngă gura de vărsare a Cecinei nu este considerat etrusc, oricît ar părea de improbabil ca un centru atît de important ca Volterra să nu fi avut un port propriu. Este amintit de Cicero, Plinius și Rutilius, precum și de alte itinerare maritime ca un port roman, potrivit numai pentru nave mici. La Vada nu lipsesc ruine de vile romane, printre care cea a lui Albinus Caecina, care a locuit aici în secolul al V-lea al erei noastre.

Actuala șosea principală urmează traseul anticei Via Aurelia. Este în stare bună și o diligență face serviciul între Livorno, Piombino și Grosseto, de trei ori pe săptămînă.

Șoseaua care leagă Volterra de mare este carosabilă, cu toate că unele porțiuni sînt în stare proastă, în special după anotimpul ploios. Imediat ce se coboară pintenul mare de stîncă pe care este situată Volterra, se străbate o cîmpie aridă, lipsită de vegetație, constituită din argile de culoare închisă și de nisip.

Lîngă mare sînt exploatate salinele statului, care merită să fie vizitate. La vale, rîul Cecina, numit astfel din epoca clasică, curge într-o albie largă și nisipoasă, între două maluri împădurite, traversate de un pod suspendat. Localnicii îl numesc „un lucru tare frumos" și un pod încă utilizabil este într-adevăr surprinzător în locuri atît de sălbatice.

Privind înapoi, te bucuri de admirabila priveliște a Volterrei încoronată de zidurile sale medievale. Cu puține mile mai înainte se găsește Pomarance, un sat ordonat și curat, cu un hotel bun, amănunt important pentru călător. Castelnuovo din valea Cecinei este un sat la zece, douăsprezece mile după Pomarance și se găsește în centrul unei zone unde se găsește borax. Colinele de-a lungul șoselei sînt presărate de orificii prin care țîșnesc în sus vapori de borax, albi și cu miros greu. Puțin după Castelnuovo, șoseaua atinge punctul său cel mai înalt. De aici se descoperă cîmpia ondulată pînă la mare, promontoriul de la Piombino și Populonia, care se înalță ca o insulă din cîmpie, precum și piscurile diafane ale Elbei la orizont.

În centrul zonei ondulate, lîngă șosea se înalță colina numită Castiglione Bernardi, despre care Inghirami afirmă că ar fi antica Vetulonia.

Nu am putut vizita locul deoarece am fost împiedicați de una din acele ploi torențiale neașteptate care izbucnesc din cînd în cînd în Italia. Apa curgea șiroaie și a trebuit să grăbesc pasul pentru a ajunge cît mai repede la Masa Maritima. Trebuie să precizez că tovarășul peregrinărilor mele etrusce, Ainsley, a vizitat de două ori acest loc și cu toate că a urmat indicațiile lui Inghirami, nu a găsit nici o urmă etruscă. Ba chiar a precizat că colina în chestiune nu era altceva decît un „delușor", cu un diametru nu mai mare de opt sute de metri, absolut insuficient pentru a cuprinde o cetate ca Vetulonia. Pe culme există ruinele unui castel medieval aproape îngropate în vegetație, dar nici o singură piatră care ar putea proveni din Vetulonia.

Atunci de ce Inghirami a afirmat contrariul? Inghirami s-a bazat pe diferite informații. Prima era dată de unele documente medievale din secolul al XI-lea, cea de a doua consta în faptul că Plinius afirmă că existau izvoare calde „ad Vetulonios", iar a treia era oferită de descoperirea unor morminte etrusce în împrejurimi, iar cea de a patra, și acesta era punctul tare al lui Inghi-

rami, pentru că locul atribuit de Ptolemeu Vetuloniei era cuprins între Volterra, Siena și Populonia. Măsurătorile sale îl conduceau la colina Castiglione Bernardi.

După recunoașterea locurilor și după ce a constatat imposibilitatea de a situa Vetulonia pe o suprafață atît de restrînsă, Inghirami a crezut că marea Vetulonia se înalță pe coastele munților Cimini și o alta mai mică, lîngă izvoarele calde, pe colina Castiglione.

Deși nu doresc să-l contrazic pe Inghirami, autor demn de tot respectul, cred că acest subiect va fi examinat cu mai multă grijă într-unul din capitolele mele următoare, atunci cînd vom ajunge împreună într-un loc al maremmei, despre care cred că prezintă motive mai justificate să fie considerat drept antica Vetulonia.

Cititorul poate să fie sigur că nici o urmă etruscă nu există pe colina Castiglione Bernardi. Dacă va voi să se convingă personal, se va putea opri la Monte Rotondo, unde există un hotel, să-l caute pe domnul Baldasserini, proprietarul unei moșii din împrejurimi, care-i va arăta vase etrusce și alte obiecte găsite în vecinătatea colinei.

De la Monte Rotondo șoseaua străbate păduri de stejar și coboară în cîmpie pînă la Massa Maritima. Orașul este înconjurat de coline și este apărat de ziduri și de turnuri medievale care-i conferă un aspect impunător. Deși are aproape trei mii de locuitori și este unul dintre cele mai importante orașe din regiunea Maremma și în plus sediu episcopal, Massa are un aspect sărăcăcios și dezordonat, fără nici un hotel. Domul în stil bizantin este mic și grațios, are o cupolă scundă și o serie de trei arce la fațadă. Interiorul a fost stricat de renovări moderne, nu mai are nimic interesant cu excepția unei cristelnițe antice, sculptată dintr-o singură bucată de piatră.

Locuitorii din Massa sînt convinși că orașul lor este antica Vetulonia deoarece Ammianus Marcellinus, un istoric latin din secolul al III-lea e.n. (singurul scriitor antic care a vorbit vreodată des-

pre Massa) l-a numit Veternensis, corupție a cuvîntului „Vetuloniensis". Locuitorii din Massa, gata, ca toți țăranii, să creadă orice poveste care ar conferi o demnitate satului natal, au acceptat părerea lui, care a devenit tradiție populară, dar nu mai mult decît o tradiție.

Am avut totuși o bănuială că în zonă a existat o așezare omenească etruscă, deoarece aproape de sat, spre sud-est, o înălțime, sau mai degrabă un mic podiș, numit Poggio di Vetreta sau Vuetreta, prezintă întru totul aspecte etrusce. Măsoară aproximativ doi kilometri în lungime și unul în lățime, în punctul cel mai lat. Este înconjurat din toate părțile de rîpe, cu excepția unui loc unde se unește cu cîmpia. Nu are resturi de ziduri etrusce, totuși, pe pante există urme de morminte. Este foarte probabil ca numele originar al acestei localități să trebuiască a fi căutat în denumirea romană care are ca rădăcină cuvîntul Volturnus sau Volturna. Satul actual a putut lua numele de Massa de la sanctuarul vreunei divinități etrusce care a existat în împrejurimi.

Această înălțime este formată din tuf roșu compact, foarte pitoresc cînd este îmbrăcat în verdele stejarilor. De pe culmea ei te bucuri de o panoramă minunată. Maremma pustie se desfășoară toate la picioarele voastre, cu măreția sa, ochiul urmărește traseul Viei Aurelia pînă la Follonica, la o distanță de vreo douăzeci de kilometri. Muntele Calvi, pe dreapta, domină adînca vale a rîului Cornia și multe sate sclipesc de-a lungul pantelor sale împădurite. Înălțimile de la Piombino și Populonia formează promontoriul nordic al micului golf Follonica, închis la sud de vîrful Troia și de insulița care există aici. Orizontul este mărginit de piscurile abrupte ale Elbei, de profilul vag al insulei Monte Cristo și de azurul intens al mării Tireniene.

Ar părea că poziția la înălțime a localității Massa o face imună la malarie, dar din păcate nu este așa. Satul este bîntuit de aceasta și o zicală locală îi confirmă proasta reputație: „Massa, Massa, sănătatea trece".

Cine vrea să viziteze Populonia trebuie să plece de la Massa și să se oprească la Follonica, unde este mai bine găzduit. Follonica este un orășel modern și aprovizionat, datorită portului și forjelor, precum și a faptului că se găsește pe șoseaua principală de comunicație dintre Livorno și Civitavecchia. Are un aspect civilizat și ordonat, foarte diferit de acela primitiv și monoton al Massei.

Șoseaua care duce de la Follonica la Populonia străbate multe mile prin maremma, unde totul a rămas într-o stare de primitivă părăsire. Un desiș compact crește pe marginile șoselei. Nu este propriu zis o pădure, deoarece plantele nu sînt mai înalte de cinci, șase metri, aproape sufocate de vegetația deasă de sub arbori, de tamariscă, de un soi de fistic, afini, de stejari de plută și de numeroase alte plante parazite. Apoi, priveliștea se deschide pe neașteptate spre o mlaștină și pătrunde în pădurea de pini nisipoasă de la Tombolo, bătută de puternicile vînturi marine. În desiș, nici un semn de viață, cu excepția unei case situate pe o mică înălțime.

Uneori șoseaua se reducea la o simplă cărare, chiar aceea frecventată de mistreți, de căpriori, de bivoli, de turmele care trăiesc nedomesticite. Locurile corespund perfect descrierii lui Dante:

un bosco . . .
Che da nessun sentiero era segnato.
Non frondi verdi ma di color fosco.
Non rami schietti ma nodosi e involti
Non pomi v'eran ma stecchi con tosco.
Non han si aspri sterpi, né sì folti
Quelle fiere selvage, che in odio hanno
Tra Cecina e Corneto i luoghi colti.[1]

[1] o pădure . . .
Ne marcată de vreo cărare
Nici frunziș verde ci de culoare'ntunecată.
Nici ramuri drepte ci noduroase și încurcate
Nu erau pomi roditori ci spini veninoși.
Nu au mărăcinișuri atît de înțepătoare și nici atît de dese
Între Cecina și Corneto, acele fiare sălbatice
Care urăsc locurile cultivate.

După cîteva mile au început să apară de-a lungul șoselei fîșii de pămînt semănate cu grîu, recuperate cu multă osteneală din mlaștină. În timpul iernii, pe șosea există un trafic discret de muncitori, de vînzători ambulanți, indispensabili într-o regiune care nu are o populație stabilă și care nu produce decît carne, pește și lemn. Pădurari, țărani, păstori, sînt reuniți în echipe comandate de un șef care vin din provinciile îndepărtate din Ducatul Toscanei, cea mai mare parte de la Pistoia și din alte regiuni din nord. Emigrează toamna și fug în luna mai, la primele călduri ale verii. Numai un număr redus mai rămîne încă trei sau patru săptămîni pentru a aștepta sărăcăcioasa recoltă de grîu. Apoi, „să se salveze cine poate", nimeni nu rămîne în această zonă a morții. „Chiar și păsările și muștele ar emigra, dacă ar putea" spun localnicii, cu toată emfaza limbii lor toscane. Follonica, care în timpul iernii are două sau trei mii de locuitori, rămîne în timpul caniculei numai cu abia o jumătate de duzină, în afară de acei puțini soldați ai pazei de coastă, condamnați să putrezească la posturile lor.

Aceasta este situația așa cum povestesc localnicii. Cît este de adevărată sau de imaginară, nu știu. Totuși, după părerea mea, aceste povești sînt confirmabile. În octombrie, atunci cînd soarele și-a pierdut forța, mareea populației se înapoiază pentru a popula regiunea Maremma.

Aceasta este insalubră din timpuri străvechi. Deja Plinius o amintește ca fiind bîntuită de malarie: „Est sane gravis et pestilens ora Tuscorum quae per litus extenditur"[1], dar cu siguranță consecințele nu erau atît de grave atunci ca și acum. Împărați și patricieni aveau vile de-a lungul coastei, în locuri în prezent complet pustii. Malaria s-a răspîndit atunci cînd romanii, prin recrutări și concentrări, au făcut ca populația să diminueze. Satele s-au depopulat, pămîntul a rămas necultivat și malaria s-a răspîndit. Acolo unde au exis-

[1] De bună seamă este foarte nesănătoasă regiunea Tusciei ce se întinde de-a lungul litoralului.

tat cetăţi, au răsărit simple staţii de poştă sau vile izolate. Aceleaşi cauze care au transformat cîmpia romană într-un deşert trebuie să fi operat şi aici şi este foarte probabil ca pe vremea etruscilor, malaria să fi fost restrînsă într-o mică zonă de-a lungul litoralului.

Din spirit de dreptate trebuie să menţionăm că guvernul Toscanei, de mai bine de un secol, face tot ce poate pentru a ameliora condiţiile regiunii, fie prin asanarea zonelor mlăştinoase, fie prin cultivarea pe o scară cît mai largă a zonelor necultivate. Dar mai rămîn foarte multe lucruri de făcut pentru că este evident că erorile comise timp de secole nu pot fi corectate într-o singură zi. Succesul obţinut deja în valea Chianei şi fertilitatea naturală a terenului dau speranţe în privinţa viitorului.

* * *

Aş dori acum să relatez cîteva aspecte ale regiunii toscane maremma şi modul în care italienii se adaptează la situaţia dată. Un proverb toscan spune că „în Maremma te îmbogăţeşti într-un an, dar se moare în şase luni" pentru a arăta că fertilitatea pămîntului nu compensează insalubritatea solului. De aceea, pentru locuitori totul este subordonat locurilor. Condiţiile deosebite ale Maremmei servesc ca scuză generală pentru orice cusur al calităţii, al cantităţii sau al prelucrării. Reclamaţi într-un hotel calitatea mîncării şi hotelierul ridică din umeri şi observă: „Ce vreţi, domnule, este marfă din Maremma!". Un potcovar nepriceput aproape ne-a schilodit picioarele calului şi la reproşurile noastre justificate a răspuns: „Ce vreţi, domnule, este marfă din Maremma".

Se pare că Maremma a fost întotdeauna considerată ca marfă proastă, de mîna a doua, afară de puţine lucruri. De pildă, călătorul va observa că în regiunea Maremma hotelurile şi preţurile sînt invers proporţionale cu calitatea lor. Cu cît hotelurile sînt de o calitate inferioară cu atît pre-

ţurile sînt mai ridicate. Preţul ridicat este datorat faptului că în Maremma fiecare lucru trebuie adus de departe, nimic nu este produs la faţa locului. Laptele, untul, fructele, toate bunurile de primă necesitate, pînă şi pîinea şi carnea sînt cumpărate de altundeva. Singurele produse locale sînt vînatul, ouăle, uneori peştele sau mistreţul. Nici măcar grîul nu este suficient pentru populaţia din timpul iernii.

* * *

La nouă mile de Follonica, şoseaua traversează rîul Cornia ce curge la vale, pe dreapta, între colinele Messa şi Campiglia. Puţin mai încolo se întîlnesc „Le Caldane", izvoarele calde despre care Inghirami afirmă că ar fi „Aquae calidae ad Vetulonios"[1], citate de Plinius. Sînt folosite şi acum.

* * *

Campiglia este un sat de o anumită importanţă, cu vreo două mii de locuitori, care se dublează în timpul iernii datorită imigrărilor. În hanul lui Giovanni Dini am găsit comportări amabile şi politicoase şi toate acele comodităţi, care deşi reduse la esenţial, sînt suficiente pentru a face ca pentru străin vizita să fie agreabilă şi plăcută. Proprietarul este o persoană amabilă şi inteligentă, aşa cum se întîlnesc adesea în Maremma. Cine intenţionează să viziteze Populonia poate găsi găzduire la hanul „Giovanni di Campiglia".

* * *

În vechime s-a crezut că Vetulonia s-a aflat pe munţi aproape de Campiglia şi Leandro Alberti, un călugăr dominican din Bologna, în lucrarea sa

[1] Apele calde de la Vetulonia.

„Descrittione di tutta Italia"[1], publicată în 1550, a fost primul care a descris cîteva ruine de lîngă „Caldane" și a afirmat că acestea erau vestigiile Vetuloniei.

Dorim să reproducem textul lui Alberti și să punem în gardă cititorul cu unele considerațiuni pe care le vom face ulterior. Spune deci Alberti: „Vreau să descriu unele lucruri care se găsesc între Turnul de la San Vincenzo și Promontoriul care se află la Populonia, în acele păduri și desișuri compacte, la o depărtare de trei mile de mare. În acest loc împădurit se vede un zid mare și lung (care cuprinde o zonă întinsă), construit din pietre mari cu dimensiunile de 4 pe 6 picioare, îmbinate cu atîta pricepere încît par așezate fără mortar. De unde se poate deduce marea pricepere a meșterilor în ridicarea unei construcții. Are lățimea de 10 picioare, este adevărat că în unele locuri este întreg, iar în altele pe jumătate ruinat, ba chiar dărîmat cu totul pînă la fundații. În interiorul acestor ziduri există multe fîntîni, adică construcții prin care curgeau apele și care în prezent sînt aproape toate deteriorate și astfel lipsite de apă".

Expunerea lui Alberti continuă cu descrierea unui amfiteatru, a vestigiilor unor mari edificii, a unor lespezi de marmură cu inscripții etrusce, etc, etc.

Inghirami, urmînd presupusele afirmații ale lui Alberti, a cercetat cu multă grijă locurile, fără să poată găsi vreo urmă antică în regiune, pînă cînd în sfîrșit s-a convins că cele afirmate de călugărul bolonez nu puteau fi decît rodul imaginației sale. A descoperit pe urmă că Alberti a copiat manuscrisul unui oarecare Zaccaria Zacchio, pictor și anticar din Volterra, care a scris cu mult înainte de Alberti o poveste cu totul imaginară cu acest subiect.

Am reprodus cele de mai sus pentru a pune în gardă pe cercetător, să nu creadă orbește afirmațiile scriitorilor antici, dacă acestea nu sînt confirmate de recunoașterea, făcută personal, a locurilor.

Am vrut să caut personal adevărul și pot să să confirm că nici un locuitor, nici păstorii, nici țăranii din partea locurilor, nu au auzit vreodată vorbindu-se de antichități în regiune și nici de Vetulonia.

Cu toate acestea, este sigur că în împrejurimile Campigliei trebuie să fi existat așezări omenești etrusce, așa cum atestă cîteva morminte, cu certitudine etrusce, descoperite în localitatea Monte Patone, situată la o milă de Campiglia, în direcția spre Populonia. Au fost găsite aici sarcofage cu figuri culcate, fragmente de armuri de bronz, ornate în relief cu figuri de lei, cocoși, mistreți, șerpi, gîște, himere, apoi ceramică și alte diferite obiecte. Nu cunoaștem numele cetății etrusce de care au aparținut aceste morminte, poate chiar Campiglia, deși acest orășel nu are aspect etrusc.

Menționez că situarea Vetuloniei în aceste locuri a fost determinată de prezența „Caldanelor", interpretate ca „apele calde" amintite de Plinius și de scrierile lui Alberti.

În împrejurimile Campigliei există numeroase urme de vile romane. Colina de deasupra Campigliei se numește Campiglia Vecchia, are numai vestigii de construcții medievale și o panoramă admirabilă, care se întinde pe o rază largă, spre Maremma, spre mare și spre insulele arhipelagului toscan.

[1] Descrierea întregii Italii.

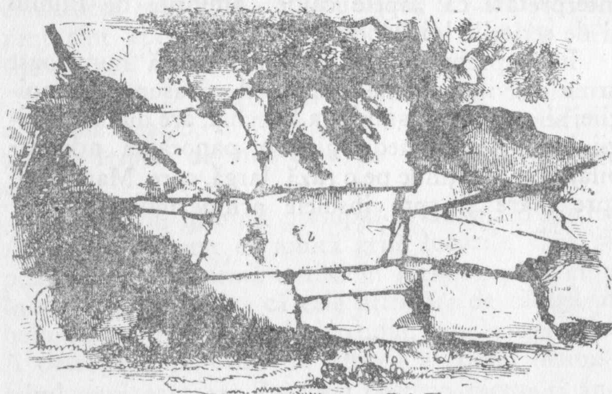
Capitolul XLIII

POPULONIA

Proxima securum reserat Populonia litus
Qua naturalem ducit in arva sinum
Agnosci nequeunt aevi monimenta prioris
Grandia consumpsit moenia tempus edax.
Sola manent interceptis vestigia muris
Ruderibus latis tecta sepulta iacent.[1]

RUTILIUS

Antica Populonia ocupă partea septentrională a promontoriului Piombino. Acesta coboară abrupt pînă la mare unde, odinioară, faimosul port PUPLUNA centraliza şi distribuia fierul provenit din Elba, precum şi produsele Maremmei etrusce.

Zidurile etrusce ale Populoniei

[1] Foarte aproape Populonia este situată pe un mal apărat
Unde duce o pantă firească prin ogoare
Nu se pot recunoaşte clădirile vremurilor dinainte
Timpul care roade toate a nimicit marile ziduri
Rămîn doar urme din zidurile nimicite
Casele zac îngropate sub întinse molozuri.

În prezent, este o plajă singuratică şi nepopulată, în faţa căreia nici o pînză, nici un vaporaş nu se leagănă pe ape. Acestea reflectă acum numai colinele nisipoase care se înalţă şi promontoriul întunecat al Populoniei, cu ruinele sale şi cu singuraticul turn Baratti, la poale.

Promontoriul, acoperit de livezi de măslini, se înalţă brusc. Cu puţin înainte de a sosi la castel, situat pe culme, se străbate o porţiune, foarte ruinată, de ziduri etrusce care înconjoară marginea colinei.

* * *

Castelul din Populonia este un exemplu bine conservat de fortăreaţă feudală. Turnurile şi pasajele crenelate pe care circulau patrulele fac din acesta un edificiu pitoresc dominînd întregul promontoriu. Proprietara castelului este vechea familie locală Desideri, din care timp de secole au provenit seniorii teritoriului Populoniei. Deşi donjonul şi turnul au în prezent numai funcţii decorative, iar bastioanele nu mai au garnizoana armată care să stea de pază, familia Desideri locuieşte încă între zidurile castelului, în mijlocul subalternilor ei, cu aceeaşi demnitate şi simplitate patriarhală fără trufie, proprie timpurilor străvechi. Proprietarul, cu amabilitatea seniorilor de rasă, este întotdeauna gata să primească vizitatorul cu uşile deschise. Nu am avut ocazia să cunosc această nobilă familie Desideri, deoarece membrii ei erau în oraş în momentul vizitei mele, dar un prieten al meu, care a vizitat Populonia în primăvara precedentă din motive de studiu, a fost constrîns, aproape cu forţa, de presantele solicitudini ale proprietarului, să petreacă o săptămînă la castel. Singura parte negativă a acestei generozităţi constă în faptul că libertatea de mişcare şi timpul dedicat studiului antichităţilor sînt limitate în parte, datorită obligaţiilor ospitaliere. Trebuie să spunem totuşi că aceste forme de amabilitate, din păcate destul de rare în vremurile noastre, fac viaţa frumoasă şi poetică.

* * *

Urmele etrusce din antica Populonia sînt puţine, cu excepţia resturilor de ziduri care pot fi încă localizate de-a lungul marginii colinei. Ele ne dezvăluie că perimetrul cetăţii era puţin mai mare de o milă şi jumătate, egală cu vreo două mii patru sute de metri. Se deduce deci că Populonia trebuie să fi fost o cetate de categoria a doua, a cărei importanţă era bazată mai mult pe comerţ decît pe populaţie. Nu ştim dacă a făcut parte din marea Confederaţie ca cetate-stat. În lipsa informaţiilor precise, trebuie să ne referim la cele ce ne-au fost transmise de Titus Livius care afirmă că Populonia a fost una dintre principalele cetăţi din provincia romană Etruria. Această afirmaţie ne face să credem că Populonia, atunci cînd a devenit romană, a avut în plus un teritoriu oarecare, poate Vetulonia care trebuie să fi fost situată prin apropiere. Servius, eruditul din secolul al IV-lea, faimos datorită comentariilor sale despre Vergilius, ne informează că a fost fondată de către corsicani şi apoi cucerită de Volterra, a cărei colonie a devenit. După cîteva monede, studiate de Millingen, s-ar părea că Populonia a fost întemeiată de acei feniceni care s-au stabilit în Corsica şi că aceştia au dominat-o timp îndelungat. Acestea sînt informaţiile din izvoarele istorice. În orice caz, este aproape sigur că, odată cucerită de către etrusci, nu a fost o cetate-stat, ci o cetate independentă. Soarta sa a depins probabil de portul său şi de poziţia sa bine apărată, care o proteja împotriva piraţilor ce atacau periodic coastele. A fost cu certitudine centrul de colectare şi de prelucrare a fierului din Elba, care, ca şi astăzi, era exportat pe continent în vederea prelucrării.

Un lucru este sigur. Populonia a fost o cetate etruscă dintre cele mai vechi. Vergilius o aminteşte ca aliată a lui Enea, căruia i-a furnizat şase sute de ostaşi înarmaţi împotriva celor trei sute din insula Elba şi aceasta este o dovadă, chiar dacă legendară, a importanţei sale. Strabon şi Plinius afirmă că era singura „cetate" etruscă de

lîngă mare, ceea ce însemna că Populonia nu era considerată numai port ci şi cetate. Ştim că în timpul celui de al doilea război punic, şi Titus Livius este cel care afirmă aceasta, a furnizat flotei lui Scipio fierul necesar.

Ca şi Volterra, Populonia a suferit asediul lui Sylla care aproape a distrus-o. Strabon care a văzut-o după un secol spune că portul şi cetatea erau reduse la puţine case în jurul unui templu oarecare. Poate nu şi-a mai revenit niciodată după lovitura primită, chiar dacă ulterior Plinius şi Rutilius Namazianus (acesta în secolul al IV-lea) mai vorbesc încă despre ea.

Micali afirmă că a fost definitiv distrusă de sarazini în anul 826 e.n., dar Repetti menţionează că nu mai exista deja cu două secole mai înainte, deoarece a fost rasă de pe faţa pămîntului de către longobarzi, pe vremea lui Grigore cel Mare.

Singurele vestigii în interiorul zidurilor sînt şase arce în rînduri paralele, despre care s-a crezut, din greşeală, că făceau parte dintr-un amfiteatru, un mozaic cu figuri de peşti, cîteva cisterne, toate din epoca romană. Nu a mai rămas nimic etrusc. Pe vîrful colinei se înalţă un turn, care poate este chiar cel amintit de Strabon şi care servea pentru a observa din depărtare sosirea bancurilor de toni. Din acest punct ridicat, se cuprinde toată Populonia etruscă, potrivit descrierii făcute de Strabon „pe un promotoriu înalt în formă de peninsulă, perpendicular pe mare".

Spre nord, coasta joasă se întinde pînă la înălţimile dinainte de Livorno şi dacă cerul este senin, se pot vedea piscurile înzăpezite ale Alpilor Apuani. Întorcînd privirea spre mare, se descoperă insulele Gorgona şi Capraia şi, în zile favorabile, la extremitatea orizontului, munţii din Corsica. Piscurile Sardiniei sînt ascunse de masa întunecată a Elbei care stă în faţă şi la care se observă în mod distinct muntele Campana şi micul golf Portoferraio.

Porţiunile mai bine conservate ale zidurilor

 etrusce se găsesc pe latura occidentală a cetăţii.

Blocurile dreptunghiulare, îmbinate fără mortar, au diferite înălţimi, astfel încît este greu de numărat rîndurile. Interstiţiile dintre blocuri sînt umplute cu pietre mai mici ca la Volterra şi Fiesole. În general zidurile apar numai la suprafaţa pămîntului, numai pe unele porţiuni se ridică pînă la înălţimea de trei metri. Celelalte vestigii etrusce constau în puţine morminte în pantele dimprejur. La vreo patru sute de metri de ziduri, la sud de cetate, cîteva morminte numite de localnici „grotele Zînelor" se deschid de-a lungul pereţilor scunzi de gresie galbenă. Au intrările tăiate în rocă, ca în Etruria meridională, dar faţadele nu sînt sculptate. Roca este atît de friabilă încît forma originală aproape a dispărut. Au fost descoperite în vremuri îndepărtate şi nu mai pot fi găsite fără ajutorul unui ghid, deoarece sînt aproape ascunse de un stufăriş des format dintr-un soi de fistic înalt.

Pe o colină, la răsărit de Populonia, la vreo milă de castel, au fost deschise de Alexandre François, în 1840, cîteva morminte (dintre care unul un tumul), toate prădate în antichitate şi apoi închise din nou. Nu au conţinut nici un fel de obiecte, astfel încît ştim prea puţine lucruri despre inventarul funebru cuprins de mormintele din Populonia. Mi s-a relevat că, în trecut, au fost găsite cîteva vase pictate la poalele colinei, lîngă capela San Cerboni.

Nu a mai rămas nimic din digurile şi portul Populoniei, a cărei existenţă este certă atît în epoca etruscă, cît şi romană.

În ceea ce priveşte numele cetăţii, ştim de pe unele monede că numele etrusc a fost PUPLUNA, provenind din PHUPHLUNS, numele etrusc al zeului Bachus. Numele este scris şi PUPLANA şi uneori prescurtat în PUP. Latinii au numit-o POPULONIA sau POPULONII, Strabon o numeşte POPLONIUM sau POPULONIUM, ca şi itinerarele geografice. Poate numele PUPLUNA este nu nume compus, deoarece ştim că cuvîntul LUNA semnifica în etruscă port. Astfel LUNI era portul prin excelenţă şi din acest sufix au derivat

O gorgonă etruscă

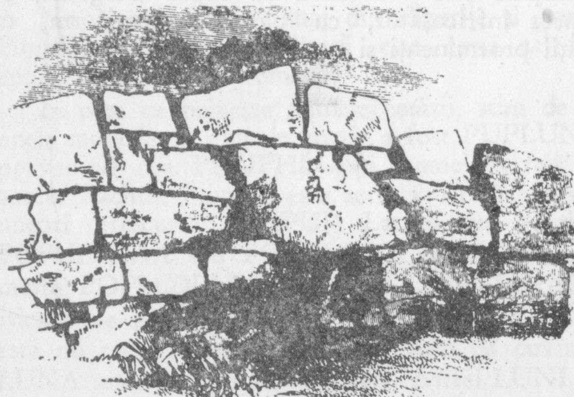
numele PUP-LUNA, VET-LUNA (POPULONIA şi VETULONIA).

Populonia este una dintre puţinele cetăţi etrusce care ne-au furnizat monede de aur, de argint şi de aramă. În general, valoarea lor este indicată de una sau două cruci mici. Figurile imprimate amintesc activitatea sa industrială şi comercială, capul lui VULCAN, un ciocan, o pereche de cleşti, pentru a indica topitoriile de fier. Capul Minervei, o bufniţă, Luna în creştere cu două stele, sau capul lui Mercur, un caduceu, un trident, ca simboluri pentru comerţul său. Cel mai interesant exemplar este o monedă cu capul Gorgonei, cu aspect înfricoşător, cu părul serpentiform, cu colţii proeminenţi şi cu limba scoasă afară.

Capitolul XLIV

ROSELLE – RUSELLAE

Grosseto se găseşte la o distanţă de treizeci şi două de mile de Follonica, pe un drum monoton de-a lungul coastei, după ce a lăsat pe dreapta Torre di Troia, anticul port al lui Traian (*N.T.I. — rebotezat în epoca modernă Punta Ala*), ajunge la Castiglion della Pescaia. Apoi drumul continuă spre interior şi după Gavorrano, Caldana şi Giuncarico, peisajul începe să se înfrumuseţeze astfel încît satul Colonna, situat pe o colină împădurită, se prezintă ca un subiect pitoresc, demn de penelul unui peisagist. În împrejurimile acestui sat, în anul 529 (224 î.e.n.) a avut loc bătălia de la Talamon, terminată cu înfrîngerea galilor.

Zidurile etrusce ale Rosellei

După părăsirea Colonnei, se străbate o întinsă cîmpie mlăştinoasă, fără vreun copac sau casă. Drumul, care dealtminteri este excelent, trece de-a lungul lacului Castiglione (lacus Prelius sau Aprilis al latinilor), acolo unde s-au concentrat cele mai rele aspecte ale Maremmei toscane, miasmele pestilenţiale ale apelor sale stătătoare şi apăsătoarea singurătate a locurilor.

* * *

Grosseto este capitala Maremmei toscane. Comparată cu satele şi ţarinele care o înconjoară, este o oază de civilizaţie, are un aspect curat şi ordonat, cu catedrala sa mică dar artistică amintind de gloriile arhitectonice ale Domului din Siena, şi are chiar şi un teatru. În ceea ce priveşte hotelul administrat de văduva Palandri, pot să confirm că este unul dintre cele mai bune din toată Toscana, la sud de Florenţa Grosseto se află în centrul cîmpiei toscane şi are aproximativ trei mii de locuitori.

* * *

La vreo patru mile de Grosseto, după izvoarele calde numite „Băile de la Roselle", se întîlneşte colina abruptă Moscona, cu ruine pe culme şi care adesea sînt luate drept rămăşiţele Rosellei. Două sînt drumurile care duc la Roselle, unul la dreapta, altul la stînga de „Poggio de la Moscona", cum este numit aici. Am mers pe cărarea din dreapta şi după ce am străbătut o pădure deasă, lungă de aproximativ două mile, am ajuns la poalele colinei de la Roselle. Acest trunchi de con ca şi Orvieto, Saturnia, Cosi, precum şi pantele învecinate sînt pline de păduri atît de dese încît acoperă vederea zidurilor ce înconjoară cetatea. Am intrat în Roselle dinspre sud-vest, apoi am cotit spre dreapta pentru a urma anticele ziduri etrusce, ce apar din loc în loc pe marginea colinei.

Pe porțiuni lungi, blocurile, deși foarte neregulate, sînt aliniate în rînduri orizontale, cu obișnuitele pietre mai mici care umplu interstițiile, ca la Volterra și la Populonia, dar în partea orientală blocurile sînt enorme și diforme, puse unele peste altele, fără vreo ordine aparentă, șlefuite numai la exterior. Se aseamănă în mod ciudat cu zidurile ciclopice de la Tirint din Argolida, așa cum le-a descris Pausanias: „Aceste ziduri au fost construite de Ciclopi și au fost executate din blocuri enorme, fără formă, dintre care cel mai modest ca greutate poate fi tras de o pereche de catîri. Pietre mai mici au fost introduse în interstiții, pentru îmbinarea blocurilor".

Cred că neregularitatea acestor blocuri este datorată calității pietrei ce se cliveazǎ ușor și care deci nu putea fi tăiată decît în straturi orizontale. Pietrele sînt enorme, au o lungime care variază de la doi la trei metri în lungime și de la unu la doi metri în înălțime. Cîteva blocuri au fost lăsate chiar în poziție verticală. Am observat unul cu înălțimea de aproape patru metri. Acolo unde zidurile au fost construite din blocuri atît de mari, nu au fost dărîmate în epoca medievală datorită dimensiunilor lor și sînt înalte de cinci, șase metri, în partea septentrională a cetății. Aceste ziduri nu îndeplinesc rolul de val de apărare, ci au fost construite deasupra nivelului terenului. Pe latura vestică, resturile sînt puține, blocurile sînt mai mici și mai regulate. În această parte a vechii cetăți, se observă multe urme ale unei centuri de ziduri mai spre interior, care înconjoară partea mai ridicată a Rosellei. Această centură este formată din blocuri dreptunghiulare, care se aseamănă ca dimensiuni cu cele folosite în Etruria meridională și spațiul cuprins între această centură interioară de ziduri și cea exterioară mi-a amintit de „pomoerium", spațiul sacru plasat înăuntrul sau în afara zidurilor cetății etrusce, ale cărui urme nu le-am putut descoperi în nici una din celelalte cetăți etrusce.

„Pomoerium" era spațiul sacru trasat cu plugul de întemeietorul cetății și era reglementat de

ritualul etrusc. Era astfel numit de latini deoarece această zonă se afla înăuntrul sau în afara zidurilor (post murum aut pone muros, cum spune Aulus Gellius), sau lîngă ziduri (proximum muro, cum spune Festus). Deși numele este latin, „pomoerium" era cu siguranță de origine etruscă. Această centură interioară de ziduri apără partea înaltă a cetății spre nord, totuși există o a doua centură în jurul unei înălțimi situate la sud-est de cetate, ceea ce ne face să ne gîndim la o centură interioară unică.

Planul Rosellei are forma unui pătrat neregulat, cu un perimetru de aproximativ două mile (egală cu circa trei mii două sute de metri) și de aceea cetatea era mult mai mică decît Volterra, dar mai mare decît Populonia sau Fiesole.

Există aici resturile a șase porți, două la nord, una pentru fiecare latură extremă, două la apus, două la răsărit și nici una pe latura meridională.

În prezent (vreau să spun în acest an 1844) Roselle, înăuntrul și în afara zidurilor este literalmente îngropată în acele tufișuri spinoase pe care localnicii le numesc „păducei", cu spini lungi, foarte înțepători și ascunși, în special în cursul iernii cînd ramurile nu sînt acoperite de frunze, care într-un fel le atenuează asprimea.

Înăuntrul zidurilor puține sînt lucrurile rămase. Acolo unde cred că a fost situată citadela, în mijlocul unor ruine împrăștiate, există cîteva arce romane, despre care se crede, nu știu cu cîtă aproximație, că au făcut parte dintr-un amfiteatru. În partea opusă a cetății, pe latura extremă există o mică colină care are pe culme un șir de trei ziduri pătrate concentrice, despre care Micali crede că au făcut parte din fortăreață, dar mie-mi par mai degrabă, zidurile unui templu sau ale unui turn.

În partea de sud-vest a cetății există un șir de trei arce romane în „opus incertum", lung de vreo treizeci de metri. Bolțile sînt acoperite de un fel de val de pămînt și în apropiere există rămășițele unei porți care traversează centura interioară a zidurilor.

De la Roselle se observă întinsa vale a rîului Ombrone, ruinele satului Istia pe malurile sale, „Poggio della Moscona", pe culmea căruia se văd resturile unui turn rotund. De-a lungul drumului spre Siena se găsește satul Batignano, unde locuiește domnul Iacobetti, proprietarul terenului pe care este situată Roselle. Spre mare, se întinde valea și lacul Castiglione, despre care am amintit la începutul capitolului.

Necropola de la Roselle, datorită tufărișului des care acoperă colina, practic trebuie încă descoperită. Ținînd seama de faptul că terenul este de cele mai multe ori stîncos, trebuie să presupunem că mormintele au fost construite din zidărie și apoi acoperite de pămînt, ca singurul mormînt vizibil, descoperit pe colină, în afara zidurilor, spre miazăzi. Este o mică încăpere de doi metri pe un metru și cincizeci de centimetri, construită din pietre cu dimensiuni medii și acoperită cu lespezi mari, groase de treizeci de centimetri. Odinioară, încăperea trebuie să fi fost foarte adîncă dar acum este umplută cu pămînt și un om deabia poate sta în picioare. Se intră de sus, după ce s-a mișcat o piatră, deoarece intrarea originară care se deschidea pe o latură a încăperii este încă sigilată. Mormîntul este practic o groapă foarte greu de găsit, deoarece nu are nici o indicație la suprafață.

Este foarte asemănător mormintelor din Saturnia și cred că este foarte vechi. Era singurul mormînt deschis al metropolei, dar cred că în această zonă există încă foarte multe morminte care mai trebuie descoperite, în mijlocul pădurii dese dimprejurul zidurilor. Mi s-a spus că în această zonă, de cînd se ține minte, nu au fost făcute săpături.

Micali vorbește despre o lampă de bronz, foarte simplă, găsită în apropiere, iar Cluver despre bucăți de marmoră, coloane, statuete de bronz, monede descoperite în această zonă.

Zidurile Rosellei, prin uimitoarea lor măreție, aparțin, fără îndoială, unei perioade străvechi, și pot fi incluse printre construcțiile cele mai vechi

din Italia. În timp ce zidurile de la Cosa și Saturnia, construite cu bine cunoscutul sistem poligonal, sînt dintr-o epocă tîrzie, poate chiar romană, nimeni nu a pus vreodată la îndoială marea vechime a acestor ziduri și nici nu a cerut ajutorul izvoarelor istorice.

Suprafața limitată a cetății ne face să ne gîndim la Roselle ca la o cetate dependentă și nu ca la una dintre cele douăsprezece cetăți-stat ale marii Confederații etrusce. Totuși, trebuie să fi fost importantă dacă Dionysios din Halicarnas amintește că Roselle, împreună cu Chiusi, Arezzo, Volterra și Vetulonia și în pofida hotărîrii cetăților interaliate, s-a aliat împotriva lui Lucius Tarquinius zis Priscus. Mențiunea lui Dionysios este prima citare istorică pe care o avem despre Roselle.

Titus Livius o menționează de trei ori. Amintește că în anul 453 (300 î.e.n.) consulul Marcus Valerius Maximus și-a condus armata în teritoriul Rosellei și a distrus aici rezistența etruscilor, constrînși să ceară pace. Mai amintește că în 460 293 î.e.n.) consulul Postumius Megellus a trecut teritoriul Rosellei prin foc și sabie, a cucerit cetatea și a făcut două mii de prizonieri și a ucis tot atîția în cursul bătăliei. Mai amintește, în sfîrșit, că Roselle a furnizat flotei lui Scipio, în timpul celui de al doilea război punic, grîu și lemn de pin pentru construcția navelor. Roselle este chiar citată de Plinius care o consideră drept colonie romană.

Roselle a continuat să existe și după prăbușirea Imperiului. A fost sediul episcopal pînă în 1138, atunci cînd puținii locuitori rămași, precum și episcopul, tocmai din cauza tîlhăriilor care bîntuiau în regiune, au decis să se mute la Grosseto.

De atunci Roselle trăiește sălbatică și izolată în ruina sa, locuită numai de vulpi, mistreți și de șerpi veninoși. Este străbătută numai de păstori. Aceștia își petrec ziua culcați pe iarba pajiștii care ascunde uimitoarele ruine ale Rosellei și nu-i cunosc nici numele și nici istoria.

Capitolul XLV

TALAMONE – TELAMON

După Grosseto, cea mai apropiată localitate de interes etrusc este Talamone, la aproximativ optsprezece mile spre sud, spre Roma. După vreo nouă mile de drum monoton, se traversează Ombrone cu un bac. Acest rîu, Umbrus al latinilor, nu este foarte lat, dar nu poate fi trecut prin vad. Plinius amintește că era navigabil, dar nu știm pînă la ce adîncime.

După satul Albarese, drumul continuă printr-o vale împădurită, flancată de un șir de coline, faimoase datorită vînătorii de mistreți și de căpriori. În locul unde colinele ajung la mare, pe un mic promontoriu, se înalță un castel cu puține case împrejur și un mic port la poale. Este portul Talamone. Se află la două mile de Via Aurelia, despărțit de șoseaua consulară printr-o fîșie nisipoasă presărată de resturi de edificii romane. Sătulețul are un aspect mizer, dincolo de orice închipuire, complet ruinat, nepopulat în timpul verii din cauza malariei, iar în timpul iernii, este locuit de nu mai mult de o sute cincizeci de suflete. Nu are nici hotel, dar chiar dacă ar avea, nimeni nu s-ar gîndi să poposească într-un loc atît de primitiv, fără nimic atrăgător. Cu atît mai mult cu cît Orbetello se găsește numai la douăsprezece mile.

Chiar și din punct de vedere arheologic, oprirea la Talamone este inutilă. Într-adevăr, nu există în sat sau în împrejurimi vestigii etrusce și numai de-a lungul coastei ies la suprafața nisipului puține resturi de vile romane.

Pe culmea promontoriului, pe care localnicii îl numesc „Talamonaccio", există un turn și puține ruine romane. Această localitate, care cuprinde micul port spre apus, contestă Talamonelui privilegiul de a fi locul unde s-a înălțat o așezare etruscă.

Portul mai păstrează încă numele care, potrivit legendei, pare să-l fi primit de la Telamon, argonautul care a acostat aici, întorcîndu-se din faimoasa expediție în Colchida. Talamone este cu siguranță străvechi, dar nu putem stabili dacă a fost fondat de către pelasgi (ca multe alte cetăți de pe coastă), sau de către etrusci, atunci cînd au vrut să beneficieze de un port între Populonia și Cosa.

Nici în această cercetare nu sîntem ajutați de istorici. Polibius este primul care-l menționează. Amintește că în împrejurimile sale, romanii i-au învins pe gali. Aceasta s-a întîmplat în anul 529 (224 î.e.n.). Plutarh amintește că Marius, întors din Africa a acostat aici în anul 87 î.e.n. pentru a-și reuni forțele proprii. Aceasta este practic ultima informație pe care o avem despre Talamone, cu excepția itinerarelor geografice care-l numesc ca port. Nu mai avem informații despre el pînă în secolul al XIV-lea.

Deși informațiile istorice au fost atît de puține, sîntem convinși că în perioada etruscă a fost un port foarte activ, tocmai pentru că era la adăpost de toate vînturile, inclusiv de cele meridionale care găseau în piscul Argentario un obstacol natural. Cu certitudine, trebuie să fi servit ca port pentru cetățile populate din hinterland și importanța sa ne este dovedită și de găsirea unor monede care au fost bătute cu numele său și foarte asemănătoare cu asul roman, cu capul lui Ianus pe o parte și cu prova unei nave pe revers. Numele său era scris concis TLA, în litere etrusce.

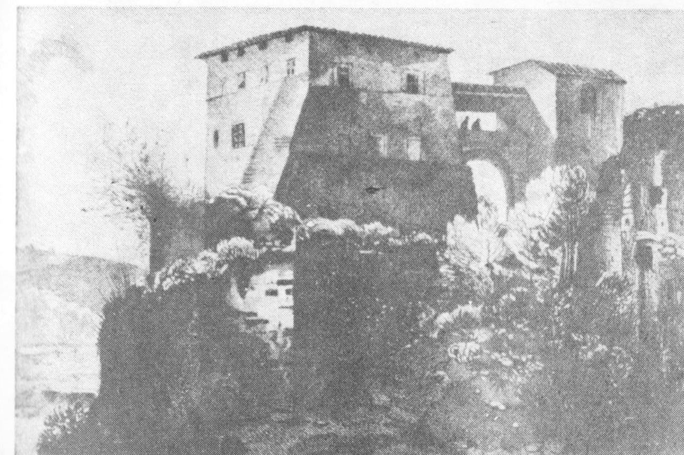
În prezent, portul este atît de împotmolit de nisip și atît de plin cu alge încît chiar ambarcațiile pentru navigația de-a lungul litoralului au dificultăți la acostare. Apoi în timpul verii, mlaștinile de-a lungul coastei îl fac absolut de nelocuit.

Drumul continuă spre Orbetello prin cîmpia nesănătoasă și flancată de mici coline pe stînga, care odinioară erau împodobite de superbele cetăți etrusce. Muntele Argentario înaintează în marea Tireniană și are în față grațioasa insulă Giglio (Crinul) cu piscurile împădurite (Igilii silvosa cacumina[1], cum ne amintește Rutilius în cursul faimoasei sale călătorii spre Luna). De-a lungul coastei, pe distanțe de multe mile, se întind păduri de pini, pînă la rîul Osa (Ossa al latinilor), care trebuie traversat în prezent cu un bac deoarece podul roman, din care au rămas ruinele, nu a fost păstrat din vina nepăsării oamenilor. După puține mile, încă un bac pentru a traversa Albinia, pentru a ajunge apoi la Orbetello, care se oglindește în balta ce are în față masa majestuoasă a muntelui Argentario.

* *
*

Referitor la poduri, în Toscana există un proverb care spune: „CÎND VEZI UN POD SĂ-L ONOREZI MAI MULT DECÎT PE UN CONTE". La drept vorbind, trebuie să spunem că în Toscana și aiurea „Conții" sînt mai numeroși decît cireșele, încît îi găsești la fiecare colț de stradă, dar în ceea ce privește „podurile", ei bine! trebuie să recunoaștem că în Italia este aproape un dezastru!

[1] Piscurile împădurite ale Igiliei.

1. Castelul din Isola Farnese

2. Mormîntul Campana în momentul descoperirii

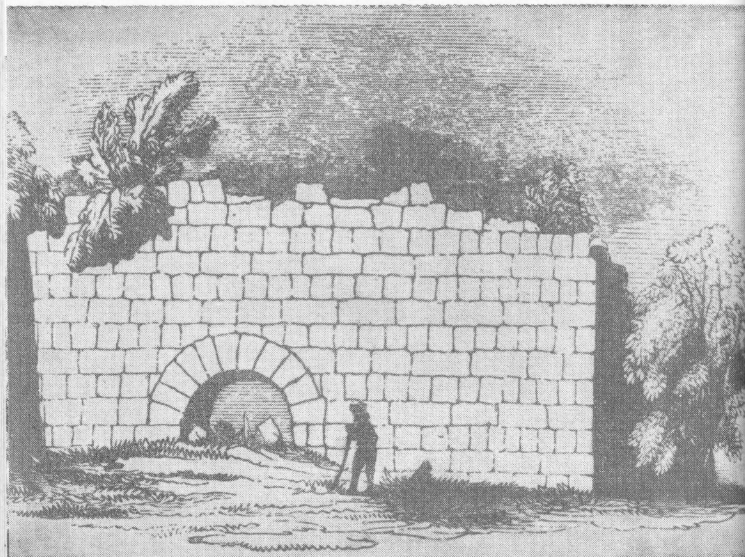

3. Amfiteatrul de la Sutri văzut de la intrare

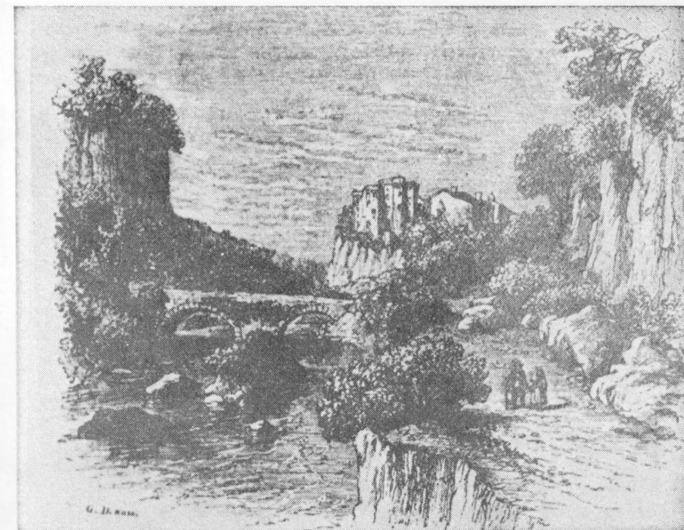

4. Poarta lui Jupiter, Falleri

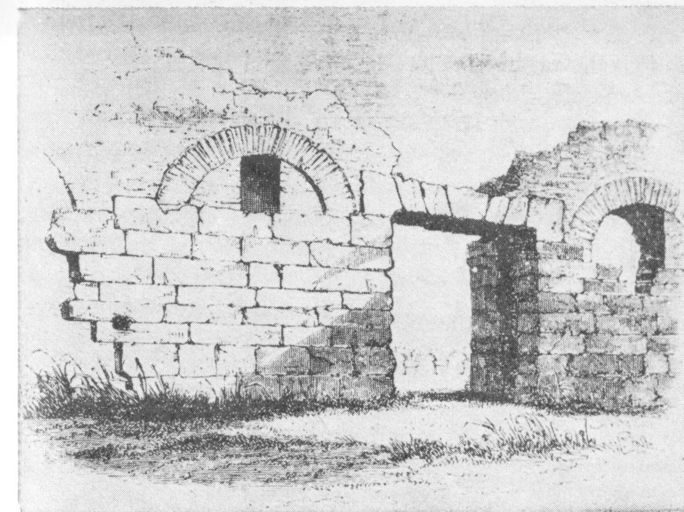

5. Zidurile din Falleri. Partea în partea estică

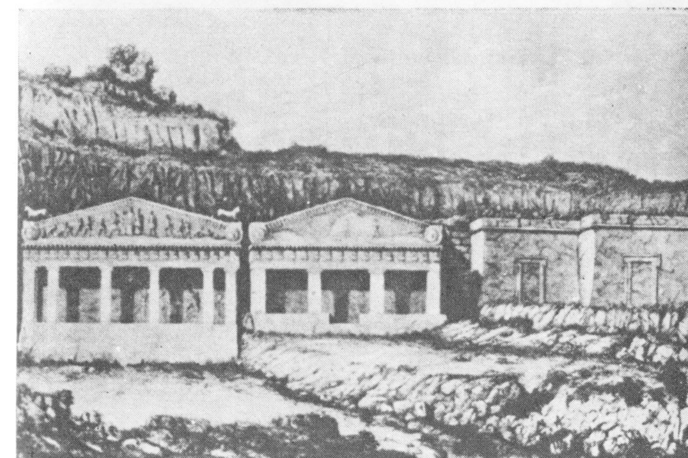
6. Corchiano

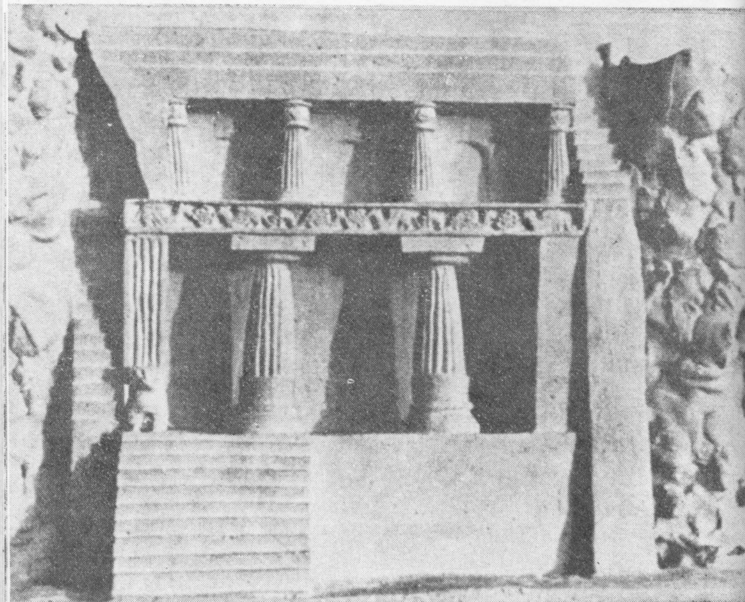
7. Intrarea principală a teatrului din Ferento

8. Priveliştea necropolei de la Castel d'Asso

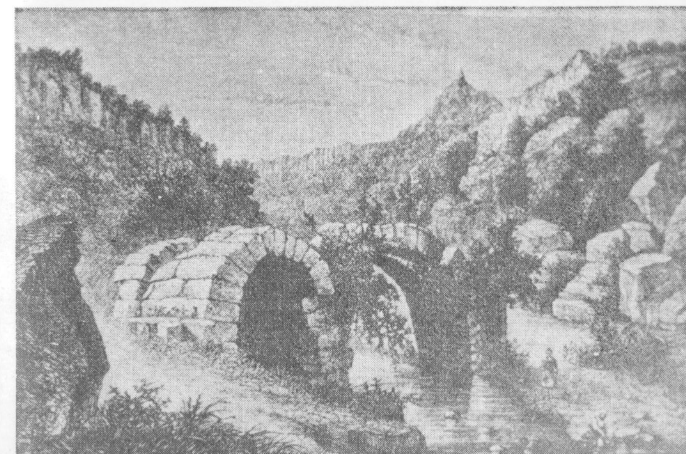

9. Morminte în formă de templu din Norchia. Reconstituire (L. Canina 1848)

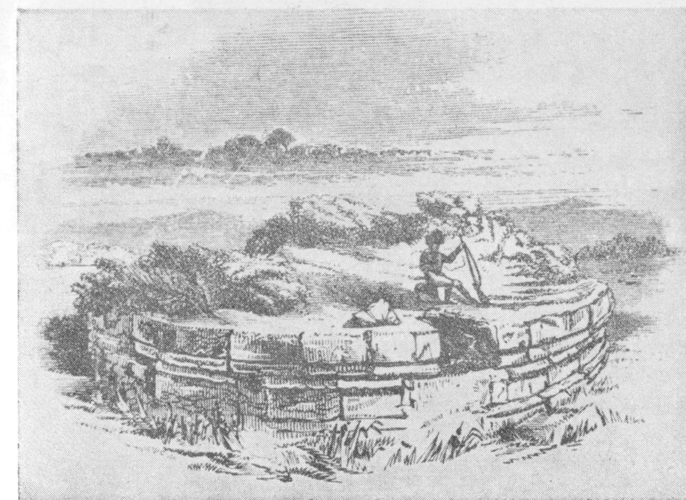

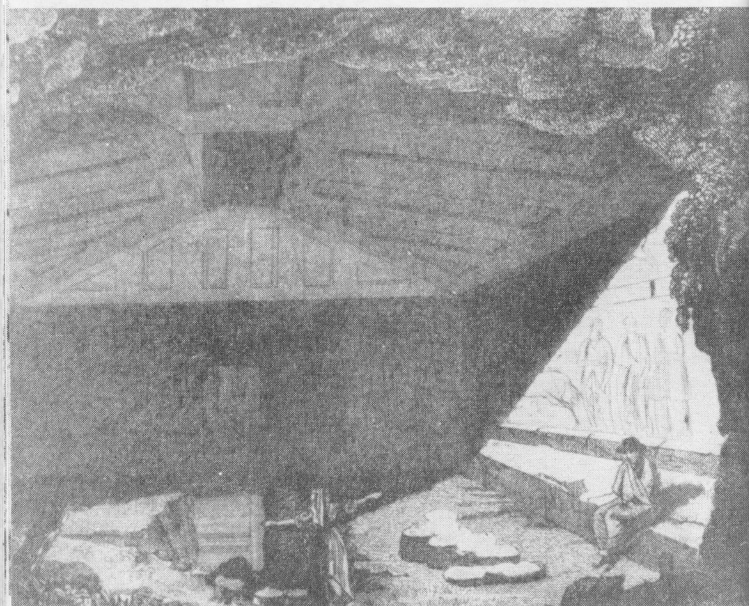
10. Norchia. Mormîntul Lattanzi. Reconstituire

11. Pod etrusc

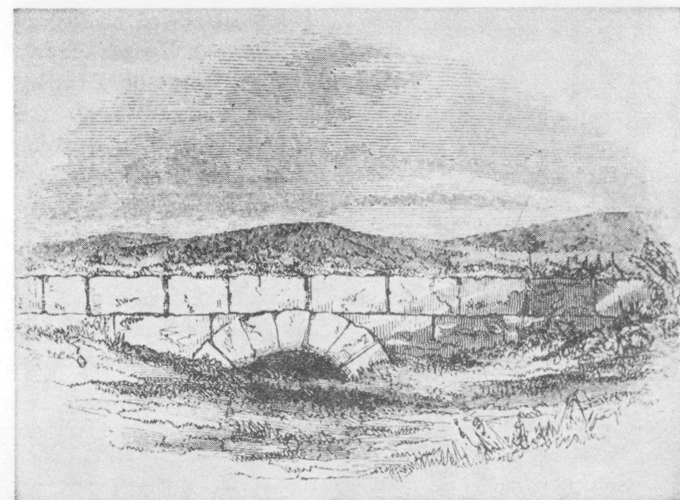

12. Mausoleul din Montarozzi

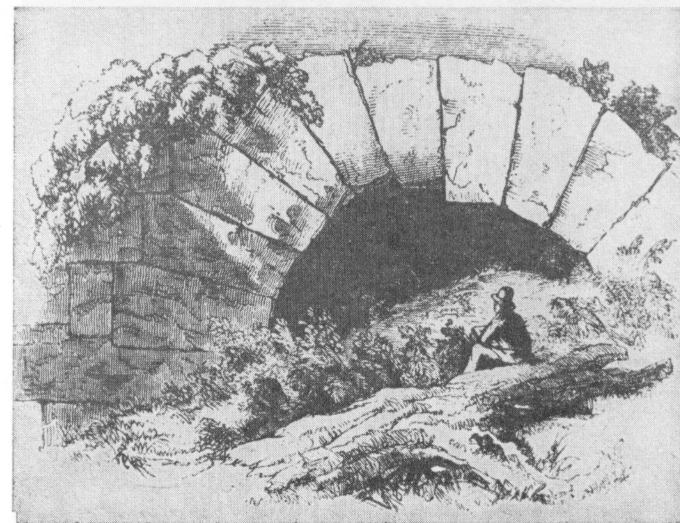

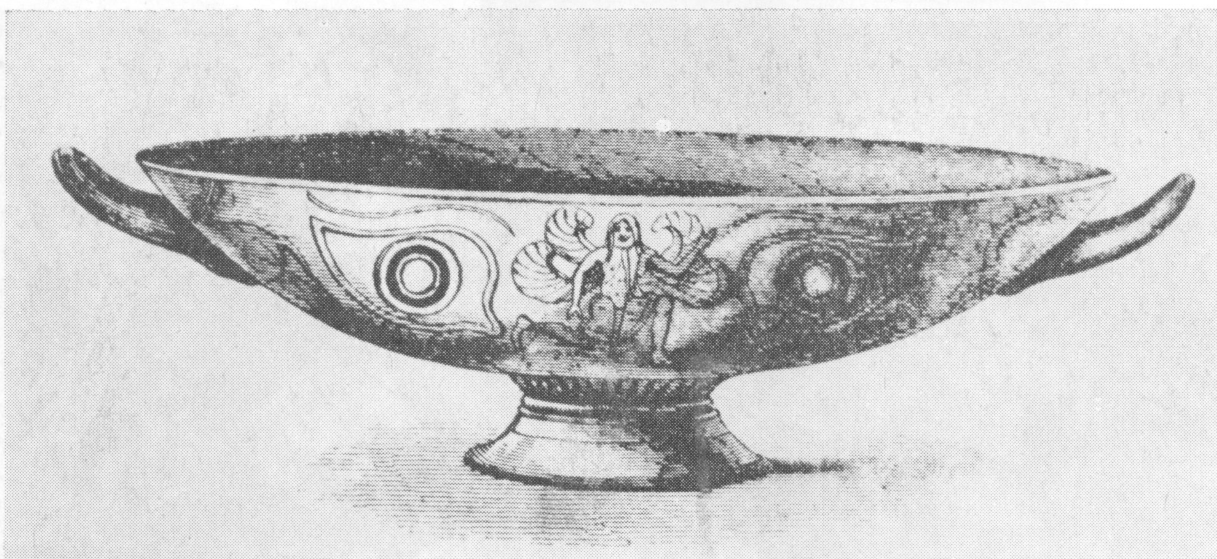
13. Mormîntul Mercareccia

14. Poarta etruscă a vechii Tarquinii

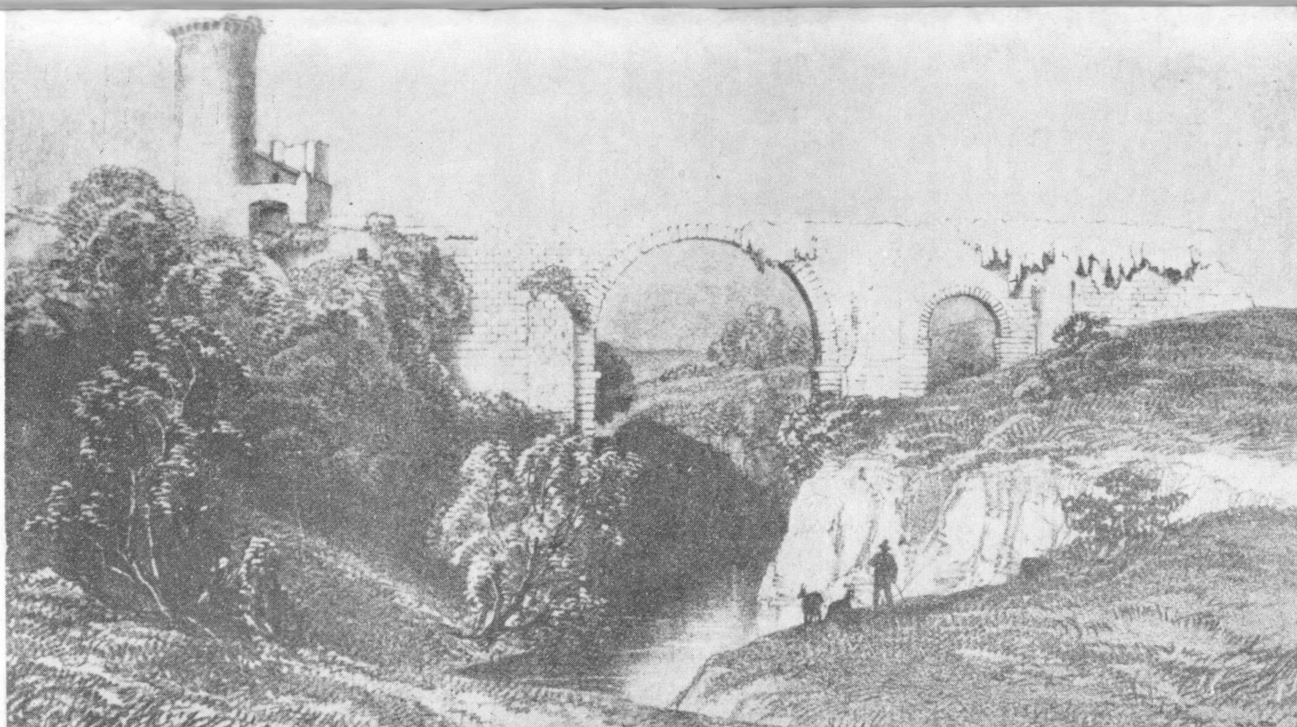
15. Străvechi canal colector de pe rîul Marta

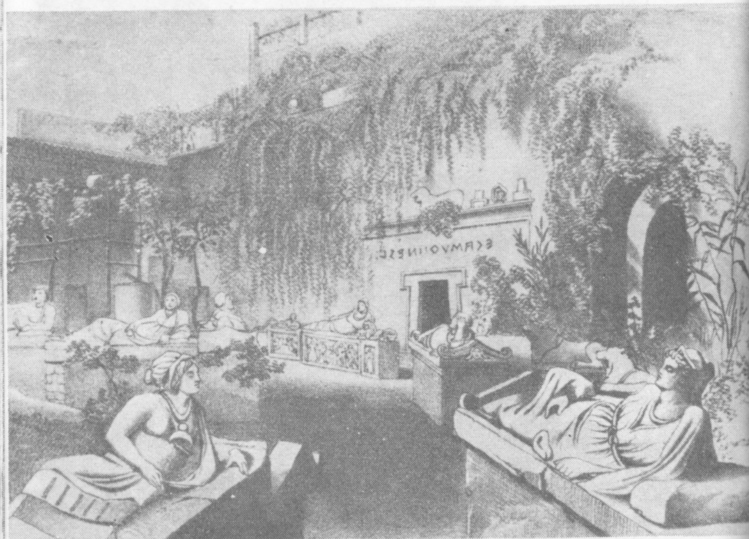

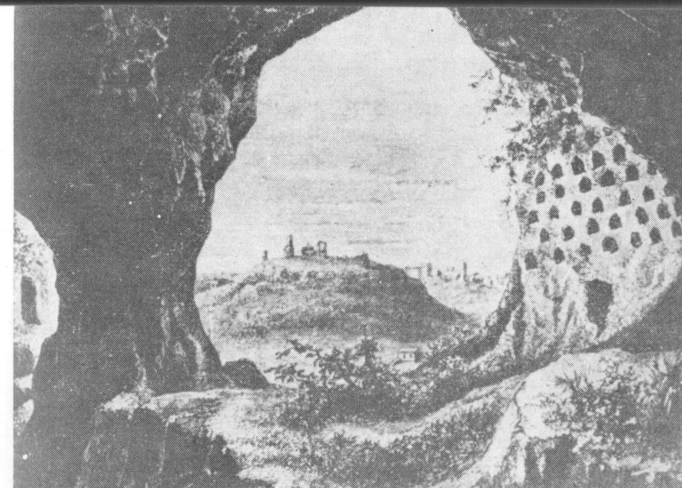
16. Kylix din Vulci

17. Podul de la Badia din Vulci

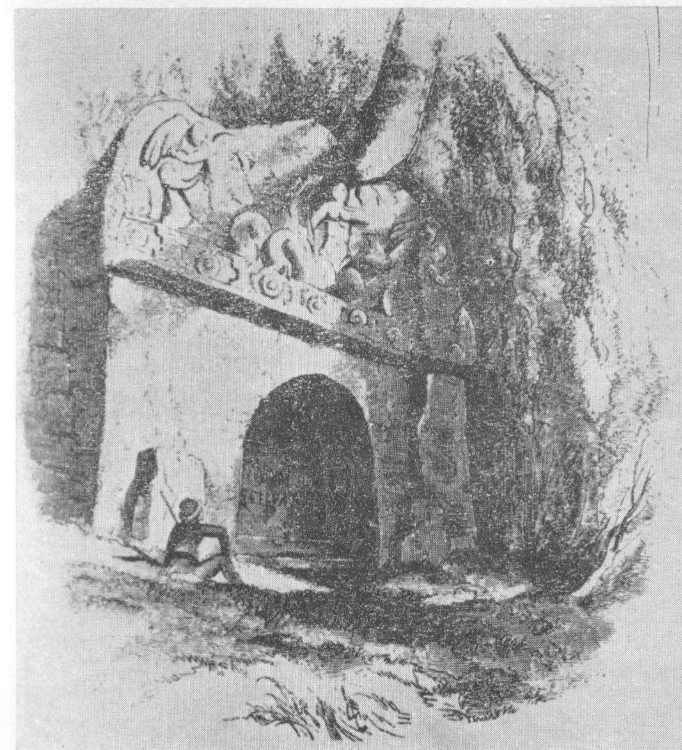

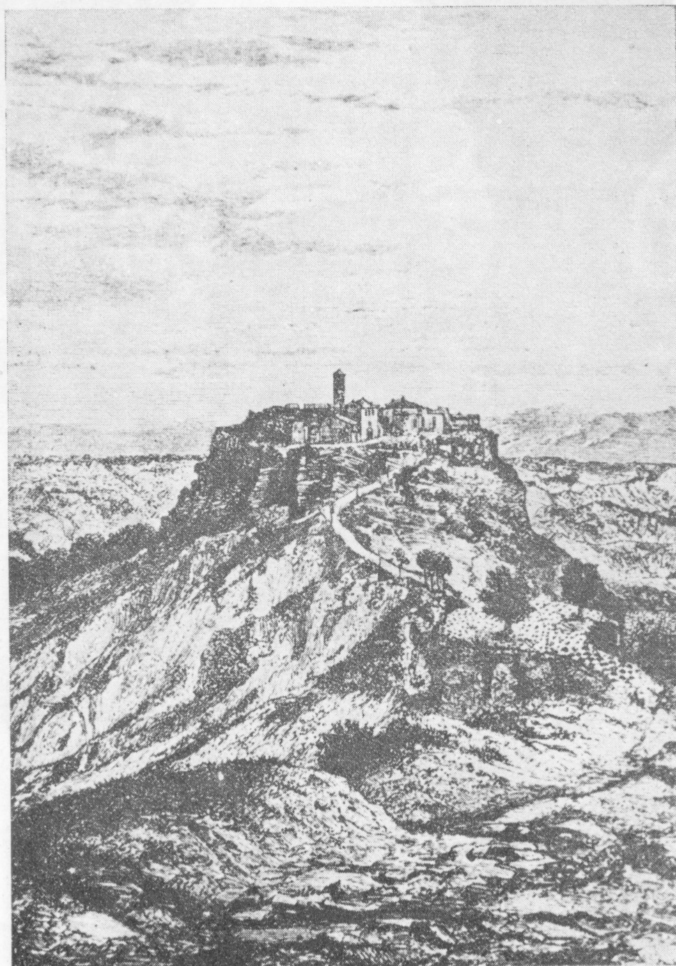
18. Colecţia Campanari din Tuscania

19. Toscanella văzută de la Columbariu

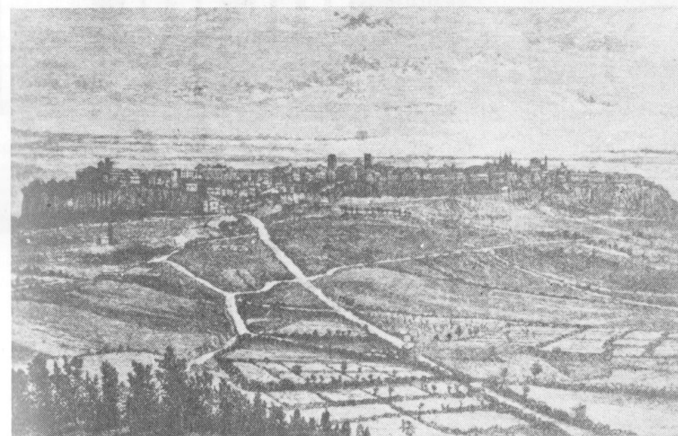
20. Mormîntul Fontana

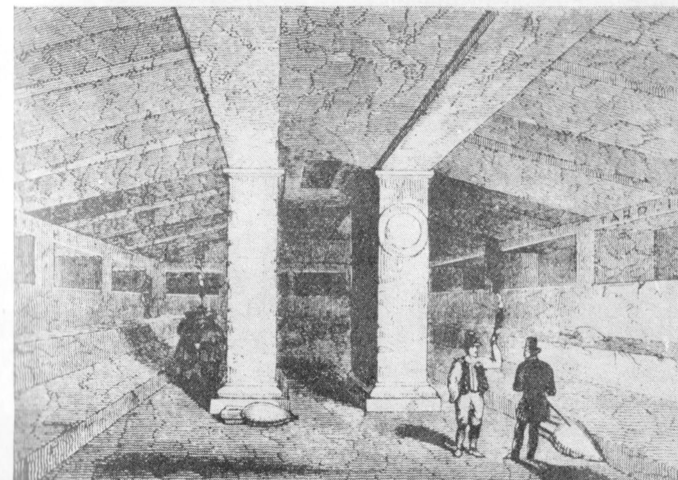

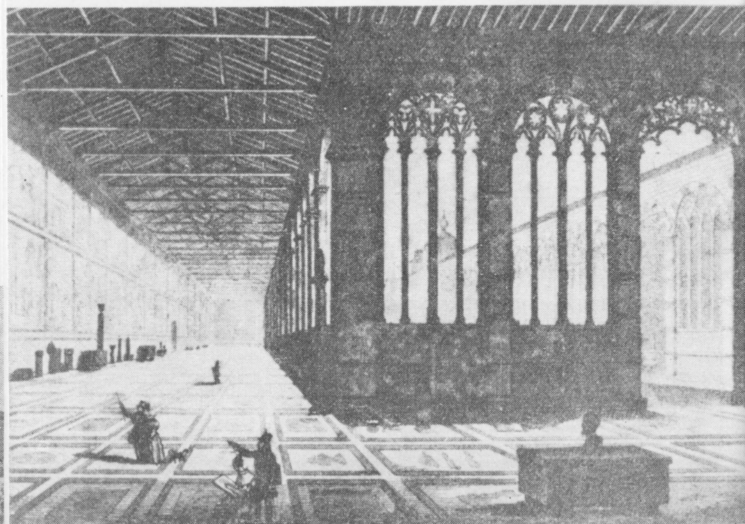
21. Cetatea Bagnorea

22. Priveliște din Orvieto

23. Mormîntul familiei Tarquini din Cerveteri

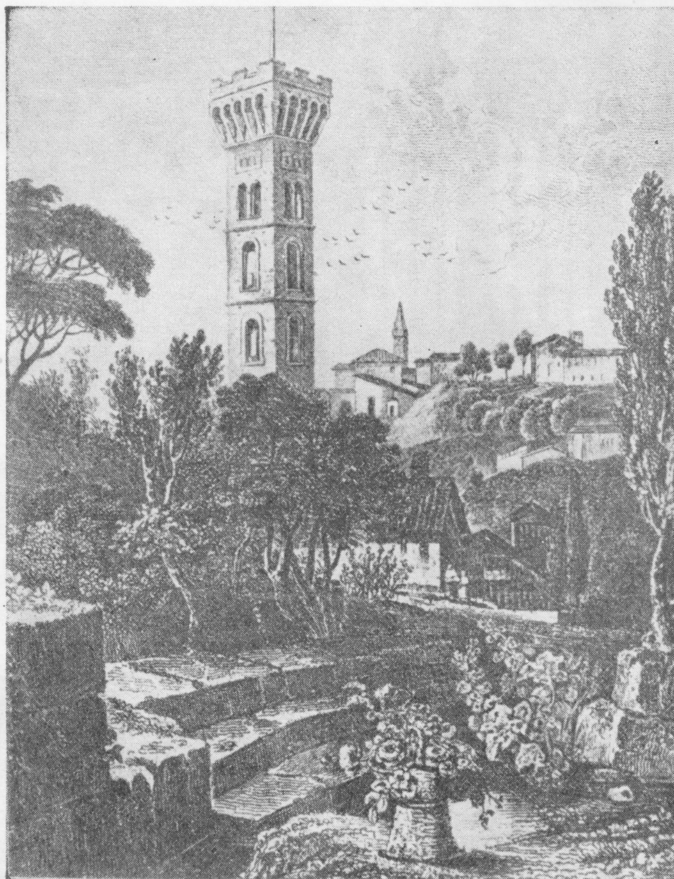

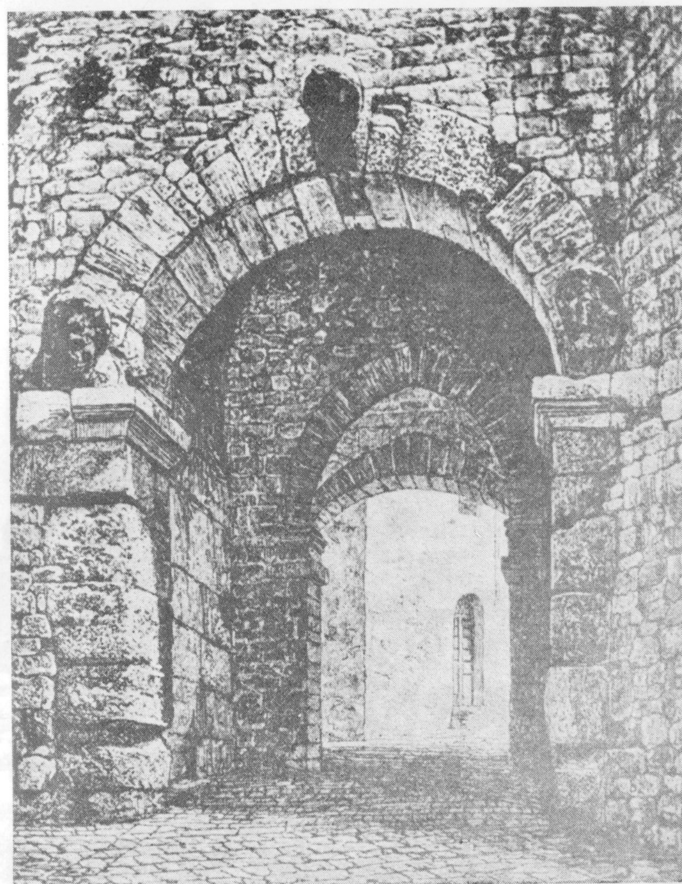

24. Muzeul cimitirului din Pisa

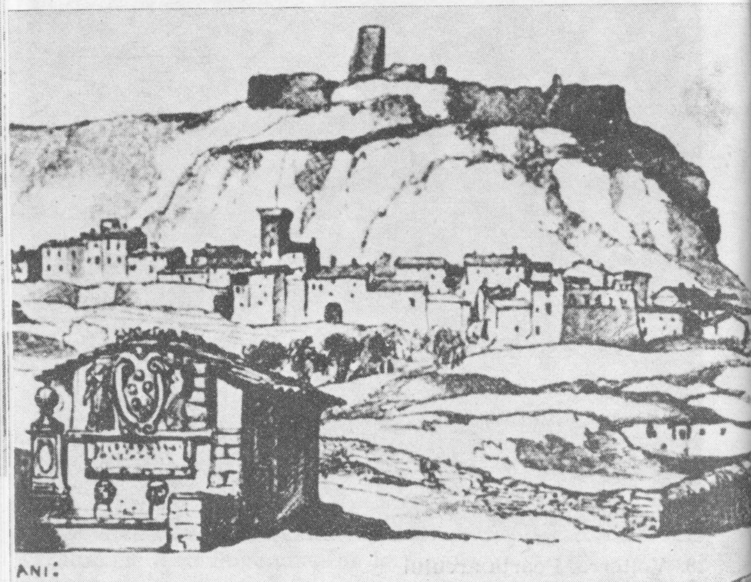
25. Piața miracolelor din Pisa

26. Florența. Piața marelui duce

27. Ruinele teatrului roman de la Fiesole

28. Volterra. Poarta arcului

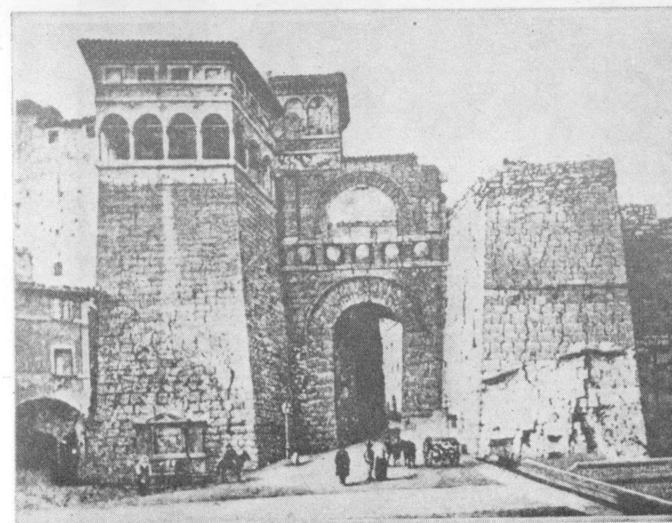

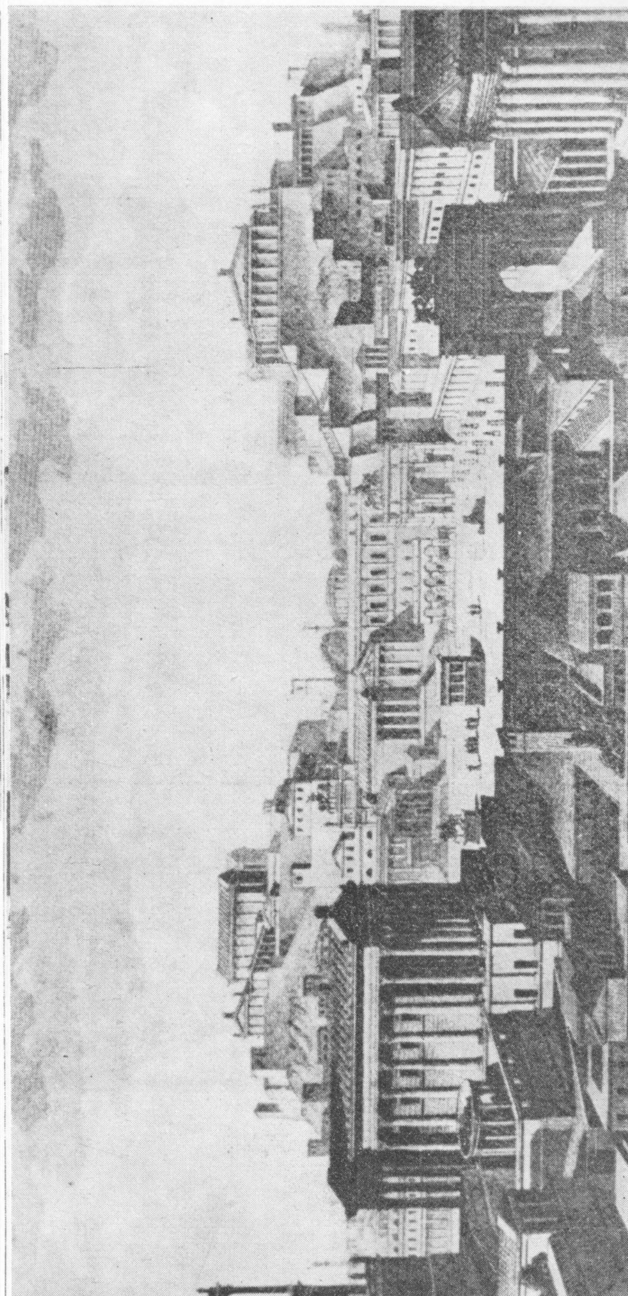
29. Vederea cetății Cetona

30. Arezzo. Piața de sus

31. Perugia. Arcul lui Augustus

32. Forul roman. Reconstituire

Capitolul XLVI

ORBETELLO

Orbetello are aspectul sinistru al cetăţilor fortificate şi mijloacele sale de apărare sînt într-adevăr puternice. Spaniolii care au stăpînit-o de la 1557 pînă la 1707, ţinînd seama de poziţia sa favorabilă, fiind apărată în mod natural de apele bălţii şi de peretele vertical al muntelui Argentario, au transformat-o într-o fortăreaţă inexpugnabilă prin adăugarea unor ziduri şi a unor turnuri. Balta care o înconjoară din trei părţi, deşi este mediul ambiant ideal pentru ţînţari, în timpul verii, este o binefacere pentru locuitori, datorită abundenţei de peşte.

Dar Orbetello este şi mai interesantă datorită antichităţilor sale. Zidurile care o protejează din trei părţi spre mare, sînt formate din blocuri poligonale, ca zidurile de la Norba, Segni, Palestrina la sud de Roma. Blocurile şi construcţia alcătuiesc împreună acel tip de ziduri care în Italia sînt numite pelasgice. Totuşi, în epoca medievală, au fost dărîmate şi refăcute din aceleaşi materiale. Observîndu-le cu atenţie, se constată că vechile blocuri poligonale au fost practic scoase din vechile ziduri şi reutilizate pentru cele noi, iar spaţiul dintre blocuri a fost umplut cu mortar şi cu cărămizi.

După modul de tăiere al blocurilor care formau la origine zidurile, pare foarte probabil ca Orbetello, precum Pisa, Pyrgi, Alsium, să fi fost o

cetate pelasgică. Că a fost apoi locuită de etrusci este fapt dovedit pe deplin de mormintele descoperite în împrejurimile cetăţii, exact în istmul care o leagă de uscat. Cea mai mare parte din acestea a fost descoperită pe proprietatea domnului Raffaele De Witt, care posedă o colecţie de obiecte etrusce. Mormintele au fost reînchise pentru că terenul este atît de friabil încît tavanul se prăbuşeşte, îngropînd inventarele funebre.

Au fost găsite sarcofage de nenfro, vase simple şi chiar picturi, tripode şi alte obiecte de bronz, totuşi nimic deosebit de frumos sau de rar. A fost găsit aici şi un capitel, păstrat în grădina domnului De Witt, cu volute şi cu capete, ca acela care există la Tuscania în colecţia Campanari.

Aceste vestigii confirmă certa origine etruscă a cetăţii Orbetello. Dar care a fost numele său etrusc? Unii cred că este Succosa, amintit de Tabula Peuntigeriană, deşi distanţele nu corespund cu localităţile învecinate. Unii se gîndesc la SUCCOSA, adică SUB COSA, ca loc situat la poalele Cosei.

Menţionez că numele Orbetello nu are nimic de a face cu numele etrusc, pierdut în mod iremediabil. Că a fost apoi o cetate romană este dovedit de resturi de coloane, de altare, de cippi şi de alte vestigii. Există diferite presupuneri referitoare la numele actual. Se crede că derivă din URBICOLA, alţii cred că din URBS VETUS, alţii din URBS VITELLI. În secolul al XIII-lea, într-o bulă papală, a fost numită URBICELLA.

Ştim cu certitudine că a fost de origine pelasgică, apoi etruscă şi în sfîrşit romană. În prezent, este un oraş de oarecare importanţă, al doilea numai după Grosseto în Maremma toscană. În pofida bălţii, este salubru şi şi-a dublat populaţia în ultimii douăzeci de ani.

* * *

Găzduit în mod decent la „Locanda dell'Ussaro", am făcut cunoştinţă, la cină, cu preotul paroh din Talamone, un strălucit şi politicos tînăr prelat, foarte iubit de enoriaşii săi. Rosinetta, tînăra nepoată a proprietarului hanului, conversa cu amabilitate cu noi oaspeţii şi în acelaşi timp îl sîcîia pe tînărul preot încercînd să-l facă ridicol din cauza făgăduinţei sale de castitate. Trebuie să spun că la un moment dat cearta s-a aprins şi termenii folosiţi de această tînără de şaptesprezece ani au devenit atît de îndrăzneţi (Hic nullus verbis pudor, aut reverentia mensae[1]) încît ar fi îndemnat pe orice doamnă englezoaică, dacă ar fi fost prezentă, să părăsească sala.

(N.T.I. *Natural acest episod se referă la anul de graţie 1845!*)

[1] Aici nici o pudoare în cuvinte şi nici respect pentru masă.

Capitolul XLVII

ASEDONIA – COSA

Cernimus antiquas, nullo custode, ruinas
et desolatae moenia foeda Cosae.[1]

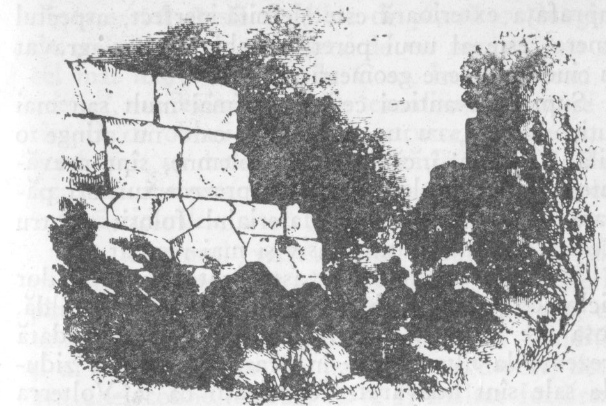
RUTILIUS.

Astfel a văzut-o Rutilius dinspre mare, la începutul secolului al V-lea, cînd trecuseră o sută de ani de la părăsirea sa. I-a apărut atunci poetului păgîn, care-și amintea cu dor de măreția Romei, o zonă pustie cu puține ruine, înconjurată de ziduri prăbușite. Și a rămas așa încă alte patrusprezece secole. Totuși, este o localitate etruscă dintre cele mai interesante, situată pe o colină ce se înalță deasupra mării cu vreo două sute de metri, imediat după istmul meridional care leagă muntele Argentario de coastă.

Pentru a ajunge aici se parcurge Via Aurelia pe o distanță de aproximativ cinci mile după Orbetello, apoi se cotește pe un drum secundar spre dreapta, care duce direct la Cosa. Acesta este încă anticul drum, ce se recunoaște după pietrele de pe margine care-i indică traseul, precum și după puținele pietre rămase din fundația drumului. Are pe margini cîteva ruine de ziduri din cărămidă și un columbar, toate vestigii romane.

Antica Cosa a fost rebotezată Ansedonia și este inutil să întrebi pe cineva unde se găsește Cosa, pentru că nimeni nu a auzit vreodată vorbindu-se despre aceasta. Multă vreme chiar și poziția sa a făcut obiectul unor dispute. Unii o

[1] Zărim ruinele antice, fără nici o pază
și zidurile prăbușite ale părăsitei Cosa.

Poartă și zidurile Cosei

situau la Orbetello, alții la Santa Liberata, pe muntele Argentario, lîngă portul Santo Stefano. Cu toate acestea, Strabon ne-a lăsat o descriere atît de precisă încît nu putea da loc la îndoieli. O descria astfel: „Cosa este o cetate situată deasupra nivelului mării. Înalta colină pe a cărei culme este așezată cetatea este situată într-un mic golf lîngă Portus Herculis și are în spatele său laguna. Pe înălțime, în interiorul micului golf, există un turn pentru a vedea din depărtare sosirea tonilor“. Totul corespunde adevărului.

Cine a văzut așa-numitele „Cetăți Ciclopice“ din Lațiu și din regiunea Sabina, din Grecia și din Asia Mică, (aceste miracole ale artei arhaice care umplu de admirație, prin măreția lor și prin taina meșterilor lor) va rămîne uimit la vederea zidurilor de la Cosa. Cine a văzut deja Norba, porțile de la Segni și Arpino, citadela de la Alatri, Cori, Palestrina, aceste sublime trofee ale primei civilizații italice, va rămîne surprins de a le revedea și aici, atît de departe de locurile obișnuite.

Va vedea imense blocuri poligonale reunite fără mortar, dar cu atîta măiestrie încît îmbinările sînt simple linii, printre care, adesea, se încearcă în zadar introducerea lamei unui briceag.

Suprafața exterioară este șlefuită perfect, aspectul general este al unui perete de-abia finisat, gravat cu ciudate desene geometrice.

Suprafața anticei cetăți este mai mult sau mai puțin pătrată, cu un perimetru care nu atinge o milă. Zidurile, încă înalte și solemne, sînt prevăzute, din loc în loc, cu patrusprezece turnuri pătrate și două rotunde. Materialul folosit pentru acestea este mai puțin masiv și mai regulat.

În multe privințe este asemănătoare „Cetăților Ciclopice", dar se deosebește în altele. De pildă, Cosa are turnuri, care nu sînt aproape niciodată prezente la alte cetăți, în afară de aceasta zidurile sale sînt adevărate fortificații ca la Volterra și la Roselle și nu simple valuri de pămînt ca la satele din Lațiu și din regiunea Sabina. În sfîrșit, aceste ziduri au în partea de sus un fel de trecere sau de pasaj pentru patrule, amănunt care nu există nicăieri în altă parte.

Grosimea zidului variază de la un metru și cincizeci de centimetri la doi metri, mai gros la bază și mai puțin gros în partea de sus, partea interioară este rustică și neșlefuită ca cea exterioară. Partea inferioară are blocuri poligonale, ușor micșorate în partea de sus. Partea superioară este formată de rînduri orizontale de pietre mai puțin colosale și mai bine șlefuite. Diferența între cele două sisteme este netă, fapt care ne face să credem că zidurile sînt construite în două perioade diferite, partea poligonală mai veche, partea dreptunghiulară mai modernă.

Există trei porți, conform ritualului etrusc, una la nord, una la sud și alta la răsărit. Toate sînt duble, ca cele de la Volterra, dar fără arc. Stîlpii se înalță vertical pînă la vreo șase metri și mai au încă o înălțime de cinci metri, sînt pătrați acolo unde se sprijinea arhiva de lemn. Amintim cercetătorului că porțile „Cetăților Ciclopice" aveau ca arhitravă o piatră monolitică, o grindă de lemn, sau în caz contrar, un arc fals format din pietre conice.

Porțile de la Cosa sînt formate de o construcție și mai masivă decît aceea a zidurilor. În poarta

dinspre sud există un bloc de piatră cu lungimea de trei metri, cu grosimea de un metru, care este cel mai mare observat la Cosa. În ziduri sau sub acestea, nu există guri de canalizare, cum se întîmplă de obicei la cetățile etrusce, dar poate că acest fapt se datorează dificultăților de a le localiza, din pricina asperității murilor care aproape sufocă zidurile.

În interiorul vechii Cosa totul este ruină, pretutindeni un haos de dărîmături, de materiale părăsite, de ziduri etrusce, de bolți subterane, care timp de secole au constituit refugiul banditilor și al răufăcătorilor. În partea de sud-vest, deasupra unei coline, trebuie să se fi înălțat fortăreața. Este încă apărată de ziduri, în parte poligonale, în parte formate din pietre dreptungiulare, ca la Roselle. Pe această suprafață restrînsă, multe ruine, unele încă înălțate deasupra terenului, multe urme de fundații, toate construcții cu certitudine romane și care ne fac să ne gîndim la zidurile și la fundațiile templelor lui Jupiter, ale Junonei, Minervei, care cu siguranță trebuie să fi existat.

În partea dinspre răsărit există încă multe resturi de edificii încă în picioare, pînă la ferestrele primelor etaje.

*

* *

Printre atîtea ruine, o bucurie sigură pentru vizitator o constituie panorama de care se bucură de la înălțimea colinei de la Cosa, deosebită, variată, grandioasă. Jos, golful scăldat în soare și Porto Ercole (Portus Herculis celebrat de Rutilius și apoi citat mereu în itinerarele geografice), în fața, marea calmă și de un albastru intens. Alături se găsește lungul lac Burano, în fața, masa mare a muntelui Argentario, Gibraltarul pămîntului toscan, care, ca o mare corabie, pare să navigheze în fața localității Orbetello, portul său. Spre nord pădurile de pin se întind de-a lungul coastei pînă la Talamone și dincolo, în fund, înălțimile Troia și

piscurile sure ale Elbei. În fața, ochiul se oprește

pe grandioasele insule Giannutri și Giglio și la sud, urmînd linia plajei, orizontul este închis de Munții Tolfa, deasupra Civitavecchiei. În mijloc domnește marea Maremmă toscană, joasă și nisipoasă, presărată din loc în loc de lagune și păduri de pini. Goală și pustie, fără nici o casă și fără nici un copac.

Totuși, tocmai în această regiune atît de pustie au existat odată Vulci, cetatea strălucitoare, în prezent mină de vase grecești, Forum Aurelii, Tarquinii, regina cetăților etrusce, cu portul său Gravisca!

*
* *

Dar să ne întoarcem la ale noastre. Nu există morminte pe pantele dimprejurul Cosei. Este probabil că, întocmai ca la Roselle, Cortona și Saturnia, datorită terenului stîncos au fost construite din zidărie și apoi acoperite de pămînt. Așa-numitele „Băi ale Reginei", de lîngă „Torre della Tagliata", dezvăluie vestigiile unui complex termal roman, din care se mai pot vedea în prezent cîteva pardoseli de mozaic.

Dar ideea noastră fixă este mereu îndreptată spre zidurile Cosei, atît de diferite de altele. Cui au aparținut? Au fost etruscii cei care le-au construit, sau umbrii ori pelasgii (primii locuitori ai regiunii), ori cuceritorii romani? Această ultimă ipoteză pare cea preferată. Ea a fost avansată pentru prima dată de Micali, care a afirmat că zidurile de la Cosa și Saturnia au fost dintre cele mai puțin vechi din regiune și că au fost probabil opera romanilor, mari imitatori ai stilurilor altora, care au folosit adesea pietre poligonale în construcția edificiilor publice.

În pofida acestor afirmații, dealtminteri logice, nu avem nici o dovadă certă pentru a considera aceste ziduri drept construcții romane. Convingerea noastră privitoare la caracterul arhaic al Cosei se bazează pe marea asemănare dintre aceste ziduri și cele ale altor cetăți foarte vechi din Lațiu și pe prezența porților, care întocmai ca cele cu

certitudine etrusce de la Volterra, au în plus particularitatea de a nu avea arc, ci numai arhitrava orizontală tipică pentru construcțiile arhaice.

Marea sa vechime este atestată de Vergilius care amintește că această cetate, împreună cu altele din Etruria, a trimis ajutoare lui Enea. Plinius o numește „Cosa Volcentium" și din această afirmație unii autori au crezut că Cosa a făcut parte din teritoriul cetății Vulci.

Acestea sînt singurele mențiuni referitoare la vechimea Cosei. A căzut probabil sub jugul roman împreună cu Vulci, cam în anul 474 al Romei (279 î.e.n.), iar Titus Livius o elogiază pentru faptul că împreună cu alte șaptesprezece colonii romane, a contribuit la aprovizionarea flotei lui Scipio, în cursul celui de al doilea război punic.

Nu știm cînd a căzut în ruină, poate acest lucru s-a întîmplat în al III-lea sau al IV-lea secol al erei noastre. La începutul secolului al V-lea, Rutilius a găsit-o complet pustie și la începutul acestui capitol, am amintit versurile sale pline de tristețe.

Capitolul XLVIII

VETULONIA

Maeoniaeque decus quondam Vetulonia gentis.[1]

SILIUS ITALICUS.

În cursul peregrinărilor mele prin Maremma toscană, am auzit, în primăvara anului 1844, despre unele descoperiri arheologice care au avut loc la Magliano, în Toscana, un sat la vreo opt mile de mare, între rîurile Osa și Albegna. Din curiozitate, am hotărît să vizitez acele locuri, cu atît mai mult cu cît se găseau pe drumul pe care trebuia să-l parcurg de la Orbetello la Saturnia.

După ce am traversat rîul Albegna cu un bac, am sosit după cinci mile de drum de țară foarte noroios, la Magliano, un sat mizer, fără nici un han, cu puține case în jurul unui castel în ruină. Am fost îndrumat de inginerul Tommaso Pasquinelli, autorul săpăturilor și constructorul drumului care trebuia să lege satul de salinele de la gura de vărsare a rîului Albegna.

Inginerul mi-a confirmat faptul că trebuind să se îngrijească de pietruirea noului drum, a dispus efectuarea unor săpături alături de lucrări și a descoperit blocuri mari de tuf, care cu siguranță proveneau din fundațiile zidurilor unei cetăți. Mi-a precizat că urmînd blocurile, a putut să reconstituie perimetrul așezării, care trebuie să fi măsurat șapte mii două sute de metri.

Cu amabilitatea toscană obișnuită s-a oferit să-mi arate locurile, călăuzindu-mă personal. Am

[1] Și Vetulonia pe vremuri podoaba gintei Meoniene (Etrusce).

constatat că cetatea ocupa o platformă joasă situată între Magliano și coastă și se găsea la o distanță de unsprezece mii de metri de mare, cinci mii opt sute de metri de Magliano, trei mii două sute de metri de rîul Albegna și de cinci mii de rîul Osa. În partea de sud-est se învecina cu pîrîul Patrignone, iar pe celelalte părți, terenul cetății cobora lin pînă la cîmpie. Înăuntrul perimetrului zidurilor, o centură mai mică indica locul fortăreței.

Deși nu a mai rămas nimic din ziduri și nici o ruină nu mai apărea din pămînt, nu a fost greu de recunoscut originea etruscă a locului. Tot terenul era din abundență acoperit cu fragmente de teracotă, semn sigur al unei antice așezări omenești; mai mult, aceste fragmente nu erau amestecate cu bucăți de marmoră, de porfir sau de alte pietre apreciate, fapt care exclude colonizarea romană.

Deși zidurile sau mai bine-zis fundațiile sale au fost aproape în totalitate duse în altă parte de către inginer, au mai rămas totuși cîteva blocuri pentru a confirma aspectul său etrusc. Mai existau urmele unui drum urban, mărginit de fundațiile caselor. Au fost scoase la lumină multe obiecte de bronz și vase de teracotă, o piatră ovală de porfir negru și bucăți de marmoră albă, care poate că au făcut parte dint-un templu. Inginerul mi-a dăruit un ac mare de bronz cu urechea și vîrful foarte corodate (poate un ac pentru saltele) care a fost înlăuntrul zidurilor, împreună cu „fibulae", vîrfuri de lănci, piroane și statuete de divinități. A mai fost găsit un chip mare de argilă roșie, cu diametrul de un metru, acoperit cu o placă de plumb cu greutatea de peste unsprezece kilograme. Era plin de materiale arse.

În afara zidurilor, spre nord, existau mulți tumuli cu diametrul de cinci, șase metri, care aveau baza de zidărie, acum din păcate dărîmată în vederea recuperării pietrelor necesare lucrărilor stradale. În partea dinspre Magliano, au fost descoperite resturile unui stabiliment termal roman.

Au fost recuperate mici baze de coloane dorice și

monede din epoca lui Vespasianus. Au mai fost descoperite diferite morminte cu groapă, ca cele de la Volterra și Vulci și în sat am putut vedea obiectele găsite, un leu din „peperino" de aproximativ treizeci de centimetri, un mic sfinx, statuete în stil egiptean, un mic idol de bronz cu o seceră în mînă, toate în stil arhaic. În morminte nu au fost descoperite vase pictate, dar multe vase de „bucchero", dintre care unele de dimensiuni mari cu figuri în relief ca acelea de la Sarteano. Au fost găsiți și scarabei de cornalină.

Morminte pictate au fost descoperite (din nefericire reacoperite cu pămînt) în colinele situate între Magliano și Albegna și inginerul Pasquinelli, care le-a văzut, mi-a spus că pe peretele unuia, alcătuit din două încăperi funebre, era pictat un arcaș călare în momentul în care lansează săgeata, un centaur înaripat, cu barbă și cu coada serpentiforme. Ca ornamente existau delfini, flori, șerpi cu capul de șoim.

Am rămas mult timp pe gînduri meditînd la ceea ce am văzut și mi s-a povestit, pînă cînd, confruntînd și măsurînd distanțele dintre golful Talamone și locurile vizitate, am exclamat: „Aceasta trebuie să fi fost cu siguranță cetatea, iar Talamone portul său". De fapt, toate elementele îmi dădeau dreptate.

Distanța dintre această cetate și Talamone corespundea distanței dintre Tarquinii și Gravisca, dintre Caere și Pyrgi. Se înălța într-o zonă deschisă, salubră, putea să se extindă „ad libitum"[1] și era în contact direct cu Talamone. Cu siguranță, acesta era portul său, centrul afacerilor sale, prima sa apărare dinspre mare. Poziția sa împăca în mod strălucit principiile de securitate și de avantaje ale unei cetăți la mare și imita perfect aspectele celor mai vechi puteri ale mării etrusce, Pisa, Tarquinii, Caere.

Desigur, judecînd după mărimea suprafeței sale, trebuie să fi fost mai mică numai decît Veii,

[1] După plac.

egală cu Volterra și cu certitudine a avut o mare importanță maritimă și comercială.

Nu puteam să cred că o cetate atît de importantă să nu fi fost amintită de autorii antici, dar sub ce nume? Mi-au revenit în memorie numele a numeroase cetăți etrusce dispărute, Caletra, Statonia, Sudertum, Salpium, pînă cînd un nume m-a străfulgerat și mi-a țîșnit prin minte: VETULONIA.

Acest nume m-a satisfăcut și m-a convins. Am căutat să văd ce spuseseră despre Vetulonia autorii antici. Primul a fost Dionysios din Halicarnas care a plasat-o printre cele cinci cetăți etrusce aliate cu latinii împotriva lui Lucius Tarquinius Priscus; celelalte erau Clusium, Arretium, Volaterrae, Ruselle. Această citare este foarte importantă și dovedește că Vetulonia era una dintre cele douăsprezece cetăți-stat.

Cel de al doilea autor care m-a convins a fost Silius Italicus, care ne confirmă antichitatea și importanța Vetuloniei. Ne amintește că Roma a importat din această cetate fasciile, „sella curulis" de fildeș, toga de purpură și folosirea goarnei în război.

Urmează Plinius și Ptolemeu care o consideră ca una din coloniile interne din Etruria. Mai mult, Ptolemeu precizează că se înălța lîngă izvoarele de apă caldă, populate de pești, nu departe de mare.

Toate cele de mai sus puteau fi rezumate în puține cuvinte: Vetulonia a fost o cetate etruscă dintre cele mai vechi, de primă importanță și cu mare strălucire, a fost una dintre cele douăsprezece. Era situată lîngă izvoarele calde și trebuie să fi fost aproape de mare.

Toate aceste amănunte se adaptau perfect părerii mele. Importanța sa era demonstrată de întinderea suprafeței sale. Nu se găsea departe de mare (Plinius spune „non procul a mari"), ba chiar se găsea la o distanță potrivită, întocmai ca Tarquinii și Caere. În ceea ce privește izvoarele

calde, am putut să constat cu satisfacție că lîngă

Talamonaccio, la vreo două, trei sute de metri de mare, existau izvoare calde. Nu existau nici peşti, dar poate că au trăit pe vremea lui Plinius.

Oricîte investigaţii am făcut n-am găsit nici o urmă a anticului nume, dar şi Veii, Fidene, Cosa precum şi alt cetăţi etrusce antice erau necunoscute locuitorilor moderni.

Vetulonia trebuie să fi fost o cetate maritimă şi acest aspect era confirmat de monedele găsite, care pe faţă au scris VATL în etruscă, iar pe revers, un trident ce străpunge doi delfini. O altă monedă prezenta o roată şi o ancoră şi avea scris VETL . . . A pentru VETLUNA.

O lespede descoperită la Caere în 1840 (în prezent la Muzeul Lateran) reproduce numele Vulci, Tarquinii şi Vetulonia. Aceasta ultima este dealtminteri reprezentată de un bărbat gol ţinînd în mînă o lopată şi un con de pin; în fund, un pin. Figura goală este Neptun, iar copacul este pinul sacru. Canina are o ipoteză interesantă referitoare la această lespede. Crede că a făcut parte din piedestalul unei statui a împăratului Claudius (autorul celor douăzeci de volume de istorie etruscă dispărute) şi că în cele trei părţi care lipsesc, au existat numele celorlalte cetăţi din confederaţia etruscă. Ipoteza este logică şi fascinantă.

Nu ştim nimic despre sfîrşitul Vetuloniei. Dacă a fost părăsită, a fost probabil din cauza malariei, dacă a fost distrusă de un inamic victorios, s-ar explica prezenţa blocurilor lăsate în mare dezordine, enormele grămezi de fragmente de teracotă şi multe urme de materiale arse, vizibile pînă în prezent.

Poate a dispărut înainte de stăpînirea romană în Etruria şi acest fapt ar justifica tăcerea lui Titus Livius şi a lui Strabon, precum şi absenţa ruinelor romane înlăuntrul perimetrului zidurilor. Cu certitudine, Vetulonia a existat sau a renăscut în perioada imperială, aşa cum mărturiseşte Plinius şi Ptolemeu şi aşa cum o dovedeşte o lespede latină găsită la Arezzo, pe care dorim să o reproducem pentru cercetător:

Q. SPURINNAE Q. F
P . . . . . . .QUINTIANO
EQ. PUBL. LAVR. LEVIN
AEDIL . . . . . VIR. CURAT
KALEND. PLEB. ARRET
CUR . . . . . UBL. VETULO
NENSIUM PLEBS
URBANA

Notă. *Epigraful poate fi reconstituit, cel puţin parţial, după cum urmează:* QUINTO PURINNAE QUINTI FILIO P. . . .QUINTIANO EQUO PUBBLICO LAURENTI LEVINATI AEADILI... VIR CURATORI KALENDARII PLEBIS ARRETIUM CURATORI REI PUBBLICAE VETULONENSIUM PLEBS URBANA).

* * *

Ne-am gîndit că multe vestigii romane existente în regiune ar putea să aparţină renăscutei Vetulonia, colonie romană. Poate a urmat soarta Veilor, care distrusă şi abandonată, a renăscut prin voinţa împăraţilor, într-o epocă în care Pax Romana a pacificat sufletele şi rivalităţile tuturor popoarelor.

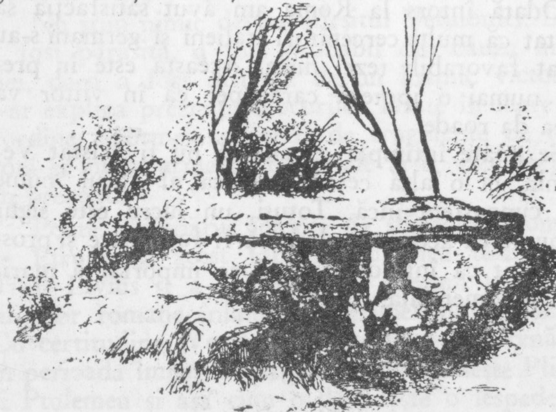
Odată întors la Roma am avut satisfacţia să constat că mulţi cercetători italieni şi germani s-au arătat favorabili tezei mele. Aceasta este în prezent numai o ipoteză care sper că în viitor va putea da roade.

Se poate întîmpla ca aici să nu fi existat Vetulonia, ci o altă cetate etruscă al cărui nume nu-l cunoaştem încă. Totuşi, un lucru este sigur şi anume că aceasta trebuie să fi fost mare şi prosperă, atît ca întindere cît şi ca importanţă maritimă şi comercială.

Capitolul XLIX

SATURNIA – SATURNIA

Saturnia este unul dintre locurile cele mai străvechi din Etruria și este situată în valea rîului Albegna, la douăzeci de mile de mare. De la Magliano se trece în Toscana prin Pereta, un mic sătuc situat într-o vale adîncă, cu un castel în ruină pe culmea colinei. De aici drumul urcă pînă la Scansano, un mic sat fără nici o importanță, exceptînd poziția sa dominantă. De la Scansano la Saturnia, distanța este de treisprezece mile de drum de țară, prin păduri și cîmpii pustii, care se transformă în timpul ploilor în bălți. După ce am traversat, nu fără greutate, rîul Albegna, am ajuns în sfîrșit în fața Saturniei.

Mormînt din Saturnia

Ca și Cosa și Roselle, Saturnia ocupă culmea unei platforme stîncoase și ca și Orvieto este înconjurată de coline. Actualul orășel ocupă numai parțial suprafața vechii Saturnia. Pe scurt, este un sat cu o biserică și împrejur puține case care stau să cadă. Are numai un mic palat cu aspect decent, acela al marchizului Pianciatichi Ximenes, un nobil de sînge aragonez, a cărui familie posedă acest conac de cel puțin două sute cincizeci de ani. La drept vorbind, există în sat un fel de cîrciumă-han (ar fi o nebunie să te gîndești la prezența unui hotel), dar o privire rapidă în interior m-a convins că adjectivul cel mai apropiat pentru a-l caracteriza era cuvîntul „oribil".

* * *

M-am hotărît să cer ospitalitate la palat. Slavă Domnului, logofătul sau administratorul marchizului a consimțit bucuros și mai mult, mi-a găsit o călăuză bună pentru vizitarea antichităților. Deoarece vizita la necropola „Pian di Palma" ar fi necesitat o jumătate de zi, am decis de comun acord cu „ciceronele" Domenico Lepri, să amînăm vizita pentru a doua zi.

Reîntors la „palat", l-am găsit pe administrator împreună cu oamenii săi pe punctul de a merge la cină. Nu știu dacă s-a pregătit ceva deosebit în cinstea mea, pot numai să afirm că nici un țăran englez nu și-ar fi putut permite luxul unei cine ca aceea care ne-a fost rezervată, în plus însoțită de scuzele „domnului Gaspare", căruia masa oferită i se părea nedemnă de importanța oaspetelui. Ni s-a servit o supă, carne de vițel, de ied, de pui, vînat și ca încheiere fructe uscate și brînză. Toate aceste „bunuri ale lui Dumnezeu" produse de moșia Castelului au fost pregătite în marea bucătărie de la parter, care servea și ca sufragerie pentru servitori. Aceștia erau serviți direct de bucătar, în farfuria pe care i-o prezentau și se așezau apoi la masă împreună cu ceilalți, pentru a consuma cina. Pot să spun că aceasta a fost pa-

triarhală și excelentă (Prorsus jucunde coenam produximus illam[1]).

Dormitorul de la etaj era comod și primitor și totul era spre lauda „administratorului" care a organizat totul singur, ținînd seama de faptul că „printre cei ai casei" nu exista nici o reprezentantă a sexului frumos. Mi-a părut tare rău că nu am putut prezenta, la plecare, mulțumirile mele nici unei „FILLIDE, CARILLI sau DOLCE AMARILLI"[2].

Sugerez exemplul meu celor care se gîndesc să viziteze Saturnia. Desigur, ospitalitatea la „Castel" nu este gratuită, ba chiar poate costă dublu decît la han, dar călătorul va avea plăcerea unei mese bune, a unui pat bun și a unei tovărășii plăcute.

Norocos va fi acela care, călătorind prin acele locuri, va putea să întîlnească și voiosul surîs al „domnului Gaspare" și să se bucure de ospitalitatea sa.

Recomand să nu se călătorească în timpul lunilor calde. Saturnia, în pofida poziției sale înalte, este infestată în timpul verii de „aerul" cel mai rău datorită apelor sulfuroase și miasmelor din văile largi care o înconjoară. După seceriș toți fug și numai puține persoane mai rămîn înlăuntrul zidurilor satului.

* * *

Teritoriul antic are formă de romb, cu unghiurile îndreptate spre punctele cardinale. Are un perimetru de aproximativ două mile, poate ceva mai mult, dacă se calculează și adîncile frînturi ale terenului. Fortificațiile medievale au fost construite pe ruinele anticelor ziduri, de aceea sînt simple, fără redute pentru amplasarea artileriei.

Zidurile etrusce pot fi localizate numai în trei puncte. Partea cea mai bine conservată se află la sud, unde se găsește castelul în ruină precum și Porta Romana. Zidurile poligonale care flanchează poarta sînt încă intacte, întocmai ca la Cosa, cu suprafața bine finisată și blocurile îmbinîndu-se perfect. Sînt înalte de aproximativ patru metri și poarta, cu siguranță originală, are stîlpii formați din pietre dreptunghiulare. Repetti consideră că zidurile și poarta sînt construcții romane. Este greu de demonstrat acest lucru, oricum drumul care trece pe sub Porta Romana este roman și încă mai păstrează fundația originală.

În partea de răsărit a satului, în locul numit „Il Marruccone", chiar deasupra cimititrului, există o altă porțiune de ziduri poligonale din numai două rînduri, poate în total douăzeci de blocuri. Acestea par mai regulate și aproape rectangulare.

În partea opusă, există alte urme care alcătuiesc baza zidurilor medievale.

Aceasta este tot ceea ce se referă la ziduri. Poate mai există și alte porțiuni mai mici, dar este imposibil de făcut înconjurul complet datorită terenului accidentat, presărat cu blocuri mari de piatră și de frecvente crăpături.

Suprafața vechii cetăți este în timpul verii un ogor de grîu, iar în timpul iernii, o pășune pentru oi. Puține sînt resturile care ies la suprafața pămîntului. Am observat o pardoseală pătrată de beton, numită „Baia uscată", dar este foarte puțin sigur să fi făcut parte dintr-un complex termal. Oricum, este aproape cu certitudine o construcție romană. Celelalte puține resturi se găsesc toate în sat. Piesa cea mai importantă este un pilastru pătrat de travertin, care are în partea inferioară o jumătate de coloană cu caneluri. Trebuie să fi făcut parte dintr-un templu sau dintr-un edificiu public roman. În fața casei marchizului Ximenes există două altare mari de travertin, cu inscripții foarte degradate, din care se poate deduce că aparțineau perioadei lui Marcus Aurelius. Există, abandonate prin sat, bucăți de lespezi, altare, cippi, fragmente de statui, cornișe, toate de factură romană. Nu există absolut nimic etrusc.

* * *

[1] Mai departe am luat masa cu plăcere.
[2] Unei Phillis, Carillis sau dulce Amarillis.

Puține sînt locurile din Toscana care să se poată lua la întrecere cu frumusețile naturale ale Saturniei. Satul este înconjurat de văi adînci și de coline care au pe culmi sătulețe cu turnuri. Într-o parte, satul Montemerano bogat în livezi de măslini, apoi Scansano cu păduri dese de stejar, iar la orizont culmile împădurite ale munților Amiata și Santa Fiora. Spre nord, domină întreaga vale a rîului Albegna. Rîul care-și are izvorul în munții reci izbucnește pe neașteptate prin niște chei întunecate și domolindu-se în cîmpie, își confundă murmurul cu sunetul argintiu al talăngilor turmelor de oi care pasc în vale.

Aici, cîmpia este un adevărat paradis. Zidurile dărăpănate ale Saturniei, îmbrăcate în iederă, punctate de florile galbene, roșii, albe ale măceșilor și de roșul viței de vie sălbatică creează o plăcută îmbinare de culori în care arta se amestecă cu natura, cu un rezultat pitoresc încîntător.

• • •

În afară de aceasta, în aceste locuri mai există farmecul unei arheologii cu totul deosebite. La cîteva sute de metri de Porta Romana, în mijlocul unor mase mari de travertin ce acoperă colina, se înalță un fel de monolit șlefuit, înalt de aproximativ cinci metri, al cărui scop nu-l poate explica nimeni. De la acest monolit pleacă o scăriță săpată în stîncă și care duce la vîrful colinei unde se găsesc trei morminte în formă de groapă, care odinioară trebuie să fi fost acoperite cu o lespede mare de piatră sau de țigle. Acest tip de mormînt în formă de groapă acoperit cu lespezi de piatră nu mai există nicăieri în Etruria. Se găsesc unele asemănătoare numai în insula Thira (Santorin), în Grecia și în zona Siracuzei.

Observînd cu atenție unul dintre aceste morminte, am descoperit că groapa, săpată direct în stîncă în formă de sarcofag, avea pereții interni sculptați (vizibili pînă în prezent), pe una din laturile scurte. Sînt reprezentați aici doi pilaș-

tri pe care stau două abace foarte simple, pentru a suporta arhitrava, totul cu un relief foarte puțin înalt. Nu existau alte figuri sau motive și extrema simplitate a acestei compoziții sugerează o lucrare etruscă.

Nu există alte morminte în împrejurimi, dar pe pantele de sub cetate, pe drumul care duce la „Băi", în locul numit „La Pestiera", există cîteva morminte, mai degrabă mici, asemănătoare celor din necropola „Pian de Palma", marea cetate a morților din Saturnia.

Aceasta ocupă terenurile joase pe malul drept al rîului Albegna, la două mile dincolo de sat. Am ajuns aici pe un drum roman, care mai păstra încă fundația originală și care probabil trebuie să fi dus la Roselle. L-am parcurs pînă la rîul Albegna. Rîul era umflat, dar încă mai putea fi trecut prin vad. După aproximativ o milă am ajuns la un cîmp presărat cu lespezi, cu pietre șlefuite, cu multe fragmente de teracotă. Aceasta era marea necropolă a locuitorilor din Saturnia.

Mormintele erau nenumărate. Blocurile și lespezile de travertin erau împrăștiate sau îngrămădite pretutindeni pe cîmpie. Toate au fost distruse, numai cîteva au rămas mai mult sau mai puțin intacte, atît cît să dea o idee suficient de exactă asupra aspectului lor primitiv. La origine, mormintele erau săpate în formă de groapă pînă la o adîncime de aproximativ doi metri, erau acoperite cu plăci de travertin verticale și reacoperite, în sensul lungimii, cu două lespezi mari sprijinite în centru, astfel încît să formeze un fel de acoperiș.

Alteori, acoperișul era format dintr-o singură lespede mare, așezată puțin înclinat astfel încît să apere mormîntul de ploaie. Lespezile nu erau șlefuite, ci erau folosite la construcție așa cum au fost extrase din carieră. Unele erau destul de șlefuite datorită tendinței travertinului de a se cliva în plăci paralele.

Aceste morminte au un aspect cît se poate de arhaic, par operele unor popoare de-abia ieșite din starea primitivă. Unele sînt separate în două mici compartimente, dar acoperite de o singură

lespede mare. Adesea, intrarea în mormînt era asigurată de un mic „dromos“, cu o lungime de trei sau patru metri, lat abia de un metru, îmbrăcat cu plăci subțiri.

Mormintele erau acoperite de un tumul cu diametrul de cinci, șase metri, dar în multe cazuri, în timpuri străvechi, pămîntul a fost îndepărtat și mormîntul apărea cu structura sa originară.

Acest tip de morminte seamănă în mod ciudat cu mormintele preistorice din antica Britanie, numite „Cromlechs“, formate întocmai, cu pietre puse vertical și acoperite de una orizontală, vizibile și în prezent în Anglia. Aceste morminte din vechea Britanie erau uneori acoperite de un tumul, exact ca acestea din Saturnia.

Această necropolă a fost prădată din vremurile cele mai îndepărtate și nu a mai rămas nici o urmă din inventarele funebre, în afară de foarte mici fragmente de teracotă care se mai găsesc răspîndite pretutindeni.

Mormintele din Saturnia sînt deosebit de interesante pentru că sînt unice în genul lor și nu există în nici o altă localitate din Etruria. După cîte știu, au fost descrise numai de mine și vizitate de Ainsley, descoperitorul Sovanei.

Observînd aceste stranii morminte, întrebarea care se naște în mod spontan este: Cărei ere și cărei rase aparțin ele? Sînt oare cu certitudine anterioare cuceririi romane sau este posibil să le atribuim etruscilor, sau mai bine unei perioade anterioare, sau poate contemporană cu mormîntul Regolini Galassi din Caere?

Dacă nu sînt opera pelasgilor sau a etruscilor, putem oare să le considerăm opera acelor siculi sau a acelor umbrii care au fost apoi izgoniți de invazia etruscilor?

Antichitatea acestor morminte trebuie să fie confruntată și cu ceea ce ne-au relatat autorii antici referitor la cetatea Saturnia.

Dionysios din Halicarnas afirmă că Saturnia, împreună cu Agylla, Pisa și Alsium au fost fondate de către pelasgi și de aborigeni și apoi cucerite de siculi, care au fost printre primii locuitori ai regiunii.

Despre orginea sa nu mai avem alte informații. Știm totuși de la Plinius că Saturnia se numea la origine Aurinia, că a devenit o colonie romană în Etruria și că locuitorii săi se numeau Aurinini (Saturnini qui ante Aurinini vocabantur[1]). Titus Livius ne informează că Saturnia se găsea pe teritoriul Caletrei și că a fost colonizată de romani în anul 591 al Romei (162 î.e.n.).

Întrucît informațiile lui Dionysios nu sînt întotdeauna demne de crezut în proporție de sută la sută, totuși, în afirmațiile sale un lucru este sigur și anume că Saturnia era o cetate foarte veche. Faptul însuși că regiunea italică, în timpurile străvechi, se numise Saturnia, dovedește că cel puțin acest nume trebuie să fi fost străvechi.

Din tot ceea ce am cercetat trebuie să ne așteptăm la descoperiri mari, îndată ce se vor începe săpături organizate în această regiune.

Micali afirmă că zidurile Saturniei, prin simplul fapt că sînt poligonale, nu mai pot fi considerate foarte vechi. Ba chiar este de părere că au fost construite în timpul dominației romane în stil arhaic.

Desigur, ne lipsește o mărturie istorică directă pentru a-l combate pe Micali, totuși putem să atribuim construcția acestor ziduri acelui popor pentru care construcția zidurilor cu blocuri poligonale era o regulă.

După ce am învins acest obstacol și am admis că zidurile sînt pelasgice, putem oare să considerăm pelasgice și mormintele lor? În mod sigur acestea sînt asemănătoare construcțiilor ciclopice de la Monte Fortino, Civitella sau Olevano. Totuși există un „dar“

Nouă nu ni se pare probabil ca aceste morminte atît de grosolane să poată fi opera acelora care construiesc ziduri cu o artă și o tehnică atît de rafinată. După părerea noastră, zidurile sînt poate pelasgice, dar mormintele nu. Acestea,

[1] Saturninii care înainte se numeau Aurinini.

ca plan și concepție, se aseamănă foarte mult cu mormintele din Paestum și din Grecia Mare, adică resimt influența greacă, dar, poate, au fost realizate de un popor primitiv, de-abia ieșit dintr-o stare de civilizație primordială, întocmai cum erau umbrii și siculii, anticii stăpînitori ai acestor pămînturi. Este un mare nenoroc pentru noi faptul că obiectele funebre din aceste morminte nu ne-au parvenit. Fără acestea ne lipsesc elementele mai sigure pentru a le citi istoria.

Situația ar fi mai gravă dacă ar fi adevărat, cum spune Repetti, că unele morminte de același stil, găsite neviolate, au fost cu totul lipsite de inventare funebre. El spune cu exactitate: „Există un fel de cimitir, dintr-o epocă neprecizată, care ne-a fost indicat pe cîmpie, sub colină și lîngă Baia din Saturnia, unde au fost găsite oseminte omenești înlăuntrul unor gropi acoperite cu lespezi mari de travertin, fără nici un obiect cu sculpturi, fără urne, fără vase de pămînt și alte lucruri asemănătoare, ușor de descoperit în mormintele cu nume etrusc".

Trebuie să recunoaștem că acest tip de mormînt a fost obișnuit pentru un mare număr de popoare primitive. Se găsesc în munții din Wales, în Irlanda, în deșerturile din Africa septentrională, pe coastele occidentale ale peninsulei iberice, în stepele Rusiei, pînă pe coastele orientale ale Industanului. Există și în nordul Franței, în Sardinia, în Baleare, în Tunisia, (în anticele regiuni ale Cartaginei) în deșertul Sahara.

În insulele britanice au fost poate opera celților, în Italia, în insule și în Tunisia au fost opera punilor, cele din Etruria au fost aproape cu certitudine opera tirrenilor-pelasgi.

Doresc ca informațiile noastre privind mormintele din Saturnia să mențină viu interesul pentru această regiune, neatinsă încă de cercetările istorice și arheologice.

O altă întrebare se naște în mod spontan. Dacă mormintele pe care le-am văzut la Saturnia nu aparțin etruscilor, unde sînt mormintele din perioada etruscă? Aceasta este întrebarea pe care ne-am pus-o nu numai pentru Saturnia, ci și pentru Fiesole, Roselle, Cosa, Pisa precum și pentru alte locuri încă neexplorate de arheologi.

De la Saturnia se continuă prin Pitigliano, Sovana și Sorano. Se depășesc băile din Saturnia, un izvor de ape sulfuroase calde, faimoase în antichitate, ca Bulicame din Viterbo. Izvorul formează o cascadă grațioasă care smălțuiește pantele colinei în culorile florilor de sulf.

Se traversează Montemerano, și am observat că zona dimprejurul satului este presărată cu fragmente de teracotă, poate aici a fost odinioară necropola Saturniei.

Se depășesc diferite sate. Teritoriul străbătut are toate aspectele etrusce. Ne vine în minte Caletra, cetatea etruscă a cărei poziție s-a pierdut și care cuprindea în teritoriul ei și Saturnia. Ne reamintim cuvintele lui Titus Livius: „Saturnia, colonia civium Romanorum, in agrum Caletranum deducta est"[1]

Aici, ca și la Vulci, rîul Fiora curge învolburat printre malurile împădurite, rocile sînt din tuf roșietic și brun, aspectul cîmpiei este cel tipic al frumoasei regiuni toscane.

[1] Saturnia, colonia cetățenilor romani, a fost așezată în ogorul Caletran.

Capitolul L

CHIUSI – CLUSIUM

CETATEA

Trebuie să-l conducem pe cititorul nostru de la malurile rîului Fiora la graţioasa localitate Città della Pieve, la aproximativ patruzeci de mile spre nord-est. Nu trebuie însă să se plîngă de lungimea călătoriei, deoarece natura este foarte frumoasă. Città della Pieve se situează pe culmea unui munte ce domină o vale largă şi adîncă şi este înconjurată de coline frumoase, acoperite de livezi de măslini. Satul nu are urme de antichităţi preromane, deşi descoperirea unor sarcofage etrusce în împrejurimile sale îi trădează originea etruscă. A fost patria lui Perugino şi merită să te opreşti aici pentru a te bucura de capodoperele păstrate aici.

Chiusi se găseşte la aproximativ şase mile. Peisajul este minunat. Drumul străbate minunate păduri de stejari şi azurul cristalin al cerului iernatic se furişează printre ramurile copacilor acoperiţi cu muşchi cu efect pitoresc. De o parte, bogata vale a rîului Chiana, de cealaltă parte marele lac Trasimeno cu insuliţele sale. La orizontul îndepărtat, strălucesc munţii înzăpeziţi ai Apeninilor.

De la Chiusi se domină tot teritoriul care forma, odinioară, regatul neatins al puternicului Porsenna. De jur împrejur se vedeau cetăţile care depindeau de el şi care şi în prezent sînt situate pe

Mormîntul Casuccini, cursa de bigi

culmile înălţimilor pe care se înălţau. Sînt actualele sate Cetona, Sarteano, Chianciano, Montepulciano.

* * *

Actuala Chiusi este anticul Clusium al latinilor şi Camars al etruscilor. Era fortăreaţa marelui Porsenna şi una dintre cele mai vechi cetăţi din Italia. Cu siguranţă, a fost una dintre cele douăsprezece cetăţi-pilot ale marii Confederaţii.

Atunci cînd Lucumonul s-a pus în mişcare plin de cutezanţă împotriva Romei, pînă şi numele lui Porsenna şi al cetăţii Chiusi terorizau Senatul roman. Iată cuvintele lui Titus Livius: „Non unquam alias ante tantus terror Senatum invasit, adeo valida res tum Clusina erat, magnumque Porsenna nomen"[1]

Potrivit tradiţiei, Chiusi a fost întemeiată de umbrii, primii locuitori ai regiunii, dar oricare ar fi fost adevărata sa origine, este sigur că a fost întotdeauna o cetate de primă importanţă, de la bun început şi în cursul întregii perioade etrusce.

[1] Niciodată mai înainte nu a cuprins o spaimă atît de mare pe Senatori, atît de puternică era obştea din Clusium şi de mare numele lui Porsenna.

Vergilius ne-a transmis că Osinius, regele cetăţii Chiusi, a trimis ajutoare lui Enea împotriva lui Turnus şi aceasta, deşi cu savoare de anecdotă, este cea mai veche informaţie pe care o avem despre Chiusi. Ştim apoi că Chiusi, împreună cu Arezzo, Volterra, Roselle, Vetulonia, i-a ajutat pe romani împotriva lui Tarquinius Priscus şi aceasta este prima informaţie istorică sigură pe care ne-a transmis-o Dionysios din Halicarnas.

Chiusi reapare cu vehemenţă în istoria Romei cu episodul lui Porsenna şi toate întîmplările sînt minunat povestite de Titus Livius. Faptele eroice ale lui Horatius Cocles, Mucius Scevola, curajul Cleliei şi al lui Publicola fac parte din amintirile noastre de la şcoală şi credem că trebuie să ni le mai amintim.

Apoi Chiusi a căzut în uitare pînă în momentul în care galii au cucerit Roma în anul 363 (390 î.e.n.). Puţine şi intermitente sînt menţiunile referitoare la Chiusi în cursul evenimentelor istorice care au condus Roma la cucerirea Etruriei. Nici măcar nu ştim cînd a căzut sub stăpînirea Romei, totuşi credem că destinul său a fost hotărît de înfrîngerea etruscilor lîngă lacul Vadimonio în anul 455 (308 î.e.n.). După puţine şi vagi referinţe istorice, aflăm de la Titus Livius că Chiusi, împreună cu alte cetăţi din Liga etruscă, a contribuit, cu o cotă egală, la aprovizionarea flotei lui Scipio, în cursul celui de al doilea război punic. A furnizat grîu şi lemn pentru construirea navelor. Credem că în acea epocă Chiusi era deja sub stăpînirea Romei, poate chiar o colonie directă a sa.

După ce a trecut furtuna cauzată de luptele dintre Marius şi Sylla (ştim că a participat în favoarea lui Marius), Chiusi şi-a continuat existenţa în timpul şi după căderea Imperiului. În evul mediu, nu a fost niciodată abandonată de locuitori şi şi-a păstrat intact numele pînă în vremurile noastre.

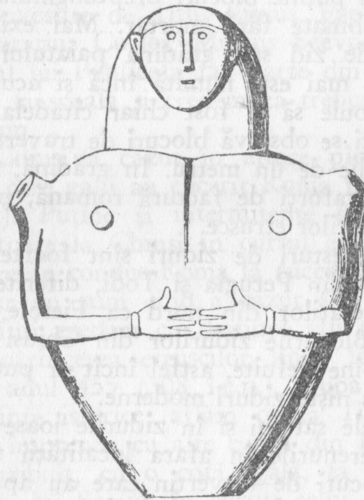
Pomenită de Dante, a trăit şi a vegetat timp de multe secole pînă cînd a primit un nou impuls prin asanarea văii rîului Chiana.

Chiusi nu are înlăuntrul zidurilor sale multe urme etrusce, dar este bogată în colecţii particulare care sînt continuu îmbogăţite de noi descoperiri făcute în împrejurimile sale. De origine etruscă rămîn cîteva ziduri originale, care formează apoi baza şi suportul zidurilor medievale, totuşi aceste porţiuni sînt atît de reduse şi discontinui încît nu se poate reconstitui perimetrul primitiv. Vestigiile, mai uşor accesibile, se găsesc sub terenul Domului, de lîngă Porta della Torri şi sînt alcătuite din puţine blocuri dreptunghiulare de travertin, îmbinate fără mortar. Mai există o altă porţiune de zid sub grădina palatului Paolozzi, care, dacă mai este numită încă şi acum „Fortăreaţa" trebuie să fi fost chiar citadela cetăţii etrusce. Aici se observă blocuri de travertin cu lungimea medie de un metru. În grădină, mai există cîţiva contraforţi de factură romană, pentru susţinerea zidurilor etrusce.

Aceste resturi de ziduri sînt foarte asemănătoare celor din Perugia şi Todi, diferite totuşi de resturile cetăţilor din nord ca Fiesole, Volterra, Cortona. Blocurile zidurilor din Chiusi sînt mici, regulate, bine şlefuite, astfel încît ar putea fi confundate cu nişte ziduri moderne.

În casele satului şi în zidurile joase care delimitează terenurile în afara localităţii se observă adesea blocuri de travertin care au aparţinut zidurilor etrusce. În sat, resturi etrusce sînt înzidite în pereţii caselor sau sînt împrăştiate pretutindeni într-un număr destul de mare. Pe strada principală, deasupra unui puţ, există o sferă de piatră sprijinită pe o bază pătrată şi care are pe fiecare latură cîte un sfinx. Alte două exemplare de astfel de sfere sînt înzidite deasupra porţii mari a palatului Paolozzi, cu deosebirea că în locul sfincşilor sînt nişte lei. În grădina acestui palat există un fel de labirint. Acest cuvînt m-a făcut să mă gîndesc la mormîntul lui Porsenna, descris de Varro şi m-am grăbit să-l vizitez. Spre decepţia mea, era numai o grotă naturală, fără nici un semn de pasaje mai mult sau mai puţin complicate. Da, existau aici coridoare care înaintau

în interiorul colinei, dar nu puteau fi explorate fiind pline de apă. Fantezia populară le numea „cele șapte drumuri", care străbăteau în subsol întreaga cetate. Din descrierile pe care ni le-au făcut cîteva persoane care le-au parcurs, se pare că acest labirint de coridoare se lărgește din cînd în cînd în încăperi și spații mai mari, care fac să ne gîndim la un sistem de canalizare ce comunica cu pivnițe și cu edificii care se găseau deasupra sau cu criptele anticelor temple.

Canopus. Urnă funerară etruscă din Muzeul Paolozzi

Chiusi nu are ca Volterra un muzeu public, ci numeroase colecții particulare. De departe, cea mai importantă este cea a domnului Ottavio Casuccini, apoi cea a domnului Paolozzi. Aceste două colecții sînt permanente, în timp ce altele, mai mici, se schimbă din an în an, mărite de noi achiziții sau micșorate de vînzări. Acestea sînt colecțiile contelui Ottieri, ale lui Don Luigi Lei, ale domnilor Luccioli și Ciofi. În afară de acestea, Episcopul are o frumoasă colecție de vase pictate, iar arhiepiscopul Carducci o frumoasă colecție de scarabei.

Toate aceste colecții pot fi vizitate în orice moment, fiind siguri de a fi primiți întotdeauna cu acele maniere politicoase și gentile ce îi caracterizează atît de bine pe toscanii de rasă aleasă.

MUZEUL CASUCCINI

Este cea mai numeroasă colecție particulară din toată Italia, a doua după cea de la Volterra, în ceea ce privește urnele. Reunește rodul multor campanii de săpături pe care le-a efectuat Pietro Bonci Casuccini, bunicul actualului proprietar. Colecția este împărțită în trei săli.

Războinic etrusc din Muzeul Casuccini

Prima piesă care atrage privirile este o sculptură reprezentînd o femeie aproape în mărime naturală, care, așezată în mijlocul primei săli, oferă o rodie. Stilul este ciudat de original, aproape amuzant în inspirația sa ireală, foarte veche. Statuia nu este monolitică ci brațele, picioarele, capul sînt separate și fixate de bust prin cuie metalice, astfel încît să semene cu o păpușă. Capul este portretul defunctei, iar scaunul este urna cenușei sale. Urna este înconjurată de basoreliefuri,

foarte plate, care reprezintă curse de cai şi pe jos. La origine a fost pictată şi încă se mai văd urme de roşu pe faldurile îmbrăcăminţii, pe sandale, pe scaun. Este sculptată în gresie locală de culoare gălbuie numită „piatra fetidă", foarte friabilă, care nu permite gravarea unor reliefuri foarte adînci.

Aceste sculpturi de la Chiusi au o inspiraţie străveche şi în aceasta se aseamănă stilului observat la Veii şi la Caere. Foarte importanţi sînt „cippi", care o vreme au fost consideraţi drept „altare" şi care împreună cu piesele de bronz constituie exemplarele cele mai vechi şi originale ale sculpturii etrusce. Este interesant de menţionat că stilul arhaic a fost repetat de artişti şi la sculpturile mai tîrzii.

Subiectele acestor basoreliefuri cuprind toate sau aproape toate momentele vieţii etrusce în expresiile sale sociale şi familiale. Ne prezintă o procesiune funebră care avansează, precedată de cîntăretul de flaut, de dansatori şi balerine care se mişcă cu un avînt bahic, în ritmul lirei şi al flautului dublu. Ne prezintă doi judecători aşezaţi pe o estradă, purtînd însemnele funcţiei lor, în exerciţiul magistraturii. Sînt asistaţi de un scrib care poartă stilul şi tăbliţele şi sînt apăraţi de un lictor cu vergile în mînă, gata de acţiune. În faţa judecătorilor, un războinic înarmat cu lance, coif, scut şi cu platoşă pare să aştepte judecata, în timp ce în fund, o tînără fată cu castaniete dansează în sunetele unui „subul".

Poate judecătorii şi-au pronunţat sentinţa, care pare favorabilă, deoarece unul dintre cei doi arată războinicului chiupurile de untdelemn care se găsesc în mijlocul scenei, care poate i-au fost oferite pentru că a cîştigat procesul.

Alţi cippi ne introduc la un ospăţ în mijlocul comesenilor care toastează cu cupele ridicate, cu gestul tipic etrusc din perioada arhaică. Un altul ne prezintă o întrecere de lupte şi o foarte originală cursă de care cu trei cai, o troică etruscă, niciodată reprezentată pînă acum, de un realism impresionant. Vizitiul are hăţurile înfăşurate în jurul taliei şi îndeamnă iepele cu toată forţa. Cozile cailor sînt înnodate, întocmai ca la caii moderni pur sînge. Aceste scene sînt uimitor repetate în picturile mormintelor dimprejurul cetăţii.

Un subiect des repetat este priveghiul funebru. Cadavrul este întins pe pat, iar pe pămînt sînt puse coiful şi platoşa. Rudele stau împrejur şi „bocitoarele" plătite urlă, se contorsionează şi îşi smulg părul. Intr-o altă scenă, un băiat stă să închidă ochii tatălul său în timp ce cîteva femei în jurul cadavrului îşi smulg părul şi se bat cu pumnii în piept. Pe un „cippus" rotund şi foarte degradat sînt reprezentaţi trei războinici care merg în sunetele flautului dublu.

O scurtă privire de ansamblu ne-a convins că etruscii de la Chiusi preferau incinerarea în locul înhumării. Există atît de multe urne cinerare încît ar putea fi stivuite pînă în tavan, în timp ce sarcofagele sînt numai două sau trei.

Cel mai interesant dintre acestea are pe capac o tînără doamnă etruscă culcată, cu siguranţă portretul defunctei, bogat îmbrăcată şi împodobită cu bijuterii. Colanul care-i înconjoară gîtul este copia perfectă a colanelor care fac parte din inventarele funebre. Totul este îngrijit cu minuţiozitate. Pe pereţii sarcofagului este reprodusă scena despărţirii de soţ. Numele sînt gravate. El se numeşte LARTH APHUNA iar dînsa APHUNEI. Tînăra soţie este smulsă cu blîndeţe din braţele soţului de un geniu înaripat, mesagerul Morţii. Fetiţa THANCH (o contracţie a cuvîntului THANCHVIL sau TANQUIL) pune mîna pe spatele bunicului, ca şi cum l-ar consola. La scenă asistă şi alţi membri ai familiei, poate rude ilustre, care au, fiecare, cîte un papirus răsucit în mînă. Unul dintre aceştia, poate fiul, se numeşte LARCE APHUNA. Ceilalţi se numesc VEL. ARNTI şi LARSA. Cel de al patrulea personaj este o femeie, PARTHI PURNEL.

Acest nume m-a făcut să tresar. Mi-a venit în minte că este poate echivalent cu LARTHIA PORSENA, numele feminin al celebrului Lucu-

mon din Chiusi LARS PORSENA. Dar cum să asemeni această figură de tînără fată cu îndrăznețul Porsenna? Din păcate, nu avem nici un element probant pentru a răspunde la această întrebare, deși de mare interes.

Alte personaje mai puțin importante se găsesc în jurul grupului principal. Un geniu care se numește VANTH, o furie, CULMU, cu o torță în mînă și o foarfecă.

Stilul acestui sarcofag este mult prea îngrijit pentru ca să credem că este arhaic. Sculptura este elegantă, draparea veșmintelor elaborată, compoziția este studiată pînă în amănunte. Faptul însuși că materialul folosit a fost marmura (atît de puțin folosită de etrusci) datează această operă într-o perioadă tîrzie, probabil în epoca romană.

Faptul că aici există gravate inscripții etrusce nu înseamnă că au fost făcute în epoca antică. Avem în colecție și un alt sarcofag cu o figură culcată, cu inscripții etrusce, dar de origine romană.

Urnele cinerare sînt din travertin, din „piatră fetidă", rar din alabastru. Sînt foarte asemănătoare cu cele din Volterra. Au adesea urme de culori (aproape întotdeauna roșu) pe figura de pe capac și pe basoreliefurile de pe părțile laterale.

Subiectele nu sînt, ca la Volterra, din ciclul homeric, sînt mai degrabă reprezentări ale vieții de toate zilele. Voi spune că temele mitologice nu lipsesc, dar sînt infinit mai puțin numeroase decît celelalte. Firește, pentru a evita repetări inutile, vom aminti numai cîteva subiecte pe care nu le-am văzut în altă parte.

O figură culcată pe o urnă este foarte originală. Reprezintă un bătrîn orb, de origină nobilă. Într-adevăr, are pe deget un inel mare cu sigiliu.

O altă urnă frapează prin aspectul romantic al scenei reprezentate. Pe capac o pereche de tineri căsătoriți așteaptă ospățul. Amîndoi au pieptul descoperit și împodobit cu bijuterii. Ea este culcată drăgăstos pe pieptul lui și îi strînge mîna, el

toastează cu o cupă ridicată. Este o scenă de dragoste castă, plină de grație și sentiment și ar trebui să servească drept exemplu pentru generațiile actuale. În contrast cu această scenă atît de plină de seninătate, pe partea din față a urnei există o scenă de luptă furioasă, poate pentru a arăta că viața este o luptă ingrată, îndulcită de scurte momente de pace.

În unele scene de luptă, Furiile se învîrtesc printre luptători, gata să-l tîrască pe cel ce a fost doborît.

Monștri marini și divinități terestre alternează în subiectele funebre. Scilla este reprezentată de mai multe ori, înaripată, cu o coadă mare de pește, ținînd în mînă o spadă sau o vîslă, gata să lupte cu dușmanii defunctului. Cai marini înaripați, hipocampi, un cal în galop, călărit de un delfin sînt subiecte care se repetă des. Monștri tereștri, ca de pildă un cap de Gorgonă cu părul serpentiform, centauri, grifoni, himere cu cap de om, corp de leu și coadă de balaur sînt emblemele obișnuite ale sculpturilor funebre ale urnelor și ale „cippi"-lor de la Chiusi.

Nu lipsesc nici urnele de teracotă, tip mai economicos și mai comun în comparație cu urnele de piatră. La aceste urne, figura de pe capac este întotdeauna portretul defunctului, scenele de pe părțile laterale ale urnei sînt obținute cu matrițe prefabricate cu motivele generice, luate din ciclul mitologic grec. Subiectele sînt în general pictate, fie portretul defunctului pe capac, fie scenele reprezentate pe părțile laterale. Culorile folosite sînt în general roșul, albastrul și galbenul. Multe dintre aceste urne de teracotă erau acoperite cu țigle, adesea gravate cu inscripții și acest amănunt este foarte interesant pentru cercetătorii de epigrafie etruscă.

În această colecție există numeroși sfincși de piatră, cu aripi scurte și încrețite, care provin din mormintele găsite la „Poggio Gaiella".

*
* *

Vasele din această colecţie merită o descriere specială. Faimoasele vase greceşti nu sînt numeroase aici, ca la Vulci sau la Tarquinia, dar în schimb există numeroşi aşa numiţi „buccheri", netezi sau cu decoraţiuni în relief, dintr-o perioadă foarte arhaică. Acest amănunt este foarte interesant, deoarece permite studiul unei perioade etrusce absolut originale, care a creat o artă spontană, încă lipsită de influenţa curentelor greceşti.

Este vorba de amfore înalte, cu gîtul subţire şi cu capac în formă de şurub, sau de mari „oinocoi", cu o formă foarte neobişnuită, decoraţi cu foarte stranii figuri în relief, măşti cu aspect îngrozitor, capete de gorgone cu colţii ieşiţi în afară şi cu limba scoasă, divinităţi obscure, sfincşi, pegaşi, himere şi numeroase animale sălbatice sau fantastice, peşti, flori, toate poate simboluri ale unor vechi credinţe religioase etrusce rămase în continuare necunoscute.

Pentru vizitator, observarea acestor vase echivalează cu ascultarea unei poveşti etrusce prin intermediul acestor figuri care par să iasă dintr-un vis.

Trebuie să vorbim acum de materialul din care a fost executată această ceramică atît de ciudată. Aceşti „buccheri" par să fie făcuţi din „cretă neagră" şi numai uscaţi la soare, nu arşi în cuptor. Poate li s-a aplicat, după uscare, un strat special de lac, care le-a dat acea culoare neagră strălucitoare.

S-au făcut multe studii referitoare la această teracotă specială al cărei secret de fabricaţie nu se mai cunoaşte. Dacă se observă un fragment de bucchero, se notează că culoarea neagră se estompează de la exterior spre interior şi că partea centrală păstrează uneori culoarea galbenă a argilei comune. Plecînd de la această observaţie, De Poletti şi Ruspi (care spre deosebire de mulţi alţii sînt convinşi că aceste ceramice sînt arse în cuptor) susţin că vasul, uscat la soare, era plasat apoi într-un recipient mai mare, iar spaţiul dimprejur umplut cu talaş de lemn sau cu rumeguş.

Totul era acoperit cu argilă umedă (pentru a preveni ieşirea fumului) şi apoi pus în cuptorul de ars. Talaşul şi rumeguşul arzînd la un foc egal şi lent dădeau argilei culoarea neagră lucioasă. Aceşti domni au făcut experienţa şi asigură că au reuşit în încercarea lor.

În afară de buccheri, cu siguranţă aşa numitele „focare" sînt teracotele cele mai curioase şi mai misterioase, nu datorită calităţii materialului folosit, care era obişnuitul bucchero, ci scopului pentru care erau destinate. Aceste „focare" erau constituite de un vas mare înălţat pe mici labe în formă de copită şi cu marginea înaltă de jur împrejur, cu excepţia centrului. Colţurile sînt mai înalte decît părţile laterale şi reprezintă capete de fetiţe acoperite cu văluri sau mici demoni înaripaţi, măşti, himere, etc. Această tavă mare conţine o infinitate de obiecte şi de obiecte foarte mici, de forme şi dimensiuni variate, linguri şi linguriţe de lemn, mici căni, mici oale, vase mici în formă de animale precum cocoşi, raţe, etc., apoi tăbliţe, unele gravate cu inscripţii care, din glumă, sînt numite „cărţi de vizită". La drept vorbind, asemănarea acestor tăvi cu un serviciu de cafea sau de ceai este extraordinară, deşi vasele mici pentru zahăr şi pentru marmeladă par să fie mai numeroase decît ceştile.

Putem să descriem toate aceste obiecte, dar nu putem să le dăm o semnificaţie precisă. Poate obiectele conţinute în tavă sînt imitaţii ale obiectelor de uz casnic. Erau folosite poate în timpul vieţii pentru a păstra mîncarea caldă şi erau aşezate la căldură pe plite cu cărbuni. În mormînt, erau depuse obiecte care proveneau de la ospăţul funebru. Orice ipoteză este valabilă.

În această colecţie nu lipsesc vasele greceşti (cele mai bune sînt păstrate în palatul proprietarilor şi vom mai vorbi despre aceasta) şi nu trebuie să uităm că faimosul vas François, regele vaselor greceşti găsite în Etruria, a fost găsit chiar aici la Chiusi, în locul numit „Rotella", cam la o milă în afara cetăţii. Între curiozităţile existente

aici, amintim un „rhyton“ în formă de gambă umană, cu un cap pe partea de sus a coapsei.

În sala centrală există copiile picturilor din mormintele din Chiusi. Acest muzeu este bogat și în piese de bronz și mai există aici tripode, un fel de ibrice, strecurători, răzători, scuturi rotunde mari decorate cu reliefuri obținute cu ciocanul, arme, mici idoli și oglinzi, unele cu figuri gravate, altele aurite. Puține bijuterii și scarabei.

Din păcate, nu există un catalog cu note explicative și dacă vizitatorul nu este călăuzit de o persoană care să cunoască deja colecția, este lăsat să interpreteze singur tot ceea ce este expus. Custozii sînt simpli paznici și nu știu nimic.

Cele mai interesante vase ale colecției sînt vizibile în palatul proprietarilor. Cel mai frumos, în cel mai bun stil grec, reprezintă judecata lui Paris care este înfățișat împreună cu cele trei zeițe, cu Mercur, Cupidon, un războinic, o tînără

Vasul numit al lui Anubis de la Chiusi

față și o Victorie. A fost descoperit într-un mormînt numit „Poggio Gaiella“. Un alt vas frumos reprezintă nașterea lui Erehteus.

Dar piesa cea mai interesantă este o cană mare de bucchero, cu măști în relief care surîd sinistru, înconjurată de jur împrejur de șase figuri alcătuind un fel de procesiune. Un monstru cu figură și cu cap de cîine (amintește divinitatea egipteană Anubis) urmărește o divinitate înaripată, probabil pe cea care corespunde lui Hermes al grecilor, apoi un fel de Furie cu capul de Gorgonă, cu dinții scoși în afară și cu brațele ridicate. Restul grupului este alcătuit de o femeie cu văluri și de trei războinici.

Diferite sînt interpretările acestei procesiuni. Ținînd seama de caracterul foarte arhaic al vasului sîntem autorizați să credem că subiectul se referă la episoade aparținînd unui ciclu esoteric etrusc care s-a pierdut.

MUZEUL PAOLOZZI

Colecția domnului Flavio Paolozzi, a doua ca importanță din Chiusi, chiar dacă s-a micșorat în ultimii ani, conține totuși cîteva excelente piese de artă etruscă arhaică.

Printre acestea, un „cippus“ pătrat de piatră „fetidă“, prezintă, în stil arhaic, priveghiul unei defuncte. Aceasta este culcată pe patul funebru, cîteva „bocitoare“ se lasă pradă unei scene de disperare, smulgîndu-și părul și plesnindu-se peste obraji. Un „subul“ la picioarele patului execută muzica funebră. Băiețelul este lîngă patul mamei și îi mîngîie capul. Nici o scenă nu putea fi mai emoționantă decît aceasta.

O latură a „cippus“-ului este dedicată bocitoarelor. Își smulg părul, își lovesc pieptul, se plesnesc peste obraji și își rup hainele de pe trup. Pe partea din spate a „cippus“-ului, figuri îmbrăcate în togă ținînd o vargă în mînă, precedate de un augur cu toiagul său, alcătuiesc procesiunea.

Pe latura a patra, scena este greu de citit. Cîteva femei par să-şi împartă hainele defunctei.

Un alt „cippus" rotund, dintr-o epocă foarte tîrzie, prezintă tinere fete care dansează în sunetele naiului. Este interesant de notat că Inscripţia funebră, scrisă cu litere etrusce, este repetată în litere latine. În etruscă este: VL. ALPHNI NUVI. CAINAL. şi în latină C. ALFIUS A. F. CAINNIA NATUS.

Pe un fragment, un faun dansează cu o menadă, pe un alt fragment un magistrat este aşezat pe „sedia curulis", înconjurat de secretari. Un basorelief de pe o urnă prezintă o cetate asediată şi apărată de un războinic care aruncă pietre asupra atacatorilor. O Furie este prezentă, gata să indice sfîrşitul.

În această colecţie există multe urne funebre şi un fel de urne cinerare, cu capacul în formă de cap omenesc. Sînt asemănătoare urnelor egiptene, numai că acelea erau de alabastru şi aveau deasupra capete de animale (care reprezentau divinităţi), acestea sînt de teracotă şi au drept capac portretul defunctului. Urna funerară vrea să reprezinte trupul defunctului, adesea numai cu mici artificii, ca doi sîni mici sau braţe în miniatură, fixate de bust cu cuie de metal.

Urnele funerare sînt în general din „bucchero", unele pur şi simplu din argilă galbenă. Uneori, pupilele portretului sînt animate de pietre dure colorate. Urnele funerare se găsesc în morminte, pe piedestale de teracotă, sau săpate în rocă în formă de mici scaune sau de-a dreptul sprijinite pe taburete de stejar, fiind îmbrăcate cu un mortar special.

Piesele de bronz din colecţie cuprind oglinzi, căni, candelabre, multe statuete de Lari şi de animale domestice. Mai există monede şi scarabei.

Alte colecţii mai mici cuprind unele piese interesante ca aceea a contelui Ottieri care are trei statui de gresie, arhaice, înalte de aproximativ 1,30 m foarte asemănătoare cu statuile din mormîntul lui Isis de la Vulci.

Episcopul are frumoase vase greceşti provenite din săpăturile efectuate în „Poggio Paccianesi". O listă a vestigiilor etrusce descoperite în ultimii douăzeci de ani se găseşte în Buletinul Institutului Arheologic Englez din Roma, din 1840, pagina 151.

Capitolul LI

CHIUSI – CLUSIUM

NECROPOLA

Chiusi este interesantă sub diversele sale aspecte etrusce: ca cetate, ca necropolă, ca centru important de colecții etrusce. La drept vorbind, un punct slab îl constituie zidurile, totuși este compensat de prezența acelui sistem de coridoare, de pasaje subterane de sub cetate, care nu se întîlnesc în nici o altă cetate etruscă.

Ușa mormîntului Casuccini din Chiusi

Săpăturile au fost generoase, aproape tot atît cît cele de la Vulci, colecțiile sale sînt depășite numai de cele din Volterra, mormintele sale pictate urmează numai după cele din Tarquinia.

Necropola din Chiusi se află de jur împrejurul orașului, ba chiar uneori mormintele se găsesc departe de centrul locuit și în afară de dificultatea de a ajunge la ele pe noroioasele drumuri de țară, trebuie să spunem că au inconvenientul că fiecare are propriul său custode care vine în mod special cu cheile din sat. În felul acesta, vizitatorul riscă să nu-l găsească la locul convenit la ora stabilită și să piardă astfel ocazia de a vizita cîteva morminte la care ținea foarte mult. Cel mai ușor de vizitat este

MORMÎNTUL DE PE COLINA CASUCCINI

Se găsește la mai puțin de o milă de centrul localității Chiusi, spre răsărit. Este săpat într-o colină și se intră printr-un pasaj deschis pe o pantă a sa. Spre deosebire de aproape toate celelalte necropole, aici mormintele se găsesc sub coline și „dromos"-ul nu coboară niciodată, ci este la nivelul ușii prin care se intră în mormînt.

Prima minune a acestui mormînt este constituită de ușa sa cu două canaturi, fiecare din acestea fiind făcut dintr-o singură lespede de travertin. Este uimitor să observi cum a fost executată și să constați că aceste lespezi grele de travertin funcționează perfect chiar și acum după atîtea secole, incastrate în țîțînile lor. Pentru a explica funcționarea lor, vom spune că fiecare canat are un pivot în partea de jos introdus în prag și un alt pivot în partea de sus, introdus în arhitravă. Pe aceste pivoturi ușa se rotește încă perfect. Nu este nici o îndoială că este ceva original și acest fapt este garantat de felul însuși în care a fost executat. Într-adevăr, este evident că după ce s-a săpat mormîntul ușa de piatră a fost asamblată la intrare din componentele sale: prag, canaturi și arhitravă. După con-

struirea mormîntului, ușa și „dromos"-ul au fost acoperite cu pămînt astfel încît să se confunde cu colina ce se află deasupra. Odată îngropată, ușa nu mai putea fi mișcată decît cu prețul unor mari dificultăți. Fiecare canat măsoară un metru și treizeci de centimetri în înălțime și patruzeci și cinci de centimetri în lățime. Grosimea lespezii este de zece centimetri. Are două clanțe de fier pentru a putea fi deschisă și închisă, poate adăugate în vremurile moderne.

Nu trebuie să uităm că acesta este singurul mormînt prevăzut cu o ușă adevărată și aspectul miraculos constă în faptul că funcționează de minune după atîtea secole.

Chiar înaintea intrării, într-o mică anticameră, au fost înmormîntați sclavii familiei. Mormîntul propriu-zis era alcătuit din trei încăperi, dintre care numai două erau pictate. Prima, cea mai mare, are o ușă la mijlocul peretelui din fund, prin care se intra în cea de a doua încăpere, are tavanul cu casete, cu panouri colorate alternativ în alb și negru.

Am observat că pereții, înainte de a fi pictați, au fost tencuiți, totuși nu sînt complet netezi, roca dedesubt a fost lăsată foarte neregulată și nu a fost șlefuită cu grijă.

Figurile sînt pictate pe o bandă de circa șaizeci de centimetri, care înconjoară toți pereții. Sînt douăzeci și șase și scenele se pot împărți în două subiecte funebre distincte: ospețele și întrecerile sportive.

Pe porțiunea benzii din fața intrării sînt reprezentate jocurile și întrecerile. La dreapta, se vede startul unei curse de trei bigi. Vizitii sînt îmbrăcați cu o tunică albă, au pe cap mici calote aderente, iar hățurile sînt înfășurate în jurul taliei. Cei doi cai ai fiecărei bigi sînt roșii și negri, în culori alternate, cei roșii au coamele negre și coada albastră, iar cei negri au coamele albastre. Bigile sînt alternate cu arbori stilizați, cu trunchiul roșu și cu frunzișul de un albastru intens. Gesturile cailor și ale vizitiilor sînt degajate și naturale. Iepele sînt foarte vioaie și desenate cu măiestrie și

cu un excelent realism mai evident decît la caii din Tarquinia.

La stînga sînt prezentate întrecerile de atletism. Doi gimnaști (din eroare luați drept luptători) încearcă un salt acrobatic. O roată deasupra spatelui celuilalt, cu genunchii în aer, cu capul în jos. Amintesc mult unele figuri din mormintele pictate din Egipt. Un arbitru îmbrăcat într-un „pallium"[1] albastru, ținînd în mînă o nuia, conduce întrecerea. Alături, un bărbat gol, a cărui atitudine amintește pe faimosul faun care dansează de la Pompei, se antrenează pentru lupta împotriva unui adversar imaginar în sunetele flautului dublu. În fund, o tînără dansează în sunetele castanietelor. Îmbrăcămintea elegantă și ușor transparentă îi descoperă formele. O lungă eșarfă îi acoperă spatele. Seamănă foarte mult prin atitudine și costum cu dansatoarele din Tarquinia. La mică distanță, un atlet gol, cu coif cu panaș, cu scut rotund și o lance lungă sosește în goană. Un alt atlet se antrenează pentru săritura cu prăjina.

Cea de a doua jumătate a frizei este dedicată ospățului, poate mai bine spus unui „symposium", ținînd seama de faptul că nu sînt prezente femei. Zece tineri imberbi cu torsul gol sînt culcați cîte doi pe cinci paturi. Gesturile lor animate trădează efectele lui Bachus. Unul întinde celuilalt o cupă, altul o floare, cel de al treilea o ramură de mirt, alții întind „paterele", pe care o ceată de sclavi se pregătește să le umple. Totul se petrece în sunetele flautului dublu. În fundul scenei, o măsuță cu trei picioare susține trei vase alezate unele peste altele și care erau poate folosite la păstrarea vinului amestecat după trei formule diferite. Un servitor care sta alături era atent la turnarea în cupe, la ordinele date de majordom care-i trasează sarcinile, cu brațul ridicat. Un alt servitor ține în mînă un „simpulum" sau polonic cu coadă curbată, astfel încît să fie atîrnat de un cîrlig sau de marginea amforei. „Paterele" atîrnate pe pe-

[1] O mantie scumpă la greci și la romani

reţi, măsuţa cu trei picioare, ulcioarele, servitorii aferaţi, totul ne spune că ne găsim într-un „oficiu", adică în săliţa ce se găseşte înaintea tricliniului, unde se prepară băuturile şi se organizează servirea felurilor de mîncare. Pe cel ce vrea să ştie cum era îmbrăcat acum douăzeci şi trei de secole un „majordom" etrusc, pot să-l asigur că era îmbrăcat în livrea.

Încăperea funebră interioară era de dimensiuni mai mici şi era înconjurată de o laviţă săpată în rocă. O friză mai scundă decît cealaltă se desfăşoară în jurul peretelui şi prezintă un grup de tineri dansînd în sunetele unei lire şi ale unui flaut dublu. Ţin în mînă o „pateră" sau o cupă, sînt îmbrăcaţi într-o uşoară hlamidă roşie sau neagră, albastră sau albă, cu culori alternante. Judecînd după culoarea mai deschisă a carnaţiei, unul dintre aceştia trebuie să fi fost o fată. Pe fundal, se văd cîţiva copaci stilizaţi.

Pictura, înainte de a fi colorată, a fost gravată cu grijă şi desenată în negru. Se observă diferitele corecturi făcute de artist care a modificat oarecum schiţa iniţială. Interpretarea cea mai logică a acestei frize pictate este că ea reprezintă dansuri funebre, poate bahice.

Culorile, cu excepţia albastrului şi a albului, nu s-au conservat tot atît de bine ca cele de la Tarquinia, ba chiar trebuie să ai grijă să nu le atingi pentru că se pulverizează. Datorită lipsei clarobscurului şi perspectivei, faptului că feţele sînt întotdeauna din profil, datorită figurilor alungite, lipsei de proporţii, mişcărilor şi faldurilor rigide, trebuie să tragem concluzia că aceste picturi datează dintr-o perioadă arhaică. Există totuşi un aspect curios care se degajă din aceste picturi şi care nu trebuie neglijat. Există bănuiala întemeiată că artistul ar fi putut să facă mai bine, dar a fost silit să rămînă în limitele unei arte arhaice convenţionale. Acest gînd mi-a trecut prin minte observînd că aceste picturi, întotdeauna pur etrusce, sînt cu siguranţă contemporane sau posterioare unor picturi din Tarquinia care apar, confruntate, mai moderne în stil şi mişcare.

Acest mormînt a fost descoperit din întîmplare în anul 1833, cu ocazia unor lucrări de asanare a terenului, dar trebuie să fi fost violat în vremurile trecute. Nu mai conţinea absolut nimic, cu excepţia cîtorva fragmente de teracotă.

MORMÎNTUL FAMILIEI DEI

Este numit astfel pentru că terenul aparţine familiei Dei, dar mai este cunoscut şi sub numele de „Mormîntul de la Poggio al Moro". Se găseşte la o distanţă de aproximativ două mile de oraş, în direcţia nord-vest. Asemănarea dintre picturile sale şi cele din mormîntul Casuccini este atît de mare, atît în privinţa subiectului cît şi a stilului încît ne face să credem că cele două morminte au fost pictate de aceeaşi mînă. Este alcătuit din trei încăperi funebre şi chiar şi prin aceasta se aseamănă cu celălalt, deşi umiditatea l-a degradat în aşa măsură încît ne temem că va fi complet ruinat.

Friza care înconjoară încăperea principală este dedicată sporturilor. Şi aici este reprezentată o cursă de trei bigi, în momentul startului. Desenul este vioi şi plin de strălucire, chiar mai mult decît în celălalt mormînt.

Iepele pornesc într-un galop nestăpînit, dar atelajul de la mijloc se împotriveşte, dă înapoi, zvîrle din picioare şi rupe oiştea bigii. Ba chiar cu lovituri de picior aruncă în aer carul de curse şi pe nefericitul vizitiu, care cu hăţurile şi biciul încă în mînă, face un salt peste capetele bidiviilor.

Această cursă este o repetare a subiectului din celălalt mormînt, dar cu cîteva variante mai agitate.

O tînără dansează cu castaniete şi în sunetele flautului dublu, doi pugilişti cu „mănuşi" luptă unul cu celălalt, un atlet gol este surprins în momentul în care aruncă suliţa, altul se antrenează pentru săritura în lungime, ajutat în elan de „alteres". Doi luptători se înfruntă, conduşi de un arbitru de întreceri. Un chiup cu ulei pentru un-

gerea trupului stă aproape, pe o mică coloană.

Un discobol este gata să-și arunce discul, un atlet are în mînă două sulițe, un tînăr se apropie cu două oale atîrnate de o frînghie, patru atleți sînt pregătiți pentru o cursă de alergări, în timp ce arbitrul marchează cu bastonul linia de pornire. Doi atleți, în echilibru pe un burduf uns cu ulei, luptă unul cu celălalt, dar unul dintre ei cade. Trei atleți se antrenează pentru un salt acrobatic, unul este prezentat în momentul în care se catapultează în aer. Alături, două prăjini încrucișate trebuie să fi constituit probabil aparatul pentru săritura peste cal.

Cîteva scene de ospăț sînt pictate pe timpanele aflate deasupra ușii. În fiecare scenă, trei tineri stau culcați pe paturi, pe perne. Unul cîntă din liră, altul are în mînă o floare, altul ține o rămurică de măslin, al patrulea oferă vecinului său o cupă. Într-un colț, un sclav este pregătit să amestece vinurile, ca în mormîntul de pe colină. În unghiul ascuțit al timpanului se găsește un cîine și un alt obiect (o șa?) greu de identificat. Este interesant de notat că la ospăț nu sînt prezente și femei și că o figură are cap de cîine, așa cum apare în gravura schiței. Culoarea este aproape dispărută.

În cea de-a doua încăpere, este pictată o înfricoșătoare mască de Gorgonă, cu limba scoasă mult în afară. În cele trei încăperi sînt instalate cîteva sarcofage precum și alte obiecte care nu aparțin acestui mormînt, ci au fost aduse de proprietar. Printre altele, există un sarcofag care are pe capac o fată culcată, cu o păsărică în mînă, o grațioasă Lesbia etruscă.

Printre inscripții există una bilingvă, în etruscă și latină. În etruscă: VEL. VENZILEAL. PHNALISLE. și în latină: C. VENSIUS. C.F. CAESIA. NATUS.

MORMÎNTUL CĂLUGĂRIȚELOR

Acest mormînt este numit astfel deoarece terenul este proprietatea Mînăstirii Santo Stefano. Se

găsește la aproximativ o milă și jumătate de sat, spre nord-vest, într-o vale numită Valle d'Acqua. Este constituit dintr-o încăpere cu boltă de mici dimensiuni, săpată în rocă, nepictată. Conține două sarcofage și opt urne cinerare, parte din alabastru, parte din travertin.

Deasupra unui sarcofag este o figură culcată, lungă de peste doi metri. Pupilele ochilor sînt pictate în negru, iar îmbrăcămintea mai prezintă încă urme de culoare.

O urnă, care mai păstrează încă urme de culoare, prezintă un taur în momentul cînd împunge cu coarnele un bărbat care poartă boneta frigiană, în timp ce alt bărbat aleargă după ajutor, iar zeița Junona, înaripată, ține un al doilea taur, apucîndu-l de bot. Scena este foarte interesantă și amintește într-un chip ciudat de acele tăblițe pictate, existente în bisericile de azi, oferite Sfintei Fecioare, pentru „pericolul evitat". Hainele personajelor, precum și aripile Junonei mai au urme de roșu. Ochii, părul, buzele sînt colorate în culori naturale.

Am observat că urnele de la Chiusi sînt pictate mai des decît cele de la Volterra. Pe alte urne se observă o scenă reprezentînd o vînătoare de mistreți și o panteră. Pe capacul unei urne m-a frapat figura culcată a unui personaj, plină de expresie și de amintiri istorice. Este ARNETH CAULE VIPINA, cu alte cuvinte, acel CAELIUS VIBENNA, aliatul lui Romulus împotriva sabinilor, care a dat numele muntelui Celius. Familia trebuie să fi fost ilustră și numeroasă deoarece numele VIBENNA, VIPI, VIPINA, VIPINANAS sînt prezente adesea în inscripțiile din Tuscania, Volsinii și Perugia. Nu este improbabil ca cenușa din această urnă să fie tocmai cea a marelui personaj.

La drept vorbind, acest mormînt nu aparținea familiei VIBENNA ci familiei UMRANA, așa cum rezultă din diferite inscripții. Este interesant, deoarece recunoaștem în numele UMRANA numele UMBRIA, ceea ce ne confirmă existența unor strînse legături între Chiusi și această regiune.

Precizăm că silaba finală „NA" este adăugată pe baza acelei reguli etrusce potrivit căreia se scrie TITINE pentru TITI, PUMPUNI pentru PUMPU, VIPINA pentru VIPI.

Amintim în sfîrşit că pe o urnă din muzeul Casuccini este scris numele Umbria, numai că în epigrafia etruscă lipseşte litera B. Inscripţia spune exact: LARTHIA UMRIA PUIA şi aceasta ne confirmă din nou că atunci, ca şi în prezent, numele multor familii derivau din numele regiunilor, ale cetăţilor, ale rîurilor, etc.

* * *

Acest mormînt a fost descoperit în anul 1826, se spune după visul unui ţăran căruia i-a fost revelat locul său exact, dar acest amănunt pierde mult din caracterul său miraculos, ţinînd seama de faptul că în împrejurimile localităţii Chiusi mormintele sînt descoperite aproape pretutindeni, fără nici o dificultate. Dar în materie de vise, italienii sînt faimoşi în lumea întreagă, în special pentru alegerea numerelor de loterie, care dacă sînt primite în vis, devin pentru ei infailibile.

* * *

Aproape de mormîntul de pe colină există un mormînt numit al „Poştaşului" deoarece este proprietatea curierului din sat. Este constituit din şapte încăperi pline de urne şi de sarcofage, din care o parte găsite la faţa locului, iar altă parte provenită din săpăturile efectuate în apropiere. Alături, era un mormînt avînd pe uşă două figuri sculptate ale lui Charon, ţinînd ciocanul. Din păcate a fost din nou închis.

Alături de mormîntul Poştaşului se găseşte Tabăra Giuvaergiilor, o colină numită astfel datorită unor scarabei găsiţi aici. Probabil a existat aici un atelier pentru fabricarea scarabeilor şi a bijuteriilor etrusce.

Nu departe de aici există şi cîteva catacombe creştine, care nu se deosebesc cu nimic de cele care se găsesc la Roma, Neapole, Siracusa şi nu necesită o descriere specială.

* * *

La poalele colinelor care înconjoară cetatea se întinde lacul Chiusi, o oglindă de apă gălbuie şi noroioasă lipsită de frumuseţe, care nu suportă comparaţia cu farmecul cîmpiei care-o înconjoară.

Spre apus, lacul formează graniţa dintre Marele Ducat al Toscanei şi Statul Pontifical şi două turnuri, aşezate unul în faţa celuilalt, indică graniţa. Poporul îl numeşte pe primul: „Apucă-l pe acesta", iar pe cel de al doilea: „Apucă-l pe celălalt", pentru a arăta că libertatea popoarelor se găseşte întotdeauna la bunul plac al turnurilor respectivilor stăpîni.

MORMÎNTUL MARELUI DUCE

Se numeşte astfel pentru că face parte din bunurile Coroanei Marelui Duce al Toscanei. Cunoscut şi sub numele de Mormîntul Piaccianese, se găseşte la aproximativ două mile spre nord-est de Chiusi sub o colină aproape de lac. Este un mormînt cu surprize, deoarece nu este pictat şi are tavanul de travertin, cu o boltă rotundă, cu blocurile îmbinate fără mortar. Pe o laviţă care iese din perete sînt aşezate urnele aşa cum au fost depuse acum mai bine de două mii de ani. Bolta acestui mormînt dovedeşte, deşi nu mai era necesar, că etruscii cunoşteau la perfecţie folosirea arcului.

Urnele, toate de travertin, sînt în număr de opt, puţine cu figuri culcate pe capac, nici una cu reliefuri de mare interes. Numai capete de Gorgone, înaripate şi cu părul serpentiform, divinităţi marine şi hipocampi, o „pateră" între

 două scuturi în formă de semicerc. Relieful care

frapează cel mai mult este o figură (poate un Bachus) călare pe o panteră.

Inscripţiile colorate în roşu şi în negru ne spun că a fost mormîntul familiei PERIS, o familie ilustră din Chiusi. Unul dintre cei înmormîntaţi se numea AU PURSNA. PERIS. PUMPUAL şi trebuie să fi fost înrudit fie cu familia PORSENNA, fie cu familia PUMPUS, în latină POMPEIUS. Ceilalţi defuncţi sînt AU. PULPHNA. PERIS. AU SEIANTIAL, LTH. PERIS. MATAUSNAL., LA. PULPHNA. LA. Femeile: THANIA. SEIANTI. PERISAL., THANA. ARNTNEI. PERISALISA., THANA. ARINEI. PERISALISAI.

Un amănunt interesant al acestui mormînt este faptul că uşa este construită exact ca cea de la mormîntul Casuccini. În prezent, din cele două canate nu a mai rămas decît unul şi nu mai poate să se mişte pe pivotul său. Sus un arc din pietre ieşind în afară protejează uşa însăşi şi este acoperit de pămînt din colina care se găseşte deasupra.

A fost descoperit în 1818 şi, datorită stilului urnelor şi al ansamblului construcţiei, poate să fie datat dintr-o perioadă nu prea tîrzie.

În treacăt, vom spune că în 1839 un mormînt asemănător a fost descoperit în locul numit Viggna Grande, la mai puţin de o milă în afară de Chiusi, spre sud. Este şi mai mare şi conţine opt urne ale familiei PHERINI. Uşa intactă avea două canate şi fiecare avea o clanţă de bronz. Era din travertin şi funcţiona perfect, ca cea de pe colina Casuccini. Din păcate, a fost reînchis şi nu am putut să-l găsesc din nou. A fost descris în Buletinul Arheologic al Institutului Englez din Roma din 1840, pag. 2—3.

MORMÎNTUL MAIMUŢEI

Pe Poggio Renzo, numit şi la Pellegrina, sub o colină împădurită, la aproximativ o milă de localitate în direcţie nord-est, a fost descoperit, în martie 1846, un mormînt de un interes deosebit.

Intrarea este constituită de un pasaj adînc săpat în rocă. Planul este asemănător cu cel al altor morminte pictate, numai că are o încăpere în plus. Încăperea centrală are de jur împrejur o friză pictată, cu înălţimea de aproximativ şaptezeci şi cinci de centimetri, cu scene prezentînd întreceri sportive.

Ca şi în celelalte morminte, subiectul principal este o întrecere de trei bigi. Linia de sosire este indicată de o panglică întinsă, lîngă care stă arbitrul de întreceri, gata să ofere învingătorului o rămurică. Lîngă o bigă există ceva care ar putea fi un burduf de piele umplut cu ulei, premiul obişnuit al întrecerilor. Nu departe, un rîndaş pregăteşte doi cai pe care-i călăresc un bărbat împreună cu un băiat, poate pentru a-i da lecţii de călărie. Băiatul stă picior peste picior, bărbatul stă lateral, aşa cum apare şi în alte picturi etrusce. Caii de la bigi sînt negri, roşii sau albi şi deşi nu sînt perfecţi ca formă, prezintă un aspect foarte vioi. Lîngă una din bigi, un băiat se joacă cu un ogar.

Urmează doi luptători înfruntîndu-se într-o luptă grea, supravegheaţi de un arbitru de competiţii, îmbrăcat într-o haină albastră. Doi pugilişti cu „mănuşi" luptă cu mîna deschisă în apărare şi cu pumnul închis în atac. Hainele lor stau alături, pe un taburet.

Un războinic înarmat cu coif, platoşă, jambiere, scut asemănător celor din Argolida şi cu o suliţă lungă, probabil un gladiator, îşi aşteaptă rîndul. Coiful are acel panaş lung, atît de des reprezentat pe vasele pictate.

Un atlet care de-abia a lansat suliţa şi are o frînghie înfăşurată în jurul său este premiat de un băiat care-i întinde o rămurică şi un vas plin cu ulei. Un cîntăreţ din liră şi un trompetist observă cu atenţie scena.

O femeie voalată, aşezată la o masă, cu picioarele sprijinite pe un mic taburet (pe care sînt pictaţi acei ochi pe care i-am văzut de multe ori pe vase) se fereşte de soare cu o umbrelă care are o formă întru totul asemănătoare cu aceea

a umbrelelor noastre. O fată, poate o preoteasă, cu o panglică lată de culoare brună încrucişată peste sîni, ţine în echilibru pe cap un sfeşnic.

Doi pitici cu bărbi negre stufoase, unul purtînd o scufie şi o ghirlandă, învaţă un băiat să cînte la flautul dublu. Alături stă un atlet care asistă la scenă.

O maimuţă înlănţuită de o stîncă pare să adulmece ceva ce ţine în mînă şi aparent nu are nici o legătură cu scenele amintite. Poate a fost introdusă în compoziţie împreună cu piticii pentru a umple un gol.

Maimuţa, piticii, războinicul cu armura, preoteasa cu sfeşnicul pe cap par personaje dintr-o scenă medievală.

Stilul acestui mormînt, asemănător aceluia al mormîntului cu inscripţii din Tarquinia, îl situează în secolul al V-lea î.e.n. Este cu siguranţă cel mai vechi mormînt din Chiusi.

Sub banda pictată care se desfăşoară de jur împrejur există o friză cu motive decorative egiptene şi greceşti. Deasupra benzii şi sub cornişa tavanului este pictat capul unei fete cu părul ridicat drept în sus, ca şi cum ar fi electrizat.

Încăperea cea mai lăuntrică are numai două figuri pictate pe un perete. Sînt doi băieţi, unul ţine un vas cu ulei, altul se sprijină de o lance cu lama curbată, un fel de halebardă. În această încăpere, ca şi în celelalte, există un pat funebru săpat în stîncă. Într-un colţ, este un fel de fotoliu sculptat (asemănător celor care se văd la Cerveteri) cu braţe în formă de şarpe, fapt care demonstrează că etruscii, ca multe alte popoare, adăugau figuri de animale la confecţionarea mobilelor. În spatele fotoliului, peretele este pictat în aşa fel încît să pară că reprezintă o tapiserie.

În casetele pătrate de pe tavan sînt pictate patru frunze de iederă, alternate cu sirene cu părul în vînt, cu mîinile îndoite pe piept.

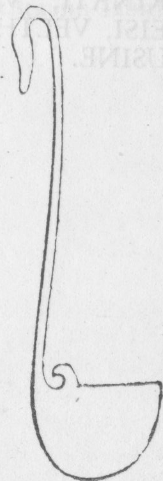
În apropiere de acest mormînt a fost descoperit recent un fel de puţ adînc, prin care se intră, din loc în loc, în tot atîtea morminte încă complet neexplorate.

MORMÎNTUL LUI ORFEU ŞI AL EURIDICEI

Acest mormînt din localitatea Pianacci a fost deschis acum cîţiva ani, apoi a fost lăsat deschis şi abandonat. Este aproape distrus de umezeală. Este constituit din trei încăperi, dintre care două sînt pictate.

Este numit astfel deoarece într-o scenă cu dansuri există un personaj (interpretat drept Orfeu) care cîntă din liră şi se apleacă spre o fată (care a fost interpretată drept Euridice). Aceasta întinde braţele pentru a-l întîmpina pe salvatorul care o scapă de tenebrele Morţii. Dansatorii ar fi interpretaţi drept sufletele care s-au adunat în jurul lui Orfeu la sunetele lirei sale.

Picturile din cealaltă încăpere reprezintă scene de ospăţ, un „subul" cîntînd din flautul dublu şi un satir care asistă la ospăţ stă lîngă o mare urnă funerară. Mai există şi o scenă cu competiţii sportive. Este reprezentat aici un atlet cu o suliţă şi altul care se antrenează pentru săritura în lungime, cu ajutorul prăjinii. Trebuie să recunoaştem că pereţii sînt atît de degradaţi încît picturile trebuie să fie mai mult ghicite decît văzute. Totuşi, din ansamblu, este evident că aceste picturi sînt cele mai bune din toate mormintele din Chiusi.

Simpulum (Polonic)

Subiectele acestui mormînt au fost copiate de un expert şi apoi publicate de Institutul Englez de Arheologie din Roma.

APENDICE

Din familiile etrusce amintite de inscripţiile funerare din Chiusi, am triat o serie de nume spre folosul cercetătorilor:

ACHNI, ALPHNA, ANI, APHUNE, APLUNI, ARINI, ARNTINI, ATINA, CAE, CAINA, CAMARINA, CARCU, CARPNA, CARNA, CAUSLINI, CENCI, CLAUCA, CLAUCE, CREICE, CRISU, CUCUMA, CUMERUNI, CUTLISNA, LERCNA, LARCNE, LATINI, LAUTNI, MARCNI, MATAUSNA, PAPASA, PATISLANA, PERIS, PERNA, PETHNA, PHERINI, PHULNE, PHUPHLE, PLAUTI, PRESNTI, PURNA, PURSNA PULPHNA, PUMPU, REICNA, REMZANA, RESNA, SATNA, SEIATI, SEIANTI, SENTINATI, SETHNA, SETHRE, SPALURIA, STENIA, TANASA, TETINA, TITI, THESNTI, THURTHNA, TLESNA, TREPU, TULUS, TUNA, TUTNA, UMRANA, UMRIA, URINATI, VRINATI, VARNA, VECNATI, VEISI, VELTHURUS, VENSI, VETI, VIPINA, VUSINE.

Capitolul LII

CHIUSI – CLUSIUM

POGGIO GAIELLA

Este curios faptul că istoricii latini au descris o singură dată un mormînt etrusc şi acela a fost cel al lui Lars Porsenna.

A fost descris de Marcus Terentius Varro, istoricul latin care a trăit între 116 şi 27 î.e.n. şi textul (fragment, probabil, din lucrarea „De gente populi Romani"[1] care s-a pierdut) a fost relatat în întregime de Plinius.

Acesta spune: „A fost îngropat sub cetatea Chiusi într-un loc unde a fost construit un mausoleu pătrat, cu latura de trei sute de picioare şi înalt de cincizeci. Sub fundaţie, există un labirint

Sfinx etrusc

[1] Despre ginţile poporului roman

încurcat aşa încît dacă cineva se aventurează fără ajutorul unui fir, nu va mai putea găsi niciodată ieşirea. La cele patru colţuri ale fundaţiei se înalţă patru piramide şi una la centru. Au lungimea bazei de şaptezeci şi cinci de picioare şi înălţimea de o sută cincizeci. (*N.T.I. Piciorul roman are circa 29 cm*). Aceste piramide au pe vîrf un fel de mică cupolă rotundă de care atîrnă, cu ajutorul unor lănţişoare, o serie de mici clopoţei al căror răsunet se aude cînd sînt mişcaţi de vînt, întocmai ca în Sanctuarul din Dodona, în Epir". Etc.

Această descriere, atît de extravagantă, l-a făcut bănuitor şi pe Plinius care, pentru a nu-şi lua răspunderea, a vrut să relateze cu propriile cuvinte ale lui Varro.

Mulţi autori, împreună cu Niebuhr, au respins pe de-a întregul această poveste, definind-o drept basm pur, unii însă au acceptat-o parţial, numai în ceea ce priveşte labirintul. Totuşi, dacă reflectăm asupra cuvintelor lui Varro, putem considera acest mausoleu ca o construcţie posibilă din punct de vedere tehnic. Desigur, vanitatea naţională poate să-i fi exagerat dimensiunile, dar nu ar fi putut concepe ceva în afara propriei experienţe constructive.

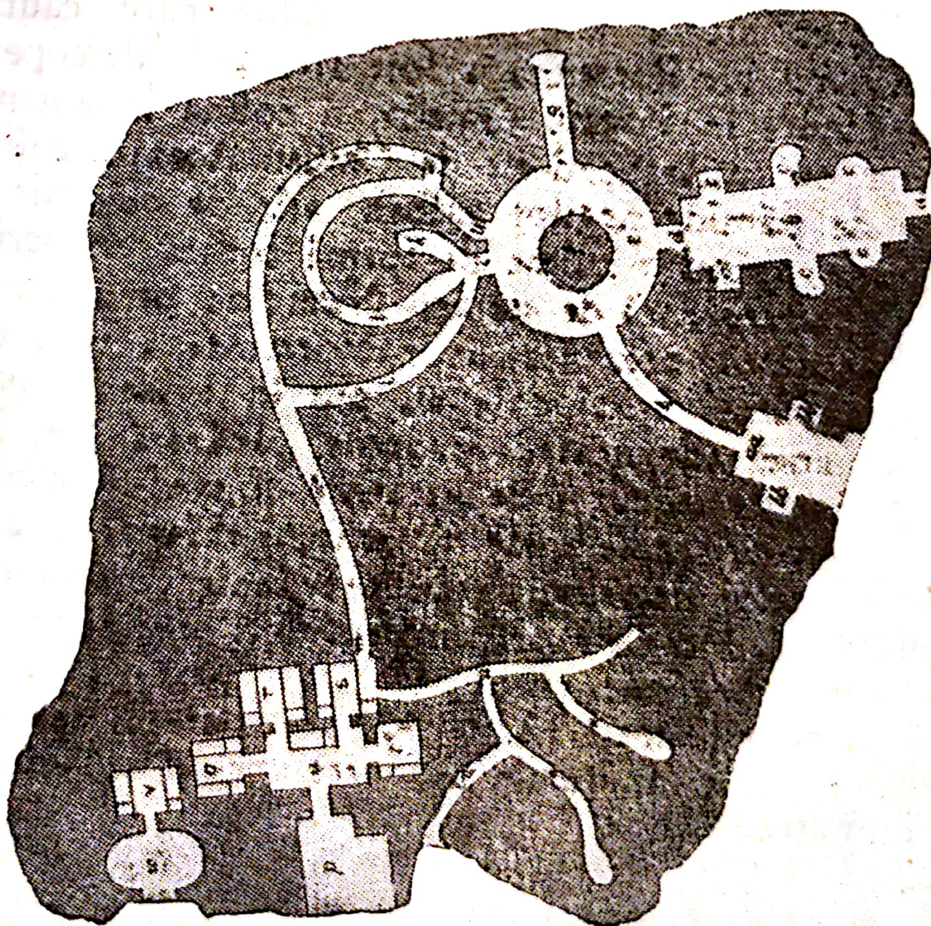
Ca istoric, Varro nu era, în mod sigur, omul care să inventeze de la început pînă la sfîrşit o poveste atît de fantastică, ba chiar precizia şi abundenţa amănuntelor ne fac să credem că Terentius Varro trebuie să fi avut ocazia de a vedea mausoleul descris, sau că a făcut o descriere exactă a ceea ce va fi găsit scris în cărţile etrusce.

Pe de altă parte, nu se poate crede că locuitorii din Chiusi nu au făcut nimic tocmai în amintirea acelui Lucumon al lor, care cu armatele sale i-a făcut să tremure pe Senatorii romani, şi care, dacă ar fi vrut, ar fi putut şterge numele Romei de pe hărţile Italiei. Vom spune aici, în treacăt, că „prenumele Lars" al lui Lars Porsenna a fost poate pur şi simplu un apelativ care trebuie să fi semnificat „Principe" sau „Dominus" şi că grafia corectă a numelui trebuie să fi fost „Porsenna" (chiar

PLANUL MAUSOLEULUI DIN POGGIO GAIELLA

a.	Intrarea dinspre sud
b.	Antecameră sau vestibul
cc.	Firide
d.	Uşa spre încăperea principală
e.	Încăpere rotundă
f.	Coloană săpată în rocă
g.	Coridor sau pasaj tăiat în rocă, încă necurăţat
h.	Coridor care duce în încăperea aa
i.	Intrarea iniţială în pasaje
k l m	Intrări, diferite ca formă şi indicaţie, dar suficient de largi pentru a permite intrarea unui om. La * cuniculus-ul original m pare a fi terminat sau deviat în altă direcţie; toate celelalte pînă la s par a fi mai apropiate şi mai neregulate
ll	Gura intrărilor deschisă în zid mai sus decît i
nn.	Coridoare, parţial nefinisate, parţial ne excavat încă
p.	Antecamera grupului de morminte pătrate care se deschid spre vest.
s t u q r	Încăperi, mai mult sau mai puţin primitive şi toate nepictate, cu bănci săpate în rocă. În „s" sînt intrările în coridoarele „m" şi „n".
w.	Antecameră la un
v.	Mormînt acum umplut cu pietre mari
aa	Încăpere acum umplută cu pămînt
bb bb	Firide în pereţi

Partea haşurată reprezintă roca în care au fost săpate mormintele şi pasajele.

dacă romanii îl scriau uneori „Porsena"), deoarece nume asemănătoare aveau în limba etruscă „n" dublu, așa cum vedem în VIBENNA, ERGENNA, PERPENNA, SPURINNA, etc.

Particularitatea cea mai neobișnuită a mormîntului lui Porsena trebuie să fi fost labirintul și putem spune că tradiția a fost respectată, întrucît în zonă există și alte labirinturi sau ceva asemănător, sub sau împrejurul altor morminte etrusce.

Deci, ținînd seama de faptul că Plinius situa Mausoleul lui Porsenna „sub urbe Clusio"[1], trebuie să credem că structura care se găsea deasupra monumentului a fost distrusă odinioară, poate de gali sau de romani atunci cînd au cucerit Chiusi și că labirintul, situat sub baza sa, a fost complet îngropat de dărîmăturile construcțiilor ce se găseau deasupra, astfel încît să desființeze pentru totdeauna aspectul său originar. Resturile labirintului lui Porsenna pot să fie localizate cu pasajele subterane de sub grădina palatului Paolozzi, chiar dacă totul este în contradicție cu obiceiurile etruscilor care nu au amplasat niciodată un mormînt înlăuntrul limitelor urbane ale unei cetăți a lor.

Acum cîțiva ani, atenția celor care căutau mausoleul lui Porsenna a fost atrasă de descoperirile făcute în Poggio Gaiella, o colină la aproximativ trei mile nord-est de Chiusi. Această colină este de pămînt argilos galben, atît de obișnuit în regiune, avînd o culme de formă conică, acoperită cu o pădure rară de stejari. Nimic nu permitea să se bănuiască prezența unor morminte antice, totuși, săpături ocazionale au pus în evidență prezența unei adevărate necropole, apărată de jur împrejur de un zid și de o tranșee cu șanț. Mormintele erau de forme și de dimensiuni diferite și, asemeni caselor celor vii, erau prevăzute cu terase și comunicau între ele prin intermediul unei rețele de drumuri și de mici curți.

În cursul iernii 1839—40, proprietarul terenului a început săpăturile și foarte curînd au apărut minunățiile colinei.

---

[1] Sub cetatea Clusium.

Sub culmea colinei a ieşit la iveală un zid exterior format din blocuri regulate de travertin, folosite în construcţie fără mortar şi în jurul acestui zid a apărut o tranşee cu lăţimea de aproximativ un metru, totul avînd un perimetru de vreo trei sute de metri.

Între această tranşee şi culmea colinei, pe o fîşie de doisprezece, cincisprezece metri, pe pantele dimprejur, se deschideau morminte nealiniate, dar grupate şi situate la diferite niveluri. Un pasaj lung, săpat în colină, pleca de la tranşee şi pătrundea pînă la un mormînt mare cu anticameră, din care se deschideau mai multe încăperi funebre laterale, întocmai ca la Cerveteri. Atriul şi mormintele interne erau înconjurate de laviţe de rocă, destinate cadavrelor şi sarcofagelor. Tavanele plate, cu casete sau cu grinzi aparente ca în case. Unele încăperi aveau de jur împrejur o friză pictată, înaltă de aproximativ cincisprezece centimetri, care deşi foarte degradată, prezenta scene de dans şi de jocuri atletice. Laviţele de rocă aveau forma de paturi cu perne şi cu picioarele fasonate ca la cele adevărate, multe din ele cu două locuri.

*
* *

Mormintele cele mai importante se găsesc în rîndurile mai de jos. Cel mai important, în partea sudică a colinei, este circular şi are un diametru de aproximativ opt metri. Este susţinut în centru de un mare pilastru rotund, cu diametrul de vreo trei metri, fără soclu şi fără capitel. Mormîntul este gol şi foarte degradat, fără urme de reliefuri şi de picturi, cu excepţia unui cap în relief de pe uşorul de la intrare. Au fost găsite aici vase etrusce şi greceşti bine făcute şi sfincşi de piatră, care sînt expuşi în colecţia Casuccini.

În rîndul cel mai de jos există alte grupuri de morminte care constituie în total douăzeci şi cinci de încăperi funebre. Cel mai interesant grup este format din cinci morminte pătrate, cu urme de

 pictură pe pereţi, foarte ruinate. Au fost găsite

s-au făcut încă săpături și poate se vor putea obține aici rezultate bune.

Dar chiar dacă mormîntul lui LARS PORSENNA va fi dat uitării, amintirea acestui mare personaj va rămîne întotdeauna nemuritoare. Cu siguranță, gloria sa nu se bazează pe mausoleul ascuns. Lars Porsenna ar putea spune ca Horațiu: „MONUMENTUM FECI AERE PERENNIUS"[1].

---

[1] Am făcut un monument mai durabil decît bronzul.

aur se detașează cu o uimitoare prospețime pe albul a'abastrului. Proprietarul are pentru această urnă o considerație atît de mare încît a plasat-o într-o vitrină de cristal.

Mai există în sat, în casa domnului Gigli, o statuie romană de marmoră, de mărime naturală, care reprezintă un filosof îmbrăcat în togă, așezat, într-o atitudine de meditație.

De la Cetona la Sarteano, drumul urcă pe o colină împădurită, de pe a cărei culme te bucuri de priveliștea minunată a Văii Chianei cu covoarele gri și negre ale livezilor sale de măslini și ale pădurilor de stejari, a muntelui Cetona, care domină satul cu același nume, a localității La Pieve, cu cele două turnuri gemene, de la Chiusi, a lacurilor care strălucesc albastre de la distanță și, în sfîrșit, a piscurilor înzăpezite ale Apeninilor, care închid orizontul.

Sarteano este situat pe marginea unui mic platou cu fața spre valea Chianei, la cinci mile de Chiusi. Este un orășel cu o anumită importanță, apărat de ziduri medievale. Are și un han discret, datorită faptului că satul este și un loc de vilegiatură și are ape termale foarte renumite.

La Sarteano există trei colecții care trebuie vizitate. Cea a Cavalerului Bargagli, a doctorului Borselli și a domnului Lunghini.

Primul are patrusprezece urne policrome, toate provenind dintr-un mormînt situat în locul numit „Le Tombe“, lîngă bancurile de nisip ale rîului Astrone. Acest mormînt a aparținut familiei „CUMERE“, așa cum rezultă din inscripții. Intrarea era sigilată cu o mare țiglă de teracotă pe care era gravat numele familiei. Descoperirea acestui mormînt i-a făcut pe unii să creadă că an-

ticul nume al cetății trebuie să fi fost „CAMARS" și nu „SATRIA", așa cum presupun alții. Oricum, după caracterele arhaice de pe teracotele care formează inventarele funebre din mormintele din zonă, se poate afirma că Sarteano trebuie să fi fost una dintre cele mai vechi cetăți etrusce. Reliefurile urnelor prezintă motive mitologice grecești sau din ciclul troian, pe Hippolytus, pe Neptun, Furiile, pe Oreste în Taurida, moartea lui Priam, răpirea Cassandrei.

Colecția doctorului Borselli cuprinde cîteva vase pictate, mulți „buccheri" și urne funerare, fie din „bucchero", fie din argilă colorată. Posedă și o urnă de piatră avînd forma unui cap de femeie, în stil egiptean, care are drept capac o pălărie în formă de con (un „tutulus"). În interior a fost găsit un vas de bronz cu cenușa defunctului.

Domnul Lunghini posedă o vastă colecție de vase, atît pictate cît și din „bucchero". Vasele pictate prezintă scene din mitologia greacă sau din ciclul homeric, muncile lui Hercule, Europa și taurul, Minerva, fauni și măgarul lui Silenus, fauni și bacante, curse de bigi. Dintre vase, se detașează două oale arhaice numite „Holmi", formate din cîte o cupă largă decorată, pusă pe un piedestal și închisă cu un capac traforat. Una este pictată cu figuri de animale, cealaltă este din „bucchero" și are figuri în relief. Două exemplare din aceste „ollae" pot fi văzute în Museo Gregoriano.

Foarte interesantă este o urnă cinerară de piatră reproducînd în întregime un mic templu. În reliefurile de pe părțile laterale sînt prezentate scene funebre, o defunctă culcată pe patul funebru și acoperită cu un giulgiu, copii care plîng și „bocitoarele" care-și smulg părul, o cursă de care cu trei cai (subiect foarte rar). Pe laturile scurte, scene de ospăț și competiții sportive. În cele patru colțuri ale acoperișurilor, tot atîția lei dormind. Urna (de mărimea unei cuști de cîine) se sprijină pe doi tauri cu cap omenesc cu expresie de faun. Stilul sculpturilor este arhaic.

scripție (din muzeul din Chiusi) în care lîngă CLUNSIA (CHIUSI) există și numele CLANICIANISTH, evident adjectivul lui CLANCIANI, numele cetății. Firește, numele CLANCIANI derivă direct din numele CLANIS, anticul nume al rîului CHIANA.

În localitatea Volpaio, la o jumătate de milă de sat, domnul Carlo Casuccini, vărul Casuccinilor din Chiusi a descoperit multe morminte. Au fost găsiți „buccheri", vase pictate în cel mai bun stil grec și diferite obiecte de bronz. În prezent, fac parte din colecția celui care le-a descoperit.

O adevărată raritate o constituie o spadă de oțel, cu un inel lîngă mîner, o adevărată baionetă, care putea fi fixată de o lance.

Într-un vas mare, au fost găsite șapte securi fără coadă și patruzeci și trei de spade de bronz, cu o greutate totală de peste o sută de livre (45 kg). În împrejurimile satului a fost descoperit și un atelier de lucrat vase și țigle, din epoca romană. Pe două țigle era numele SISENNA (scris cu litere etrusce, de la dreapta spre stînga), care a fost consul în anul 16 e.n., fapt care demonstrează că scrisul etrusc era încă în vigoare în epoca imperială.

În apropiere de Chianciano s-a găsit și o scurtă inscripție bilingvă: în etruscă, CUINT. SENT. ARNTAL. și în latină, Q. SENTIUS. L. F. ARRIA. NATUS.

Drumul care duce de la Chianciano la Montepulciano trece de-a lungul marginii colinei acoperite de păduri de stejari. După ce este traversat izvorul sulfuros-feruginos numit Acqua Boglia, se ajunge, puțin înainte de Montepulciano, la Poggio TUTONA sau TUTONI, care are o stranie afinitate cu numele TUTNI sau TUTNA, atît de frecvente în inscripțiile etrusce din această regiune.

Montepulciano este un orășel cu aproximativ trei mii de locuitori, înconjurat de ziduri medievale. Se află pe o culme abruptă, formată de vîrful unui lanț de coline. Poziția sa și vestigiile

Capitolul LV

AREZZO – ARRETIUM

Acest mare și prosper oraș din Toscana este anticul ARRETIUM sau ARETIUM, una dintre cele mai vechi cetăți din Etruria, una dintre cele douăsprezece cetăți ale marii Confederații etrusce. Nu avem informații precise referitoare la întemeierea sa, chiar dacă tradițiile antice susțin că a fost fondată de umbri și de pelasgi, primii locuitori ai regiunii.

Primele informații sînt ale lui Dionysios din Halicarnas care amintește că Arezzo, împreună cu Chiusi, Volterra, Roselle și Vetulonia au fost aliatele latinilor împotriva lui Lucius Tarquinius Priscus. Aceasta dovedește că Arezzo a făcut parte din cele douăsprezece cetăți etrusce confederate, lucru de altminteri admis întru totul de Titus Livius. Cea de a doua informație ne-a fost oferită chiar de către Titus Livius care amintește că în anul 443 (310 î.e.n.) Arezzo nu a participat împreună cu celelate cetăți etrusce la atacul împotriva cetății Sutri, pe atunci aliata Romei, dar că în anul următor, tîrîtă în război de aliatele sale, Perugia și Cortona, a fost înfrîntă și a trebuit să accepte un armistițiu de treizeci de ani.

Titus Livius ne mai relatează că Aretinii, în anul 453 (300 î.e.n.) au gonit din cetate pe CILNII (familia din care a descins apoi Mecena) și Roma, după ce a îmbrățișat cauza exilaților, l-a trimis pe dictatorul Valerius Maximus împotriva

cetății Arezzo și a aliaților etrusci. Dar în timpul absenței lui Valerius Maximus, reîntors la Roma pentru a consulta augurii, vice-comandantul său a căzut într-o ambuscadă suferind mari pierderi. După întoarcerea Dictatorului, aretinii și aliații etrusci au fost înfrînți pe teritoriul cetății Roselle și puterea lor a fost învinsă.

În anul 459 al Romei războiul a izbucnit din nou. Anulînd armistițiul, Arezzo, Perugia și Volsinii, aliindu-se cu umbrii și cu galii, au pornit împotriva romanilor care s-au concentrat pe teritoriile lor. Aliații etrusci au fost din nou înfrînți în apropiere de Roselle și constrînși să ceară pace. Este interesant de observat cum caracterizează Titus Livius cele trei aliate etrusce: „ETRURIAE CAPITA, VOLSINII, PERUSIA, ARRETIUM, PACEM PETIERE“[1].

Nu avem nici o informație certă cu privire la anul în care Arezzo a căzut sub stăpînirea Romei, știm numai că Consulul Flaminius și-a instalat tabăra la Arezzo, înainte de fatala înfrîngere de la lacul Trasimeno.

Știm cu certitudine că în timpul războaielor punice liga Etruscă a fost solidară cu Roma și a luptat cu toate forțele sale împotriva prădăciunilor lui Hanibal în Italia. În legătură cu aceasta, știm că Arezzo a făcut excepție și, în timpul primului război punic, nu a rămas fidelă Romei care a fost constrînsă să ia pe fiii Senatorilor de aici și să-i trimită la Roma ca ostateci. Aceste represalii ale Romei și-au dat roadele și în timpul celui de al doilea război punic, Arezzo a participat într-o mare măsură la înarmarea flotei lui Scipio. Relativ la aceasta, este interesant de relatat cuvintele lui Titus Livius: „ARRETINI TRIGINTA MILIA SCUTORUM, GALES TOTIDEM, PILA, GAESA, HASTAS LONGAS, MILIUM QUINQUAGINTA SUMMAM PARI CUIUSQUE GENERIS NUMERO EXPLETUROS, SECURES, RUTRA, FALCES, ALVEOLOS, MOLAS,

[1] Fruntașe ale Etruriei, Volsinii, Perusia, Arretium au cerut pace.

QUANTUM IN QUADRAGINTA LONGAS NAVES OPUS ESSET, TRITICI CENTUM ET VIGINTA MILIA MODIUM ET IN VIATICUM DECURIONIBUS REMIGIBUSQUE COLLATUROS"[1] Liv. XXVIII, 45.

În luptele dintre Marius și Sylla, Arezzo a fost de partea lui Marius și și-ar fi pierdut libertatea și teritoriul dacă, în fața învingătorilor syllani, nu ar fi fost salvată de elocvența lui Cicero, care i-a apărat cauza.

În războiul dintre Cezar și Pompeius, Arezzo a fost printre primele cetăți asediate de Cezar. Bogatul său teritoriu a fost repartizat legionarilor romani și au fost întemeiate trei colonii romane cu numele ARRETIUM VETUS, FIDENS și JULIUM și prima a fost considerată printre cele mai mari colonii romane din Etruria, din timpul Imperiului. Deși se pare că a fost distrusă de Totila, regele goților, Arezzo a renăscut din propria sa cenușă, a învins adversitățile din timpul Evului Mediu, atît de fatale pentru multe alte cetăți, și a început din nou să strălucească în epoca modernă ca unul dintre cele mai mari orașe ale Toscanei.

Anticele ziduri ale cetății erau lăudate de antici deoarece erau construite din cărămizi, singurul exemplu printre cetățile etrusce. Acest detaliu este relatat de Vitruvius, dar, în pofida unor afirmații atît de importante și cu toate că alți autori mai recenți afirmă că anticele ziduri de cărămizi încă mai înconjoară orașul, trebuie să recunosc că după o cercetare foarte atentă a acestora, zidurile par să fie construite din cărămizi romane sau medievale și nici un fragment nu poate fi atribuit epocii etrusce. La drept vorbind, ținînd seama de po-

---

[1] Arretinii (au făgăduit) treizeci de mii de scuturi și tot atîtea coifuri precum și lănci, sulițe lungi și scurte, obligîndu-se să-i pună la dispoziție în total cincizeci de mii de asemenea arme, din fiecare soi un număr egal; apoi topoare, sape, coase, albii, rîșnițe, cîte vor încăpea în patruzeci de corăbii lungi de transport, precum și 120.000 de banițe de grîu, vor da și provizii de drum pentru vîslași și decurioni.

ziția actualului oraș, este chiar discutabil dacă actuala așezare ocupă aceleași locuri ca cetatea antică.

În grădina Mînăstirii ordinului Sf. Paul al crucii, în partea de jos a orașului, există cîteva ruine romane construite în „Opus reticulatum" și călugării spun că aparțin unui amfiteatru, dar nu a mai rămas nici un scaun din fosă sau vreun alt amănunt care ne-ar putea oferi o certitudine cu privire la destinația inițială a edificiului.

Arezzo era faimoasă în antichitate datorită vaselor confecționate din argilă roșie, atît de lăudate de Plinius și de Marțial. Adesea, în cursul săpăturilor efectuate pentru fundațiile unor edificii moderne, ies la lumină fragmente din aceste teracote, ba chiar au fost descoperite resturile unui atelier unde erau lucrate, precum și tiparele care serveau la imprimarea decorațiilor de pe pereții vaselor. Aceste vase au fost confecționate dintr-o argilă roșie foarte fină, de culoarea coralului, erau decorate pe flancuri cu reliefuri și numele olarului era adesea gravat pe piciorul lor. Sînt atît de deosebite ca stil, material, decorații de teracotele etrusce încît nu este greu de înțeles că aparțin perioadei romane din timpul lui August. Decorațiile se limitează de obicei la motive ornamentale, fără vreo semnificație precisă și numai ocazional o figură sau două au fost introduse în decorație. După cîte știu, nici una din aceste teracote găsite nu a avut inscripții etrusce și nici nu au fost găsite morminte etrusce. De aici se poate conchide că nu sînt etrusce, ci mai curînd romane. Totuși trebuie să fi fost foarte căutate, deoarece în afară de Arezzo au mai fost descoperite și în regiunea Emilia, pînă la Modena.

La Arezzo există Muzeul Public și Muzeul Bacci. Ultimul a fost renumit odinioară, dar de curînd a fost foarte mult restrîns datorită vînzărilor și acum este aproape abandonat. Totuși, mai conține un număr destul de mare de obiecte de bronz, cele mai multe fiind statuete de divinități și monede. Printre curiozități am notat un cuțit

 pentru sacrificii și o urnă cinerară în formă de

leu. Teracotele reunite aici sînt destul de comune, cu excepția unei amfore cu figuri roșii reprezentînd un dans de bacante, pe Tezeu și o amazoană, pe Hercule care ucide un războinic. Provine dintr-un mormînt etrusc descoperit acum un secol în împrejurimile orașului.

Muzeul Public conține o colecție numeroasă de antichități etrusce. Fiecare obiect are o etichetă purtînd numele și proveniența, un sistem foarte util care ar trebui adoptat de toate muzeele.

Numeroase sînt aici teracotele de argilă roșie, așa numitele vase aretine, dar toate sînt numai fragmente. Mai sînt aici vase roșii și negre, care împreună cu o urnă funerară provin din Sarteano, o altă urnă funerară provine de la Radicofani și poartă o inscripție etruscă: PULPI TARLNTIA. Un mare vas pictat, în al treilea stil, provine din locul numit „Prato antico", la trei mile în afară de Arezzo și alt vas în același stil, care prezintă plecarea și întoarcerea unui războinic provine de la Alberoro, la nouă mile în afara orașului.

Nu lipsesc urnele cinerare de travertin, totuși nu au figuri culcate pe capac; printre acestea una, găsită la Lucignano în Valea Chianei, are gravat numele etrusc SPURINA. Pe o urnă, în stil tîrziu, găsită în împrejurimile orașului Arezzo, există o inscripție bilingvă: V. CAZSI. C. CLANS în etruscă, și C. CASSIUS C.F. SATURNINUS în latină.

Mai există aici busturi-portrete din teracotă, cîteva obiecte de bronz, ca idoli, oglinzi și răzătoare.

Faimoasa himeră din Arezzo, conservată la Muzeul din Florența a fost descoperită în anul 1534, dar nu există informații precise referitoare la descoperirea sa. Tot de la Arezzo provine statuia Minervei, în prezent la Florența, despre care se crede că aparține artei grecești arhaice, dar foarte probabil este de origine etruscă.

Am spus că au existat trei colonii romane cu numele de Arezzo, deosebite între ele prin adjectivele Vetus, Fidens și Julium. Despre prima s-a crezut întotdeauna că ar fi actualul oraș Arezzo,

celelalte trebuie să fi fost situate în apropiere, dar poziția lor exactă nu a fost niciodată identificată.

Poziția orașului Arezzo, situat în cea mai mare parte la șes, cu excepția unei mici părți din nordul așezării, nu este desigur deloc tipic etruscă, fapt care ne face să ne îndoim că orașul modern s-ar înălța pe antica cetate.

Această bănuială a fost confirmată, acum cîțiva ani, de descoperirea zidurilor unei cetăți antice în împrejurimile modernului Arezzo, descoperire care, din motive necunoscute, nu a fost salutată potrivit importanței sale.

Această veche cetate se înălța pe o colină la aproximativ trei mile de Arezzo, spre sud-est, pe un deal numit „Poggio di San Cornelio" sau „Castel Secco", o mică înălțime lipsită de vegetație, a cărui culme este atît de acoperită de fragmente de teracotă încît aici nu crește nici iarba.

Pe marginea colinei, spre nord-est, există ruinele unor ziduri etrusce, construite din blocuri regulate. Mai spre apus, se văd urmele unei porți, deci o altă porțiune de ziduri întărite cu contraforturi, groase de aproximativ patru metri. În partea de sud a colinei, acestea mai au încă înălțimea de vreo zece metri și o lungime de aproximativ șaizeci de metri și mai au încă opt contraforturi masive, situate la intervale apropiate. Rîndurile sînt orizontale cu blocuri nu prea mari, dar foarte degradate de vremuri și intemperii.

Îmi pare rău că datorită timpului limitat nu am putut să desenez un plan al zonei și să-i determin dimensiunile exacte. Repetti și Micali afirmă că perimetrul său nu poate depăși o jumătate de milă, sau opt sute de metri și că cetatea trebuie să fi avut forma unei elipse neregulate. La drept vorbind mie mi s-a părut că are dimensiuni mai mari fiind capabilă să cuprindă o cetate etruscă de importanța anticei ARRETIUM.

Zidurile se disting prin prezența contraforturilor. Sînt cu siguranță străvechi. Inghirami crede că sînt romane, și că au aparținut unei colonii a cetății Arezzo și adaugă că lipsa lor de șlefuire s-ar datora grabei cu care au fost construite. Mie

îmi par în mod hotărît etrusce, aşa cum i-au părut şi lui Muller care le-a vizitat în 1839.

Repetti crede că acesta este locul anticei necropole a cetăţii etrusce, dar adaugă, cu prudenţă, că niciodată nu au fost efectuate săpături pentru a confirma această ipoteză. În definitiv, el crede că actualul Arezzo este cetatea romană Arezzo iar acest loc, cetatea etruscă Arezzo, deoarece această colină, greu accesibilă şi uşor de apărat, ar fi reprezentat adevărata poziţie pe care etruscii ar fi ales-o.

*
* *

Este foarte important să ţinem seama de faptul că cetăţile etrusce au fost întemeiate în vremuri în care locuitorii trebuiau să lupte zilnic pentru propria lor supravieţuire, împotriva triburilor vecine, războinice, fără locuinţe, semibarbare, care nu cunoşteau altă lege decît pe aceea a suliţei şi a spadei. Etruscii au trebuit, din motive obiective, să aleagă locuri apărate în mod natural, pe care apoi le protejau şi mai mult cu ziduri puternice.

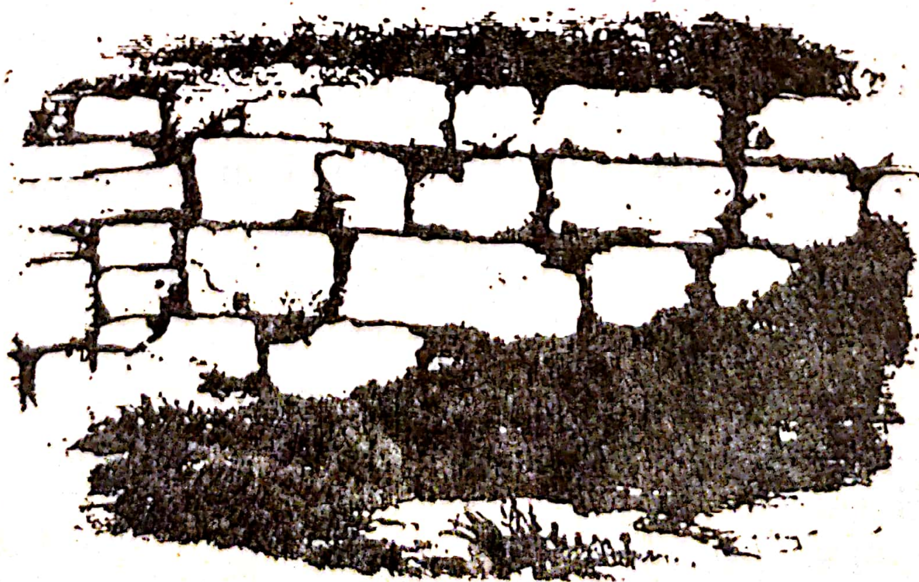
Totuşi atunci cînd Roma a cucerit Etruria şi Italia, situaţia s-a schimbat în mod esenţial, legiunile Romei deveniseră forţa de temut care de acum încolo înspăimînta atît pe duşmanii interni cît şi pe duşmanii externi ai întregii Italii. Să nu uităm că atunci cînd au fost întemeiate cele trei colonii romane Arretium Vetus, Fidens şi Julium, romanii erau nu numai stăpînii absoluţi ai întregii Italii, ci se pregăteau să cucerească întreaga lume cunoscută pe atunci. Roma nu se mai temea nici de duşmanii din interior şi nici de cei din exterior. În faţa problemei de a întemeia noi cetăţi-colonii, nu se mai alegeau locurile apărate în mod natural. Noile colonii erau întemeiate şi la şes, apărate de un bun sistem de ziduri şi atît, toate acestea spre avantajul şi confortul locuitorilor, care aveau în acest fel un acces mai uşor în cetăţile lor. Apoi, pentru Roma, a avea un aliat slab apărat însemna a avea un prieten care va trebui să rămînă prieten prin forţa lucrurilor. Vedem că acest obicei a fost

pus în practică de către romani cu mult înainte de întemeierea celor trei colonii aretine, așa cum a fost dovedit de exemplele cetăților Volsinii și Faleri, a căror populație a fost mutată din cetățile de origine, apărate natural și inexpugnabile, în noi cetăți de la șes. Acesta poate să fi fost și cazul pentru Arezzo.

Nu există nici o îndoială că cetatea etruscă Arezzo, ca și altele, a ocupat o înălțime fortificată, dar nu voi fi eu acela care să afirme cu certitudine că aceasta a ocupat colina „San Cornelio" sau alt deal din împrejurimi. Totuși, nu ezit să afirm că etrusca Arezzo nu putea absolut deloc să fi fost situată pe locul actualului oraș.

Singurul punct apărat în mod natural este terenul pe care se află acum Domul, precum și micul cartier medieval care-l înconjură, dar această suprafață este mult prea mică pentru o cetate de importanța etruscei ARRETIUM. În concluzie, există motive bine întemeiate să credem că ilustrul oraș de astăzi nu ocupă terenul etruscei Arretium, ci pur și simplu cel al uneia dintre coloniile romane FIDENS sau JULIUM. Și această ipoteză este din belșug coroborată de prezența exclusivă pe suprafața sa a unor ruine romane.

Dacă lucurile stau astfel, trebuie să conchidem că locul pe care a fost situată antica cetate Arezzo mai trebuie încă descoperit.

Zidurile etrusce ale Cortonei

Capitolul LVI

CORTONA – CORTONA

... Corythum, Terrasque Requirat Ausonias![1]

VERGILIUS.

Călătorule, te apropii de Cortona! Nu ești cuprins de acel sentiment pentru cetățile milenare care, după cum spune Plinius, este sacru?. Aici totul este demn de mare respect și venerație. Amintește-ți că atunci cînd se năștea Troia, atunci cînd Hector și Achile se luptau sub zidurile sale, Cortona exista deja. Ba chiar de aici, potrivit tradiției relatate de Vergilius în Eneida, a plecat miticul Dardanus să fondeze fatala cetate și să întemeieze dinastia regilor din Troia.

*
* *

Călătorul care a văzut Cortona de departe, situată pe o colină abruptă, să nu creadă că, sosit la porțile sale, obositorul urcuș pe care l-a înfruntat s-a terminat și că poate să se plimbe comod pe culmile colinei. Străzile satului urcă mereu și coboară, întortochiate și incomode, flancate de case modeste și mizere, fără nimic în aspectul lor care să amintească de măreția anticei cetăți.

Mai este și o altă remarcă de făcut. Cel care sosește la Cortona, după o călătorie obositoare și accidentată, crede în mod logic că un orășel cu aproape cinci mii de locuitori, cu o frumoasă Ca-

[1] Să caute Corythus și ținuturile Ausoniei.

PLANUL CETĂȚII CORTONA

1. Poarta Sant Agostino
2. Poarta Santa Maria
3. Poarta Colonia
4. Poarta Montanina
5. Poarta San Domenico
6. Antica poartă, acum blocată
7. Casa Cecchetti
8. Antice ziduri sub palatul Facchini
9. Antice ziduri în interiorul zidurilor moderne
10. Idem la Terra Mozza
11. Fortăreața
12. Biserica Santa Margherita
13. Biserica San Francesco
14. Spitalul
15. Piața
16. Palatul Guvernamental
17. Biserica San Filippo
18. Biserica Sant Agostino
19. Domul
20. Seminarul
21. Băile Romane
22. Mormîntul lui Pitagora
23. Traseul anticelor ziduri, acolo unde nu corespund cu cele moderne
24. Ziduri antice, sub cele moderne
25. Ziduri moderne

tedrală și cu vreo șapte sau opt alte biserici, trebuie să aibă cu siguranță un hotel bun. Într-adevăr, există unul, singurul, mizer și atît de puțin curat încît pare făcut dinadins să îndepărteze pe client.

Aceasta este Cortona de astăzi. Lipsită de grație și melancolică, pare să plîngă după gloria trecutului!

*

* *

Cortona modernă ocupă suprafața anticei cetăți etrusce, care avea o formă alungită și un perimetru de aproximativ două mile. Actualele ziduri sînt în cea mai mare parte sprijinite pe cele antice, totuși în partea de sus a satului, zidurile etrusce trebuie să fi fost situate mult mai în afară decît actualul perimetru. Zidul etrusc este construit din blocuri dreptunghiulare foarte mari, așezate în rînduri mai mult sau mai puțin orizontale și adesea sînt îmbinate între ele cu multă măestrie, ca zidurile din Fiesole. În partea mai de jos a orașului, ele formează permanent baza zidurilor medievale. O porțiune foarte bine conservată a zidurilor etrusce, de aproximativ patru metri și construită din blocuri enorme poate fi văzută în locul numit Terra Mozza, în afara Fortăreții și este prezentată la începutul prezentului capitol.

Blocurile sînt din gresie de culoare gri, dură și compactă, foarte asemănătoare cu cele de la Fiesole. Uneori, suprafața lor exterioară este șlefuită, alteori este lăsată în stare brută. Cu toate că blocurile sînt îmbinate fără mortar, se suprapun atît de bine încît adesea nu permit introducerea între pietre nici măcar a lamei unui briceag. Uneori îmbinările sînt în diagonală și, în acest caz, pietre mici sînt introduse în formă de pană pentru a umple spațiile goale, ca la Fiesole, cu care seamănă aceste ziduri din Cortona. Poate acestea din Cortona sînt mai masive și, în ansamblu, mai regulate.

După aspectul zidurilor sale, s-ar spune că Cortona a fost una dintre cele mai vechi cetăţi etrusce şi acest gînd ne determină să vorbim despre istoria sa.

*

* *

Mai întîi să urcăm pe vîrful colinei şi să ne aşezăm pe terasa, împodobită cu chiparoşi, care stă în faţa bisericii Santa Margherita. Apoi, dacă este în zori, priveliştea va fi mai interesantă şi mai frumoasă. Cînd am urcat aici, o culoare roz-pastel ilumina cerul spre răsărit şi ocupa jumătate din orizont, pentru a anunţa ziua care se ivea. Priveliştea din faţă era încă învăluită într-o penumbră întunecată, numai piscurile îndepărtate ale munţilor începeau să se coloreze uşor. Îndată ce soarele a început să apară în spatele munţilor întunecaţi, culoarea roz a zorilor a explodat într-un galben viu, o rază a plecat de la zăpada muntelui Cetona şi s-a dus să atingă piscul înalt al muntelui Amiata din faţă. Astfel, masa întunecată a lui Montepulciano a fost iluminată şi adusă la lumină. Imediat după aceasta, turnurile, crenelurile, acoperişurile caselor din Cortona, la picioarele mele, au fost aurite de razele soarelui şi, puţin mai tîrziu, frumoasa întindere a lacului Trasimeno, spre sud, izbucni ca într-un surîs. Razele soarelui goneau în jos de pe vîrfurile munţilor ca un torent şi inundau marea cîmpie de la poale, iluminînd uriaşe ogoare de grîu, păduri, vii, livezi de măslini, case izolate, sate. O hartă geografică a unei agriculturi luxuriante, punctată de localităţile Chiusi, Citta della Pieve, Montepulciano.

*

* *

Originile Cortonei sînt atît de îndepărtate încît vor rămîne în mod inevitabil învăluite în întuneric. Am pomenit în treacăt despre legenda care-l lega pe Dardanus de întemeierea Troiei. Dionysios din Halicarnas afirmă că mult înainte

ca etruscii să se fi stabilit în regiune, Cortona era deja mare și înfloritoare, o vestită cetate a umbrilor, și că a fost smulsă acestora de către pelasgi și aborigeni. A fost folosită de aceștia ca bastion împotriva anticilor ocupanți, avînd grijă să fie bine fortificată și să dispună de pășuni bogate.

Mai tîrziu a căzut sub dominație etruscă și se pare că atunci a devenit metropola-cheie a sistemului apeninic, un teritoriu ce se întindea în interiorul regiunii muntoase, spre deosebire de Tarquinia care ocupa regiunile costiere.

Ștefan din Bizanț, gramaticianul grec din secolul al V-lea, autorul unui lexicon geografic, a definit Cortona ca „metropola Etruriei și a treia cetate a Italiei". Chiar în timpul dominației etrusce se pare că, întocmai ca Falerii, și-a păstrat mult din caracterul său pre-etrusc, astfel încît Herodot (490—424 î.e.n.) a afirmat că pe vremea sa Cortona mai era încă locuită de o populație pelasgică care vorbea o limbă necunoscută popoarelor limitrofe, dar identică cu limba vorbită în Helespont.

În ceea ce privește atitudinea Cortonei în timpul războaielor punice, avem două informații istorice care par să se contrazică. Polibius ne relatează că, în timpul celui de al doilea război punic, Hanibal a străbătut teritoriul Cortonei și l-a devastat pînă la lacul Trasimeno. Acest lucru demostrează suficient că Cortona a fost dușmana declarată a lui Hanibal și solidară cu liga etruscă, care a împiedicat atît de mult marșul cartaginezului în cursul dureroaselor războaie punice. Totuși, atunci cînd Titus Livius, cu obișnuita sa precizie, ne dă lista cetăților etrusce care au contribuit la pregătirile flotei lui Scipio împotriva Cartaginei, Cortona nu este menționată. Acest fapt este cu atît mai straniu cu cît Cortona a fost întotdeauna considerată în antichitate ca una din cele mai mari cetăți-stat ale marii Confederații Etrusce și Titus Livius însuși a considerat-o ca „cetate-cheie a Etruriei" chiar din anul 444 (309 î.e.n.), cînd a fost constrînsă, împreună cu Perugia și Arezzo, să încheie o pace cu Roma.

Menţiunea lui Polibius şi omisiunea lui Titus Livius sînt singurele indicaţii istorice referitoare la Cortona. Dionysios din Halicarnas ne-a relatat mai tîrziu că Cortona a fost o colonie romană în perioada Imperiului. Nu ştim care a fost destinul său după căderea Imperiului Roman, deoarece există un gol de o mie de ani în istoria sa, care reîncepe numai în secolul al XIII-lea.

În afară de zidurile pe care le-am descris, puţine sînt vestigiile etrusce care au mai rămas în aşezare. Sub palatul Facchini există un fragment de zid etrusc format din blocuri de dimensiuni mari. Sub palatul Cecchetti, alături de poarta Sant'Agostino, se află un hipogeu etrusc, cu destinaţie incertă, pe care am avut şansa să-l vizitez. Cînd am cerut permisiunea de a-l vedea, proprietarul s-a oferit cu amabilitate să mi-l arate personal. M-a condus într-o încăpere de la parterul palatului său, a ridicat un chepeng şi a coborît în pivniţă. Aici am crezut că este pe cale să mă facă să gust vreun vin foarte bun obţinut din viile sale, dar privind împrejur, am recunoscut că aceasta este tocmai încăperea etruscă cu bolta pe care o căutam. Hipogeul nu este mare, măsoară cam patru metri pe patru metri, cu înălţimea de trei metri, construit din blocuri mici regulate de piatră gri, îmbinate fără mortar şi într-o excelentă stare de conservare. Fără nici o îndoială era etrusc. Ar trebui să credem că este un mormînt, dar faptul că se găseşte între ziduri se opune acestei ipoteze. Nu există nici un element care să ne reveleze destinaţia sa originară. Totuşi, aminteşte de acel mormînt care există înlăuntrul zidurilor vechii Tarquinii.

De mai bine de un secol, Cortona este sediul unei Academii Etrusce care a publicat multe volume de arheologie şi care s-a îngrijit şi de un Muzeu Etrusc care colecţionează vestigii descoperite în împrejurimi. În ceea ce priveşte vasele, muzeul nu este important, are un anumit număr de teracote din buccheri şi din argilă roşie, adesea cu figuri arhaice în relief. Multe statuete de idoli
 de teracotă, „figurine", cum mai sînt numite, înalte

de doisprezece pînă la treizeci de centimetri, obiecte ex-voto, Lari de teracotă, urne cinerare din pămînt ars în formă de capete-portret, un fel de „canopus“ simplificat. Mai există cîteva candele, unele de formă curioasă și originală. Am observat una în formă de mască, care trebuie să fi fost suspendată de nas și avea două găuri, una în frunte și una în barbă, prin care ieșeau fitilurile.

Nu lipsesc urnele cinerare de teracotă, cu figuri îmbrăcate în togă pe capac, cu obișnuitele subiecte mitologice pe părțile laterale.

Muzeul este mai bogat în obiecte de bronz decît de teracotă, printre acestea o statuetă a lui Jupiter Tonans, înaltă de vreo douăzeci și cinci de centimetri, avînd o inscripție greacă pe piedestal, ilizibilă, o divinitate feminină cu un cocoșel pe cap, mulți idoli mici egipteni, găsiți în morminte, capul unui negru. Mai există o considerabilă colecție de monede.

*

* *

Minunea minunilor este considerată totuși foarte vestita lampă de bronz, care prin frumusețea și finețea lucrăturii întrece cu mult oricare lucrare etruscă cu basoreliefuri. Chiar dacă nu ar mai fi existat nimic altceva de văzut, această piesă ar fi meritat singură o călătorie la Cortona. Merită deci o descriere amănunțită, încă și mai atentă decît aceea pe care în mod normal o acord obiectelor obișnuite.

Este o lampă rotundă cu diametrul de aproximativ cincizeci și nouă de centimetri, concavă ca un castron, și care se ridică în centru cu un soi de coș conic, la care trebuie să se fi atașat lanțul pentru atîrnare.

De jur împrejur există șaisprezece cioculețe pentru fitilurile alimentate cu uleiul din lampă. Marginea este împodobită cu elegante motive cu flori în relief și între cioculețe se găsește cîte o mască a lui Bachus cu barbă și cu coarne. Dar partea de dedesubt a lampadarului este cea mai bogat împodo-

bită cu figuri. Pentru fiecare din cele şaisprezece lămpi corespunde figura unei sirene înaripate, alternată cu un satir gol cîntînd din flaut dublu şi din nai. În centru, este reprezentată faţa unei Gorgone, unde totul este oroare. Faţa are o expresie sălbatică şi crudă, ochii ies din orbite cu o privire de turbare furioasă, doi colţi ies din gură şi limba este scoasă în afară, părul serpentiform înconjură capul. Gorgona este înconjurată de o bandă cu animale sălbatice şi grifoni, lei, leoparzi, lupi în timp ce sfîşie un taur, un cal, un mistreţ, un cerb. La exterior, există o altă bandă cu obişnuitul şi preferatul motiv al delfinilor printre valurile stilizate.

Între două fitiluri există o inscripţie de dedicaţie, acum nu prea lizibilă. Se citeşte cu claritate cuvîntul TINSCVIL, scris de asemenea şi pe Himera din Arezzo şi care are foarte probabil semnificaţia de dedicaţie. Se spune că greutatea lampadarului este de aproximativ 170 livre toscane, egale cu peste cincizeci de kilograme.

Stilul, arhaizant în unele aspecte, dar nu arhaic, ne face să credem că a fost executată în jurul anului 250 î.e.n., reluînd motive tradiţionale ale artei etrusce, amestecate cu motive mai libere, care resimţeau deja preceptele artistice greceşti.

După studierea acestei capodopere, putem să înţelegem mai bine de ce candelabrele etrusce, precum şi alte lucrări în bronz au fost atît de admirate şi de apreciate de atenieni, chiar şi pe vremea lui Pericle. Sîntem de acord cu Micali care susţine că, prin perfecţiunea artistică, nici o altă lucrare în bronz nu se poate compara cu acest lampadar.

Acest excepţional obiect etrusc a fost descoperit în 1840, în locul numit „La Fratta", la poalele colinei Cortona, pe drumul spre Montepulciano, nu într-un mormînt, ci într-o groapă la mică adîncime. A fost plătit cu şapte sute de dolari ţăranului care l-a găsit.

*

* *

La Cortona mai există încă două colecții de antichități etrusce, una a familiei Venuti, cealaltă a familiei Corazzi. Aceasta ultima a fost cumpărată recent de regatul Olandei și în prezent este instalată la Muzeul din Leyda.

Înlăuntrul zidurilor Cortonei nu mai rămîne nimic altceva etrusc de semnalat, iar în ceea ce privește bisericile, picturile și acel sarcofag păstrat în Catedrală despre care se spune că ar fi fost al Consulului Flaminius, ucis în bătălia de la lacul Trasimeno, îl încredințez pe călător divinităților sale protectoare, adică ghidurilor verzi, roșii și albastre, pentru informațiile istorice și locale.

Înainte de a trece la descrierea mormintelor din Cortona, trebuie să spunem de la început că aceasta este situată pe o colină de piatră de gresie stratificată, aceeași care a furnizat materialul pentru zidurile etrusce, prea compactă pentru a fi săpată cu scopul de a face morminte, ținînd seama de faptul că etruscii nu au avut în ceea ce privește rocile acea tenacitate turbată care i-a caracterizat atît de mult pe egipteni și rareori au încercat să-și deschidă drum într-un material mai dur decît tuful. Aici, ca la Roselle, Cosa și Saturnia, necropolele au fost săpate la poalele colinei, unde era suficient pămînt, mormintele au fost construite din zidărie și la sfîrșit acoperite cu materialul obținut din săpături.

MORMÎNTUL LUI PITAGORA

Este numit astfel după numele acestui filosof care, potrivit unei legende populare, a trăit și a predat lecții în această cetate. Firește, cel care a afirmat acest lucru a confundat Crotona din Grecia Mare cu Cortona din Etruria.

Acest mormînt important se găsește la aproximativ o jumătate de milă în afara orașului, în partea de jos, de-a lungul marginii colinei. Vestit din timpurile străvechi, a fost apoi abandonat pînă în 1834, cînd a fost redescoperit în urma

săpăturilor. Este situat în mijlocul unui crîng de chiparoşi şi într-o asemenea stare de ruină încît la prima vedere este greu de recunoscut. Intrarea este constituită de o uşă pătrată prin care se pătrunde într-o încăpere funebră în ai cărei pereţi din zidărie masivă, au fost săpate cîteva nişe. Tavanul este format de cinci lespezi foarte grele de piatră, monolitice, fiecare cu greutatea nu mai mică de treizeci de chintale. Aceste lespezi trebuie să se fi sprijinit pe pereţi, care aveau pe partea de sus o formă semicirculară. Am spus că lespezile trebuie să se fi „sprijinit", deoarece numai una a rămas în poziţia originară, cea de la mijloc, de formă triunghiulară, care trebuie să fi servit drept cheie de boltă pentru celelalte care au fost distruse. Nu ştim dacă arhitectul a vrut să aplice în această lucrare principiul boltei. La drept vorbind, lespezile sînt în formă de piramidă, dar modul în care au fost sprijinite pe pereţii verticali ai încăperii, greutatea lor imensă ne fac să ne gîndim mai degrabă la un tavan decît la o boltă.

Mormîntul avea o uşă care funcţiona ca aceea, foarte interesantă, de la mormîntul Casuccini din Chiusi şi încă se mai pot vedea pivoţii pentru canaturi, în prag şi în arhitravă. Caracterul funerar este pus în evidenţă de prezenţa celor opt nişe, destinate, cu siguranţă, adăpostirii urnelor cinerare. Mormîntul este absolut gol şi nu există informaţii privitoare la conţinutul său în momentul deschiderii sale. Se ştie numai că, odată cu ocazia redeschiderii sale, s-a găsit în împrejurimi o mare cantitate de fragmente de teracotă. Aspectul cel mai surprinzător al acestui mormînt îl constituie prospeţimea şi perfecta execuţie a construcţiei, în special în interior. Lespezile şi blocurile din pereţi par de-abia scoase din carieră şi au fost folosite la construcţie fără mortar, dar cu atîta grijă încît trezeşte şi acum cea mai mare mirare. Pare aproape imposibil ca acest mormînt să aibă două şi chiar poate trei mii de ani. După cercetarea exteriorului, nu mai rămîne nici o îndoială că mormîntul trebuie să fi fost protejat de un tumul.

Precizia construcției ne-ar face să credem că este o operă nu prea veche, totuși este sigur că trebuie să fie anterioară inventării arcului, deci înainte de Cloaca Maxima și poate contemporană cu întemeierea Romei.

Cred că trebuie să fie din aceeași perioadă cu zidurile din Cortona și Fiesole, care au fost considerate pelasgice. Cu ocazia redeschiderii sale în 1834, a fost descoperită o lespede care închidea una dintre nișe, purtînd următoarea inscripție etruscă: V. CUSU. CR. L. APA. PETRUAL. CLAN. Acum este la muzeu.

Dimensiunile acestui mormînt sînt bazate pe multiplii actualului „braț" toscan care, la rîndul lui, corespunde dublului „piciorului" roman antic. Acest fapt ciudat ne face să credem că romanii au adoptat sistemul lor de măsuri de la etrusci și că toscanii moderni folosesc încă măsurile strămoșilor lor.

În apropiere de acest mormînt au fost găsite și urmele altor tumuli. Baldelli, într-o lucrare din 1570, de multe ori copiată și niciodată tipărită, afirmă că a văzut alte trei morminte asemănătoare cu acesta, unul de-a lungul drumului care duce la Camucia, altul sub biserica San Vincenzo și cel de al treilea lîngă biserica Santa Maria Nuova, care a fost dărîmat pentru a face loc construirii bisericii.

MORMÎNTUL SERGARDI

La poalele pantei spre Cortona, în apropiere de Camucia și de-a lungul drumului spre Montepulciano, un tumul mare, numit în limbaj popular „Pepenele", cu circumferința de aproximativ două sute de metri și cu înălțimea de doisprezece metri, a fost întotdeauna bănuit că ascunde un mormînt etrusc și proprietarul terenului, Sergardi din Siena, l-a însărcinat în anul 1842 să-l exploreze pe Alexandre François, cel mai priceput în săpături din regiune. Foarte curînd, a fost descoperit mormîntul care are foarte multe analogii cu mormîn-

tul Regolini-Galassi din Cerveteri. Din păcate, mormîntul a fost violat în vremurile trecute, astfel încît nu s-a mai găsit nimic. Cel mai mare interes al său constă mai ales în construcția sa, care, din fericire, a rămas intactă.

Un lung „dromos", între două ziduri, duce spre interior. Pe ultimii metri acest coridor se bifurcă și duce la două intrări, acum închise de două uși de lemn, prin care se intră în două morminte egale. La începutul bifurcării, un bloc pătrat servea probabil drept piedestal unui leu sau unui sfinx. Asemănarea acestui mormînt cu cel denumit Regolini-Galassi din Cerveteri este extraordinară nu numai datorită pasajului care-l precede, ci și a bolților formate, ca și la mormîntul precedent, din pietre ieșite în afară și închise în partea de sus cu lungi lespezi de piatră. Deosebirea dintre cele două morminte rezidă în faptul că pereții celui de aici sînt formați din pietre cristaline, mai degrabă mici, prelucrate în așa fel încît să capete forma și dimensiunile unei cărămizi subțiri și lungi. Aceste mici blocuri sînt îmbinate fără mortar, dar argila terenului cu care zidul este în contact a făcut ca între cărămizi să se infiltreze un fel de noroi care a umplut interstițiile. Nu am mai întîlnit acest fenomen la nici o altă construcție etruscă. Peretele are întru totul aspectul unui zid de cărămidă. Apoi, faptul că la mormîntul Pitagora pietrele sînt mari, iar la acesta sînt în schimb mici, depinde de tipul pietrei folosite, care a dat posibilitatea de a se obține două dimensiuni diferite.

Cele două încăperi funebre sînt pardosite cu lespezi dreptunghiulare și de-a lungul pereților există mici canale de scurgere pentru adunarea picăturilor de apă ce cad de pe boltă. Dromos-ul, actualmente sub cerul liber, trebuie să fi fost acoperit odinioară de o boltă. Deși a fost prădat în vremurile trecute și poate de mai multe ori, mormîntul mai conținea încă, în momentul deschiderii, cîteva fragmente de buccheri, de bronz și foarte mici bucăți de aur și de argint, în prezent păstrate în vila Sergardi din apropiere.

În partea cea mai înaltă a tumulului artificial care-l acoperea, au fost descoperite trei mici morminte, dintre care unul era încă neviolat. Conținea un vas mare de bronz cu capac lucrat în relief cu ciocanul și un vas din bucchero cu o procesiune de figuri în relief, în stil arhaic, foarte asemănător cu vasele de la Veii și Cerveteri. Amîndouă aceste vase conțineau cenușă. În afară de aceste vase, au mai fost găsite mici vase de bucchero, o ceașcă cu reliefuri, mici vase pentru unguente din argilă obișnuită, o lespede lungă de piatră, poate o parte dintr-un sarcofag, cu figuri în relief, vîrfuri de fier pentru suliți, dintre care una mai avea o parte din prăjină aproape pietrificată, o cazma, o cheie, o broască de ușă, toate aceste obiecte sînt din fier dar foarte oxidate, un mic sfinx din os și fragmente de capete din teracotă.

Există temeiuri să credem că alte mici morminte mai sînt ascunse în tumul. Alături, un alt tumul ar trebui explorat și cred că acest lucru ar fi util.

În definitiv, Cortona este un oraș de foarte mare interes arheologic datorită antichității sale, misterului originilor sale, legendelor privitoare la istoria sa, zidurilor sale puternice, precum și caracterului neobișnuit al puținelor sale morminte. Totul se îmbină aici pentru a crea un farmec luînd aerul unei taine, întărit de convingerea că multe minuni ale etruscei Cortona mai trebuie încă descoperite.

Capitolul LVII

PERUGIA — PERUSIA ORAȘUL

Sint tibi Flaminius, Trasimenaque litora testes.[1]

OVIDIU

Fericit cel care, sensibil la farmecul naturii, călătorește într-o zi de primăvară între Cortona și Perugia. Se va bucura de o panoramă cîmpenească dintre cele mai frumoase din Italia, variată și frumoasă datorită lacurilor și în plus va străbate un teritoriu bogat în fapte istorice memorabile. S-a întîmplat chiar aici, pe malurile lacului Trasimeno, ca mîndrul cartaginez să pună piciorul pe grumazul orgoliosului roman.

Ziua în care mi-am început plimbarea prin locurile atîtor fapte istorice a rămas gravată în mintea mea ca o piatră de hotar.

Am poposit într-un han de la granița Marelui Ducat pentru a lua masa de seară și a petrece noaptea. Am fost ospătați în sufragerie, în timp ce soarele încă mai strălucea în încăpere. Hangița surîdea amabil, un peisaj minunat se zărea de la fereastră și ce importanță mai avea că farfuriile erau așezate direct pe lemnul gol al mesei, că tacîmurile erau de cositor, că stam la masă cu un negustor, cu servitorul său și cu un pelerin, îmbrăcat în rasa de călugăr și care se ducea la Roma pentru Săptămîna Patimilor.

Atunci cînd călătorești în Italia și vrei să trăiești ca italienii, trebuie să uiți prosteasca trufie

---

[1] Îți sînt ție martori, Flaminius, și malurile lacului Trasimeno.

a patriei de origine, neghioabele prejudecăți și acele obiceiuri care nu pot fi respectate.

La Monte Gualandro am intrat în Statul Pontifical. La picioarele noastre se întindea lacul Trasimeno reflectînd în culori vii azurul intens al cerului și satele situate pe colinele verzi dimprejur. Cele trei insulițe păreau să se odihnească pe apele liniștite și în depărtare Apeninii își înălțau piscurile înzăpezite, mîndre, distante și reci ca și cum nu ar fi vrut să aibă nimic de a face cu colinele de la poalele lor.

Aceasta trebuie să fi fost scena din acea zi fatală în care Roma a căzut umilită la picioarele Cartaginei și cincisprezece mii dintre cei mai buni fii ai săi au înroșit cîmpia și lacul cu sîngele lor. De pe înălțimile muntelui Gualandro, se poate vedea tot cîmpul de bătaie. La poalele colinei, puțin spre dreapta, pe malurile lacului, se zărește locul pe care a poposit Consulul Flaminius pe cînd mergea spre Arezzo. Aici, în cursul nopții, a fost înconjurat de armata cartagineză. Înainte de zorii zilei, Flaminius și-a reînceput marșul printre coline și lac, fără să bănuiască măcar o clipă că de pe culmile înălțimilor dimprejur era pîndit de soldați din insulele Baleare, înarmați cu praștia, și că dincolo de dune, cavaleria inamică era pregătită de atac. Informat despre prezența dușmanului de către cercetași, a mărșăluit energic împotriva cartaginezilor pentru a-și deschide un loc de trecere, dar atunci a fost atacat în același timp din toate părțile, de grosul infanteriei lui Hanibal în față, de cavalerie și de trupele ușoare pe flancuri și în spate. Bătălia s-a întețit cu atîta furie încît combatanții nu au băgat de seamă că în acea situație grea, un teribil cutremur de pămînt era pe cale să distrugă multe cetăți din Italia, să schimbe cursul multor rîuri, să împingă marea spre interiorul uscatului. Timp de trei ore, romanii au rezistat într-o teribilă ambuscadă, dar atunci cînd Consulul Flaminius a căzut pe cîmpul de bătaie, au rupt rîndurile și au fugit, unii căutînd salvarea în munți, alții spre lac, pe ale cărui maluri au fost uciși de furia inamicilor. Cincispre-

zece mii au fost cei căzuţi şi zece mii cei fugiţi care au adus îngrozitoarea veste la Roma.

Drumul străbate cîmpul de bătaie, flancat de livezi de măslini şi de vii, dar ceva pare să fi rămas din ororile acelei zile nefaste în numele unui torent din apropiere care şi astăzi mai este numit Sanguinetto (Însîngeratul).

* * *

Ajuns la Passignano, călătorul poate să poposească aici pentru a gusta peştii din lac, vestiţi din timpurile cele mai străvechi, dar nu ca să-şi petreacă noaptea, care ar fi desfătată de înţepăturile ţînţarilor şi de corul broaştelor.

Pentru a completa istoria lacului Trasimeno, trebuie să relatăm legenda, de altminteri puţin crezută chiar şi de cei antici, potrivit căreia odinioară lacul, format dintr-un lichid inflamabil, a fost incendiat de fulgerele lui Jupiter.

De la Passignano, continuînd spre satul Magione, se merge de-a lungul splendidei cîmpii înflorite, păzită de colinele pline de turnuri, îndepărtată amintire a vremurilor feudale.

Drumul dintre Magione şi Perugia străbate bogata vale a Càinei, un pîrîiaş care poate a păstrat numele etrusc originar.

Foarte curînd, Perugia apare în depărtare, tronînd pe colina sa bogată în livezi argintii de măslini, printre turnurile şi cupolele sale. Cu două mile mai înainte, La Commenda sau Turnul lui San Manno, un turn cu puţine case împrejur ne-a indicat locul unuia dintre cele mai interesante morminte etrusce din regiune care va fi descris în capitolul următor.

Perugia este unul dintre puţinele oraşe etrusce care-şi păstrează încă numele originar şi importanţa sa iniţială. Se poate spune că gloria sa nu s-a întunecat niciodată în cursul secolelor şi încă acum este un oraş mare şi bogat, cu mai mult de cincisprezece mii de locuitori.

Nu este sarcina mea să descriu pitoreştile străzi, Catedrala şi celelalte biserici, comorile arhitectonice, capodc ›erele de sculptură şi de pictură păstrate aici. Sînt atît de numeroase şi de importante încît ocupă tot timpul pe care în mod normal un călător în drum spre Florenţa îl consacră unui oraş provincial. Fireşte, aceasta în dauna arheologiei, atît de importantă totuşi. Am consacrat numai o vizită grăbită hipogeului familiei Volumni, considerat a fi un popas obligatoriu.

Zidurile etrusce ale Perugiei sînt încă vizibile pe multe porţiuni. Sînt asemănătoare celor de la Chiusi şi Todi şi construite, ca şi celelalte, din travertin, un material care rezistă atît de bine vremurilor, astfel încît acestea par mai puţin vechi decît sînt. În partea de vest a oraşului, se mai păstrează încă în stare bună pe o lungă porţiune. Înalte de şase pînă la nouă metri, uşor înclinate spre spate de linia verticală, sînt împodobite, sub partea de sus, de o cornişă care iese în afară. În spatele catedralei şi în apropiere de Poarta Sant' Ercolano există alte porţiuni bine conservate.

Am vrut să cercetăm în mod special porţile şi cele mai vechi trădează o origine etruscă sau romană. Porţile Sant'Ercolano, Bornia şi Colonia sînt etrusce. Aveau la origine arhitrava orizontală, cu pietrele conice, ca exemplele pe care le-am văzut în alte localităţi şi în prezent sînt flancate de porţiuni de ziduri etrusce, bine conservate. În epoca medievală, deasupra lor s-a construit un arc ogival, spri init pe anticele structuri. O particularitate de notat este aceea că Poarta Colonia este oblică faţă de ziduri.

Poarta San Luca este din epoca romană şi tot astfel şi Poarta San Pietro, aceasta ultima purtînd o inscripţie romană pe partea frontală. Şi Poarta Maesta (numită şi Buoni Tempi — Timpuri Bune) este romană. Toate aceste porţi au un arc ogival, adăugat în Evul Mediu. Poarta Conca pare a fi în întregime medievală.

Poarta cea mai mare şi mai bine conservată a Perugiei este:

ARCUL LUI AUGUST

Este numită astfel după inscripţia AUGUSTA PERUSIA deasupra porţii. Este construită din blocuri regulate de travertin, cu lungimea de un metru, un metru şi douăzeci de centimetri, îmbinate fără mortar, înalte de aproximativ cincizeci de centimetri. Construcţia din partea inferioară este cu certitudine etruscă, în timp ce partea superioară este cu certitudine romană. Poarta este oblică faţă de ziduri şi dublă în comparaţie cu cele de la Volterra şi Cosa. Arcul bolţii este simplu şi neted, format din şaptesprezece pietre şlefuite, cuneiforme. Deasupra arcului este o friză de cinci mici coloane cu caneluri, între care se găsesc patru scuturi. Iniţial, deasupra era un alt arc, acum închis, peste care se găseşte a doua friză din mici pilaştri neprevăzuţi cu caneluri. Este evident că partea inferioară a construcţiei este etruscă, chiar dacă Canina consideră că întreaga construcţie este din epoca romană, imitînd totuşi o arhitectură mai veche. Înălţimea totală a monumentului este de douăzeci, douăzeci şi doi de metri.

Poarta propriu zisă este puţin retrasă faţă de ziduri şi flancată de două turnuri tot atît de înalte şi ieşind în afara rîndului cu circa şase metri. Aceste turnuri par contemporane cu partea inferioară a porţii, pe care o considerăm cu toată hotărîrea de origine etruscă.

Arcul lui August reprezintă una din intrările principale în oraş şi aspectul său este dintre cele mai impunătoare. Turnurile care-l flanchează ca două puternice obeliscuri, marele arc al bolţii, friza de scuturi şi coloane, arcul superior aşezat ca protecţie a porţii de dedesubt, în caz de atac, muşchii şi iedera care acum încadrează vechile pietre poartă gîndul spre amintirea evenimentelor trecute, culmi de glorie.

O altă poartă etruscă, foarte asemănătoare celei a lui August, era aşa numită Poarta Marzia, din care a rămas numai scheletul, încorporat în „Rocca Paolina“ (Fortăreaţa Paolina), construită

de Sangallo. Blocurile mari care formau poarta au fost prinse de arhitect într-un bastion al fortăreței, în amintirea trecutului.

MUZEUL

Muzeul arheologic din Perugia este instalat în palatul Universității și este foarte bogat în vestigii etrusce, în special în ceea ce privește urnele cinerare, inscripțiile și obiectele de bronz.

De menționat în mod deosebit cîțiva cippi pătrați din „piatră fetidă" ca cei de la Chiusi, cu figuri arhaice în basorelief. Pe unul dintre aceștia sînt reprezentate fete dansînd în sunetele flautului dublu. Un leu ghemuit asistă la scenă. Pe un altul, de formă rotundă, este reprezentat un copil îmbrățișînd trupul inert al tatălui său, culcat pe un pat funebru. La scenă asistă „bocitoare" bătîndu-și pieptul sau smulgîndu-și părul cu mîinile, într-o atitudine obișnuită de durere. Sacerdoți și auguri cu ghirlande și toiege asistă la scenă în jurul unui altar. O coloană cu caneluri și cu un con de pin în vîrf are pe postament o inscripție etruscă. In muzeu mai sînt de menționat cîteva exemplare de cippi în formă de falus din travertin, înalți de la șaizeci la nouăzeci de centimetri, toți cu inscripții etrusce.

Locuitorii etruscei Perusia trebuie să fi preferat incinerarea în locul înhumării și acest fapt explică numărul redus de sarcofage găsite în regiune. Urnele cinerare sînt foarte asemănătoare celor de la Chiusi, cele mai multe din acestea sînt din travertin, restul din „nenfro", sau dintr-o piatră de culoare închisă. Uneori, urna este din „nenfro" și capacul din travertin. Cine a văzut urnele din Volterra și Chiusi nu va vedea aici alte noutăți. Acestea sînt deosebit de interesante datorită numeroaselor inscripții. Motivele reprezentate în relief sînt cele obișnuite, pe care le cunoaștem: luptele dintre Centauri și Lapiți, sacrificiul Ifigeniei, acesta foarte adesea, mistrețul din Calydon, ca-

pete de Meduze înconjurate de flori, Scilla luptînd cu războinici, Glaucus strîngînd în încolăciturile sale de peste un bărbat înarmat cu un buzdugan, o copilă înaripată așezată pe un hipocamp, doi bărbați călare pe un cal marin.

În sfîrșit, acest muzeu ne furnizează amănuntul interesant că obiceiurile etrusce în ceea ce privește funerariile s-au păstrat neschimbate și după cucerirea romană. Într-adevăr, multe urne, etrusce din toate punctele de vedere, au inscripții cu caractere latine.

Faimoasă este inscripția păstrată aici, una dintre cele mai lungi cunoscute, avînd peste patruzeci și cinci de rînduri. Este gravată pe o lespede de travertin cu lungimea de aproximativ un metru, înaltă de douăzeci de centimetri. Inscripția cu litere roșii acoperă ambele laturi. A fost descoperită în împrejurimile Perugiei în 1822. Subiectul este cu totul necunoscut și multe au fost tentativele făcute pentru interpretarea sa. S-a afirmat, printre altele, că este în limba irlandeză și că dă informații despre o călătorie pe mare de la golful Biscaya pînă la coastele Irlandei. O tăbliță a muzeului informează, cu multă prudență, că subiectul inscripției se referă poate la o problemă rurală.

Muzeul nu este bogat în vase, dar acele puține merită să fie descrise. Printre acestea, o amforă mare, înaltă de aproximativ un metru și cincizeci de centimetri, grecească, dintr-o perioadă mai recentă, nelăcuită. Sînt reprezentați Penelopa și fiul ei Telemac. Desenul este de o mare frumusețe și îndemînare, în special este perfectă figura tinerei fete, din spatele Penelopei. Un alt vas de același stil reprezintă o scenă de nuntă. Există aici cîteva vase în stil arhaic, cu o bordură prezentînd animale, negre și roșii, pe fondul galben palid al teracotei, pe care nu s-a aplicat vernis.

Vasele pictate atît de obișnuite la Vulci și la Tarquinia sînt foarte rare la Perugia și acest fapt ne face să credem că în regiune probabil că nu a
 existat nici un atelier care să le producă. Vasele

colecţionate aici sînt cel mult din argilă obişnuită, fără vernis sau din bucchero, acestea din urmă avînd uneori figuri în relief, dar nu în stilul pe care l-am văzut la Chiusi sau în împrejurimile sale.

Mai există aici capete de teracotă, cel mult portrete ale defuncţilor. Unul dintre acestea este o pură imitaţie egipteană. Cea mai mare bogăţie a muzeului o reprezintă obiectele de bronz. Numeroase plăcuţe din acest metal, cu figuri în relief (lucrate cu ciocanul), un minotaur, o femeie voalată cu un vas mic pentru unguente în mînă, o bigă, Hercule strîngînd mîna lui Jupiter care ţine sceptrul, un zeu etrusc, Hercule fără barbă în momentul în care trage cu arcul împotriva a doi războinici, un sfinx înaripat purtînd pe cap un „tutulus", boneta preoteselor.

Mai sînt multe statuete şi mici idoli de bronz, unii într-un frumos stil arhaic. Astfel, Zeiţa pe care o prezentăm la sfîrşitul capitolului are aripi, poartă un „tutulus" şi ţine în mînă un porumbel. Mai există încă una înaripată, iar cea de a treia prezintă o divinitate marină, totuşi cu o singură coadă, în locul celor două obişnuite.

Toate aceste bronzuri etrusce (unele dintre ele sînt în prezent în Muzeul din München şi cîteva plăcuţe de argint la British Museum din Londra) au fost descoperite în 1812 într-o localitate numită „Castello din San Mariano", la aproximativ patru mile de Perugia, dar nu într-un mormînt, ci într-o groapă unde au fost poate ascunse cu ocazia vreunei calamităţi. Probabil au făcut parte din inventarele funebre ale unor morminte prădate mai înainte.

Printre diferitele obiecte de bronz se remarcă cîteva toarte, probabil de vase de jăratic, balamale, coifuri, unele cu vizieră, suliţe, jambiere cu numele TUTAS gravat cu litere etrusce pe fiecare bucată, cupe şi căni de forme variate, răzători, ciuturi, strecurători, armuri pentru braţe, fibule şi o serie foarte frumoasă de oglinzi şi de monede.

Mai există şi o parte dintr-o „sedia curulis", foarte elegantă, cu o formă de mai multe ori reprodusă în picturile din morminte.

* * *

Trebuie să vorbim acum despre unul dintre cele mai interesante obiecte din Muzeu. Este vorba despre un sarcofag de „nenfro" descoperit într-un mormînt din împrejurimile Perugiei în anul 1844. Spre deosebire de celelalte, are reliefuri pe cele două laturi scurte şi numai pe o latură lungă, fapt care ne face să credem că trebuie să fi fost aşezat lîngă perete. Reliefurile de pe laturile scurte prezintă scene de ospăţ, foarte obişnuite, cu sclavi şi un cîntăreţ din citeră. Reliefurile de pe partea lungă frontală care prezintă o procesiune ne-au trezit imaginaţia şi merită o descriere specială. Acest cortegiu este deschis de un herald cu o baghetă precedînd trei prizonieri de rasă barbară, legaţi împreună cu o frînghie de gît. Doi transportă o mică doniţă sau găleţică şi celălalt, un fel de burduf pe spate. Acesta cu burduful are mîna legată cu aceeaşi frînghie care-i este înfăşurată în jurul gîtului. Două tinere voalate şi un bărbat îi urmează. Acest prim grup este urmat de doi cai de povară conduşi de trei bărbaţi, primul înarmat cu o lance, cel de al doilea cu o cazma şi cu o spadă, iar cel de al treilea, dezarmat şi cu o expresie foarte veselă. Acest grup este urmat de un cîine mare cu zgardă. Cel de al treilea grup este alcătuit din trei bărbaţi înarmaţi cu lance, urmaţi de alţi doi bărbaţi înarmaţi mînînd doi boi şi două capre.

Subiectul, aşa cum pare evident, este dintre cele mai obscure iar interpretarea, dintre cele mai controversate. Probabil aparţine unui ritual religios a cărui semnificaţie s-a pierdut.. Unii, pur şi simplu au crezut că văd descrierea unui sacrificiu uman cu ocazia unei ceremonii funebre, dar nouă ni se pare că o descriere atît de variată şi de eleborată reclamă un studiu interpretativ mai aprofundat şi mai atent. Cinstit vorbind, mie

mi s-a părut că reprezintă întoarcerea de la o vînătoare. Stilul este arhaic, dar nu i-a lipsit artistu'ui efortul unei reprezentări expresive. Nu există nici un dubiu că aparține perioadei etrusce înfloritoare, înainte de stăpînirea romană.

*
* *

Acum, cîteva cuvinte despre istoria cetății. Perusia, ca și Cortona, face parte dintre cele mai vechi cetăți din Italia și întemeierea sa se pierde în negura vremurilor. Iustinus Iunianus, autorul latin din secolul al II-lea e.n., o consideră de origine ahee (Perusini quoque originem ab Acheis ducunt[1]). Servius, celebrul gramatician din secolul al IV-lea, afirmă în schimb că Perusia a fost întemeiată de sarsinați, un trib al umbrilor (Sarsinatae qui Perusiam condiderunt[2].)

În afară de aceste afirmații, cu savoare mai mult sau mai puțin mito'ogică, numeroase izvoare confirmă faptul că a fost o cetate foarte importantă și înfloritoare, fără îndoială una dintre cele douăsprezece cetăți-stat ale marii Confederații Etrusce. Titus Livius, istoricul cu prestigiul cel mai mare și cel mai demn de încredere, afirmă că Perugia, Arezzo și Volsinii erau trei cetăți foarte puternice (urbes validissimae).

Prima informație istorică despre Perugia își are originea în episodul lui Quintus Fabius Maximus Rullianus care, după ce a traversat nesigura pădure din munții Cimini în pofida părerii Senatului, a învins o alianță etruscă sub zidurile Perugiei, o bătălie despre care alții afirmă că ar fi avut loc sub zidurile cetății Sutri. Oricum ar fi fost, Titus Livius conchide spunînd că romanii au fost învingători și au constrîns Perugia, Cortona și Arezzo, cele trei aliate etrusce, să accepte un armistițiu de treizeci de ani. Era în anul 444 al Romei (309 î.e.n.).

---

[1] Perusinii de asemenea își trag originea de la Ahei.

[2] Sarsinații care au întemeiat Perusia.

Perugia nu a respectat armistiţiul, ba chiar în anul următor, aşa cum aminteşte Titus Livius, s-a unit cu restul Etruriei, răsculată împotriva Romei. După fatala înfrîngere de la lacul Vadimonius, Consulul Fabius a pornit-o împotriva cetăţii infidele pentru a o distruge, dar peruginii, cu prudenţă, s-au predat la sosirea lui.

Totuşi, Perugia nu era încă potolită şi Titus Livius povesteşte că în anul 459 al Romei (294 î.e.n.) s-a unit încă o dată cu vechii aliaţi împotriva Romei. Suferind o înfrîngere mai mică prin acţiunea Pretorului Fulvius Gneus Centumalus, peruginii au fost definitiv învinşi în anul următor de Consulul Fabius.

Credem că de la această dată a început totala dependenţă a Perugiei de Roma. Ştim că în cursul celui de al doilea război punic Perugia a furnizat lui Scipio grîu şi lemn pentru construcţia navelor şi a contribuit astfel, împreună cu vechii aliaţi etrusci, la succesul expediţiei întreprinse de Roma împotriva Cartaginei.

A devenit definitiv colonie romană în anul 40 î.e.n. cu numele de PERUSIA AUGUSTA şi şi-a menţinut rangul de cetate de primă importanţă pînă la sfîrşitul Imperiului Roman, cînd, asediată de goţi, a fost în cele din urmă eliberată de Narses. Era anul 552 î.e.n.

Statuetă etruscă de bronz reprezentînd o zeiţă

Capitolul LVIII

PERUGIA – PERUSIA NECROPOLA

Più che non credi son le tombe carche.[1]

DANTE

Necropolele din Perugia oferă un domeniu bogat de studiu și odată cu renăscutul interes pentru etruscologie, multe morminte au fost scoase la lumină în ultimii ani. Acest fapt se datorează mai ales zelului Cavalerului Vermiglioli care a avut meritul nu numai de a fi efectuat săpături norocoase, ci și de a fi păstrat mormintele în „statu quo"[2], cu toate urnele și sarcofagele, așa cum au fost găsite.

MORMÎNTUL FAMILIEI VOLUMNI

Prin frumusețe și mărime acest hipogeu este cel mai vestit din întreaga regiune și foarte important pentru cercetător. Vizitarea sa nu poate fi în nici un caz omisă. Se găsește pe drumul principal care duce de la Perugia la Roma, practic la poalele colinei pe care este situat orașul din Umbria. Se găsește la o distanță puțin mai mare de două mile de acesta.

Se coboară o scară lungă pînă la intrare care odinioară era închisă cu o mare lespede de travertin, încă sprijinită de peretele exterior. Mormîntul este uscat și cu temperatură constantă, caldă iarna și răcoroasă vara.

---

[1] Mai mult decît crezi sînt grele mormintele.
[2] Aceeași stare.

Pe unul din uşorii de travertin se observă imediat o inscripţie cu litere roşii şi cu caractere etrusce, care izbeşte prin prospeţimea şi perfecta sa stare de conservare. Aici este scris: ARNTH LARTH VELIMNAS ARUNEAL PHUSIUR SUTHI ACIL PHECE. Se înţelege că mormîntul a aparţinut celor doi fraţi ARNTH şi LARTH din familia VELIMNAS.

Încăperea funebră este foarte mare. Tavanul înalt reproduce interiorul casei etrusce şi grinda centrală formează cu grinzile laterale o pantă de acoperiş cu un unghi de patruzeci şi cinci de grade, în loc de douăzeci sau douăzeci şi cinci obişnuite. De la această încăpere principală se trece la celelalte nouă morminte mai mici şi toate goale, cu excepţia unuia din fund care conţine urne cu figuri culcate pe capac.

În încăperea funebră mare sînt adăpostite şapte urne, cinci cu figuri masculine culcate şi una cu o figură feminină culcată. Cea de a şaptea este complet diferită de celelalte şi vom vorbi despre ea separat. Toate urnele, cu excepţia ultimei, sînt din travertin acoperit cu un strat subţire de stuc şi sînt aşezate pe un piedestal. La drept vorbind, sînt executate cu atîta abilitate şi perfecţiune, încît nu există exemplare egale în arta etruscă. Din inscripţii, aflăm că toate aparţin familiei VOLUMNI, scris VELIMNAS în etruscă şi VOLUMNIUS în latină. Patru sînt întru totul asemănătoare şi diferă numai prin figurile culcate. O caracteristică a lor este faptul că toată urna (şi nu numai capacul) închipuie forma unui pat destinat unui ospăţ, prevăzut cu picioare rotunde şi acoperit cu saltea şi cu perne. În colţuri, patru „patere" au în centru un cap de Gorgonă, totuşi nu cu aspectul îngrozitor din arta arhaică, ci mai curînd cu acela plăcut al Meduzei de mai tîrziu, cu o pereche de şerpi în păr şi aripi care cresc din sprîncene.

Cea de a cincea urnă ocupă locul de onoare de la centru, figura masculină culcată se odihneşte pe un pat mai bogat împodobit decît cele-

lalte și este pusă pe un piedestal mai înalt. În centrul acestuia există un arc și pe laturile sale două figuri de demoni înaripați, cu părul serpentiform. Unul are o făclie aprinsă și sprijinită pe umărul stîng, celălalt poate că a avut-o, dar brațul și torța lipsesc. Cele două figuri infernale sînt așezate cu picioarele încrucișate, cu expresia feței calmă și severă, cu privirea îndreptată în sus, ca și cum ar aștepta să primească ordine cu privire la felul în care să facă respectat mormîntul încredințat lor. În interiorul arcului piedestalului sînt pictate patru fete, una cu mîna sprijinită de stîlp și cu ochii țintă spre una dintre Furii pare doritoare să iasă, dar nu îndrăznește să pășească peste pragul păzit de vigilenții gardieni. Toată scena este învăluită în nu știu ce mister, dantesc, calculat cu precizie astfel încît să creeze o atmosferă impresionantă.

Cea de a șasea urnă aparține unei femei, care se distinge de restul familiei sale prin poziția sa. Într-adevăr, nu este într-o poziție culcată și șade dreaptă și serioasă, ca o Zeiță pe tron. Chiar datorită atitudinii sale s-a crezut că reprezintă pe Nemesis sau pe Proserpina, o ipoteză care era justificată și de prezența unei ghirlande pe care figura o are pe frunte și de tronul cu picioarele terminate în ghiare de cucuvea. Oricum ar fi, este sigur că figura reprezintă portretul defunctei al cărei nume este scris pe marginea capacului.

Ultima urnă (a șaptea din serie) are un caracter cu totul diferit, dar nu mai puțin interesant. Veți vedea cu surprindere, printre urnele de travertin în stil etrusc pur, o urnă de marmoră în formă de templu, cu o inscripție latină pe friză. Veți fi și mai surprinși constatînd că stilul decorațiilor o situează în epoca romană a Imperiului sau cel puțin în ultima perioadă a Republicii. Acest mic templu are o fațadă regulată în partea frontală, o poartă cu panouri la mijloc și pilaștri cu caneluri, în stil corintic la colțuri. Laturile lungi și cea scurtă posterioară sînt decorate cu motive pur romane, ca un cap de taur, benzi fo-

losite la sacrificii, patere, dar și cu embleme tipic etrusce, precum un cap de Meduză pe timpan și sfincși pe acroteriu.

Alfabet etrusc

În timp ce priviți curioși pentru a observa aceste amănunte interesante, descoperiți că pe unele țigle de pe acoperiș este gravată cu foarte mărunte caractere o inscripție: PUP. VELIMNA. AU. CAPHATIAL, adică PUBLIUS VOLUMNIUS, FIUL LUI AULUS ȘI AL CAFATIEI. Veți descoperi că aceeași inscripție este repetată în litere latine: P. VOLUMNIUS A.F. VIOLENS CAFATIA NATUS. Așa cum este evident, există o precisă corespondență între cele două inscripții, exceptînd omiterea cuvîntului VIOLENS, care fiind un „epitet“ nu este niciodată citat de etrusci în epitafuri.

Să observăm acum tavanul mormîntului. Este sculptat în casete pătrate concentrice, ca în mormintele din Chiusi, iar în centru iese în relief un cap enorm de Gorgonă, sculptat direct în roca de culoare închisă, cu ochi îndreptați în sus, plini de groază, lucind în penumbră. Dinții albi ies în afară din gura căscată, aripi țișnesc din tîmple, iar părul este serpentiform.

De arhitrava ușii de la intrare atîrnă un mic geniu înaripat din teracotă și de picioarele sale era atașată la origine o lampă cu cap de Meduză în partea inferioară. O lampă identică era suspendată de tavanul încăperii funebre principale.

Să observăm acum timpanul care se găsește deasupra ușii. Este sculptat aici un fel de trofeu format dintr-un scut cu un cap în relief, în centru, înconjurat de raze, interpretat de unii ca fiind capul lui Apollo, iar de alții, al Minervei. Pe laturile scutului, o spadă curbată (un fel de iatagan) cu o pasăre drept gardă. În colțurile de jos ale trofeului sînt două figuri, una reprezentînd un țăran avînd pe umăr un par cu cap de

șarpe de care atîrnă un coș, cealaltă este degradată și se pot vedea numai pletele fluturînd. În fundal, o liră elegantă, deasupra căreia stă un cap de grifon. Dacă în centru este capul lui Apollo, figurile de pe laturi ar trebui în mod necesar să reprezinte atributele sale ca Zeu al muzicii și al poeziei.

Pe timpanul din față este un alt scut înconjurat de raze, dar este atît de degradat încît este imposibil de recunoscut figura prezentată în centru. În colțuri, doi delfini mari și probabil că la origine compoziția reprezenta soarele răsărind din mare, o emblemă a reînvierii, care făcea parte din simbolismul etrusc. Dedesubt se zăresc doi gigantici demoni înaripați, dar sînt atît de degradați încît este imposibil de deslușit amănuntele.

Lîngă intrarea în încăperea cea mai dinlăuntru, un șarpe de teracotă, cu creastă, țîșnește din perete, cu limba scoasă afară, ca și cum ar voi să atace și să respingă pe intrus. Limba este din metal și de ea sînt atîrnate candelele ce serveau la iluminarea mormîntului. Nu se poate imagina un sistem de iluminare a unui mormînt mai sugestiv decît acesta. Acești monștri cu creastă reprezentau în mitologia etruscă forțele ineluctabile ale zeităților infernului și prezența lor în morminte amintea, cu sentimentul firesc de oroare pe care-l inspirau, destinul fatal al eternității. Sub acești șerpi, cu puțin deasupra nivelului pardoselei, există o inscripție etruscă care din nefericire este atît de degradată încît este ilizibilă.

Mai rămîn de descris cele opt încăperi funebre laterale, patru pe o parte și patru pe cealaltă parte, care, deși plănuite de prevăzătoarea familie, nu au fost folosite niciodată, ba chiar par să nu fi fost terminate. Au fost pregătite din prevedere pentru o lungă descendență, așa cum se întîmplă adesea la proiectarea unui palat patrician, dar care rămîne totuși aproape pustiu după primele generații. Aceste încăperi funebre aveau pregătite bănci săpate în rocă, scuturi în relief pe tavan, cu capul Meduzei în centru, șerpi cu creastă care ieșeau din perete deasupra paturilor funebre,

gata pentru atîrnarea candelelor deasupra rămășițelor defunctului. Cu alte cuvinte, totul părea pregătit pentru primirea îndepărtaților descendenți ai familiei Volumni, dar care nu s-au născut niciodată. Într-unul din aceste morminte se remarcă patru cucuvele în relief, cu un cap de șarpe în ghiare, cîte una în fiecare colț.

Firește, centrul de atracție al acestui important mormînt îl constituie urnele monumentale și neobișnuita lor decorație. Vom spune totuși, din datorie de cronicar, că în momentul deschiderii au fost găsite aici multe obiecte de bronz, adică un scut, căni, fragmente dintr-un scut, cu figuri de lei și tauri în relief, o pereche de jambiere fin gravate, un neobișnuit instrument muzical format dintr-o baghetă de metal pe care sînt înșirate multe discuri, care dădeau un sunet deosebit cînd erau agitate de jos în sus. Deoarece acest instrument a fost găsit printre armuri, se presupune că a servit trupelor în marș pentru a marca pasul. Acest interesant instrument este conservat în colecția din Palatul Baglioni din Perugia.

Înainte de a părăsi acest hipogeu de interes arheologic unic, dorim să spunem cîteva cuvinte despre interesantele inscripții ce se pot citi pe urne. Cele patru urne identice conținînd cenușa a patru persoane de vază, au următoarele inscripții:

1. THEPHRI VELIMNAS TARCHIS CLAN.
2. AULE VELIMNAS THEPHRISIA NUPHRUNAL CLAN.
3. LARTH VELIMNAS AULES.
4. VEL. VELIMNAS AULES.

Cea de a cincea urnă mare din centru: ARNTH VELIMNAS AULES.

Cea de a șasea, care are femeia așezată: VEILIA VELIMNEI ARNTHIAL.

Am relatat mai sus dubla inscripție, în etruscă și latină, a celei de a șaptea urne, în formă de templu.

Nu este necesar un efort special de imaginație pentru a înțelege că numele aparțin aceleiași fa-

milii, de altminteri confirmate de foarte frumoasele și asemănătoarele portrete de pe capac. Chiar și așezarea deosebită a urnelor este explicată de inscripții.

Inscripția urnei numărul unu pare să indice persoana cea mai importantă, poate străbunul neamului. Ba chiar numele său THEPHRI (în alte inscripții scris THEPRI) are o anumită analogie cu numele fluviului TIBER, care a putut fi atribuit unei ilustre familii din regiune, ca și numele rîului CECINA, ilustrei familii omonime din Volterra. Cert este faptul că despre originea etruscă a numelui fluviului Tibru s-a pronunțat și Varro, care a afirmat că numele a fost declarat etrusc de către etrusci, și latin de către romani. Ba chiar a precizat că etruscii l-au numit astfel după numele unui rege din Veii, iar romanii după numele unui rege latin. Varro relatează în mod imparțial ambele etimologii, afirmînd totuși că, după părerea sa, etimologia justă este cea etruscă. De altminteri, numele Tiber a fost la originea numelui latin Tiberius, atît de des repetat în istoria și literatura latină.

În inscripția numărul doi (AULE VELIMNAS THEPHRISIA NUPHRUNAL CLAN), persoana îngropată aici pare să fi fost fiul persoanei cu inscripția numărul unu (THEPHRI VELIMNAS TARCHIS CLAN) și al unei femei etrusce cu numele NUPHRUNA.

Persoanele cu inscripțiile cu numărul trei, patru și cinci (LARTH, VELUS și ARNTH) trebuie să fi fost fiii persoanei cu numărul unu.

Defuncta cu inscripția numărul șase (VEILIA VELIMNEI ARNTHIAL) trebuie să fi fost fiica persoanei cu numărul cinci și, judecînd după portretul deasupra urnei, trebuie să fi avut o anumită vîrstă și foarte probabil necăsătorită, întrucît numele soțului nu apare pe epitaf.

În ceea ce privește persoana din urna numărul șapte, în formă de templu, se poate crede că a fost fiul persoanei cu numărul doi, descris ca fiul lui AULE (PUBLIUS VOLUMNIUS AULI FILIUS VIOLENS CAFATIA NATUS).

Observînd cu grijă şi cu simţ critic sculpturile acestui foarte important hipogeu etrusc, superioare mediei artistice a lumii etrusce tradiţionale, observînd stilul picturilor de pe urna principală, care amintesc de aproape stilul liber şi dezinvolt, deja notat la Mormîntul numit al lui „Typhon" (sau al familiei PUMPU) din Tarquinia, observînd forma specială a casetelor de pe tavan, putem să afirmăm cu certitudine că acest mormînt aparţine acelei perioade deosebite care a urmat după cucerirea romană, totuşi înainte ca obiceiurile şi moravurile, limba etruscă să fi fost complet absorbite de lumea romană.

Acest minunat hipogeu a fost descoperit în februarie 1840. Este proprietatea Contelui Baglioni, o rudă a merituosului Cavaler Vermiglioni, aş putea spune că vizitarea lui este esenţială pentru cercetătorul în etruscologie, chiar dacă modesta mea descriere îl face să apară inferior importanţei sale reale.

* * *

Pentru mine, acest mormînt reprezintă o amintire cu totul deosebită, întrucît a fost primul mormînt etrusc pe care l-am vizitat. Era în vara anului 1840, chiar anul descoperirii sale. Nu voi putea uita niciodată nerăbdarea de care eram cuprins (în trăsură) în timp ce aşteptam sosirea cheilor şi ciudata teamă respectuoasă pe care am resimţit-o la intrarea în întunecoasa grotă, după ce am privit lacom şi timp îndelungat inexplicabilele caractere ale primei inscripţii etrusce ce mi-a căzut sub ochi, pe uşa de intrare, emoţia ce m-a cuprins cînd am văzut minunatele urne ce ieşeau la iveală, încetul cu încetul, din întunericul jilav al încăperii. Figurile de pe urne şi de pe pereţi pe care le percepeam treptat cu contururile şi expresiile lor, îmi aţîţau în mod ciudat imaginaţia. Solemnitatea melancolică a personajelor aparţinînd unei familii atît de străvechi, reunite aici în acordul lor sepulcral, divinităţile infernale cu o-

chii lor strălucitori, şerpii de teracotă cu limba scoasă care păreau să dea viaţă pereţilor, mai ales misterioasa solitudine îmi comunicau un simţămînt de mister şi de extraordinar, mă îngheţau într-o teamă nedefinită.

Un mormînt atît de bogat şi de trist, faptul că reproduce un palat etrusc, niciodată locuit de muritori, totul îmi părea straniu şi fantastic, mai mult o vrajă decît o realitate. Imaginaţia mă făcea să-l văd ca pe un conac subpămîntean, locuit de personaje din „O mie şi una de nopţi", rămas uitat timp de secole şi pe neaşteptate ieşit din nou la lumină. Profunda impresie pe care mi-a produs-o acest mormînt a făcut să descopăr în mine o vocaţie intensă şi pasionată pentru studiul etruscologiei.

*
* *

Hipogeul familiei Volumni a fost prima săpătură norocoasă din regiune şi curînd s-a dovedit a fi o adevărată necropolă. Celelalte morminte, dintre care nici unul nu atingea frumuseţea şi nu trezea interesul ca primul, sînt interesante mai ales pentru faptul că fac dovada că multe familii romane erau de origine etruscă. Sînt alcătuite din încăperi pătrate, grosolan săpate în rocă, unele nici măcar nu au o formă definită. Îmi amintesc unul care avea tavanul în formă de cupolă, cu grinzile uşor în relief. Nu au sarcofage ci numai urne cinerare, ceea ce demonstrează că incinerarea a fost larg răspîndită în regiune. Urnele din aceste morminte minore sînt variate ca stil şi formă, dar cu toate acestea, nici una nu egalează pe cele ale familiei Volumni. Totuşi, se observă un amănunt. Figurile de pe capac ca şi cele de pe părţile laterale sînt colorate şi adesea culorile negru, roşu, albastru şi violet îşi păstrează strălucirea lor iniţială. Ghirlandele, colanele, brăţările, armele şi armurile sînt în general colorate cu galben, imitînd aurul. Trebuie să recunoaştem totuşi că deşi aceste culori formează un

contrast vesel în monotonia culorilor, aceasta nu mărește valoarea și armonia urnelor. Menționăm că urnele Volumnilor, care aparțin cu certitudine unei familii cu un bun gust artistic sigur, nu prezintă urme de culori, cu excepția unei figuri masculine culcate avînd buzele și pupilele colorate.

Să trecem acum la descrierea unora dintre aceste morminte minore:

HIPOGEUL FAMILIEI CESI

Este mormîntul familiei CEISI, în latină CAESIUS. Este foarte mic și are tavanul scund, ușor boltit. Conține șapte urne diferit decorate. Se observă: o figură înaripată a Scyllei agitînd o vîslă deasupra a doi războinici, pe care i-a înfășurat cu spiralele duble ale cozii sale de pește; o bătălie între greci și amazoane; cîțiva grifoni, plasați ca decorație, dintre care unul are pe o aripă acei mari ochi misterioși. Este curios de notat că grifonul mai face și acum parte din stema orașului Perugia.

HIPOGEUL FAMILIEI VEZI

Numele este stris VETI și corespunde lui VETTIUS al latinilor. Mormîntul este nefinisat și au fost găsite treisprezece urne. Într-una din acestea, au fost găsiți în cenușă doi cercei de aur, iar în alta, o oglindă de bronz. În reliefurile de pe urnă este reprezentată Zeița Thetis așezată călare pe un hipocamp. Este îmbrăcată cu o tunică și un văl de culoare violet, hipocampul este alb, dar are aripioarele și labele aurite. Fondul este albastru.

HIPOGEUL FAMILIEI PETRONI

În etruscă PETRUNI sau PATRUNI. În mormînt, găsit intact, s-au găsit o duzină de urne, unele cu subiecte stranii și toate abundent colorate. Una

avea, de pildă, doi soți culcați pe capac, într-o atitudine foarte drăgăstoasă, ea ținînd în mînă o pateră, el o cupă și o spadă scoasă din teacă, amănunt unic în aceste scene. Pe o alta, se vede des repetatul sacrificiu al Ifigeniei și am observat că acest motiv, aici ca și în alte părți, se referă întotdeauna la urne aparținînd unor fete tinere. Probabil, pentru tinerele etrusce, soarta tristă a Ifigeniei era foarte populară și era considerată potrivită la celebrarea slujbei funebre pentru o defunctă. Pe una dintre aceste urne se citește o inscripție latină: L. PETRONIUS L.F. NOFORSINIA. Celelalte au numele versiunii etrusce de PETRUNI, precedat de numele TITE sau TITUS, folosit ca „nomen"[1]. De pildă AULE TITE PETRUNI.

HIPOGEUL FAMILIEI ACSI

Corespunde numelui latin ACCIUS sau AXIUS. Uneori, numele etrusc este scris ACHSI. Este un mormînt foarte mare, pătrat, cu tavanul prăbușit. Conține multe urne, pe una dintre ele am observat repetatul sacrificiu al Ifigeniei, realizat cu finețe. Mai există aici o ciudată urnă rotundă, cu capac conic, care pare să fi fost acoperit de o placă subțire de plumb.

HIPOGEUL FAMILIEI FARI

În etruscă numele este scris PHARU sau PHARUS și corespunde numelui latin BARRUS sau VARIUS. Conține opt urne și șase oale cinerare.

*

* *

Am descris principalele morminte din această necropolă, dar cititorul să știe că pînă în 1843 mormintele descoperite erau în număr de aproxima-

[1] Nume de familie

tiv șase sute patruzeci, dintre care cinci sute au fost descrise într-o publicație a lui Vermiglioli. Această necropolă este bogată în inscripții și în special în nume de familie, din care dorim să prezentăm o listă:

PETRI, CASNI sau CESINA, SURNI, ANANI sau ANNIANUS, LUCETI sau LICETI, UPELSI, SUZI, PUMPUNI sau POMPONIUS, VUSI, LARCANI, APRUTI, CAPHATE sau CAFATIUS, ACUNE sau ACUNIUS, VARNA sau VARUS, VIPI sau VIBIUS, VELTHURNA sau VALTHURNAS sau VOLTURNUS.

În palatul conților Baglioni (numit Marele Palat Baglioni) de la poalele colinei sînt reunite unele obiecte găsite în această necropolă. Multe urne cu reliefuri colorate și cu inscripții, numeroase vase de teracotă, un vas mare de formă greacă, cu figuri și cu flori în altorelief, un vas grecesc în cel mai bun stil, o parte dintr-o „sella curulis" din bronz, oglinzi, monede, bijuterii, două fiare de ondulat părul (sic!), o casetă de os conținînd articole de toaletă, candele, scuturi, iambiere, fragmente dintr-un scut lucrat în relief (provenind din mormîntul familiei Volumni).

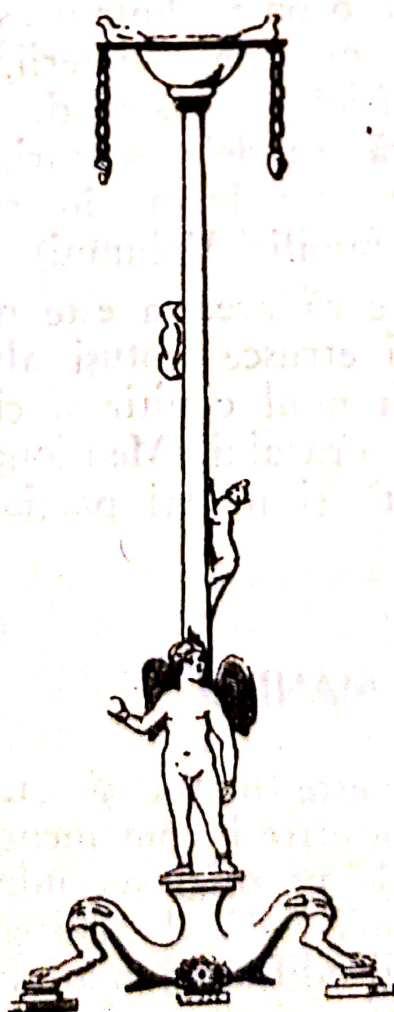
Se presupune că aceasta este necropola principală a Perusiei etrusce, totuși alte morminte au fost găsite lîngă noul cimitir și chiar lîngă zidurile etrusce ale orașului. Menționez că necropola este foarte vastă și numai parțial cercetată prin săpături.

TEMPLUL SAN MANNO

Acest mormînt este numit și „templu" datorită unui amănunt pe care-l vom menționa mai tîrziu. Se găsește la Commenda, un mic sătuc aflat la aproximativ două mile de Perugia. În prezent, este pivnița unui edificiu ruinat și este placată cu blocuri foarte bine finisate de travertin îmbinate fără mortar. Se aseamănă foarte mult cu aceea pe

care o vedem în pivniţa Palatului Cecchetti de la Cortona şi cu mormîntul Marelui Duce de la Chiusi, dar este mult mai mare. Măsoară aproximativ opt metri în lungime, patru în lăţime şi vreo cinci în înălţime. La jumătatea laturilor lungi există două mici cămări boltite, într-una din ele se află două blocuri de travertin, asemănătoare unui altar, prevăzute cu un mic canal săpat, ca pentru scurgerea sîngelui victimelor sacrificate. Acest amănunt a făcut ca acest mormînt să fie canumit „Templul“, deşi totul aminteşte de un cavou. Prezenţa unui altar nu este în contradicţie cu destinaţia sa, deoarece relaţia dintre morminte şi altare este bine cunoscută. Într-adevăr, nu arareori se găsesc coifuri fără vizieră în mormintele în care se aduceau sacrificii zeilor Mani.

Construcţia pereţilor este atît de bine conservată, încît pare modernă. Dar originea sa etruscă

Candelabru etrusc

este neîndoielnică și este confirmată de o lungă inscripție, cu caractere mari, pe trei rînduri, pe toată lungimea unui perete.

Deși a fost deschis de generații, acest mormînt a fost salvat de distrugere datorită utilizării lui ca pivniță și a faptului că travertinul este compact.

Capitolul LIX

ROMA

Mi-am propus din nou să vorbesc despre Roma etruscă punînd în evidență fie faptele istorice care au făcut-o să devină, chiar dacă pentru o scurtă perioadă, o capitală etruscă, fie ilustrînd acele vestigii etrusce care atestă la Roma această epocă, atît de controversată din punct de vedere istoric.

Mi-am dat curînd seama că aceste intenții, deși fascinante, m-ar fi făcut să pătrund într-un domeniu prea îndepărtat de scopul lucrării mele, astfel încît am hotărît să o limitez la ilustrarea capodoperelor etrusce conservate în muzeele din Cetatea Eternă.

Acestea sînt două: Museo Gregoriano, instalat la Vatican, și colecția Cavalerului Campana, ambele colecții fiind prețioase și fără rival.

MUSEO GREGORIANO

Această splendidă colecție este mai ales rodul săpăturilor efectuate de frații Campanari din Tuscania, cu participarea Guvernului Pontifical, în cursul ultimilor doisprezece, cincisprezece ani. Muzeul se numește astfel după numele Papei Grigore al XVI-lea, care, cu un zel foarte lăudabil a inițiat și a încurajat constituirea sa. Cea mai mare parte din capodoperele colecționate aici provin din săpăturile efectuate la Vulci și a fost adăugată la

cele pe care Vaticanul le poseda deja. Apoi, în ultimii ani, patrimoniul Muzeului s-a îmbogățit foarte mult cu obiecte etrusce provenind de la Tarquinia, Bomarzo, Orte, Tuscana și din alte necropole cuprinse în Statul Pontifical.

Din păcate, nu există un catalog oficial al obiectelor expuse și nici vreo etichetă care să permită vizitatorului să încadreze obiectul în justa sa lumină istorică și artistică. Acesta trebuie să recurgă la propriul său bagaj de cunoștințe sau de ignoranță, după caz, sau la explicațiile nesigure și puțin demne de luat în seamă ale custozilor. Așadar, am considerat că este util să ofer cercetătorului, cu această lucrare a mea, un fel de ghid și sarcina mea va fi și aceea de a conduce pe cititorii mei prin cele unsprezece săli ale Muzeului și de a ilustra obiectele sale cele mai importante. Dacă veți găsi apoi inexactități sau inadvertențe, tratați aceste erori cu indulgență, deoarece regulamentul Muzeului interzice cu desăvîrșire vizitatorului să facă însemnări sau desene și toată munca mea descriptivă este încredințată memoriei.

VESTIBULUL

Se observă imediat aici trei capace mari de sarcofage, din teracotă, cu figuri culcate, una masculină și două feminine, provenind din Tuscania, bogat îmbrăcate și împodobite. Bărbatul are o ghirlandă de lauri, un colan și inele, femeile au ghirlande, colane, cercei și brățări. Cele două tinere nu stau cu bustul ridicat, ci sînt culcate pe spate, cu o mînă sub cap și cu piciorul îndoit într-o poziție cu adevărat originală și neobișnuită. Două capete de cai provenind dintr-un mormînt din Vulci, un con mare de pin. O oală cinerară pătrată, de teracotă, al cărei mîner are forma unui cap mic, poate portretul defunctului, provenind de la Veii. De-a lungul pereților multe capete-portrete din teracotă.

SALA CU URNE CINERARE

Sînt treisprezece, unele din alabastru, altele din travertin, toate provenind de la Volterra și se află la Vatican dinainte de organizarea Muzeului. Nu diferă de tipul tradițional, reprezintă figuri culcate pe capac (în afară de una care are o scenă de ospăț) și defunctul are în mînă un fruct, un pergament desfășurat, tăblițe pentru scris, un evantai, un pocal. Cea mai interesantă reprezintă un cuplu de soți, soția fiind prezentată în timp ce înclină drăgăstos capul pe pieptul soțului.

Basoreliefurile de pe părțile laterale ale urnelor povestesc acele scene mitologice grecești, amestecate cu simbolismul ultraterestru etrusc, pe care le-am observat pe larg la Volterra și pe care nu mai dorim să le descriem încă o dată, pentru a nu recurge la repetiții inutile.

Deasupra urnelor, aliniate pe rafturi, există o lungă serie de portrete de teracotă, foarte interesante pentru studierea fizionomiilor etrusce și a pieptănăturilor. Unul dintre aceste portrete are partea inferioară a feței plină de găurele mici pentru a indica o barbă prost rasă.

SALA SARCOFAGULUI

În centrul sălii, domină un mare sarcofag de „nenfro“, descoperit în anul 1834 la Tarquinia și care prin vigoarea modelajului amintește monumentele funebre medievale. Pe capac, este culcată figura impunătoare a unui Lucumon cu un pergament în mînă. În reliefurile de pe cele patru laturi sînt reprezentate miturile lui Egist și al Clitemnestrei, al lui Oreste urmărit de Furii, al fraților Tebani care luptă unii cu alții, al lui Oedip și al Iocastei, al lui Agamemnon și al Clitemnestrei, scena uciderii lui Astyanax, în zadar apărat de maestru.

În sală mai există un cap mare de Meduză, o lespede provenind de la Todi, cu o inscripție bilingvă, latină și umbriană, două busturi-portret.

În colțurile sălii, sînt cîteva urne cinerare de teracotă care reproduc coliba primitivă acoperită cu piei de animale. Una dintre acestea a fost găsită împreună cu vase mici, lămpi, statuete arhaice, fibule, cuțite, vîrfuri de lance, toate într-un chiup mare de teracotă, dintr-o pastă grosolană și care se mai păstrează încă în sală și este prezentat aici. Acest chiup interesant, împreună cu altele, a fost găsit în localitatea Monte Cucco, lîngă Marino și reprezintă modul tipic de îngropare al populațiilor primitive italice care locuiau în Lațiu, înainte de întemeierea Romei.

Chiup de teracotă cu scop funerar

SALA TERACOTELOR

În centrul sălii atrage privirea o frumoasă statuie a lui Mercur, din teracotă, în stil roman, provenind de la Tivoli și trei fragmente de statui feminine de marmoră, foarte admirate, de la Vulci. Totuși centrul de atracție al sălii este o urnă de teracotă provenind din Tuscia, unde a fost găsită în 1834, și care are pe capac figura unui tînăr muribund, rănit în coapsă. Nu cunoaștem amănunte referitoare la această jalnică poveste care ar putea fi pur și simplu un accident la vînătoarea de mis-

treți, sportul preferat al etruscilor. Oricum, urna este cunoscută sub numele de „Adonis murind".

În sală mai există numeroase urne de teracotă cu obișnuitele motive decorative pe care le cunoaștem. Nu lipsesc fragmente de statui, ex-voto, antefixe, țigle și în sfîrșit multe portrete de defuncți, unele dintre ele cu un aspect indiscutabil modern revelînd o mare varietate de fizionomii.

PRIMA SALĂ CU VASE

Conține douăzeci și opt de vase pictate, în general mici amfore în stil arhaic sau în stilul al doilea, cu figuri negre pe un fond natural.

În centrul sălii, pe un piedestal, frapează un „crater" cu figuri negre, în cel mai bun stil grec, cu siguranță unul dintre cele mai frumoase vase din Muzeu. Pe el este reprezentat Mercur prezentîndu-l pe Bachus, încă copil, lui Silenus, bătrîn și păros. Două nimfe completează grupul. Pe latura posterioară, o Muză cîntînd din liră, împreună cu alte două Muze.

Pe un al doilea piedestal, o frumoasă „kelebe" cu figuri galbene, în stilul al treilea sau stilul perfect, prezintă o luptă între greci și amazoane. De-a lungul pereților, o serie de vase de mai mică importanță cu scene cel mult bahice, cu muncile lui Hercule, cu Dioscurii călări.

Pe un vas mic provenind din Grecia Mare se vede o scenă umoristică prezentîndu-l pe Jupiter în timp ce o curtează pe Alcmena ce stă la fereastră și-l privește cu dragoste. Scara pe care urmează să urce maturul amant a fost deja pregătită de Mercur, gata să-și ajute părintele.

Într-o vitrină, sînt expuse multe obiecte din sticlă colorată și cu dungi ce revelează gradul de perfecțiune atins de antici în lucrările lor.

A DOUA SALĂ CU VASE

Conține treizeci și nouă de vase. În centru, se află cinci, așezate pe tot atîtea piedestale. Cel mai ciudat este un vas cu o formă foarte rară numit

„olmos“, în stil arhaic, cu o serie de lei, mistreți, himere distribuite pe patru benzi. Cea superioară prezintă o vînătoare de mistreți și lupta în jurul trupului lui Patrocle. Provine de la Cerveteri.

O urnă funerară, o „hidrie“, de tipul celor cu trei toarte numită în mod obișnuit „calpis“, îl prezintă pe Apollo înconjurat de șase Muze; este din stilul al treilea și provine de la Vulci.

Cel de al treilea vas este o foarte frumoasă și faimoasă amforă din cel de al doilea stil, care-i prezintă cu o mare perfecțiune a stilului și a compoziției pe Achille și pe Ajax jucînd zaruri. Achille strigă: patru! și Ajax: trei! și degetele sînt îndoite pentru a indica cifra. Prin factura sa elegantă și perfecțiunea desenului, acest vas nu are rival în tot Muzeul. Vasul este semnat de Exechia și fraza pusă pe spatele lui Ajax: „Onetorides este frumos“ aduce un omagiu unui faimos efeb foarte admirat în Atena de atunci. Pe partea din spate, Castor și Pollux în timp ce observă cu atenție un cal și un cîine. Provine din Vulci și a fost descoperit în 1834.

Cel de-al patrulea vas de pe piedestal este o amforă care-l prezintă pe Achille urmat de tovarășii săi de arme, unul cu un scut avînd în centru simbolul Trinacriei. Pe partea din spate, Bachus pe o cvadrigă, înconjurat de Fauni și de Menade. Este din cel de al doilea stil și provine de la Cerveteri.

Cel de al cincilea vas este un vas pentru apă cu trei toarte numit „calpis“ și-l prezintă pe Hector murind, depus pe armele sale. Este prezentă Minerva, în timp ce Apollo întinde arcul spre Achille ca și cum i-ar prevesti sfîrșitul apropiat. Este din cel de al treilea stil și provine de la Vulci.

Vasele plasate pe rafturile de-a lungul pereților aparțin aproape toate celui de al doilea stil. Unele erau destinate învingătorilor jocurilor ateniene ce aveau loc în timpul sărbătorilor Panatenee și într-adevăr au figura Minervei și inscripția de dedicație.

În mijlocul acestei serii de vase frapează o frumoasă „hidrie“ provenind de la Vulci, care-l

prezintă pe Apollo cîntînd din liră și atrăgînd delfinii și alți pești ce se învălmășesc veseli în valurile mării.

O „calpis" din cel de al treilea stil provenind de la Vulci îl prezintă pe Tezeu înarmat atacînd un mistreț cu „hlamida" înfășurată în jurul brațului stîng, precum capa unui „matador" spaniol.

Un „stamnos" în stil arhaic provenind de la Vulci prezintă pe banda de sus scena unui ospăț la care participă patru perechi, iar pe banda de jos, întreceri atletice, lupte, pugilat și curse de bigi. Aparține celui de al doilea stil.

O „hidrie" din cel de al doilea stil provenind de la Vulci prezintă pe banda de sus lupta dintre Ajax și Hector, asistat de Enea, iar pe banda de jos, o vînătoare de cerbi, călare. Se mai vede aici un grup de fete care scot apă dintr-o fîntînă.

O „hidrie" din cel de al doilea stil prezintă o cursă de alergări a unor fete.

O „pelike" din cel de al doilea stil, provenind de la Cerveteri prezintă doi bărbați așezați sub un măslin, unul varsă untdelemn într-o amforă și exclamă: „Jupiter, te rog să mă faci bogat". Pe partea din spate, după îndeplinirea rugăminții, bărbatul exclamă: „La drept vorbind este plină ochi".

Pe o „calpis" din cel de al treilea stil, provenind din Biblioteca Vaticanului, un bătrîn ceartă un copil care tocmai a furat un cocoșel.

Să mai menționăm o „hidrie" pe care un mistreț este atacat de o haită de cîini și urmărit de vînători, fiecare indicat cu propriul său nume, și o „olpe" pe care se vede lupta lui Ajax cu Hector, asistat de Enea. Aceste două vase în stil doric sînt foarte rare și se găsesc numai la Cerveteri.

CEA DE-A TREIA SALĂ CU VASE SAU SALA CADRANULUI

Practic, este o galerie avînd vasele plasate pe rafturile peretelui interior. Voi cita numai pe cele mai importante.

O „hidrie“ din cel de al doilea stil, provenind de la Vulci îl arată pe Hercule ucigîndu-l pe tîlharul Cycnus, în prezența Minervei și a lui Marte. Dedesubt, o decorație cu lei și cu mistreți.

O „hidrie“ din cel de al doilea stil, de la Vulci, cu Jupiter și Hercule pe o cvadrigă și o luptă între Zei și Giganți înarmați.

O „hidrie“ din cel de al doilea stil, de la Cerveteri, îi prezintă pe Dioscuri și întreceri de lupte și curse de alergări. Un „stamnos“ din cel de al treilea stil, provenind de la Vulci, cu lupta dintre greci și amazoane. O amforă din cel de al doilea stil, de la Vulci, o prezintă pe Aurora îndurerată pe trupul fiului său Memnon, iar pe partea din spate se vede Briseis scoasă din cortul lui Achille.

O „hidrie“ cu Tezeu și Minotaurul, Bachus cu un pocal în mînă, Fauni și Menade dansînd în sunetele unui flaut și ale castanietelor. Aparține celui de al doilea stil, de la Vulci.

O amforă din cel de al doilea stil, de la Vulci, cu Achille și Memnon luptînd peste trupul lui Antilochus. Pe spate, Minerva și alte divinități.

O „calpis“ de o rară frumusețe, din cel de al treilea stil, de la Vulci, îl prezintă pe bătrînul cîntăreț Thamyris cîntînd din liră, în timp ce se ia la întrecere cu Muzele.

O „calpis“ cu Neptun care o curtează pe Aether, fiica lui Erebus, de la Vulci.

O „hidrie“ cu Tezeu și cu Minotaurul. Minerva, Mercur și Hercule pe o cvadrigă, tineri și tinere ca fundal al scenei. De la Vulci.

O „hidrie“ din cel de al doilea stil, de la Vulci, cu Hercule care ucide leul din Nemea, fiind prezenți Minerva și Iolaus. Ca decorații, un portic doric, șerpi și păsări pictate pe arhitravă.

O „hidrie“ din cel de al treilea stil, inițial depusă la Biblioteca din Vatican, prezintă un bărbat care pictează o stelă și o bigă.

O amforă din cel de al treilea stil, de la
 Vulci, prezintă o întîlnire dintre Hercule și Mi-

nerva. Hercule îi strînge mîna și o salută cu cuvîntul: XAIPE! în prezența lui Iolaus. Pe spate, un cîntăreț din liră și doi atleți.

Două amfore Panatenee cu Minerva înarmată între două coloane dorice pe care stau doi cocoși. Pe acestea este scris: „Din premiile de la Atena". Pe spate, întreceri de gimnastică. Din cel de al doilea stil, foarte arhaice, provenind de la Vulci.

O foarte frumoasă amforă din cel de al treilea stil, de la Vulci. Prezintă un discobol și pe spate un arbitru de întreceri cu tineri.

O amforă din cel de al treilea stil, provenind de la Vulci. Apollo, încoronat cu lauri, cîntă din liră. Foarte expresiv.

O amforă din cel de al treilea stil, de la Cerveteri, cu Hercule și Apollo disputîndu-și un tripod, în timp ce Minerva încearcă să-i despartă. Pe spate, dansuri.

O amforă din cel de al treilea stil, provenind de la Vulci, o prezintă pe Hecuba oferind o cupă fiului său Hector (KALOS EKTOR) și îl privește cu atîta dragoste încît varsă vinul peste ea. Priam, înconjurat de curtea sa, își privește fiul și este trist presimțindu-i soarta. Este o amforă foarte frumoasă.

O amforă din cel de al treilea stil, provenind de la Vulci, prezentîndu-l pe Apollo, atacat de Cassandra.

O amforă din cel de-al treilea stil, de la Vulci, cu un războinic care pleacă la luptă și primește în dar o „pateră" de la o tînără fată.

O amforă foarte frumoasă, provenind de la Vulci, îl prezintă pe Achille înarmat, cu capul descoperit, în timp ce primește o cupă de vin de la o fată.

O amforă mare provenind din Grecia Mare, foarte diferită în ceea ce privește stilul de cele provenind din Etruria.

Un „stamnos" din cel de al treilea stil, de la Vulci, prezintă Zeii în conciliu. Jupiter, Junona, Minerva, Mercur, Neptun, Vulcan și Venera.

Un „stamnos" din cel de al treilea stil; de la Vulci. Jupiter o răpește pe Egina și surorile ei fug să-l informeze pe tatăl lor Asopus despre răpirea survenită.

O amforă cu o scenă umoristică în care Hercule duce în spate mistrețul de pe muntele Erymanthus, în timp ce Eurysthenes, îngrozit de fiară, încearcă să se ascundă într-un puț.

La sfîrșitul galeriei există o „pelike" din cel de al treilea stil, de la Vulci, cu un războinic care primește o cupă de la o victorie înaripată. Vasul a fost restaurat cu fire de alamă, în vremuri de demult, și a fost astfel găsit în mormînt.

Un „stamnos" din cel de al treilea stil, de la Vulci, cu Troilus speriat, fugind în galop, surprins la fîntînă de Achille. O tînără fată fuge și lasă să cadă amfora pe care tocmai o umpluse la fîntînă.

Un „stamnos" din cel de al treilea stil, de la Vulci, cu Aurora care conduce cvadriga.

Un „kelebe" provenind din Biblioteca Vaticanului, prezentînd lupta dintre greci și amazoane.

Un „kelebe" din cel de al treilea stil, de la Vulci, prezentînd un cules de vii. Bachus cu un tirs, înconjurat de Fauni, care umplu cu struguri o zăcătoare. Are o veche restaurare la un picior.

Un „stamnos" din cel de al treilea stil, cu Hercule care urmărește o fată. Acest vas a fost restaurat în antichitate într-un mod foarte ciudat. În partea spartă și care lipsește a fost inserată scena unui ospăț care, în mod vizibil, are un stil cu totul diferit de cel original.

Acestea sînt vasele cele mai interesante din primele trei săli. Multe altele nu sînt descrise în mod deosebit datorită imposibilității de a lua notițe, astfel încît vasele despre care am pomenit sînt cele pe care mi le amintesc mai bine și m-au impresionat cel mai mult. Pot să precizez că scenele pictate pe vasele omise se referă de cele mai
 multe ori la ciclul homeric sau la ciclul mitologic

grec. Războiul troian, muncile lui Hercule, Tezeu și Minotaurul, lupta Zeilor cu Giganții etc sînt subiectele cele mai frecvente și mai des repetate. De menționat „un pelike" du Diana oferind o cupă de vin lui Apollo și care a fost găsit la Norcia în inima Apeninilor, o localitate într-adevăr neobișnuită pentru un vas grecesc, și o amforă cu Hercule și Minerva și care are o inscripție într-o limbă necunoscută.

CEA DE A PATRA SALĂ CU VASE

Conține exclusiv cupe și patere, desigur nu inferioare ca frumusețe vaselor aflate în precedentele trei săli. Și acestea sînt excelente exemple de ceramografie etruscă și greacă. Din cauza imposibilității de a descrie separat fiecare piesă, voi descrie exemplarele cele mai bune. Cea mai mare parte provine de la Vulci.

Oedip dezlegînd enigmele sfinxului și același subiect în caricatură. Jason, vomitat de balaur și primit de Minerva, răpirea Proserpinei, mitul lui Peleus și Medeea, multe scene bahice.

Unele cupe au numele autorului în interior, cu fraza de urare în limba greacă: „KAIPE KAI PIEI" adică „NOROC ȘI BEA". Alteori este scris: „TO PAIS KALOS" adică dedicat unui tînăr frumos. Unele inscripții sînt ilizibile, astfel încît par scrise într-o limbă necunoscută.

Există mulți „rhythoni" cu cele mai fantastice aspecte, capete umane, fiare, păsări. Există și un număr mare de „buccheri".

Unele vase mai puțin prețioase, de factură etruscă, prezintă o luptă de cocoși. Menelaos fugind cu sabia scoasă din teacă, Elena fugind în templul Atenei, Afrodita care intervine, asistată de Zeul persuasiunii (Peitho) este subiectul unui frumos vas din cel de al doilea stil, de la Vulci. Morala subiectului poate fi discutabilă, totuși desenul și compoziția sînt excelente și dintre cele mai bine conservate.

SALA BRONZURILOR ŞI A BIJUTERIILOR

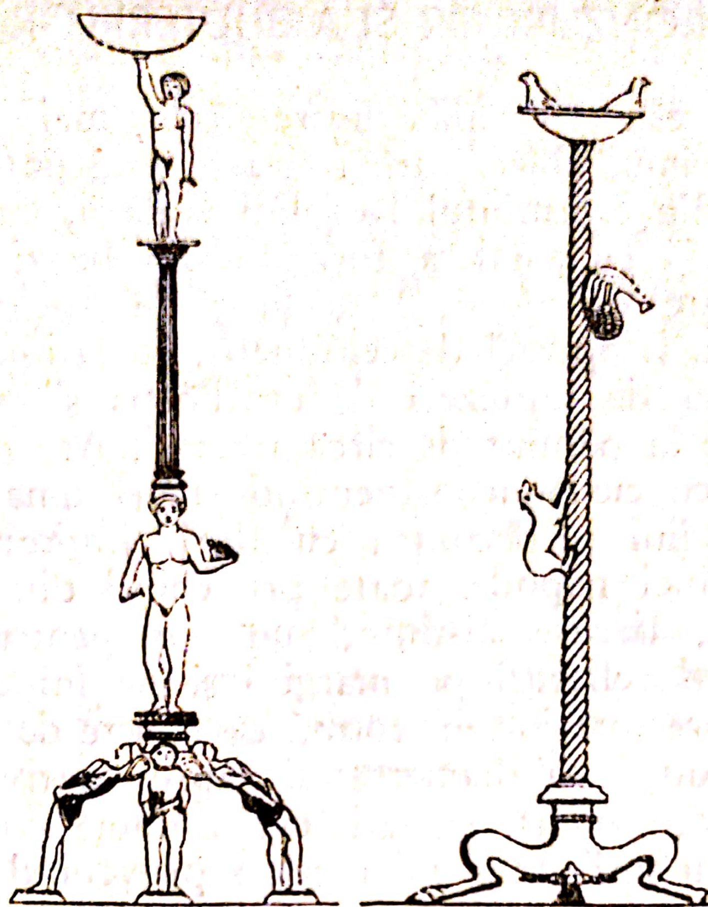
Aceasta este o sală dintre cele mai interesante. Primul obiect care frapează este patul provenind din mormîntul Regolini Galassi, cu tăblia înălţată şi cu somiera formată din benzi subţiri încrucişate de metal. Este lung de aproximativ un metru şi optzeci de centimetri, cu lăţimea ceva mai mică de şaptezeci de centimetri şi cu înălţimea de la pămînt de circa treizeci. Are reliefuri lucrate cu ciocanul prezentînd figuri umane, lei, sfincşi, cîini şi decoraţii cu flori. Împrejur sînt patru, cinci tripode, toate provenind din acelaşi mormînt, fiecare susţinînd un vas pentru jăratic, avînd reliefuri pe margini şi pe mînere, întoarse spre interior, în formă de capete de balaur. Apoi, scuturi cu diametrul de aproximativ nouăzeci de centimetri, cu reliefuri obţinute cu ciocanul, patru puţin mai mici, toate provenind din acelaşi mormînt, unde erau atîrnate de pereţi. Un cărucior pentru ars mirodenii, prevăzut cu roţi, decorat cu lei care se tîrăsc. Toate aceste obiecte sînt foarte arhaice, dintr-o perioadă pe care aş defini-o pre-etruscă, pelasgică.

Un anumit număr de discuri avînd în centru capul lui Bachus purtînd coarne, provenind dintr-un mormînt din Tarquinia. Alte discuri au la mijloc un cap de leu.

Pe pereţi atîrnă armuri, coifuri, platoşe, jambiere, scuturi, lănci, suliţe, vîrfuri de săgeţi, topoare de război. O ciudată vizieră de coif este prezentată în gravura din anexă, un „lituus" sau o trompetă curbată. Cea mai mare parte din aceste obiecte provine de la Vulci.

Există aici multe exemplare de evantaie, unele mai au încă mici orificii pentru a trece fire metalice cu scopul de a fixa penele, o mînă mică de bronz cu unghii de aur, a cărei utilizare nu se cunoaşte, fiind poate o ofrandă votivă.

Numeroase şi foarte admirate sînt faimoasele candelabre cu labe de animale. Există statueta votivă a unui băiat, cu o „bulla" în jurul gîtului şi căruia îi lipseşte braţul stîng. Pe spate

Candelabre etrusce

există urmele unei inscripţii etrusce, ilizibilă, pe patru rînduri. Provine din Tarquinia. O altă statuetă cu totul asemănătoare, cu o inscripţie etruscă pe picior, provine din Perugia. Şi aceasta reprezintă un băiat cu o „bulla" şi cu o păsărică în mînă.

În fundul sălii tronează foarte cunoscuta statuie de bronz numită Marte din Todi, descoperită acolo în 1835. Pe platoşă există o inscripţie etruscă sau poate umbriană. Statuia nu provine dintr-un mormînt, a fost găsită în pămînt, în apropiere de etrusca Tuder. Pupilele trebuie să fi fost din pietre dure, dar au rămas numai cavităţile.

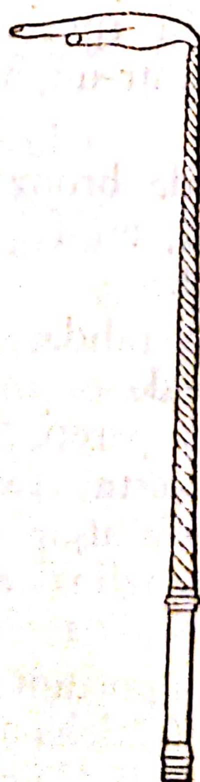
Dintre cele două tripode, aici alături, unul este într-adevăr excepţional, avînd picioarele în formă de labe de leu, elegante, bogat decorate în relief (cu ciocanul) cu fauni, pantere, ciute, mitul lui Hercule şi Iolaus.

Există aici şi o frumoasă „lădiţă" de formă ovală, lungă de aproximativ patruzeci şi cinci de

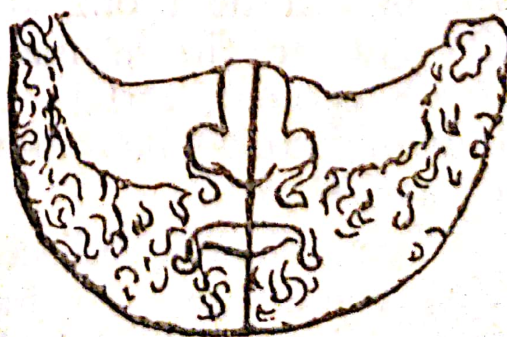
centimetri. Mînerul este format de două lebede apucate de gît de un băiat şi de o fată. Este bogat decorată cu trei benzi de jur împrejur. S-au găsit în interior, în momentul descoperirii, o oglindă, doi piepteni de os rupţi, două ace mari pentru păr, două beţişoare de curăţat urechile şi două vase mici de sticlă conţinînd încă roşu de buze. Provine de la Vulci.

Amintim că aceste lădiţe sînt obiecte foarte rare şi în întreaga Italie nu depăşesc cifra de două duzini. Unele provin de la Palestrina. Mai există şi alte lădiţe, dar nu sînt atît de frumoase ca cea pe care am descris-o. Una, şi ea de la Vulci, are ca mîner doi căluţi de mare, alta, doi luptători. Au gravate pe părţile laterale întreceri sportive, iar pe capac, monştri marini.

Există aici vase pentru jăratic şi pentru ars mirodenii, cu un diametru de aproximativ şaizeci de centimetri, cu picioarele în formă de labe de leu, cu toate instrumentele necesare, lopăţele, vătraie şi doi cleşti montaţi în mod curios pe două roşii foarte mici. Toate aceste unelte mici au în chip voit o formă artistică, vătraiul are forma unei mîini, aşa cum se vede în gravura alăturată. Provin din Vulci.

Vătrai în formă de mînă

Vizieră de coif

Mai există în sală şi resturile unei bigi romane, descoperită la şase mile de Roma, pe Via Appia, în locul numit „Roma Vecchia". Corpul bigii este original, oiştea şi roţile sînt restaurate.

Mai există aici un braţ foarte mare de bronz, din epoca lui Traian, de o mare frumuseţe şi coada unui delfin colosal, găsită în mare la Civitavecchia.

În vitrine şi pe rafturi, nu lipsesc cele mai felurite obiecte, acele „graffiacarne" sau „creagre" a căror utilizare nu se cunoaşte. Se găsesc numeroase răzători, ciuture, strecurători pentru supă, ace mari pentru păr, stilete pentru scris, cupe, căni, vase, unele simple fără vreo formă deosebită, altele cu forme graţioase şi frumos decorate. Există pînă şi fiare de călcat în formă de animale, tauri şi porci.

Există două statuete de bronz care merită o menţiune specială. Prima o reprezintă pe Minerva ţinînd în mînă o cucuvea şi cu urme de aripi, provenind din Orte. Cealaltă este statueta unui „aruspex" (augur), cu boneta sa, cu tunica sa elegantă fără mîneci şi cu un tiv mare, menţinută la piept de o „fibula" (agrafă). Picioarele şi braţele sînt goale. Pe coapsa stîngă, o inscripţie cu litere etrusce. Este foarte interesantă în special datorită costumului purtat. Provine dintr-un mormînt de lîngă Tibru.

Există şi numeroase farfurii de bronz cu reliefuri, un vas descoperit la Cosa, un fel de mic vas pentru pudră cu toarte mobile.

Cine are curiozitatea egală cu răbdarea poate să se dedice descifrării gravurilor de pe numeroasele oglinzi de bronz atîrnate pe pereţi. Figurile sînt gravate fin în metal, iar acesta este adesea foarte corodat, astfel încît nu este uşor de desluşit subiectul. Unele dintre aceste oglinzi au urme de aurire.

Vom enumera subiectele mai importante şi mai bine conservate. Un haruspice (Calchas) cercetează măruntaiele unei victime. De la Vulci. Tinia (Jupiter etrusc) ţinînd în mînă două fulgere are

alături pe Teti (Thetis) și Aurora (Thesan). Menvra (Minerva) asistă la scenă. Stilul este decadent.

Peleus și Atalanta în luptă. El este gol iar ea are o fustă pe șolduri. Stilul este mai bun decît cel precedent. Provine de la Vulci.

Hercule (numit aici Calanice) are în mînă merele Victoriei pe care tocmai le-a primit de la Atlas (Aril) cu globul pămîntesc pe spate. De la Vulci.

Poseidon, Phoebus Apollo și Aurora (respectiv, în etruscă, Nethus, Usil și Thesan) sînt reprezentați în mod foarte artistic pe o oglindă în bune condiții. Provine din Vulci sau din Tuscania.

Mercur (Turms Aitas) susținînd un suflet numit în etruscă Hinthia Teresias (Fintia Tiresia) alături de o figură așezată, cu o spadă scoasă din teacă, numită pe oglindă Uthuie. Provine de la Vulci.

Apollo, Minerva și Venera (Apul, Menrva și Turan) în fața unui mic templu doric. Stil foarte decadent. Provine din Orte.

Jupiter, Mercur și Junona (în etruscă Tinia, Thurms și Thalna). De la Vulci.

Hercule (Hercle) încoronat de destinul înaripat (Mean). Iolaus asistă așezat. În stil bun. De la Vulci.

O oglindă provenind de la Vulci are pe revers profilul unei fete tinere. Subiectul este neobișnuit. De la Vulci.

Jupiter pe tron în timp ce Mercur și Bachus copil dansează. De la Orte.

Aurora conducîndu-și caii de la cvadrigă într-o cursă nestăpînită. Frumos este contrastul între calmul olimpic al Zeiței și impetuozitatea cailor. Vulci.

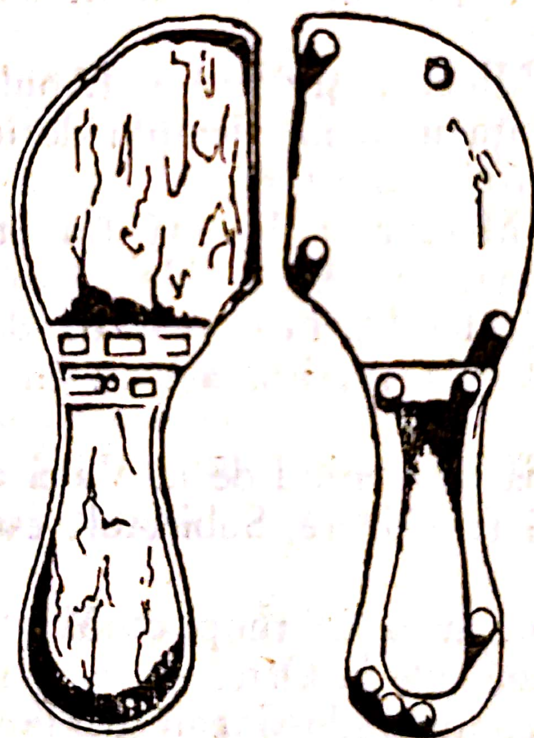
Apollo în mijlocul Muzelor și un faun. Stil decadent. De la Bomarzo.

Peleus și Thetis. Phoebus se naște din mare. Un geniu și tinere fete asistă la scenă. Într-o excelentă stare de conservare. Este din bronz aurit. De la Vulci.

Vitrinele din această sală conțin multe obiecte diferite. Monede, greutăți pentru balanțe, mici a-

nimale, ofrande votive, încuietori, mînere, agrafe, spade de oțel, fragmente de lanțuri, articole sculptate în os. Numeroase statuete de teracotă neagră, în stil arhaic, provenind din mormîntul Regolini Galassi.

Ca o curiozitate, vom aminti doi saboți cu tălpile de bronz, umplute cu lemn, bine conservați. Aceste încălțări trebuiau să îmbine rezistența cu calitatea de a fi ușori. Dacă acești saboți s-ar putea lua ca măsură a civilizației, ar trebui să recunoaștem că italienii de acum atîtea secole erau mult mai moderni și mai avansați decît atîtea națiuni din zilele noastre care și acum folosesc saboți numai de lemn. Provin dintr-un mormînt din Vulci, dar și alte exemplare au mai fost găsite în alte necropole.

Saboți etrusci din bronz și lemn

Nu există nici o îndoială că partea cea mai faimoasă și renumită a acestui Muzeu este vitrina rotitoare plasată la mijloc. Fără să fie nevoie să te întorci cu 2000—3000 de ani în urmă și fără să trebuiască să colinzi pe străzile Montenapoleone și Condotti ale metropolelor etrusce din Tarquinia, Vulci sau Cerveteri, aici sînt reunite cele mai multe bijuterii etrusce. Cu excepția

argintului care a luat o patină închisă, toate celelalte metale, pietrele prețioase, perlele, faimoasele filigrane sînt încă în toată strălucirea lor ca atunci cînd împodobeau gîtul sau încheieturile mîinilor doamnelor etrusce în zilele lor fericite. În fața acestei vitrine, tînărul etrusc, războinicul în căutarea unei bijuterii prețioase pentru frumoasa sa, senatorul pentru prietena sa tăinuită, Sacerdotele pentru Zeița sa, Lucumonul pentru regina sa, nu ar fi fost puși decît în fața greutății de a alege. Chiar și acum, aceleași bijuterii ar ațîța poftele cele mai rafinate și exigente ale clientelor moderne. Niciodată Egiptul, Babilonul, Grecia sau Roma însăși nu ar fi putut rivaliza cu perfecțiunea și bunul gust al artei giuvaergeriei etrusce.

„Lituus", trompetă etruscă de bronz

*

* *

În legătură cu aceasta, doamna Hamilton Gray, atît de renumită în ilustrarea metropolelor etrusce, amintește că acum cîțiva ani, principesa Canino, soția lui Lucian Buonaparte, a apărut la unele recepții și serbări de la Roma cu o completă „parură" de bijuterii etrusce și care, cu toată marea invidie a nobilimii din Roma, au putut susține comparația cu cele mai renumite bijuterii ieșite din cele mai faimoase ateliere de giuvaergerie de la Paris și Viena.

*

* *

Îmi închipui că surpriza voastră va ajunge la culme cînd veți afla că cea mai mare parte din aceste bijuteri fabuloase provine dintr-un singur

mormînt, din atît de renumitul mormînt Regolini Galassi din Cerveteri. Și dacă ați fi avut de curînd ocazia să vizitați acest mormînt, în prezent atît de întunecos și de melancolic, locuit numai de noroiul descompus și de vipere, ați avea cele mai îndreptățite motive să vă manifestați mirarea.

Piesa care frapează cel mai mult este un pectoral de aur, decorat cu douăsprezece benzi cu animale, sfincși, lei, pegași, pantere, cerbi, capre și în plus demoni înaripați și alte figuri, totul lucrat cu cea mai mare perfecțiune în acel stil arhaic, orientalizant, care o dată văzut, nu mai poate fi uitat niciodată.

A doua piesă fabuloasă este o mare placă ovală de aur, cu lungimea de aproximativ treizeci și unu de centimetri care servea ca ornament pentru capul doamnei și care era fixată de păr printr-o agrafă ascunsă chiar sub placa însăși. Pe partea superioară a plăcii, sînt sudate cincizeci și cinci mici figuri de gîște, în rînduri alternante cu mici lei, perfecți, în relief. Această placă, în partea care cobora pe ceafă, este unită prin două benzi, de o altă mică placă ce atîrna pe gît.

Vitrina mai era bogată în lanțuri, colane, brățări late decorate cu figuri în relief, cercei de cele mai felurite forme și calități, în general foarte lungi, numeroase „fibule“ și „broșe“ în filigran de o perfecțiune extraordinară. Toate acestea au aparținut mormîntului Regolini Galassi.

În afară de acestea, mai există o mare varietate de colane, ace mari pentru păr, inele, cercei, nasturi, scarabei din cornalină sau din alte pietre dure provenind din necropolele din întreaga Etrurie și descrierea lor ar necesita o pană mai competentă decît a mea.

Nu pot să omit să vorbesc despre foarte importanta colecție de diademe prețioase, care, ele singure, constituie cea mai uluitoare surpriză pentru vizitator. Aceste ghirlande, tipic etrusce și apoi importate de etrusci la Roma, reproduc în mod perfect, în aur, frunzele de stejar, de laur, de mirt și de iederă. Sînt lucrate cu atîta măestrie și realism încît ar putea fi confundate cu coroane din

frunze naturale, aurite prin sistemul electrolitic. Trebuie să fi constituit recompensa cea mai rîvnită pentru războinicul victorios.

Cea mai mare parte provine din Vulci, una totuşi din Ancona. Putem să adăugăm că romanii le numeau „coronae etruscae" şi serveau la răsplătirea învingătorilor în triumful ce li s-a acordat de către autorităţile publice. Fireşte, pînă la sfîrşitul Republicii, aceste „coronae etruscae" erau confecţionate din frunze naturale şi nimeni nu se gîndea să-şi încoroneze pletele cu frunze de aur, ca rafinaţii etrusci.

Numai de pe vremea lui Crassus au început să fie premiaţi învingătorii jocurilor cu coroane de aur şi de argint şi acest nou obicei este atestat de Plinius.

Această sală este bogată şi în acele arhaice obiecte de argint găsite împreună cu bijuteriile pe care le-am descris, în mormîntul Regolini Galassi din Cerveteri. Unele obiecte sînt simple, altele decorate în relief (cu ciocanul), tot în stil arhaic, cu fiare sălbatice luptînd unele cu altele, defilări de războinici pe jos sau în bigi de război, o vacă şi un viţel care pasc într-o păşune cu flori de lotus, o vînătoare de lei, unde se vede un leu în momentul în care sfîşie un vînător, totul în stil egiptean, astfel încît unii au crezut că aceste obiecte de argint au fost importate direct din Egipt. Unele cupe simple, fără decoraţiuni au gravate cuvintele LARTHIA sau MI LARTHIA, în litere etrusce.

SALA PICTURILOR

În coridorul care duce la această sală sînt aliniate cîteva urne de piatră, una în formă de mic templu cu uşa împodobită cu cornişe ca la Castel d'Asso. Un „cippus" poartă în litere etrusce numele SPURNIA şi să nu uităm că acesta este numele haruspicelui etrusc care l-a prevenit pe Iulius Cezar să se ferească de Idee lui Marte. Pe pereţi atîrnă cîteva reliefuri de bronz destul de importante, provenind din Bomarzo şi care pre-

zintă sacrificii, lupte dintre Zei și Giganți, totul într-un stil foarte arhaic.

Marea sală adăpostește copiile pe pînză ale picturilor funerare din Tarquinia și Vulci. Se referă la mormintele Tarquinilor, la cele numite al Mortului, al Bigilor, Queriola, la cel cu inscripții, cu Tricliniu, la cel numit al Baronului și la mormîntul pictat de la Vulci.

Pentru descrierea lor recomandăm cititorului capitolele despre Tarquinia și Vulci.

Trebuie să precizăm că pînzele reproduc picturile funerare în mărime naturală, totuși culorile sînt mai încărcate decît cele originale. Inscripțiile sînt reproduse adesea cu puțină grijă, uneori sînt omise. Părțile care lipsesc la cele originale sînt aici reproduse, uneori urmînd desenele antice care au fost trasate atunci cînd originalele erau mai puțin degradate, alteori reconstituirea lor era lăsată pe seama imaginației pictorului copist.

De-a lungul pereților sălii, sînt plasate fragmente de sculpturi și chiupuri mari de teracotă roșie și neagră, unele avînd flancurile cu caneluri, provenind de la Veii și Cerveteri. Vase pentru jăratic de același stil cu figuri în relief de-a lungul bordurii. Aici se află și acel „cippus" circular plat, cu inscripțiile de-a lungul bordurii, provenind din colecția Campanari, descrisă în capitolul referitor la Tuscania. Se mai află aici un curios sarcofag în formă de mic templu ionic rotund, cu o inscripție etruscă de-a lungul arhitravei, care o amintește pe frumoasa Tanaquil. Spune: ECA SUTHI THANCHVILUS MASNIAL.

Baza unei statui provenind de la Vulci și care poate fi datată din cel de al III-lea secol al e.n. are o inscripție latină care amintește numele cetății. Spune: D. N. FLAVIO VALERIO SEVERO NOBILISSIMO CAESARI ORD. ET POPULUS VULCENTIUS D. N. M. Q. E. I. . .

Să amintim doi cippi de bazalt cu inscripții etrusce, faimosul vas al lui Triptolemus dăruit Papei de principele Poniatowski, o urnă funerară care are ca toartă silueta unui cal.

SALA MORMÎNTULUI

Se străbate o mică sală în care este conservat acel mare vas de bronz, foarte original, poate un vas pentru ars mirodenii, pe care l-am văzut în mormîntul din Cerveteri, faimosul Regolini Galassi. Repetăm că este format din două cupe puse față în față și unite prin două sfere, fiind decorat de unsprezece benzi cu reliefuri prezentînd lei, sfincși, grifoni, tauri și cai, unii înaripați, în stil arhaic. În aceeași sală mai sînt doi lei de nenpro, de la Vulci.

Se intră apoi în mica sală unde este reconstituit un mormînt etrusc. Am spune că este reconstituirea din imaginație a unui mormînt oarecare, cu trei paturi lîngă perete și pe care sînt așezate o serie de obiecte care ar trebui să reproducă inventarul funebru. Alte obiecte de teracotă și de bronz sînt atîrnate pe pereți. Deși nu este autentică, această reconstituire ar putea îndemna pe vizitatorul distrat să viziteze necropolele etrusce, dar nu este de nici un folos pentru cercetător.

Cu aceasta se termină vizitarea Muzeului Gregoriano.

MUZEUL CAMPANA

Ca interes, această colecție este cu puțin inferioară Muzeului Gregoriano. Este prezentată în palatul Muntelui de Pietate.

Prima sală conține o lungă serie de statuete de teracotă, divinități, ex-voto, care se găsesc adesea în morminte.

Se trece apoi în sala în care sînt păstrate acele magnifice relicve de teracotă care au fost descrise de însuși Campana într-o lucrare editată în 1842, intitulată: „Antiche opere in plastica"[1]. În această sală se mai găsesc cele mai bune exemplare de statui funerare pe care le-am văzut vreodată. Figuri de femei culcate, împodobite cu bijuterii, cu ca-

[1] Lucrări antice plastice

pace de sarcofage de teracotă provenind de la Toscanella, urne funerare cu figuri îmbrăcate în togă și cu figuri în relief pe flancuri.

Totuși cele mai renumite obiecte din această colecție sînt cîteva statui feminine de teracotă, dintre care se disting două preotese cu brațele ridicate ca pentru rugăciune, bustul unei femei, un băiat ținînd în mînă un măr, un copil în fașă, fără piciorușe.

În mijloc, se găsește un vas mare de teracotă pentru ars mirodenii, înalt de aproximativ patruzeci de centimetri, împodobit cu două capete de cai și patru de Gorgone. Se mai află aici și vase pentru jăratic cu figuri în relief, în stil arhaic, în care mai există bucăți de cărbune, mari chiupuri împodobite cu reliefuri, provenind de la Cerveteri și Veii. Antefixe colorate provenind de la Veii, dintre care unul are forma unui cap de negru.

Sala care urmează cuprinde vase pictate, plasate de-a lungul pereților, cu excepția unui mare „crater", de la Vulci, care se găsește în centru pe un piedestal.

Colecția de vase nu este numeroasă, dar bine selecționată, atît în ceea ce privește stilul cît și starea de conservare. Cea mai mare parte aparține celui de al treilea stil, cu figuri roșii pe fond negru. Mai există aici vase corintice, altele cu inscripții, provenind din Cerveteri.

Pe un vas, unul dintre cele mai frumoase din colecție, este prezentat mitul Danaei și soarta ce i-a fost hărăzită ei și fiului său Perseus atunci cînd au fost lăsați pradă valurilor de t tăl ei Acrisius. Urmează un „crater" cu o scenă ımoristică prezentînd pe Jupiter și Junona care-l luau în rîs pe Paris.

În centrul unei mici anticamere tronează o amforă mare, înaltă de un metru și douăzeci de centimetri, provenind de la Ruvo în Puglia, cu legenda lînii de aur pe o parte, iar pe verso, moartea lui Hector. Este foarte interesantă și pentru faptul că permite compararea vaselor produse în Grecia Mare cu cele din Etruria, atît de diferite ca mărime, formă și stil.

Mai există aici diferiți „rhytoni" de forme variate și alte curiozități, printre care o mică amforă cu o inscripție în litere grecești, dar cu o semnificație necunoscută, două căni mici, una cu un cap de bărbat, alta cu un cap de femeie, avînd o corolă de flori sub ciocul cănii. Poate cadouri de nuntă.

În sala următoare, un excelent asortiment de obiecte de sticlă variat colorate și cîteva urne funerare romane mari, cu acea culoare sidefie deosebită pe care o capătă atunci cînd au stat mult timp sub pămînt. De asemenea, portrete de teracotă, unele ale unor doamne etrusce cu pieptănături bogate și două portrete grecești, unul o tînără fată cu o diademă pe păr și de o frumusețe idealizată, cealaltă o bacantă, avînd pe figură o expresie de voluptate senzuală.

Cele două săli care urmează constituie ele însele partea cea mai prețioasă și centrul de atracție al întregii colecții. Sînt săli cu bijuterii și cu obiecte prețioase. În vitrine sînt aliniate pietre prețioase, colanuri, coliere, brățări, inele, cercei, mărturii „ad abundantiam"[1] ale opulenței și ale rafinamentului acestei rase. Toate aceste obiecte ar putea umple un mare magazin de bijuterii din vremurile noastre. Este imposibil de descris cu competență perfecțiunea execuției lor, pot să spun numai că obiectele de filigran sînt mult mai perfecte decît renumitele filigrane de Genova, de Veneția, din China de astăzi. Este greu de imaginat ceva care să poată întrece perfecțiunea și bunul gust al acestor bijuterii.

Poate piesele cele mai fabuloase sînt constituite de coroanele de aur pur în formă de frunze de stejar, de laur, de mirt și de iederă, din care Cavalerul Campana posedă un sortiment bogat, aproape toate provenind de la Vulci.

Pot să menționez trei colane de aur, foarte mari și rare, ca acelea pe care le foloseau anticii celți. Unul, provenind de la Vulci, are ca brecii locuri un număr mare de scarabei și întrece în

---

[1] Din abundență.

bogăţie orice alt colan etrusc. Vom spune, în treacăt, că în momentul săpăturilor, unul dintre lucrători a reuşit să sustragă o piesă pe care Cavalerul Campana a reuşit să o recupereze ulterior. În prezent, colanul este întreg în toată splendoarea lui.

Există foarte mulţi scarabei, din care cea mai mare parte sînt montaţi în inele, prea numeroase ca să fie descrise fiecare separat. Multe plăci de aur cu figuri în relief (cu ciocanul), multe diademe din foi de aur cu lucrătura în relief şi multe din acele cercuri mici de aur care serveau ca suport pentru flacoanele de parfum din sticlă azurie sau bălţat colorată.

Poate piesa de bravură a artei giuvaergeriei etrusce este o fibulă alcătuită din două medalioane rotunde, de aur, care au fiecare în centru capul lui Bachus purtînd mici cornițe şi o inscripţie.

Recomandăm cititorului care doreşte să aibă mai multe informaţii despre această agrafă şi despre alte obiecte preţioase din această minunată colecţie, să citească Buletinul Institutului Arheologic din Roma, din anul 1846, la pagina 3 şi următoarele.

Colecţia mai cuprinde o serie de vase mici de argint şi un strigil de argint, unicul exemplar confecţionat din acest metal.

Mie mi s-a părut că Colecţia Campana de bijuterii egalează, dacă nu întrece colecţia Muzeului Gregoriano în ceea ce priveşte calitatea şi varietatea.

Din colecţie, nu lipsesc chiupurile mari cu figuri în relief de-a lungul marginilor, focarele, vasele pentru jăratic, provenind de la Chiusi şi din împrejurimi şi constituie exemplarele cele mai vechi de ceramică etruscă. Mai există aici chiupuri de teracotă neagră, provenind de la Veii, cu figuri gravate în loc de figuri în relief.

Să trecem la vizitarea sălii cu bronzuri. La mijloc, frapează o rară, ba chiar foarte rară urnă funerară din acest metal, unica din Italia, care are pe capac o figură culcată, căreia i s-a adăugat un colan de bronz pe care-l poartă în jurul gîtului.

în cenușă, s-a găsit una dintre cele mai importante diademe din colecție. Provine din Perugia.

În sală, mai există un pat de bronz, alcătuit ca acela din mormîntul Regolini-Galassi din Caere, din bare metalice încrucișate. Alături stau coiful, platoșa, jambierele și spada defunctului.

Din colecție face parte și un coif avînd părțile care acoperă obrazul decorate cu un mistreț montat în argint. Acest coif este înconjurat de trei foarte frumoase corole de aur, două frunze de laur și una de iederă, fixate cu cuie de aur. Prima mea impresie a fost, cînd am văzut acest coif ciudat, că a fost montat astfel dintr-un capriciu al Cavalerului Campana, dar veți fi mirați să aflați că această originală și foarte bogată piesă a fost găsită în acest fel într-un mormînt din Vulci.

Pe pereții din această sală atîrnă multe trofee de arme etrusce, alcătuite din platoșe (am observat una care mai poartă gaura loviturii mortale), coifuri, jambiere, lănci și securi de război, scuturi. Printre acestea din urmă frapează un scut mare, poate cel mai mare cunoscut, cu diametrul de aproximativ un metru și douăzeci de centimetri, bogat împodobit cu figuri în relief, avînd în centru o Zeiță care stăpînește doi cai înaripați, fiecare călărit de un copil gol.

Nu lipsesc din colecție două frumoase tripode prezentînd muncile lui Hercule și o serie de elegante candelabre, dintre care unul are în vîrf un războinic înarmat cu o lance.

Oglinzile sînt numeroase. Dintre acestea, trebuie să menționăm una de o mărime excepțională, lucioasă ca și cum ar fi din oțel lustruit, cu figuri în relief pe verso. Mînerul este format de o Junonă înaripată.

Nu lipsesc statuetele de bronz, dintre care un mic Typhon, cu aspect sălbatic, bărbos, cu două mici cornițe și cu picioarele în formă de pește încolăcit, terminîndu-se cu două capete de șarpe.

Nu putem omite să spunem că bunul gust în alegerea atîtor obiecte prețioase este egalat de delicata amabilitate a Cavalerului Campana, norocosul proprietar al colecției.

Oglindă etruscă cu figurile lui Bacchus, Semelei și a lui Apollo

(Notă: Această colecție, după moartea Cavalerului Campana, a fost vîndută la licitație. Piesele cele mai prețioase au fot achiziționate de Muzeul Luvru de la Paris, iar restul a fost împrăștiat în mod iremediabil.)

În afară de aceste două muzee mai există la Roma mici colecții etrusce. Museo Kircheriano are o bogată colecție de monede, de piese de bronz și de bijuterii și are norocul să posede fabulosul Chivot Ficoroni, găsit în 1738 la Palestrina.

Cavalerul Kestner, ministru al Hannovrei, are multe obiecte etrusce prețioase. Domnul Feoli, o aleasă colecție de vase, provenind de la Vulci. Dr-ul Emil Braun de la Institutul Germanic are cîteva vase de o extraordinară frumusețe și din cel mai bun stil, multe obiecte etrusce, inclusiv cele provenind din mormîntul lui Isis de la Vulci, pe care le-a primit de la Lucian Buonaparte, principe de Canino.

CUPRINS

Redactor: VIOREL HAROSA
Tehnoredactor: VALERIA PETROVICI

Bun de tipar: 13.09.1982; Apărut 1982
coli de tipar 15,17;

Întreprinderea poligrafică Sibiu
Șoseaua Alba Iulia nr. 40
Republica Socialistă România

Arte şi civilizaţii

lumea etruscilor

Elementele care indică unitatea şi omogenitatea civilizaţiilor europene — ş.. dintre ele în special a celei etrusce — sînt dealtfel prea multe, şi indiciile despre dezvoltarea cetăţilor autohtone europene şi italice, trecînd prin Hallstatt şi prin La Tène, (cele două civilizaţii ale fierului), sînt atît de multiple şi atît de concludente, încît teza difuzionistă-mecanică, ce ni se pare şi politiceşte interesată ori suspectă de a fi, teza preluării civilizaţiilor orientale, conform căreia *„istoria ar începe la Summer"* cum s-a tot spus, nu mai pare sortită lesne a triumfa.

ION FRUNZETTI

Vol. I — II lei 30